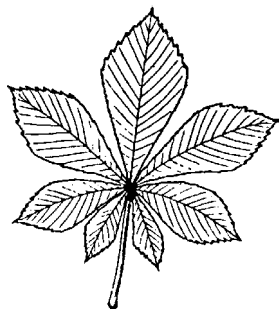

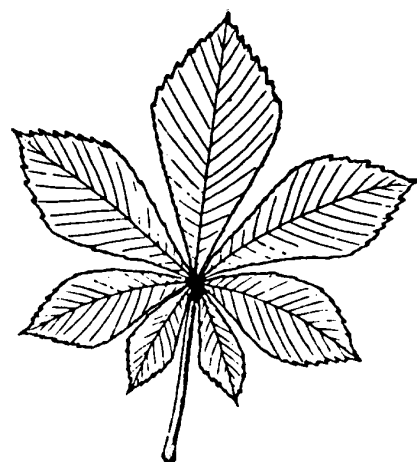
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

7.-8. oktober 2004

ISBN 87-91134-23-4

10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
7.-8. oktober 2004

Redigeret af
Peter Widell og Mette Kunøe

Århus 2005

Støtte til konferencen
er modtaget fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab og Humaniora
Aarhus Universitet

2005

F O R O R D

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur (nu Nordisk Institut), Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På 10. møde, der fandt sted i oktober 2004, deltog 71 forskere fra ind- og udland med 38 foredrag, hvoraf 33 udgives her.

Vores motto “Ingen lingvistik uden humor” blev også holdt i ære ved 10. møde.

Århus, maj 2005

Peter Widell

Mette Kunøe

INDHOLD

Forord		5
Program		9
Deltagere		12
Andersen, Thomas Hestbæk	Drabet på dynamikken. Et rids af eksperientelle leksikogrammatiske metaforer i dansk	24
Arboe, Torben	Dialekt og rigsmål i gendigtninger – fra Burns til Aakjær og Martin N. Hansen	35
Bick, Eckard	CorpusEye – Et brugervenligt web-interface for grammatisk opmærkning af korpora	46
Bojsen, Else og Lars Trap-Jensen	ODS, ODS-S og fremtiden	58
Borchmann, Simon	Tekstsætninger	67
Brink, Lars	Etnonymer – det danske sprogs bersærker gang	78
Bönnemark, Margit	Om binomiala udtryck, stærke ordpar, i danskan	100
Carstensen, Astrid, Elin Fredsted og Karoline Kühl	Projekt: Divergerende sprogbrug hos unge og bilingvale	113
Christensen, Ken Ramshøj	Sætningsnegation og negative objekter. Et korpusstudie	123
Duncker, Dorthé	Den integrerende kommunikationsmodel	137
Eggert, Birgit	Fornavnemode i Danmark	147
Eyckmans, June, Daniël Bauwens og Marc de Kegel	En test til at måle størrelsen af dansk ordforråd hos fremmedsprogsstuderende	155
Gandil, Trine	Vejledningssamtalen som institutionel samtale	172
Gomard, Kirsten	Sprogvidenskab og patriotisme i det 18. og 19. århundredes Europa	183
Götzsche, Hans og Susanne Annikki Kristensen	Adverbielle udtryk i dansk og finsk	186
Hougaard, Tina Thode	“Skriv til mig: Jeg lover svar”	198
Hovmark, Henrik	Sproglig kodning af rumlig orientering – eksempler på brug af verdenshjørner i danske dialekter	209
Jørgensen, Peter Stray	Videnskabelige ord	219

Ladefoged, Jakob	Om gentagelser – især i medicinske interviews	228
Laursen, Ditte	Svar udbedes! Besvarelsesnormen i unges sms-kommunikation	238
Madsen, Richard	Upassiv konstruktioner	257
Mulvad, Ruth	Pædagogisk anvendelse af funktionel lingvistik	266
Nimb, Sanni	Danske adverbier mellem leksikon og syntaks	278
Olsen, Sussi	STO – en sprogteknologisk database	289
Pedersen, Karen Margrethe	National, international og global sprognorm i gymnasierne i den dansk-tyske grænseregion	298
Risom, Kathrine Beck	Adverbial, lokativobjekt eller verbalpartikel?	307
Ruus, Hanne	Materialfilologi og xml-opmærkning: Hvem mærker omkvædet?	318
Smedegaard, Flemming	Hvordan thema skaber betydning i dansk	329
Stopyra, Janusz	Afledte kollektivdannelser i tysk og deres danske ækvivalenter	342
Therkelsen, Rita	Sprogligt polyfoninetsværk	349
Thrane, Torben	Grammatisk kontrol og kontrolmarkører i dansk	359
Togeby, Ole	Dette er (ikke) en pibe – billedtekster og tekst-billeder	370
Vikner, Sten	Det finitte verbums position i dansk før og nu	383

PROGRAM

Torsdag den 7. oktober 2004

Lokale 340

10.00-10.05 Mødet åbnes

Ordstyrer: Mette Kunøe

10.05-10.35 Tina Thode Hougaard: "Skriv til mig: jeg lover svar"

10.35-11.05 Astrid Carstensen, Elin Fredsted og Karoline Kühl: Divergerende sprogbrug hos unge og bilingvale

Kaffepause

Sektion 1, lokale 340

Ordstyrer: Marianne Rathje

11.30-12.00 Birgit Eggert: Fornavnemode i Danmark

12.00-12.30 Ditte Laursen: Besvarelsesnormen i unges sms-kommunikation

Sektion 2, lokale 342

Ordstyrer: Karin Guldbæk-Ahvo

D. Bauwens, J. Eyckmans, M. de Kegel: Sprogindlæring og ordforråd

Frokost

Ordstyrer: Henrik Jørgensen

13.30-14.00 Ole Togeby: Tekst og billede

14.00-14.30 Kathrine Beck Risom: Diskussion af Togeby's behandling af ikke-verbale elementer

14.30-15.00 Simon Borchmann: Tekstsætninger

Ordstyrer: Finn Køster

Karen M. Pedersen: National og global sproglig norm i gymnasierne

Elina Maslo: At lære dansk ved at lære at læse

Ruth Mulvad: Pædagogisk anvendelse af funktionel lingvistik

Kaffepause

	<i>Ordstyrer: Gregor Okoniewski</i>	<i>Ordstyrer: Peter Stray Jørgensen</i>
15.30-16.00	Thomas Hestbæk Andersen: Drabet på dynamikken	Lars Brink: Etnonymer
16.00-16.30	Uwe Helm Petersen: Tid som semantisk motiv (...)	Rita Therkelsen: Sprogligt polyfoninetwork
16.30-17.00	Flemming Smedegaard: Hvordan tema skaber betydning i dansk?	
18.30-???	S p i s n i n g i k a n t i n e n	

Fredag den 8. Oktober 2004

	Sektion 1, lokale 340	Sektion 2, lokale 342
	<i>Ordstyrer: Carol Henriksen</i>	<i>Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen</i>
9.00-9.30	Kirsten Gomard: Sprogvidenskab og patriotisme: Rask og Grimm	Torben Arboe: Dialekt og rigsmål i gendigtninger – Burns, Aakjær, Martin N. Hansen
9.30-10.00	Anne Mette Hansen: Materialfilologi og bønnebøger	Henrik Hovmark: Spoglig kodning af rumlig orientering (...) i danske dialekter
10.00-10.30	Hanne Ruus: Materialfilologi og xml-opmærkning (...)	Margit Bönnemark: Binomiala uttryck, stærke ordpar, i danskan
K a f f e p a u s e		
	<i>Ordstyrer: Torben Christiansen</i>	<i>Ordstyrer: Erik Vive Larsen</i>
11.00-11.30	E. Bojsen og L. Trap-Jensen: ODS, ODS-S og fremtiden?	H. Götzsche og S. A. Kristensen: Adverbielle konstruktioner i dansk og finsk
11.30-12.00	Sussi Olsen: En introduktion til STO, Sprog-Teknologisk Ordbase	Ken Ramshøj Christensen: Sætningsnegation og negative objekter
12.00-12.30	Eckhard Bick: CorpusEye – Et brugervenligt web-interface (...)	Sanni Nimb: Danske adverbier mellem leksikon og syntaks

F r o k o s t

	<i>Ordstyrer: Peter Widell</i>	<i>Ordstyrer: Annette Hartnack</i>
13.30-14.00	Torben Thrane: Grammatisk kontrol og kontrolmarkører i dansk	Richard Madsen: Upassiv konstruktioner
14.00-14.30	Janusz Stopyra: Afledte kollektivdannelser i tysk og deres danske ækvivalenter	Peter Stray Jørgensen: Videnskabelige ord
14.30-15.00	Sten Vikner: Det finitte verbums position i dansk før og nu	Trine L. Gandel: Vejledningssamtaler
15.00-15.30	Dorthe Duncker: Den integrerede kommunikationsmodel	
15.30-15.45	Afslutning	

DELTAGERNE

10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Asger Albjerg
Institutionen för nordiska språk och nordisk
litteratur
Helsingfors Universitet
Unionsgatan 40
SF-00014 Helsingfors
Finland
asger.albjerg@helsinki.fi

Lena Wienecke Andersen
Nordisk Forskningsinstitut; Afdeling for Dansk
Dialektforskning
KU
Njalsgade 80
2300 København S
lena@stud.ku.dk

Nina Møller Andersen
Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling
for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ninamoel@hum.ku.dk

Thomas Hestbæk Andersen
ISK
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
thandersen@language.sdu.dk

Drabet på dynamikken. Et rids af
eksperimentelle leksikogrammatiske
metaforer i dansk

Torben Arboe
Nordisk Institut; Peter Skautrup Centret for
Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N
jysta@hum.au.dk

Dialekt og rigsmål i gendigtninger –
fra Burns til Aakjær og Martin N.
Hansen

Daniël Bauwens
Toegepaste:Taalkunde
Erasmus School Bryssel
Trierstraat 84
1040 Bryssel
Belgien

En test til at måle størrelsen af dansk
ordforråd hos
fremmedsprogsstuderende
(sammen med June Eyckmans og
Marc de Kegel)

Ulla Henriette Bentzen
Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling
for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ullabentzen@yahoo.dk

Eckhard Bick
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Rugbjergvej 98
8260 Viby J.
eckhard.bick@mail.dk

CorpusEye – Et brugervenligt web-
interface for grammatisk opmærk-
ning af korpora

Else Bojsen
DSL
Christians Brygge 1
1219 København K
eb@dsl.dk

ODS, ODS-S og fremtiden (sammen
med Lars Trap-Jensen)

Simon Borchmann
Institut for Sprog og Kultur, dansk, hus 3.2.3.
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde
sub@ruc.dk

Tekstsætninger

Lars Brink
Elmevænget 30
2800 Bagsværd
labri@webspeed.dk

Etnonymer – Det danske sprogs ber-
særker gang

Randi Benedikte Brodersen
Nordisk Institutt
Universitetet i Bergen
Sydness Plass 9
N-50007 Bergen

Margit Bönnemark
Humanistiska Inst.
Örebro Universitet
Artillerigatan 95
SE-115 30 Stockholm
Sverige
margit.bonnemark@hum.oru.se

Om binomiala uttryck, stærke ord-
par, i danskan

Astrid Carstensen
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
Tyskland
projektDK@uni-flensburg.de

Projekt: Divergerende sprogbrug hos
unge og bilingvale (Sammen med
Elin Fredsted og Karoline Kühl)

Ken Ramshøj Christensen
Department of English
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
engkrc@hum.au.dk

Sætningsnegation og negative objek-
ter. Et korpusstudie

Mette Vedsgaard Christensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N
normvc@hum.su.dk

Torben Christiansen
Gyldendal
Klareboderne 3
1001 København K
torben_christiansen@gyldendal.dk

Jens Cramer
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84

Dorthe Duncker
Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling
for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
duncker@hum.ku.dk

Den integrerende kommunikations-
model

Birgit Eggert
Nordisk Forskningsinstitut; Afdeling for
Navneforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
beggert@hum.ku.dk

Fornavnemode i Danmark

June Eyckmans
Toegepaste:Taalkunde
Erasmus School Bryssel
Trierstraat 84
1040 Bryssel
Belgien
June.Eyckmans@docent.ehb.be

En test til at måle størrelsen af dansk
ordforråd hos
fremmedsprogsstuderende

Elin Fredsted
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
Tyskland
fredsted@uni-flensburg.de

Projekt: Divergerende sprogbrug hos
unge og bilingvale (Sammen med
Astrid Carstensen og Karoline Kühl)

Trine L. Gandil
Formidlingscentret
KUA
Njalsgade 86, 8.1.38
2300 København S
tlg@hum.ku.dk

Vejledningssamtalen som institutio-
nel samtale

Kirsten Gomard
Europastudier/Kønsforskning
Aarhus Universitet
Nordre Ringgade, bygning 410
8000 Århus C
kvinkg@hum.au.dk

Sprogvidenskab og patriotisme i det
18. Og 19. århundredes Europa

Hans Götzsche
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst
goetzsche@hum.auc.dk

Adverbielle udtryk i dansk og finsk
(sammen med Susanne Annikki Kristensen)

Asgerd Gudiksen
Nordisk Forskningsinstitut; Afdeling for Dansk
Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136, 4
2300 København S
asgerd.gudiksen@hum.ku.dk

Karin Guldbæk-Ahvo
Pindsvinevej 2
5600 Fåborg
karin@guldbaek.net

Anne Mette Hansen
Det Arnemagnæanske Institut
Københavns Universitet
Njalsgade 76
2300 København S
amethan@hum.ku.dk

Inger Schoonderbeek Hansen
Nordisk Institut; Peter Skautrup Centret for
Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N
jysis@hum.au.dk

Annette Hartnack
Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling
for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ahartnack@hotmail.com

Katerina Hausildova
c/o Jakob Holten Nielsen
Rosensgade 18 C
8000 Århus C
Katerina.Hausildova@seznam.cz

Lars Heltoft
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde
heltoft@ruc.dk

Carol Henriksen
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde
carol@ruc.dk

Tina Thode Hougaard
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N
northth@hum.au.dk

“Skriv til mig: Jeg lover svar”

Henrik Hovmark
Nordisk Forskningsinstitut; Afdeling for Dansk
Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136, 4.
2300 København S
hovmark@hum.ku.dk

Sproglig kodning af rumlig orientering – eksempler på brug af verdenshjørner i danske dialekter

Hanne Janssen
Scandinavische Talen
Universiteit van Amsterdam
Spuitstraat 134
1012 VB Amsterdam
Holland
hanne.janssen@hum.uva.nl

Kjær Jensen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8000 Århus C
ks@asb.dk

Knud Jordal
Holmevej 109
8270 Højbjerg
j_jordal@post12.tele.dk

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juels Gade 84
8200 Århus N
norhj@hum.au.dk

Peter Stray Jørgensen
Formidlingscentret
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S
stray@hum.ku

Videnskabelige ord

Marc de Kegel
Toegepaste:Taalkunde
Erasmus School Bryssel
Trierstraat 84
1040 Bryssel
Belgien
dekegelmarc@pandora.be

En test til at måle størrelsen af dansk
ordforråd hos fremmedsprogsstu-
derende
(sammen med June Eyckmans og
Daniël Bauwens)

Susanne Kjærbeck
Institut for Sprog og Kultur, dansk, hus 3.2.3.;
afd. for Dansk og PR
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde
susannek@ruc.dk

Susanne Annikki Kristensen
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst
annikki@hum.auc.dk

Adverbielle udtryk i dansk og finsk
(sammen med Hans Götzsche)

Karoline Kühl
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
Tyskland
projektDK@uni-flensburg.de

Projekt: Divergerende sprogbrug hos
unge og bilingvale (Sammen med
Astrid Carstensen og Elin Fredsted)

Mette Kunøe
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N
normette@hum.au.dk

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N
norvive@hum.au.dk

Ditte Laursen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense
ditte.rasmussen@language.sdu.dk

Svar udbedes! Besvarelsesnormen i
unges sms-kommunikation

Lis Lomholt
Knuds Allé 64
2800 Lyngby
jkr.lis.lomholt@oncable.dk

Richard Madsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juels Gade 84
8200 Århus N
norrv@hum.au.dk

Upassive konstruktioner

Elina Maslo
Letlands Universitet
Leilgatalu 2 - 13
Riga LV 1001
Letland
elina@latnet.lv

Ruth Mulvad
Københavns Dag- og Aftenseminarium
Ejbyvej 23-43
2740 Skovlunde
ruth.mulvad@skolekom.dk

Pædagogisk anvendelse af funktionel
lingvistik

Ella Mølgaard
SDU Flensborg
Munketoft 3B
D-24937 Flensborg
Tyskland
emml@privat.dk

Sanni Nimb
Center for Sprogteknologi, Københavns Uni-
versitet
Njalsgade 80
2300 København S
sanni@cst.dk

Danske adverbier mellem leksikon
og syntaks

Gregor Okoniewski
Institut für Skandinavistik
Universität Wien
1010 Wien
Østrig
okoniewski@mail.tele.dk

Sussi Olsen
Center for Sprogteknologi
Njalsgade 80
2300 København S
sussi@cst.dk

STO – en sprogteknologisk database

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregionsforskning
Persillegade 6
6200 Aabenraa
kam@sam.sdu.dk

National, international og global
sprognorm i gymnasierne i den
dansk-tyske grænseregion

Uwe Helm Petersen
Institut for Sprog og Kommunikation; Center
for Tyske Studier
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M
uhp@language.sdu.dk

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
marianne.rathje@dsn.dk

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S
ravnholt@dsn.dk

Lotte Rienecker
Formidlingscentret
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S
rieneck@hum.ku.dk

Kathrine Beck Risom
Skovgaardsgade 16, 5. tv
8000 Århus C
kathrinebeckrisom@hotmail.com

Adverbial, lokativobjekt eller verbal-
partikel?

Hanne Ruus
Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling
for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
haru@hum.ku.dk

Materialfilologi og xml-opmærkning: Hvem mærker omkvædet?

Flemming Smedegaard
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M.
fsm@language.sdu.dk

Hvordan thema skaber betydning i dansk

Sune Vork Steffensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juels Gade 84
8200 Århus N
sunestef@language.sdu.dk

Janusz Stopyra
Instytut Filologii Germanskiej
Uniwersytetu Wrocławskiego
Pl. Nankiera 15
50-140 Wrocław
Polen
jstopyra@uni.wroc.pl

Afledte kollektivdannelser i tysk og deres danske ækvivalenter

Rita Therkelsen
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde
rita@ruc.dk

Sprogligt polyfoninetwork

Torben Thrane
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V
tt@asb.dk

Grammatisk kontrol og kontrolmærker i dansk

Ole Togeby
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N
norot@hum.au.dk

Dette er (ikke) en pibe – billedtekster og tekstbilleder

Lars Trap-Jensen
Dansk Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K
ltj@dsl.dk

ODS, ODS-S og fremtiden (sammen med Else Bojsen)

Sten Vikner
Institut for Sprog, Litteratur og Kultur
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
sten.vikner@hum.au.dk

Det finitte verbs position i dansk før og nu

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N
norwidell@hum.au.dk

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005

DRABET PÅ DYNAMIKKEN. ET RIDS AF EKSPERIENTELLE LEKSIKOGRAM- MATISKE METAFORER I DANSK

Af Thomas Hestbæk Andersen (Syddansk Universitet)

1. Indledning

I denne artikel vil jeg som en kondensering og videreførelse af resultaterne fra min afhandling *Spændinger i Sproget. Om leksikogrammatiske metaforer i dansk* kort præsentere den teoretiske ramme for den leksikogrammatiske metafor. Derefter – og det er foredragets tyngdepunkt – vil jeg med udgangspunkt i autentisk tekst beskrive den mest udbredte type af eksperientiel leksikogrammatisk metafor i dansk samt diskutere dennes kommunikative betydning.

2. Leksikogrammatisk metaforik i en systemisk funktionel ramme

Inden for den systemisk funktionelle lingvistik opererer vi ud fra en grundtese om, at sproget er funktionelt (jf. Halliday 1978:19), hvilket medfører en tro på, at

the lexicogrammatical form of the language has developed and is as it is because of the meanings that the speakers perceived the need to create (Hasan 1985:6).

Med en tro på ovenstående opfattelser følger, at en sprogbeskrivelse må tage højde for, at sprog er betydningsgenererende og -gengivende, og at dets funktionalitet er at fungere i en kontekst netop som betydningsgenererende og -gengivende. Tekst (sprogliggjort virkelighed) og kontekst (virkelighed) er med andre ord interdependente størrelser: Konteksten indvirker på sproget på en sådan måde, at dets organisering er en direkte følge af de krav, virkeligheden stiller til sprogets evne til at fungere som kommunikationsmiddel, og sproget virker tilbage på konteksten ved med sine kategorier (ikke mindst sin grammatik) at organisere forståelsen af virkeligheden (jf. Halliday 1996a:4).¹

¹ Halliday påpeger, at nye studier viser, at sprog og hjerne udvikles sammen (jf. Halliday 1998:370). Vi kan derfor ikke slippe for sproget, og vi kan intet gøre uden det. Vores tankegang – altså vores betydningsskabelse – er sammenvævet med sprogliggørelse (jf. Halliday 1996b:8 og 2002:3). Jeg har i tidligere arbejde forfægtet samme synspunkt, nemlig i Andersen 2000.

Sprogets grammatik er altså naturlig og ikke-arbitrær forstået på den måde, at dets kategorier er fordret af dets omgivelser (konteksten) for at skabe betydning. Og dermed er det også sådan, at ikke blot sammenhængen mellem kontekst og grammatik er naturlig, det er også tilfældet, at sammenhængen mellem betydning (: semantik) og betydningens sprogliggørelse i ord (: leksikogrammatik) er naturlig.

Det naturlige forhold gør, at vi kan tale om nogle sproglige basiskategorier – og en typisk / kongruent² forbindelse mellem betydninger på det semantiske stratum og deres leksikogrammatiske realiseringer. Inden for den eksperientielle metafunktion finder vi den kongruente relation/ sammenhæng som en sammenhæng, hvor (semantiske) aktiviteter, handlinger og relationer realiseres af funktioner formet af verbaler, og hvor de enheder, der er aktive, handlende eller relaterede realiseres af funktioner formet af nominaler. Således gælder det ifølge Lyons, at

'noun' or 'verb' [...] are "designating persons, places, things, states, or qualities" and "[...] express action or state", respectively... (Lyons 1977:441).³

Det kongruente udgangspunkt – den typiske mekanisme inden for den eksperientielle metafunktion – er i forlængelse heraf en mekanisme, hvor vi konstruerer

experience as *process*, in the form of a grammatical *unit*, a *clause*. Each process, in turn, is construed as *configuration*, in the form of a grammatical *structure*; the components of this configuration are (1) the process itself, (2) certain entities that participate in the process and (3) various circumstantial elements that are associated with it; these are construed in form of grammatical *classes*, the verbal, the nominal⁴, and some more or less distinct third type (Halliday 1996c:187; orig. kursivering).

Ud fra ovenstående kan vi udlede de sammenhænge i det eksperientielle stratale tværsnit, som er anført i Figur 1 på næste side. Figuren illustrerer, at (i) sætningen (hvis omdrejningspunkt er en Proces) er en kongruent realisering af en begivenhed, (ii) nominalgruppen med adjekti-

² Grundet artiklens omfang er det ikke muligt at udfolde en større diskussion af kongruent over for inkongruent. Jeg henviser til Andersen 2003:192ff.

³ Dette citat er i overensstemmelse med Martins anskuelse, idet han anfører, at "the relation between semantic and grammatical categories is natural: people, places and things are realized nominally, actions are realized verbally, logical relations of time and consequence are realized conjunctively and so on" (Martin 1993b:238).

⁴ Om nominalgruppen og dennes forbindelse til semantikken skriver Halliday direkte, at "Congruently, nominal groups construe participants" (Halliday 1996b:197; jf. Halliday & Matthiessen 1999:183; se også Davidse 1997:418).

visk Kerne er en kongruent realisering af en kvalitet, og (iii) og nominalgruppen med substantivisk Kerne er en kongruent realisering af en genstand.

SPROG	SEMANTIK	begivenhed	kvalitet	genstand
	realisering	realiseret af	realiseret af	realiseret af
	LEKSIKOGRAMMATIK	sætning/ Proces	nominalgruppe med adjektivisk Kerne	nominalgruppe med substantivisk Kerne

Figur 1: Kongruente sammenhænge i det eksperientielle stratale tværsnit

Ofte brydes det viste typiske/ kongruente forhold, hvilket vi fx ser i en tekst som den fra konsulentfirmaet Meng & Company A/S's hjemmeside, hvor firmaets specialer ridses op. Teksten er fra www.meng.dk og lyder:

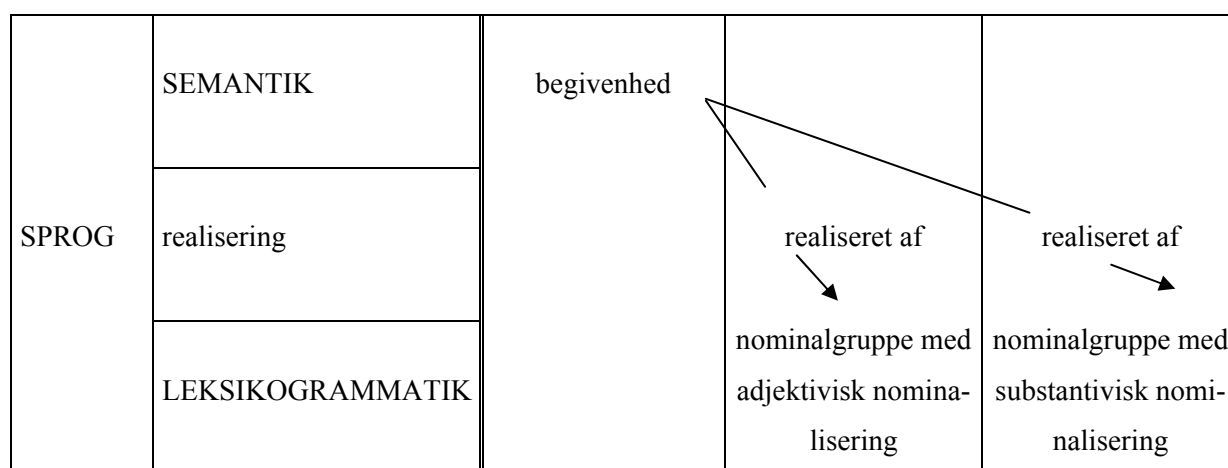
Blandt vores absolutte specialer findes:

- “Mission, strategi og hvad så”: Raffinering og fundering af resultater.
- Udvikling og implementering af Servicekoncepter og -Relationer.
- Styrkelse af korpsånd, funderet i stærke værdier og klare målsætninger (som vi gerne hjælper med at udlede/raffinere!).
- Kultur-raffinering – også når flere kulturer skal forenes i én.
- Personlig Power; ledelse af liv og resultater med saft og kraft – på deltagernes betingelser!
- Begejstring og motivation omkring salg og samarbejde.
- Træning af trænere.
- Personlig gennemslagskraft; personlig formidling; andre kaldte det i gamle dage for “præsentationsteknik”.
- Idégenerering.
- Praktisk projektstyring.

I teksten er en hel masse begivenheder ikke er realiserede af sætninger, men af substantiviske nominaliseringer. Begivenhederne antager altså delvist karakter af genstande. Vi ser det i følgende sprogbrug: (i) *Raffinering*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *raffinerer*, (ii) *fundering*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *funderer*, (iii) *Udvikling*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *udvikler*, (iv)

implementering, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *implementerer*, (v) *Styrkelse*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *styrker*, (vi) *ledelse*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Du*) *leder*, (vii) *Begejstring*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *begejstrer*, (viii) *motivation*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *motiverer*, (ix) *Træning*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *træner*, (x) *formidling*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*du*) *formidler*, (xi) *Idégenerering*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *genererer idéer*, (xii) *projektstyring*, som er en tingsliggjort/ (genstands-)begivenhed kongruent realiseret af Processen (*Meng*) *styrer projekter*.

Den leksikogrammatisk metafor opstår således, når begivenheden optræder som en kvalitet eller en genstand; vi har en situation som i nedenstående Figur 2.

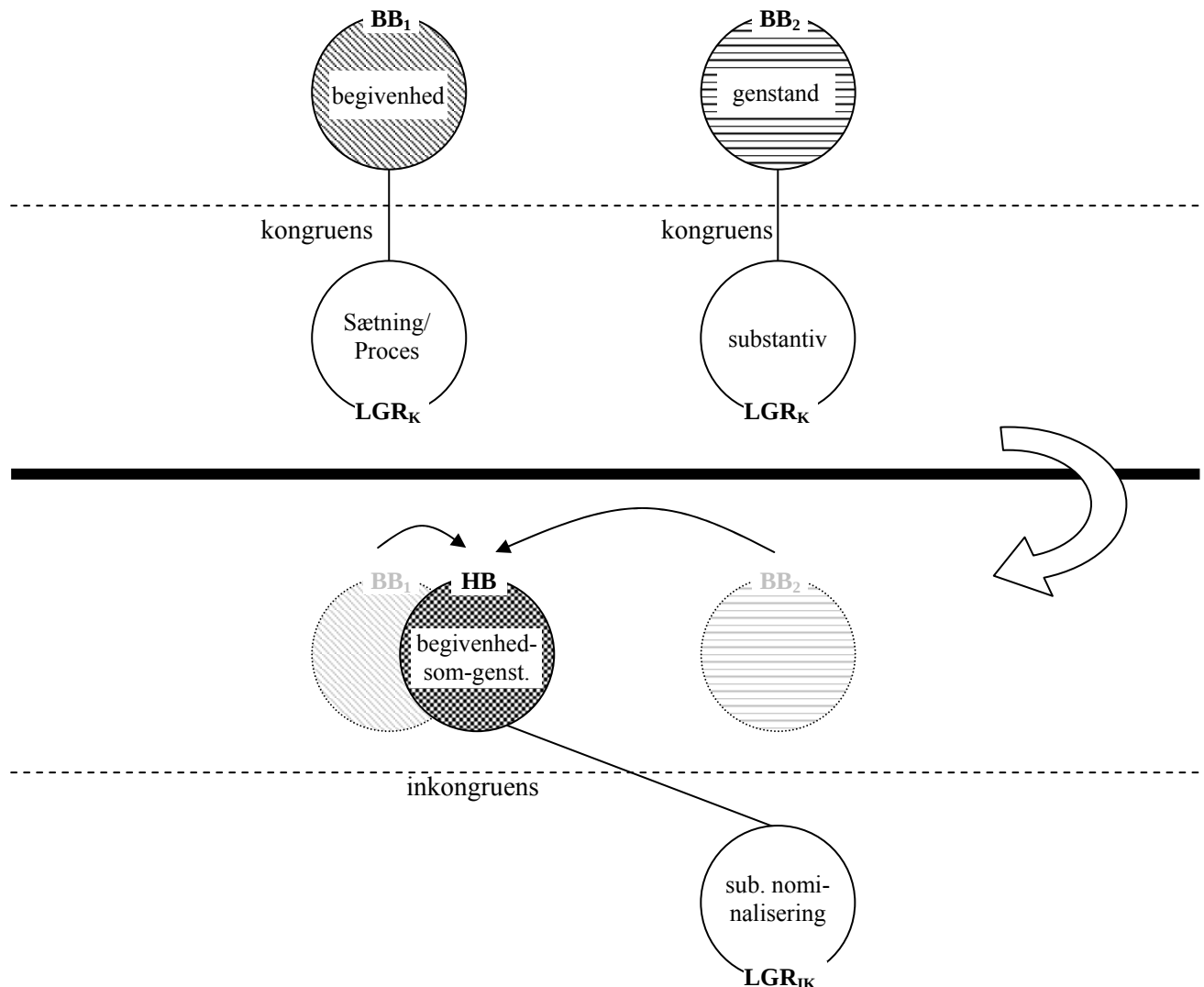

Figur 2: Inkongruente sammenhænge i det ideationelle stratale tværsnit

Typen af metafor, som opstår ud fra den substantiviske nominalisering, kan vi benævne begivenhed-som-genstand, og denne type af eksperimentiel leksikogrammatisk metafor kan skitseres som i Figur 3 på næste side.

Grundet det naturlige forhold mellem det leksikogrammatisk og det semantiske stratum markerer den substantiviske nominalisering (til forskel fra substantivet, som vi finder i den kongruente realisering), at vi på det semantiske stratum har at gøre med mere end blot en

genstand. Semantisk har vi at gøre med en hybridbetydning⁵ inkorporerende såvel den oprindelige og kontekstgivne processuelle begivenhedsbetydning og den leksikogrammatisk signalerede genstands-betydning.

BB: basisbetydning / **HB:** hybridbetydning / **LGR_K:** leksikogrammatisk realisering, kongruent /

LGR_{IK}: leksikogrammatisk realisering, inkongruent

Figur 3: Begivenhed-som-genstand

Generelt sker der i en leksikogrammatisk metafor således det, at to basisbetydninger kobles og derved skaber hybridbetydningen. I figuren har vi oprindeligt de to basisbetydninger, **BB₁** og **BB₂**, der realiseres af hhv. **LGR_{K1}** og **LGR_{K2}**. I metaforiseringen kobles **BB₁** og **BB₂** til

⁵ Jf. Hallidays og Matthiessens "junctional element", der er kendetegnet ved den "junction of two semantic elemental categories" (Halliday & Matthiessen 1999:243), som er en essentiel kvalitet ved den leksikogrammatiske metafor.

hybridbetydningen HB. HB realiseres af den inkongruente leksikogrammatisk realisering LGR_{IK} .

Den modellerede måde at opfatte en leksikogrammatisk metafor på viser, hvorledes det er nødvendigt at medtænke både det semantiske og det leksikogrammatisk stratum. Den leksikogrammatisk metafor opstår ikke i hverken semantikken som forskellige tolkninger af samme leksikogrammatisk realisering eller i leksikogrammatikken som forskellige realiseringer af samme betydning, men i spændingen mellem semantikken og leksikogrammatikken – i grænsefladen.

Spændingen i den leksikogrammatisk metafor er den tværstratale spænding, der er mellem en hybridbetydning med en primær betydning signalerende/ afspejlende noget andet end den leksikogrammatisk realisering (der jo afspejler den sekundære betydning).

Den ovenfor viste visuelle teknik til at fremstille den leksikogrammatisk metafor væsen (jf. Figur 3) rummer både statik og dynamik. Således viser teknikken såvel slutresultatet af metaforiseringsprocessen, altså den leksikogrammatisk metafor, og den viser processen, hvorigennem den leksikogrammatisk metafor opstår fra to forskellige basisbetydninger med hver sin kongruente leksikogrammatisk realisering.

Hermed den teoretiske ramme. Hvis vi nu kaster et blik tilbage på Meng-teksten og betragter denne 'fra neden' i stratifikationsmodellen og dermed får de leksikogrammatisk former i fokus, så ser vi, at jeg ikke har behandlet alle nominaliseringer som leksikogrammatisk metaforer. Dette skyldes, at det ikke er alle nominaliseringer, der fungerer i en leksikogrammatisk metafor. Vi må med andre ord skelne levende fra døde leksikogrammatisk metaforer

Døde leksikogrammatisk metaforer har vi i denne sammenhæng, når en substantivisk nominalisering (fx *relation* fra Meng-teksten) ikke medfører en hybridbetydning på det semantiske stratum, men alene har betydning som en genstand. Nominaliseringen *relation* har tidligere fungeret som en begivenhed-som-genstandsmetafor, men i moderne sprogbrug er der intet tilbage af den oprindelige processuelle semantik.

Som en følge af den entydige semantik er døde metaforer en type af metaforer, der ikke længere kan udpakkes/ omskrives. En nominalisering som *relation* har med andre ikke ord en agnat (: "agnate")⁶ sætning, den kan omskrives til, sådan som levende leksikogrammatisk metaforer har. *Relation* betegner ikke en genstandsgjort begivenhed, og det giver derfor ikke ræson at omskrive ordet til en sætning/ Proces.

⁶ Gleason definerer "agnation" som konstruktioner, der har "the same major vocabulary items", men som har "different structures" (Gleason 1965).

I forlængelse af ovenstående skelner man mellem nominaliseringer, der fungerer som levende leksikogrammatiske metaforer, og nominaliseringer, der er døde, ved at afgøre, om nominaliseringen kan udpakkes til en agnat sætning – altså om vi ud af den genstand, som nominaliseringen betegner, kan skabe en begivenhed. Er dette muligt, så har vi en leksikogrammatisk metafor. Er det ikke muligt, er der tale om en død metafor.

Et eksempel på en udpakning af en leksikogrammatisk metafor (til en agnat sætning) er gruppen *Træning af trænere*, der kan omskrives til det mere kongruente *Meng træner trænere*; en dobbeltanalyse forløber som følger:

(Blandt vore absolutte specialer findes pt)		<i>Træning</i>	<i>af trænere</i>
		Komplement	
		Bærer	
		Ting	Kvalifikator
	<i>Meng</i>	<i>træner</i>	<i>trænere</i>
	Subjekt	Finitum/Prædikator	Komplement
	Aktør	Materiel	Mål

Som ovenstående dobbeltanalyse indikerer, er metodikken i beskrivelsen af en begivenhed-som-genstandsmetafor, at den omskrives og afmetaforiseres, så betydningen i den realiseres kongruent. Det betragtes som en kongruent realisering, når den processuelle betydning realiseret i den substantiviske nominalisering flyttes til sætningens Proces/ Prædikator, der er formet af en verbalgruppe.

En prøve til at udpege de døde metaforer fra de levende er den prøve, jeg vil kalde 'pronomen-prøven'. Ved pronomen-prøven indsætter man et possessivt pronomen som Præmodifikator i den nominalgruppe, hvor nominaliseringen fungerer som Ting. Ud fra Meng-teksten kan vi forestille os grupper som

1. *Hans betingelser...*
2. *Hans motivation...*
3. *Hans raffinering...*

Pronomen-prøven er nu en afprøvning af, hvorvidt det possessive pronomen semantisk betegner en art bestemmer for den genstand eller begivenhed-som-genstand, der fungerer som Ting i nominalgruppen, eller om det possessive pronomen semantisk betegner en skjult participant.

Hvis det possessive pronomen betegner en bestemmer, har vi en død metafor. Nominaliseringen, som det possessive pronomen lægger sig til, betegner ikke længere en processuel dynamik, men en tingslig statik. Nominaliseringen er så at sige blevet institutionaliseret. Hvis det possessive pronomen derimod betegner en (skjult) participant, har vi en leksikogrammatisk metafor. Det første er tilfældet for eksempel 1, det sidste er tilfældet for eksempel 3, mens eksempel 2 er tvetydigt.

Hvis vi opfatter 2 som henvisende til personens (*hans*) egen motivation, så er *motivation* en genstand uden processuel dynamik, og så har vi en død metafor; *motivation* betegner alene en genstand. Hvis vi derimod opfatter 2 som henvisende til personens motivation af andre (fx medarbejdere, kursister el.lign.), så dækker pronominet over en participant, og vi har en levende metafor – en begivenhed-som-genstand (jf. eksemplet fra forrige side *Træning af trænere*).

Det kan virke forvirrende, at samme nominalisering kan fungere såvel som død metafor og som (levende) leksikogrammatisk metafor. Dette skyldes, at både de syntagmatiske omgivelser på det leksikogrammatiske stratum og den iboende betydning på det semantiske stratum afgørende for, om en metafor opfattes som død eller levende.

Indtil nu har jeg givet en deskriptiv og teoretisk præsentation af begivenhed-som-genstandsmetaforen i dansk. Som afrunding vil jeg nu ganske kort opridse en række kommunikative effekter af denne metafortype.

For det første har vi, når vi realiserer et eller andet fænomen som en genstand, det maksimale sproglige potentiale for at specificere det. Ved at anvende nominalgruppens ressourcer er det således muligt at specificere en processuel betydning i højere grad, end det er muligt ved anvendelse af sætningens ressourcer.

For det andet fortæller vi sproget, når vi anvender begivenheds-som-genstandsmetaforer, for den 'pakkede' proces kan indgå som konstituent i en anden sætning. Et eksempel på begge ovenstående effekter er følgende indpakning og videre specificering: *Martin Jørgensen bevæger sig smukt med bolden* → *Martin Jørgensens smukke bevægelse med bolden skræmmer modstanderne*.

Selve Processen *at bevæge sig* kan ved hjælp af nominalgruppens ressourcer specificeres yderligere, eksempelvis:

bevægelse → *smuk bevægelse* → *smukt afvæbnende driblende bevægelse* → *smukt afvæbnende driblende bevægelse med bolden* → *den smukke afvæbnende driblende bevægelse med bolden*.

Med ovenstående gradvise stigende specificationsniveau bevæger vi os fra den rene nominaliserede proces, fungerende som Ting i nominalgruppen, *bevægelse*, til en nominalgruppe, der kan analyseres i følgende funktioner:

<i>den</i>	<i>smukke</i>	<i>afvæbnende</i>	<i>driblende</i>	<i>bevægelse</i>	<i>med bolden</i>
Bestemmer	Vurderer	Beskriver	Klassifikator	Ting	Kvalifikator

En tredje kommunikativ effekt af via nominaliseringer at pakke begivenheder som genstande er muligheden for at udelade forskellige af de interpersonelle betydninger, der nødvendigvis ville eksistere, hvis den processuelle betydning/ begivenheden realiseredes af en sætning med Finitum (og Prædikator). Generelt betragtet gælder således følgende for forskellen mellem at realisere en proces/ begivenhed kongruent gennem en leksikogrammatisk Proces/ sætning eller inkongruent gennem en nominalisering: (i) Idet nominaliseringen leksikogrammatisk betragtet er en transformation af en Proces formet af et verbum til en enten adjektivisk eller substantivisk nominalisering, forsvinder de interpersonelle betydninger, der er bundet i sætningens verbale konstituent, når man anvender en nominalisering. Således forsvinder betydningerne bundet i Finitum, altså temporalitet og modalitet. Med andre ord er nominaliseringen ikke forankret i hverken tid eller i forhold til sprogbrugerens modale farvning. (ii) I forbindelse med en procesmetaforisk indpakning af en processuel betydning/ begivenhed til en nominalisering forsvinder ikke blot Finitum, men hele Moduselementet. Det propositionsansvarlige Subjekt er således heller ikke til stede i procesmetaforen (om end det er muligt at pakke det oprindelige Subjekt som Bestemmer i nominalgruppen).

Konkret kan vi se ovenstående mekanismer tilfældet *Yvonne valgte kærligheden – uden betænkning*, som er en overskrift fra Ugeavisen. I tilfældet er det delen efter tankestregen, som er særlig interessant, idet denne del rummer begivenhed-som-genstandsmetaforen (realiseret af den substantiviske nominalisering) *betænkning*. Ved at skrive som i ovenstående tilfælde frem for at realisere betydningen mere kongruent i et sætningskompleks som *Yvonne valgte kærligheden, uden at hun betænkte sig* slipper journalisten i sidste del af sin overskrift for at gentage modaliteten og temporaliteten fra første del af sin overskrift. Og vedkommende behøver heller ikke at gentage, hvilket Subjekt det drejer sig om. Man kan altså sige, at der er en vis sprogbrugsøkonomi forbundet med anvendelsen af nominaliseringer.

Med den beskrevne mekanisme bevirker begivenhed-som-genstandsmetaforen, at aspekter i forbindelse med begivenheden sløres. Information tabes gennem den leksikogrammatiske transformation fra Proces formet af et verbum til nominalisering. I eksemplet ovenfor

er det som allerede nævnt ikke direkte udtrykt, hvem der ikke betænker sig – for *betænkning* optræder ikke i sammenhæng med et Subjekt. Hvem det er, der ikke betænker sig, skal vi udlæse af ko-teksten, hvorved vi finder ud af, at det er *Yvonne*.

Tvetydighed i forbindelse med nominaliseringer er som en logisk konsekvens af ovenstående ikke et sjældent fænomen. Således er det i følgende eksempel ikke muligt at afgøre, om det er *Laura*, der bedømmer eller bedømmes: *Lauras bedømmelse er retfærdig*.

En fjerde og sidste effekt af begivenhed-som-genstandsmetaforen er den effekt, der har inspireret til titlen på denne artikel. Processerne er sprogets absolutte kerne, såvel leksikogrammatisk som semantisk. Uden sprogets processer kan vi ikke andet end at navngive genstande og betegne disses kvaliteter. Sprogets processer er det, der får genstande og kvaliteter til at mødes og til at handle. Det er sprogets processer, der får 'tingene til at ske'. Som tekstforfatteren Carsten Lynge udtrykker det: "Hver gang, vi laver et aktivt udsagnsord om til et navneord, dør sproget en lille smule" (Lynge 1989:13). Når vi anvender begivenhed-som-genstandsmetaforer, dræber vi altså tekstens dynamik.

Litteratur

www.meng.dk

Andersen, Thomas (2000) *Stjernernes tale – register i teori og praksis*. Odense Working Papers in Language and Communication 21. Syddansk Universitet.

Andersen, Thomas et al. (2001) *Sproget som ressource - systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Andersen, Thomas Hestbæk (2003) *Spændinger i sproget. Om leksikogrammatiske metaforer i dansk*. Syddansk Universitet, ph.d.-afhandling.

Davidse, Kristin (1997) The Subject-Object versus the Agent-Patient asymmetry. *leuvense bijdragen, jaargang 86, nr. 4*.

Gleason, H.A. (1965) *Linguistics and English Grammar*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 2. udg.

Halliday, M.A.K. (1978) *Language as social semiotic*. London: Arnold.

Halliday, M.A.K. (1996a) 'Introduction', *Language as social semiotic: the social interpretation*

of language and meaning. *The Communication Theory Reader*, ed. Paul Copley, London: Routledge:88-93.

Halliday, M.A.K. (1996b) Things and relations: Regrammaticising experience as technical knowledge. *Reading Science*, ed. J.R. Martin og Robert Veel (1998), London: Continuum:185-235.

Halliday, M.A.K. (1998) "Grammar and Daily Life: Concurrence and Complementarity". *On Grammar. Collected Works of M.A.K. Halliday*, vol. 1, ed. Jonathan Webster, London: Continuum:369-383.

Halliday, M.A.K. (2002) A personal perspective. *On Grammar. Collected Works of M.A.K. Halliday*, vol. 1, ed. Jonathan Webster, London: Continuum:1-16.

Halliday, M.A.K. og Christian M.I.M. Matthiessen (1999) *Construing Experience through Meaning*. London: Cassell.

Hasan, Ruqaiya (1985) *Offers in the making: A systemic-functional approach*. Macquarie University.
Lyons, John (1977) *Semantics*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005

DIALEKT OG RIGSMÅL I GENDIGTNINGER – FRA BURNS TIL AAKJÆR OG MARTIN N. HANSEN

Af Torben Arboe (Aarhus Universitet)

På Jysk Ordbog får vi adskillige forespørgsler om, hvad bestemte ord hos Jeppe Aakjær og andre dialektforfattere betyder, fx ord i visen *Skuld gammel Venskab rejn forgo*. Jeg skrev der-for en artikel om nogle af disse ord og om visen som helhed samt dens skotske forlæg, Robert Burns: *Auld Lang syne / Should auld acquaintance be forgot*, i vort årsskrift *Ord & Sag* for et par år siden (Arboe 2002). Da også en anden jysk dialektforfatter, Martin N. Hansen, har gendigtet et udvalg af Burns-digte, vil jeg her se mere detaljeret på, hvordan disse to forfattere omsætter Burns's digte til dansk, herunder jysk. Nærmere biografiske oplysninger om Burns og Aakjær kan findes i den nævnte artikel og via litteraturhenvisningerne deri. Her skal blot tilføjes, at Burns (1759-96) har skrevet digte om de største og de mindste emner, fx et nationalt helteepos: *Scots, wha hae wi' Wallace bled* (= Skotter, som har blødt (i kamp mod englænderne)), men også digte fra dagligdagen, fx *To a Mouse* og *To a Mountain Daisy*. Digtene citeres i det følgende fra Burns (1994). Aakjær (1866-1930, Fly sogn syd for Skive, Fjends herred) oversatte adskillige digte af Burns i 1890-erne; de er medtaget i Aakjær (1918), på trods af undertitlen *Digte 1908-18*, og citeres derfra. Under inspiration fra Burns's *Tam O' Shanter* skrev Aakjær desuden den selvstændigt udgivne versfortælling *Esper Tækki* (1913). Om Martin N. Hansen (1893-1976, Notmark sogn, Als Sønderherred) kan kort nævnes, at han har udgivet en lang række dialektale digtsamlinger: fra *Hwæ fowl må syng* – (= Hver fugl må synge –) (1924) til *I mit Herred til Hest* (1953), herunder *Nogle digte af Robert Burns* (1951). I det følgende citeres fra denne udgave, oftest med forfatternavnet forkortet til MNH.

Ved oversættelse af en sætning eller et udtryk fra et sprog til et andet er opgaven at finde en *ækvivalent*, dvs. et ækvivalent udtryk, et dækkende, adækvat udtryk, så tæt som muligt på ordret gengivelse. Anvendt på længere tekster betegner man (som bekendt) på sprogfagene denne disciplin *version*. Herudfra kan man betegne opgaven for oversættelse af digte som det at finde *poetiske ækvivalenter* for de enkelte udtryk. Dette vil i mange tilfælde snarest resultere i gendigtninger, hvilke man tilsvarende kan kalde *poetiske versioner*. Hvor målsproget er en dialekt, skal man da finde frem til *dialektale poetiske ækvivalenter* og derigennem give en *dialektal poetisk version* af en given tekst. I det følgende undersøges, hvordan Aakjær og Martin N. Hansen har løst de problemer, der knytter sig hertil ved gengivelse af Burns' delvis dialektale digte.

1. Oversigt

Årstal for Burns-digte anføres ud fra opgivelser i de to anvendte *Works*-udgaver. Ved MNH er til rigsmål oversat så meget som skønnet nødvendigt for forståelsen.

Burns	Aakjær	Martin N. Hansen
1) Coming through the rye	Jenny i Rugen	Tidle i æ Dågg (= Tidligt i duggen)
2) Wha is that at my bower door? (1784)	Findlay / Hvem staar dér ved min Kammerdør?	Hven er derud'? Lad mæ i Frej! (= ... mig i fred)
3) John Anderson my jo (1788)	John Anderson	Do var min Glæj og ålt (= ... glæde og ålt)
4) Duncan Gray came here to woo (1792)	Duncan Gray kom her som Fri'r	Det Frieri / Pede kam å fri tepas
5) Let me in this ae night (1795) / O lassie, art thou sleeping yet?	O, luk mig ind – / O elskte Pige, sover du?	Luk op, luk op / Lad itt, min Pig', som om do sov
6) Tibbie Dunbar / O wilt thou go wi' me ...	Tibbi Dunbar / O vil du gaa med mig ...	Ann Katrin / Åh, kom og go med mæ
7) Auld Lang Syne (1788) / Should auld acquaintance be forgot ...	For læng, læng sind / Skuld gammel Ven- skab rejn forgo (1922)	For læng, læng senn / Skuld gammelt Venskob go i Glemm ...
8) For a' that and a' that / Is there, for honest poverty ...	Trods alt det / Om en af ærlig fattigdom ...	(Skuld en for ærle fattedom ...)
9) The Jolly Beggars	De lystige Tiggere	Det lykle Rak
10) Tam O' Shanter (1790)	Esper Tækki (1913)	Tammes Sänder

Kommentarer: I nr. 2 af de nævnte digte er *Wha* = eng. *who* og *Hven* sønderjysk for *hvem*. I nr. 5 er *ae* = eng. *one*; i nr. 5-6 er *art thou*, *wilt thou* ældre former for *are* / *will you*. I digt nr. 6 og 8 ses elliptiske former: *wi'* for *with* hhv. *a'* = *all*. Ved nr. 8 er MNHs version sat i parentes, fordi MNH kun gendigter første og sidste af de 5 strofer og ikke placerer dem blandt de øvrige digte p. 41ff., men anfører dem i indledningen, *Et Rids af Robert Burns Liv*, p. 11 hhv. 31. – Nr. 9 er egentlig en digtcyklus: består af en række relaterede enkeltdigte, af Aakjær nummereret I–XVI, hvilket følges af MNH og her (jf. den opdeling, der foretages i afsnit 3 ndf.). Burns har dog to afsluttende digte, som ikke gendigtes af Aakjær og MNH. – Digt nr. 10 er et langt, episk digt, som gengives tekstnært af MNH, mens Aakjær (som tidligere antydte) omdigter det til en selvstændig, adskilligt længere versfortælling med bibeholdelse af kernen: en heksesabbat oplevet efter en markedsdag.

2. Skotsk navnestof

Det fremgår allerede af digtenes titler, at Aakjær mht. personnavne holder sig tættere op ad Burns, end tilfældet er hos MNH. Aakjær bibeholder således i digt nr. 3-4 og 6 *John Anderson*, *Duncan Gray* og *Tibbie Dunbar* i titlerne, mens MNH i nr. 3 ikke nævner et personnavn, i nr. 4 ikke nævner et navn i titlen, men finder et mere hjemligt til digtets første linie, nemlig *Pede* (= Peder), og i nr. 6 skifter navnet ud, ligeledes til et mere hjemligt: *Ann Katrin*. Ved digt nr. 10, *Tam O' Shanter*, er det dog MNH, der ligger tættest op ad Burns i udtalen af navnet: *Tammes Sänder*, der måske føles som et hjemligt *Thomas Sander*. Aakjær

følger her ikke Burns, men danner navnet *Esper Tækki* (= Jesper Tækker), der også skal signalere tilhørsforhold til det hjemlige, til det jyske.

Om brugen af personnavne i digtene skal videre nævnes, at i digt nr. 1, *Coming through the rye*, navngiver Burns først pigen i strofe 4: *Jenny's a' wat, poor body* (= Jenny er helt våd, stakkels pige), mens Aakjær rykker navnet op i titlen: *Jenny i Rugen*. Burns's *poor body* gengiver Aakjær da med *Stakkels Jenny* i strofe 2 og 5 (der for øvrigt er identiske). Hos MNH får pigen ikke et navn, men omtales: *lill' og sælle Skrog* (= lille og sølle skrog), hvor sidste ord nok snarest skyldes rimhensyn: det skal rime på titelliniens *Tidle i e Dågg* (= anden linie i strofe 1). I digt nr. 2 rykker Aakjær tilsvarende navnet *Findlay* op i digtets titel; hos Burns nævnes det i l.2, MNH omsætter til det mere hjemligt klingende *Jesper*. I digt nr. 3 følger Aakjær igen Burns med brug af navnene *John Anderson* og blot *John*, mens MNH her bruger det hjemlige *Jens*. For digt nr. 4 gælder det ud over *Duncan Gray* og *Duncan* hos Burns og Aakjær, der som nævnt ændres til *Pede* hos MNH, også pigens navn *Maggie* og kælenavn *Meg*: Aakjær har *Meggi* og *Meg*, MNH ændrer til *Mette*. Fra digt nr. 9 kan nævnes, at *poor Andrew* hos Burns (digt V-VI) gengives *Andres* hos Aakjær og *fattige Andrés* hos MNH, hvor Aakjær altså følger samme praksis som MNH. I enkeltdigtene i nr. 9 vedr. *John Highlandmand* (VII-VIII) oversætter Aakjær til *John Højlandmand*, mens MNH kun ændrer navnet lidt, til *Johan*, og ikke anfører en betegnelse som 'højlandmand' el. lign. Fra digt nr. 10 skal nævnes, at *thy ain wife Kate* (= din egen kone, Kate; l.18, 202) hos både Aakjær og MNH omsættes til *Kjesten* (= Kirsten), hos Aakjær med epiteter som *mi' Viv* og *mi' Mø* (p.48, *mi'* = min), *Mi' Mø* og *mi' Rues* (= rose; p.55). Desuden, at *Souter Johnny* (= skomager J., l.41) af Aakjær omsættes til *snedker Niels Ryl'* (= ryle, p.12), mens MNH inddrager *Jøn Torre* (= Jørgen T.), en person fra MNHs øvrige forfatterskab. Endelig skal nævnes tilnavnet i Tam's ophidsede råb, der bliver heksedansens dramatiske afslutning: *Weel done, Cutty-sark!* (= flot gjort, stump-skørt!, l.189)¹, til den kønne, fattige nabodatter, der optræder i den særk, hun fik som lille. Her om-sætter MNH tilnavnet med 'Stumpsærk', mens Aakjær ikke har en tilsvarende sekvens.

Stednavne optræder hovedsagelig i *Tam O' Shanter*. Her omtales (l.14f.) marked i Ayr på Burns's egn syd for Glasgow; det omsættes af Aakjær til Skive, hans hjemstavnns største by; MNH udelader bynavn. På hjemvejen fra markedet skal Tam O' Shanter passere *Alloway's old haunted kirk* (l.32); allerede *haunted* (= hjemsøgt) varsler ilde for de kommende begivenheder. Kirken betegnes senere blot *Kirk-Alloway* (l.87, 102), og her oplever Tam en veritabel hekse-sabbat (l.102ff.). MNH placerer lignende hændelser ved *Lysafild Kjerck* (= Lysabild kirke) på Sydals, mens Aakjær lader Esper Tækki opleve de dramatiske scener ved *Breum Kjeld'* (= kilde) i det østlige Salling, ca. 15 km nord for Skive og lidt nord for Aakjærs gård "Jenle". – I *The Jolly Beggars* findes dog: *We rangéd a' from*

¹ Burns har få linier forinden omtalt pigens stumpe skørt og bruger det nu som tilnavn. Det er formentlig herfra, den fra 1870-erne berømte, hurtigtsejlende *tea-clipper* med de korte sejl fik sit navn; i hvert fald anfører *The New Shorter Oxford English Dictionary* (1993) Burns-eksemplet som det første citat under *cutty*.

Tweed to Spey (l.139), hvilket af Aakjær gengives: “Fra Tweed til Spey vi strejfed om”, men af MNH gengives uden stednavne og helt generelt: “Vi strøjfed tusind Mil omkring” (hvor der kun er et par hundrede km mellem de skotske floder Tweed og Spey).

Mht. navnestoffet holder Aakjær sig (bortset fra *Esper Tækki*) tæt til Burns og det skotske miljø; MNH søger oftest at omplante det skotske til et lokalt, alsisk / jysk miljø .

3. Digtenes temaer

De digte, som både Aakjær og MNH har omsat, kan karakteriseres som først og fremmest værende kærlighedslyrik: det gælder de 6 førstnævnte i oversigten og flere af enkeltdigtene i nr. 9. Andre temaer er: venskab (nr. 7), social indignation (nr. 8), livets hårde vilkår (digt II og VIII i nr. 9), markedsbesøg og hekkesabbat (nr. 10, jf. ovf.).

Som eksempel på kærlighedslyrikken kan først nr. 1, *Coming through the rye*, tjene. I strofe 2 hedder det her om pigen i rugen: *Gin a body meet a body / Coming through the rye; / Gin a body kiss a body, Need a body cry?*. Dette kan ved næsten direkte oversættelse gengives: “Hvis en (person) møder en (anden person), / der kommer gennem rugen; / Hvis en (person) kysser en (anden person), / behøver nogen råbe op om det?”. Dette omsætter Aakjær i strofe 3 til: *Hvis nu Gutten mødte Glutten / gaaende i Rug, / skulde Glutten nægte Gutten / et par Kys i Smug?* (glut = ung pige). Ved at bruge gutten/glutten opnår Aakjær her to indrim, mens Burns blot bruger samme ord, *body*, to gange i hver af de pågældende linier. MNH har derimod som Burns ubestemt personangivelse i strofe 3: *Træffe jen en, træffe jen en / langs e Rov, I ved, / kysse jen en, kysse jen en, / tov en Skaej åv det?* (= Træffer én en, træffer én en / langs med rugen, I ved, / kysser én en, kysser én en, / tog en skade af det?). Det sidste *en* (= én) er dobbeltbundet, idet det dels kan henvise til en af de to omtalte personer, dels til ‘nogen som helst’ (dvs. “ville nogen tage skade af det?”, stillet som retorisk spørgsmål)².

Af de øvrige nævnte temaer er venskab behandlet i min artikel om Burns og Aakjær. Her skal blot tilføjes, at MNH gengiver visen *Should auld acquaintance* mere tekstnært end Aakjær, fx i strofe 2: *plåkked Blommer* (= plukkede blomster) ud fra *pu’d the gowans fine* (= plukkede fine tusindfryd) hos Burns; Aakjær anfører i stedet aktiviteten *rend omkap* (= løbe om kap), måske mere passende for drenge. – Temaet ‘social indignation’ tages op i afsnit 6.

‘Livets hårde vilkår’ er især tema i tre af digtene i *The Jolly Beggars*. Denne digtcyklus består som nævnt af 16 enkeltdigte, nemlig (med mine tentative overskrifter):

I, indledning: linie 1-28; II, soldatens vise: 29-49; III, overgang: 50-57; IV, soldaterpigens vise: 58-82; V, skift: 83-90; VI, den tørstiges vise: 91-118, VII, overgang: 119-126, VIII, visen om John Highlandman, af hans efterladte kæreste: 127-154; IX, spillemand gør klar: 155-166; X, spillemandens vise: 167-186; XI, spillemanden trues af kedelflikker: 187-202; XII, kedel-flikkerens vise: 203-218; XIII, spillemanden (her kaldet *Sir Violino*, jf.

² En teknik, som også Blicher har benyttet: *nær Jen ve hjælp Jen, aa Jen ett vel gjør en bette Koen, hwa ska saa Jen blyw te* = når en vil hjælpe en, og en ikke vil gøre en lille smule, hvad skal så en blive til (jf. *E Bind-stouw* (1841) p.43).

ndf.) trøster sig og lader op: 219-245; XIV, spillemandens credo: 246-273; XV, stormende applaus: 274-287; XVI, spillemand og kor: 288-315. (Linienummerering jf. Burns (1994:7-16)).

De tre digte vedr. 'livets hårde vilkår' er da: soldatens vise (med *the sound of the drum* som gennemgående figur i de enkelte strofers sidstelinie), soldaterpigens vise (med *my sodger laddie*, 'min soldaterknøs', som det gennemgående) og visen om John Highlandmand. Herfra har jeg kun plads til at nævne de indledende linier hos Burns: *A Highland lad my love was born, / The Lawland laws he held i scorn* (l.127f.). Aakjær gengiver dette med: "En Højlandsgut jeg elsked frit; Lavlandets Lov han ændsed lidt". MNH omdigter til: "Den Knøs, æ ga (= jeg gav) mit Hjart som ung, / han ho (= havde) et Højsind som en Kong" og udelader dermed helt den modsætning mellem det skotske højland hhv. og lavland, som er afgørende hos Burns og bibe-holdt hos Aakjær: hovedpersonen forbryder sig mod lavlandets lov og bliver hængt for det; hos MNH bliver det udelukkende 'højsind', dvs. stolthed, der bringer ham i galgen.

4) Henvisninger til mytologi, antikken mv.

Disse findes næsten udelukkende i *The Jolly Beggars*. (Også her følges linienummereringen i Burns (1994)).

Burns	Aakjær	Martin N. Hansen
3 cauld Boreas' blast	Nordenvindens Rusk	Hvin af Nordenvind
29 I am a son of Mars	har Krigens Gud til Far	Hven tænker vel i Kri ...
164 The wee Apollo set off ... his giga solo	hin Dværg-Apollo fremtvang ... en Gigasolo	./.
228 urchin Cupid shot a shaft	Drengen Amor slap en Pil	da slap en Bov sin Pil
232 Her lord, a wight of Homer's craft	hendes Husbond	Hinds Månd, der drøv Homeros Værk
237 He was a care-defying blade / As ever Bacchus listed	Han var en Ka'l – saa bindegat / som Bacchus kunde fæste	./.
239 Tho' Fortune sair upon him laid	skønt hans Lykke tit var skral	skønt e Sorre kyt med Stien
244 thus the Muse suggested sjel	saadan Musen røgted	glemt vel, te han ga sej
His sang that night	hans Kald den Nat	og sang den Nat
285 He rising, rejoicing, Between his twa Deborahs	Op sprang han, så sang han af alle Livsens Kræfter ./.	Han riist sej og viist sej så stolt og stærk som alde ./.

Kommentarer: Hos Burns er i l.64 *wee* = lille; l.228 *urchin* = knægt; l.232 *wight* = skabning; l. 237 *blade* = fyr; l.239 *sair* = eng. *sore*, dvs. sår, ømt sted mv.; *twa* = eng. *two*. Ved l.29 fort-sætter MNH: *o di Hugg og Stød den gi* (dvs. de to linier lyder: Hvem tænker vel i krig / på de hug og stød den giver). Ved l.239 kan MNH gengives: 'skønt sorgerne kastede med sten' (dvs. slog hårdt); ved l.244 er *ga sej sjel* = gav sig selv; ved l.285: *riist sej* = rejste sig.

Det ses, at Aakjær bibeholder henvisningerne til Apollon og Bacchus og desuden omsæt-ter *Cupid* til 'Amor', men omskriver *Boreas* til 'Nordenvinden' og *Mars* til 'Krigens Gud'. Henvisningen til Homer er udeladt; *Fortune* omsættes til 'hans Lykke', og betragtningen vedr. *the Muse* overføres så direkte som muligt, jf. 'saadan Musen røgted / hans Kald den Nat' (hvilket antagelig ville have lydt: 'saadan røgted hans Muse sit Kald den Nat', hvis der ikke skulle tages metriske hensyn). Henvisning til Debora, med undertoner af sejr (i Bibelens gamle testamente), udelades. – MNH udelader næsten alle henvisninger: kun Homer nævnes, men da i en tilstræbt mere klassisk form, *Homero* (l.232). I de andre tilfælde bruger MNH omskrivninger, hvoraf kun *slap en Bov* (= bue) *sin Pil* (l.228) forudsætter læserens kendskab til de myter mv., Burns alluderer til. MNHs poetiske version bliver hermed ikke af helt samme karat som originalen.

Ud over disse korte sekvenser skal nævnes to lidt længere, fra "spillemandens credo" (jf. ovf.). Først Burns l.246-249: *I am a bard of no regard / Wi' gentlefolks, and a' that; / But Homer-like, the glowrin' byke, / Frae town to town I draw that*. Dette vil i en så direkte oversættelse som muligt lyde: "Jeg er digter (el. sanger) uden anseelse / hos fornemme folk / Men som Homer tiltrækker jeg den stirrende sværm / i den ene by efter den anden", hvor "stirrende" må forstås som "betaget, henført" el. lign. Gendigtningerne lyder:

Aakjær: (246) Jeg er Poet og ildeset hos Folk af Stand og alt det; men Hoben selv den lytter til, som selve Livet gjaldt det.	MNH: Æ skal itt vigt' mæ med å digt'. Di rig' kån sjælden fatt' e. Men hvad gör det, om I hör te, og Folk som jer vil skatt' e.
--	--

Her kan det alsiske digt oversættes således til rigsmål: "Jeg skal ikke vigte mig med at digte. / De rige kan sjældent fatte det. / Men hvad gør det, om I hører til / og folk som jer vil skatte det", hvor 'hører til' betyder 'hører på, er tilhørere'. I øvrigt kan følgende bemærkes: indrim er genskabt helt for l.246: *bard – regard* gengives ved rimene *poet – ildeset* hos Aakjær hhv. *vigte - digte* hos MNH, delvis for l.248: *Homer-like' – glowrin' byke* gengives ved *selv – til*, som ikke helt rimer, hos Aakjær, og ved rimet *gör det – hör te* hos MNH. Hos Burns er rimet i l.247 og 249: *a' that – draw that* (hvor *a' = all*, altså *å*-udtale); det gengives ved rimet *alt det – gjaldt det* hos Aakjær og ved *fatt' e – skatt' e* hos MNH. Begge bibeholder også liniernes rytme; de metriske hensyn er dermed fint tilgodeset. Da også meningen / hensigten hos Burns gengives adækvat – fremhævelse af, at det er vigtigere, at almindelige mennesker forstår og synes om digtet, end at eliten mv. gør det – , kan gendigtningerne hos Aakjær og MNH ses som vellykkede: begge giver gode poetiske ækvivalenter og dermed en god poetisk version af de pågældende linier, MNH endog en god dialektal poetisk version. Der er dog nuancer i forhold til Burns: Aakjær omsætter *of no regard* til *ildeset*, dvs. ændrer betydningen fra 'uden anseelse' til 'dårlig anseelse' hos 'folk af stand', og MNH omformer det til, at 'de rige' simpelt hen ikke kan forstå digtene; i begge gendigtninger skærpes altså digtets tone over for "eliten".

Den anden lidt længere sekvens, der skal omtales, er 1.254-257: *I never drank the Muses' stank, / Castalia's burn, and a' that; / But there it streams, and richly reams! / My Helicon I ca' that*. Her lyder gendigtningerne:

Aakjær: (254) Jeg aldrig fik af Musers Drik, Kastalias Væld og alt det, men Bæger-Skum af Vin og Rom – jeg Helikon har kaldt det.	MNH: Med Lov og Tak æ ålde drak en Sangmøs Vin og ålt det for ål min Sang hår fått sin Klang lisom mit Sind var stolt te.
--	--

De to første linier oversætter Aakjær direkte (idet subst. *burn* som en betydning har 'kilde, væld') med bibeholdelse af 'muser' og 'Kastalias kilde' (en kilde i nærheden af Helikon, musernes hellige bjerg), og i sidste linie beholdes henvisningen til Helikon, men referencen ændres, idet Burns lader spillemanden benævne det forudgående som sit eget Helikon, dvs. inspirationssted (jf. *My Helicon*). Med *there it streams, and richly reams* hentyder spillemanden formentlig til, at det selskab, han er med i (eller dets drikkevarer) er stedet, hvor han henter inspiration. Aakjær omsætter det sådan, at drikkevarerne kommer i centrum, jf. 'Bæger-Skum af Vin og Rom', et udtryk der er valgt for at genskabe et indrim ved 1.256 (*Skum – Rom*) så vel som ved 1.254 (jf. *fik – Drik*). Også MNH genskaber indrim ved 1.254 og 256 (*Tak – drak* hhv. *Sang – Klang*), men udelader de direkte henvisninger til antikken, skønt han klart nok med *en Sangmøs Vin* sigter til 'Musers Drik'. Dog understreger MNH, at han netop ikke har inspira-tionen fra 'en sangmøs vin', men indefra, jf. 1.256f.: al hans sang, alle digtene blev skabt 'ligesom mit sind var stolt til'. Som ovenfor må begge gendigtninger betegnes som gode poetiske versio-ner, MNHs på dialektale præmisser uden påkaldelse af muserne.

Afsluttende skal nævnes, at også ved gengivelsen af personifikationer af egenskaber mv. søger Aakjær og MNH ofte at give gode ækvivalenter. I 1.91 gengives *Sir Wisdom* af MNH ved *En Klog* og af Aakjær bare ved *En*; 1.92: *Sir Knave* (= knægt, slyngel) omsættes af Aakjær til *et Fæ* og af MNH til *en Tosk* (= torsk). *Daddie Care* (= lillefar omsorg) i 1.177 er helt uomtalt hos Aakjær og MNH; *Sir Violino* i 1.223 bibeholdes af Aakjær, men benævnes *E Speelmånd* (= spillemanden) af MNH.

5) Poetiske udtryk: metaforer mv.

Disse findes bl.a. inden for kærlighedslyrikken. I digt nr. 5, *O lassie art thou sleeping yet*, beder en ung mand en aften uden for pigens vindue om lov til at komme ind; men det afviser hun med bl.a. denne poetiske begrundelse (strofe 7): *The sweetest flower that decked the mead / Now trodden like the vilest weed; / Let simple maid the lesson read, / The weird may be her ain, jo* (hvor sidste linie kan oversættes: den skæbne kan blive hendes egen, (min) ven). Dette gendigter Aakjær og MNH således:

Aakjær: Først som en fager Blomst at staa, saa trampes ned som Ukrudtsstraa – saa mangel Glut, hvis Kaar var smaa,	Martin N. Hansen: En fatte Pig', det ved en nok, er vel en Blomm, I gjenn vil plåkk, for senn å ramm' hind med jer Stok
---	--

drog ind til denne Lod, Gut.

og gi hind Tramp og Træj, Ven.

Hos MNH er *Blomm* = blomst, *senn* = siden, *Træj* = træden. Det ses, at metaforen 'blomst for pige' bibeholdes hos begge, og at Aakjær med "trampes ned som Ukrudtsstraa" holder sig tæt til forlægget, mens MNH forstærker billedet: slå blomsten med en stok, trampe og træde på den. Som i *Jenny i Rugen* bruger Aakjær her betegnelserne gut og glut for den unge mand og pige, dog uden at udnytte muligheden for rim. I strofe 8 anvender Burns 'fugl' som metafor for pige og 'fuglefænger' for ung mand: *The bird that charm'd his summer-day / Is now the cruel fowler's prey*, med lignende konklusion som i strofe 7. Det omdannes af Aakjær fint til: *I Gaar sad Fuglen glad og let / og sang på Jæg'rens Vindusbræt / i Dag den spræller i hans Næt*. MNH nøjes med metaforen for pigen og lader den unge mand, fuglefængereren være underforstået: *Den Fovl, som sad i Suel (= sol) og sang, / men var så dum og ladt sej fang, / den sirre no og riste bang'* (= sidder nu og ryster bange). Det lykkes altså både Aakjær og MNH at for-mulere gode poetiske ækvivalenter til begge nævnte strofer hos Burns.

Men ellers er det – ud over de nævnte allusioner til mytologi, klassisk litteratur mv. – især i *Tam O' Shanter*, man finder det poetiske billedsprog. Da Aakjær som tidligere nævnt ikke oversætter, men skaber sin helt egen fortælling, vil jeg her sætte formuleringer hos Burns og MNH overfor hinanden. Som supplement inddrager jeg forfatteren Hans Kirks rigsmåls-oversættelse af *Tam O' Shanter*. Linie-nummereringen er den i Burns (1994:1-6) anvendte.

Burns:

53 Care, mad to see a man sae happy,
E'en drown'd himself amang the nappy.

55 As bees flee hame wi' lades of treasure
The minutes wing'd their way wi' pleasure;
Kings may be blest, but Tam was glorious,
58 O'er a' the ills of life victorious!

Martin N. Hansen:

E Sorre satt sej o hans Kruss
og glid' te Bunds og ladt sej drown.

Og Stoend fløj hen som Bi i Huss
med Honne i sej bagg e Ovn.
Det var en Åften, som han gjenn
vild nyd' en lykle Gang egenn.

Her er *amang* skotsk, eller mere præcist: Lowland Scots, for engelsk *among*, *hame* tilsvarende for *home*.³ I l. 54: *nappy* = stærkt øl. Inden enkeltord mv. fra MNH oversættes til rigsmål, skal Hans Kirks oversættelse anføres: *Og Sorgen, led ved Fryd og Fred / dybt dukked sig i Glasset ned, / Minutter fløj med yndig Skæmt, / som Bier med Sødme i sig gemt, / og hvad var Kongelykke vel / mod Tams Lyksalighed den Kvæld!*. Det ses, at både MNH og Kirk oversætter *care* med 'sorg', hvilket er nogenlunde dækkende for 'bekymring, omsorg', der er ordets mest almindelige betydning. Hos MNH er *Stoend* = stund(er), time(r), altså noget længere tid end *minutes* hos Burns; *Honne* = honning. Men metaforen for de lykkelige stunder står skar-pest hos Burns, jf. i direkte oversættelse: 'Som bier flyver hjem med last (ladning) af skatte, / fløj minutterne bort (lastet) med glæde'. Her er hos MNH 'som bier flyver i hus / med honning i sig' fint oversat, mens tilføjelsen *bagg e Ovn* (= bag ovnen) virker lidt søgt, men vel er valgt som rim til *drown* (= drukne) to linier tidligere. De to sidste linier hos Burns gengiver Tam's løftede stemning: 'Konger kan være velsignede (el. lykkelige), men Tam var fantastisk

³ Om lydudviklingerne bag disse og andre former se det sproghistoriske afsnit i Arboe (2002:31ff.).

(el. strålende) / Sejrende over alle livets dårligdomme!'. Det gengives fint af Kirk med modstillingen af *Kongelykke* og *Tams Lyksalighed*, mens MNH helt renoncerer på billedsproget her: 'Det var en aften, som han gerne / ville nyde en lykkelig gang igen'. Den nærmeste parallel, man finder i Aakjærs 'Esper Tækki', er: *A war gløj' i mi Tanker og glaa' i mi Aand, / a gik som en Kong* (= Jeg var glødende i mine tanker og glad i min ånd, / jeg gik som en konge; p.11). Også Aakjær skaber altså et prægnant billede af opstemtheden hos hovedpersonen.

Men MNH tager revanche lige efter. Burns giver her en række metaforer vedrørende glæde og deres hastige forsvinden, og det gengiver MNH helt adækvat i samme stilniveau:

Burns:

- 59 But pleasures are like poppies spread –
You seize the flow'r, its bloom is shed;
Or like the snow falls in the river –
A moment white, then melts for ever;
Or like the borealis race,
That flit ere you can point their place;
65 Or like the rainbow's lovely form
Evanishing amid the storm.
67 Nae man can tether time nor tide;

Martin N. Hansen:

Men Gløj er som en Blårrekok,
dens Blommer fælde hastet nok,
en Sneflok hvid i åfen Bæk,
i næste Nu for ålti væk,
som Nordlys i hvis Himmelspil
vort Sind et Øjeblik er still,
ja, som en Rænbøv i det blå,
vi vel kån nyd', men ålde nå,
da itt vor stærkest Trang og Tykk
kån tøjl' e Ti og læk' e Lykk.

Hos Burns er i l.59 *poppies* = valmuer; 63: *borealis race* = nordlys (jf. MNH); 67: *tether* = tøjle, binde (jf. MNH: tøjle). Hos MNH er i l.59 *Blårrekok* = valmue; 60: *Blommer* = blomster (jf. ovf.); 61: *Sneflok* = snefnug; 67: *Tykk* = mening, det man synes; desuden er *kån* = kan, *åfen*, *ålti*, *ålde* = åben, altid, aldrig. Her giver MNH en række fine, dialektalt prægede poetiske ækvivalenter til udtrykkene hos Burns, virkelig en poetisk version af høj karat. – Om ordet *blårrekok* må i øvrigt nævnes, at det udelukkende er alsisk, og at førsteledets etymologi er uafklaret: det er foreslået, at *blårre* er en dialektal udtale af 'blodrød', eller at formen stammer fra *bladre* i en særlig betydning.⁴

6) Øvrige gendigtninger

Af pladshensyn kan her kun omtales ganske enkelte af de Burns-digte, som kun foreligger oversat af den ene af de to forfattere, Aakjær og MNH. – Ud over kærlighedslyrik og digte med hverdagstemaer oversætter Aakjær enkelte digte med temaet 'social indignation', nemlig kritik mod de herskende, især gejstlige og godsejere. Fx omsættes *Holy Willie's Prayer*, der handler om en hyklerisk præst, til 'Hellig Wolles Bøn', i øvrigt uden andre dialektale træk end titlens 'Wolle' (= Ole). Sandsynligvis med afsæt i faderens udsigtsløse økonomiske situation skrev Burns digtet *Is there, for honest poverty*, af Aakjær gengivet som 'Om en af ærlig fattigdom' (nr. 8 i oversigten foran). Her sættes den fattige slider over for grever og baroner,

⁴ Se artiklen *blårrekok* på webadressen: www.jyskordbog.dk/ordbog, hvor MNHs eksempel anføres som citat.

som ikke arbejder, men blot ejer, og sympatien ligger klart hos førstnævnte. Tilsvarende gælder for digtet *Man was made to mourn*, af Aakjær omsat til 'Født til Graad', jf. strofe 9:

Burns: If I'm design'd yon lordling's slave, –	Aakjær: Er jeg ved Skjæbnens Lov bestemt
By Nature's law designed, –	til denne Uslings Træl,
Why was an independent wish	hvorfor blev Frihedstrangens Kim
E'er planted in my mind?	da plantet i min Sjæl?

Her forstærker Aakjær kritikken fra Burns ved at oversætte *lordling* ved 'usling', skønt ordet egentlig kun betegner en 'ubetydelig herre, lord'. Hvor Burns kort efter spørger: *why has man the will and pow'r / To make his fellow mourn?*, retter Aakjær i sin oversættelse kritikken mere direkte mod de rige: 'hvor henter Rigdom Retten til / at vække Brødres Graad?'. I øvrigt må Aakjær siges at give gode ækvivalenter for formuleringerne hos Burns, så også dette og de øvrige digte her må karakteriseres som gode rigsmålsversioner af de valgte Burns-digte.

Hos MNH er det fortsat især kærlighedstemaet, der interesserer, udpræget fx i digtet 'Som en røj røj Ross' (= rød rose), efter *My love is like a red red rose* hos Burns. Heri findes en af de meget romantiske hyperbler: *I will love thee still, my dear / Till a' the seas gang dry* (dvs. til alle have bliver udtørrede, altså: for evigt). MNH oversætter denne hyperbel direkte, dog med mere afdæmpet indledning: "æ vil jævnt hold å dej, Ven, / te åll' e Hav' gæ törr", altså: 'jeg vil jævnt (dvs. hele tiden) holde af dig, ven' i stedet for 'elske dig, min kære' hos Burns. – I en anden gendigtning, nemlig af *Green grow the rashies O* (i direkte oversættelse: 'grønne gror sivene'), udtrykker MNH imidlertid tingene mere lige ud end Burns, fx i omkvædet:

Burns: Green grow the rashies O,	MNH: Grøen groer e Kløwer, oh,
Green grow the rashies O;	grøen groer e Kløwer, oh!
The sweetest hours that e'er I spend,	Tæj mången munter Tøs i Favn –
Are spent among the lasses O!	så sødt ved dem en søwer, oh!

Hvor Burns nøjes med at tale om, at de "sødeste (el. dejligste) timer, jeg nogensinde har, / har jeg blandt (eller: sammen med) pigerne", dér omsætter MNH til det mere direkte: "Tag mängen munter pige i favn / så sødt hos dem man sover". Måske er dette betinget af krav om et ord-par, der rimer; MNH har så valgt 'kløver' og den alsiske udtale⁵ af 'sover' som det bedste egne-de (skønt den direkte oversættelse af *rashies* som nævnt er 'siv'). Men også her må det kon-stateres, at MNH giver gode dialektale ækvivalenter til formuleringerne hos Burns.

Sammenfatning. Både Aakjær og Martin N. Hansen mestrer at give fine, nuancerede poe-tiske versioner af Burns-digte: Aakjær især i rigsmålsform, Martin N. Hansen i et større antal gendigtninger på alsisk dialekt (dog med et lille forbehold vedr. udeladte referencer til mytologi mv. hos MNH, jf. afsnit 4). Aakjærs kun to dialektale gendigtninger er til gengæld helt sær-egne: det stærkt udvidede *Tam O' Shanter*-digt i 'Esper Tækki' samt den

⁵ Udtalen gælder størstedelen af det sydlige Sønderjylland samt det område syd for den nuværende dansk-tyske grænse, der tidligere havde dansk / jysk sprog, jf. kort nr. 86 i *Kort over de danske folkemål* (1912).

landskendte, jyske gengivelse 'Skuld gammel Venskab rejn forgo' af *Should auld acquaintance be forgot*.

Litteratur

- Arboe, Torben (2002) Skuld gammel venskab rejn forgo / Auld Lang Syne. *Ord & Sag*. 22. Århus: Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. 16-39.
- Burns, Robert (1820) *The Works of Robert Burns*. I-IV. London: Cadell and Davies e.a.
- Burns, Robert (1994) *The Works of Robert Burns*. Hertfordshire: Wordsworth.
- Concise Scots Dictionary* (ed.-in-chief: Mari Robinson) (1999). Edinburgh: Polygon.
- Hansen, Martin N. (1951) *Nogle digte af Robert Burns*. Odense: Nyt Bogforlag.
- Kirk, Hans (1945) *Tam O' Shanter af Robert Burns*. Kbh.: Fischer.
- Aakjær, Jeppe (1913) *Esper Tækki*. Kbh.: Gyldendal.
- Aakjær, Jeppe (1918) *Samlede Værker*. II. *Digte 1908-1918*. Kbh. og Kristiania: Gyldendal.

CORPUSEYE – ET BRUGERVENLIGT WEB-INTERFACE FOR GRAMMATISK OPMÆRKNING AF KORPORA

Af Eckhard Bick (Syddansk Universitet)

1. Indledning

I de senere år har teknologiske og datalingvistiske fremskridt gjort det muligt at kompilere og annotere stadigt større tekstsamlinger, til gavn for empirisk, korpus-baseret sprogforskning. For flere af de store sprog foreligger der i dag korpora med over 100 millioner ord, og internettet kan i princippet betragtes som ét stort multilingvalt korpus. For dansk er de største offentligt tilgængelige tekstkorpora Korpus90 og Korpus2000 (kompileret af Dansk Selskab for Sprog og Litteratur), med hver 26 millioner ord, mens der på talesprogsområdet findes fx BySoc (Henriksen 1998) og transskriberede parlamentsdiskussioner fra Folketinget og Europaparlamentet (Europarl). Imidlertid er brugsværdien af et korpus ikke kun afhængig af designparametre som størrelse, genre, tidsperiode m.m., men også af eksistensen og kvaliteten af tilføjet grammatisk meta-information, samt tilgængeligheden og acceptansen blandt lingvistiske forskere, lærere, leksikografer og andre. Jeg har tidligere præsenteret et automatisk korpus-opmærkningssystem for dansk (DanGram, MUDS8), samt et projekt til manuel lingvistisk revision af det opmærkede Korpus90/2000 (MUDS9), og vil denne gang fokusere på det sidste aspekt – vejen fra korpus til bruger.

2. Et integreret, internetbaseret søgeinterface

Her er det afgørende, om der foreligger brugervenlige redskaber til korpussøgning – dvs. redskaber, der (a) ikke kræver køb og installering af specialiseret software, og (b) ikke forudsætter, at brugeren tilegner sig et korpusspecifikt kodesprog. En elegant løsning på (a) er internetbaseret korpusadgang, idet kompatibiliteten med brugerens computersystem her sikres igennem browseren – og hjemmesiderne af både BySoc og Korpus2000 er gode eksempler herpå. Begge systemer har dog visse begrænsninger. For det første er de tilpasset til eet bestemt korpus og tillader ikke kombination og sammenligning med andre korpora i samme

søgning og samme interface. For det andet har brugeren ingen mulighed for at anvende morfologiske eller syntaktiske kategorier i sin søgning.

CorpusEye-projektet (<http://corp.hum.sdu.dk>) på Syddansk Universitet er et forsøg på at designe og programmere et internetbaseret søgeinterface, der dels tilbyder ens redskaber og samme formalisme på tværs af flere korpus-typer og på tværs af flere sprog, dels tillader at udnytte den grammatiske information i opmærkede korpora på en brugervenlig og menubaseret måde.

3. Et stort og voksende korpusudvalg for flere sprog

Samtlige korpora i CorpusEye er blevet forsynet med morfologiske og syntaktiske tags vha. VISL's Constraint Grammar-baserede parsere, for træbankernes vedkommende med et efterfølgende PSG-modul (Bick 2003-1), der i stedet for ordformer benytter syntaktiske funktioner som terminaler i sine genskrivningsregler. På nuværende tidspunkt er der tale om følgende materiale:

- **Dansk:** 5 korpora, ca. 50 millioner ord (bl.a. Korpus90/2000, Skalk, Europarl¹, Folketingsdebatter og Arboretum-træbanken²)
- **Portugisisk:** 4 korpora, ca. 250 millioner ord (bl.a. Público, Folha de São Paulo³ og Floresta-Sintá(c)tica-træbanken)
- **Engelsk:** 4 korpora, ca. 120 millioner ord (herunder BNC, KEMPE⁴ og Europarl)
- **Tysk:** 4 korpora, ca. 50 millioner ord (herunder MAK, BZK⁵ og Europarl)
- **Fransk:** 3 korpora, ca. 35 millioner ord (herunder Le Monde, Europarl og Arboratoire⁶)
- **Spansk:** 3 korpora, ca. 30 millioner ord (herunder El Diario Sur og Europarl)
- **Esperanto:** 5 korpora, ca. 17 millioner ord (bl.a. Monato, Eventoj⁷, klassisk litteratur)

¹ *Europarl* er et stort, frit parallelkorpus med debatudskrifter fra Europaparlamentet, der dækker i alt 11 sprog med 20-30 millioner ord hver, fra perioden 1996-2003. Korpuset er oprindeligt kompileret af Philip Koehn.

² Arboretum er stadig under opbygning, og indeholder nu reviderede analyser af ca. 15.000 sætninger (ca. 300.000 ord) i både Constraint Grammar- og træbank-format.

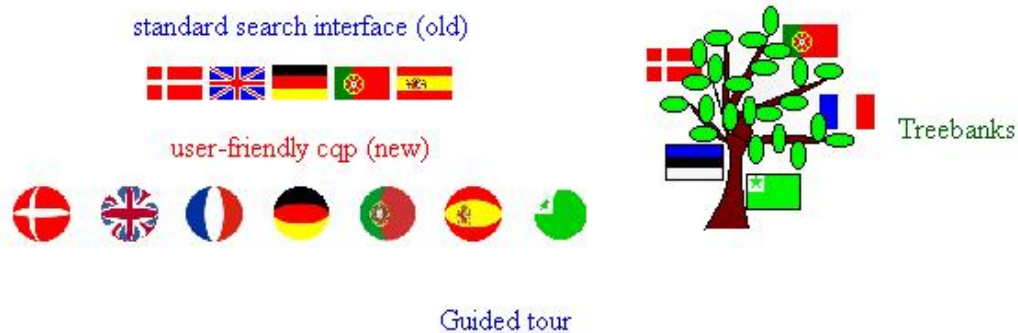
³ *Público* og *Folha de São Paulo* er store dagblade i hhv. Portugal og Brasilien. Korpusserne er kompileret af Linguatca-projektet (v/ Diana Santos), og opmærket med forfatterens PALAVRAS-parsere. Et uddrag fra begge tekstsamlinger underkastes løbende lingvistisk revision på træbank-niveau (*Floresta Sintá(c)tica*).

⁴ *Kempe*, 'Korpus of Early Modern Playtexts in English', er kompileret af Lene B. Petersen and Marcus X. Dahl og opmærket i samarbejde med VISL. *BNC* (British National Corpus) indeholder både skrift- og talesprog.

⁵ Både *MAK* (Mannheimer Korpus) og *BZK* (Bonner Zeitungskorpus), samt det spanske *El Diario Sur* og det franske *Le Monde*-Korpus stammer fra *European Corpus Initiative*, og er siden opmærket med forfatterens parsere, der for fransk og tysk få leveret morfologisk input fra hhv. Achim Stein og Helmut Schmid's DTT-tagger og Lingsofts GERCG.

⁶ *Arboratoire*-træbanken er en del af *Freebank*-initiativet, et samarbejde mellem VISL og ATILF/Loria (Susanne Salmon Alt, Nancy). Teksterne opmærkes med forfatterens FrAG-parsere, efterfulgt af uddragsvis revision.

- **Estisk:** 1 korpus, 3.500 ord (Arboresc-træbanken⁸)

4. Søgformalisme og datastruktur

Den interne søge-database benytter IMS' *Corpus Query Protocol* (Christ 1994, <http://www.ims.uni-stuttgart.de/projekte/CorpusWorkbench/>) for CG-korpora og linux-værktøjet *tgrep2* (<http://tedlab.mit.edu/~dr/Tgrep2/>) for træbankerne. Internet-brugen af CQP er inspireret af andre søge-interfaces der tidligere er programmeret af hhv. Paul Meurer for norsk (Oslo Universitet) og Diana Santos for portugisisk (Linguateca). Selvom CorpusEye tillader direkte brug af CQP⁹ samt såkaldte *regular expressions*¹⁰ (joker-søgninger, sets og matematiske operatorer), henvender projektet sig primært til den humanistiske bruger uden formalistiske forkundskaber. Det er derfor muligt at komme i gang med simple tekstsøgninger, der præsenteres i konkordans-format, som her for ordet "høj":

Searched for: [word="høj"]
In corpus: DAN_C2000
Found 2782 results (2782).
1 - 24 [next](#)

```
INFO          heraf , som udbudsmaterialet , er af uhørt høj kvalitet , konklud
INFO lige ved alfarvej eller steder , hvor huslejen er høj .
INFO          Jeg kan blive høj af en god forretning
INFO yderligere en film med Steven Seagal , Kapring i høj fart , som Geoff M
INFO har svært ved at holde sig på ligeud-kursen ved høj fart og i sidevind
INFO Indtrækket er af tilsyneladende høj kvalitet og med ve
INFO mod øst , så mange amerikanske eksperter det som høj gambling .
INFO bedre tale om gradbøjninger af en gennemgående høj moral , skriver Jø
INFO mennesker , men kun for folk med firmabil eller høj indtægt .
```

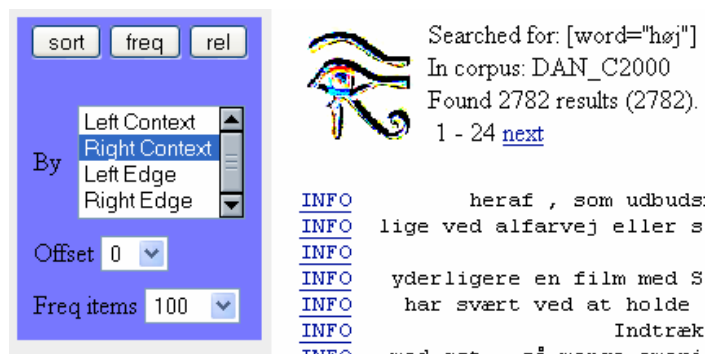
⁷ *Monato* er et internationalt nyhedsmagasin, *Eventoj* er et internetbaseret nyhedsbrev.

⁸ *Arboresc* er blevet til i forbindelse med det NorFa-støttede Nordiske Træbank-Netværk, og bygger på CG-analysen af estisk avismateriale, der underkastes en efterfølgende PSG-analyse (revideret af Heli Uibo).

⁹ Her formuleres søgekriterier for hvert token (ord) for sig, fx. [morph="PR AKT"] [pos="N" & func="<SUBJ"] for to på hinanden følgende ord, det første (et verbum) i præsens aktiv, det andet et nomen (substantiv) med subjekt-funktion og venstreventet dependens (<), som fx i *siger talskvinden*, ... *Her har hjorten ligget*.

¹⁰ *Regular expressions* tillades både i rene tekst-søgestrengene, og i CQP-udtryk. De vigtigste operatorer er '?' (ingen eller en), '*' (ingen eller flere) og '+' (en eller flere), og kan tillægges bogstaver (fx 'korpus+er' = korpuser, korpuser), sæt (fx 'k[æøå]be[rn]?e?' = kæber, køben, kåbe, ...) og joker-tegn (fx * for en vilkårlig streng).

Med et enkelt klik kan brugeren producere statistiske, absolutte eller frekvensnormerede, oversigter over bestemte positioner i søgningen eller dens kontekst. Sorteringspositionen udregnes fra enten "kantord" (*edges*, første og sidste ord i det fundne og markerede sætningsudsnit) eller "kontekstord" (sidste ord *før* og første ord *efter* det markerede udsnit).

The screenshot shows a search interface with a blue sidebar on the left and a main content area on the right. The sidebar contains buttons for 'sort', 'freq', and 'rel'. Below these is a 'By' dropdown menu with options: 'Left Context', 'Right Context', 'Left Edge', and 'Right Edge'. The 'Right Context' option is selected. Below the dropdown is an 'Offset' field set to '0' and a 'Freq items' field set to '100'. The main content area has a header with a stylized eye icon, the text 'Searched for: [word="høj"]', 'In corpus: DAN_C2000', 'Found 2782 results (2782)', and '1 - 24 [next](#)'. Below this is a list of search results, each preceded by an 'INFO' link. The visible results are: 'heraf , som udbuds:', 'lige ved alfarvej eller s', 'yderligere en film med S', 'har svært ved at holde', 'Indtræk', and 'mod det så mange smeri'.

5. Frekvensundersøgelser

Allerede de første eksempler giver en "leksikografisk" idé om hvilke ord der på dansk kan kvalificeres med adjektivet "høj" – *kvalitet, fart, moral, indtægt*, og en frekvensanalyse med udgangspunkt i højre kontekst vil give et udtømmende billede af de involverede selektionsrestriktioner. I eksemplet er der søgt på "højt?", for også at fange neutrumsformer. Imidlertid vil dette søgemønster også tillade adverbiet "højt" (*højt besungne, højt oppe, højt på, højt til*). Listens nytteværdi øges betydeligt, hvis der i stedet for absolutte frekvenser (*freq*, midterste eksempel) beregnes relative tal, hvor den lokale frekvens (i konkordansen) normaliseres vha. at dividere med kontekstordets normalfrekvens fra hele korpuset (*rel*, højre eksempel). Endnu bedre bliver resultatet når der – igennem "refine search" søges på adjektiv-lemmaet "høj" efterfulgt af et substantiv (højre eksempel). Fordi dette producerer 2-ords-konkordanser, skal der her sorteres på "right edge" snarere end "right context":

DAN_C2000 (6017)			DAN_C2000 (6017)			DAN_C2000 (7601)		
frequencies:	rel	freq num	frequencies:	rel	freq num	frequencies:	rel	freq num
grad	38551	7.2 [436]	grad	38551	7.2 [436]	grad	223781	17.4 [1327]
,	70	6.7 [406]	besugne	14244	0.3 [19]	lærestalter	34893	1.1 [84]
.	45	5.1 [311]	"	13534	0.1 [7]	kvalitet	6017	1.9 [148]
,	33	4.6 [279]	kvalitet	9603	2.4 [148]	enhed	5575	0.9 [74]
på	89	3.2 [194]	prioritet	8842	0.7 [47]	prioritet	5541	0.6 [47]
.	17	3.1 [192]	niveau	7935	2.3 [141]	handseksamen	4984	0.1 [12]
og	133	5.6 [340]	stressniveau	6905	0 [5]	niveau	4972	1.8 [141]
kvalitet	9603	2.4 [148]	beskæftigelsesniveau	6905	0 [5]	stressniveau	4327	0 [5]
niveau	7935	2.3 [141]	cigarføring	6629	0.1 [12]	beskæftigelsesniveau	4327	0 [5]
oppe	3236	1.6 [97]	kolesteroltal	5892	0.1 [8]	cigarføring	4154	0.1 [12]
op	165	1.4 [90]	HURRA	4971	0 [6]	kolesteroltal	3692	0.1 [8]
til	11	1.2 [74]	aktivitetsniveau	4710	0.2 [18]	priser	3282	1.2 [93]
i	7	1.2 [74]	prioritet	3551	0.4 [30]	prioritet	3250	0.4 [36]
pris	1151	0.9 [57]	oppe	3236	1.6 [97]	luftlag	3250	0.1 [13]
som	8	0.8 [50]	skattet	2946	0.1 [8]	HURRA	3115	0 [6]
for	6	0.8 [49]	respekterede	2694	0.3 [19]	hæle	2951	0.2 [18]
prioritet	8842	0.7 [47]	tempo	2619	0.6 [42]	aktivitetsniveau	2951	0.2 [18]

Undersøgelser som denne kan bruges på en kontrastiv måde, fx i fremmedsprogsundervisning (her: dansk for indvandrere), eller til at øge den sproglige bevidsthed i modersmålsundervisning (emne: semantiske kategorier, selektionsrestriktioner). Hedder opgaven således at undersøge brugsmønstret for hhv. *høj* – *stor* ('high' – 'big?') og *stærk* – *kraftig* ('strong' – ?), vil *CorpusEye* kunne sandsynliggøre, at *høj* bruges for målinger på en skala af diskrete enheder, mens *stor* bruges mere beskrivende end målende, med en selektionsrestriktion for ting og ikke-tællelige abstrakta. Absolutte frekvenser fra Korpus2000 er angivet i parentes:

høj/t ... grad (434), kvalitet (148), niveau (141), pris (57), prioritet (47), tempo (42), fart (40), indhold (36), humør (35), alder (34), kurs (33), hastighed (31), klasse (28), arbejdsløshed (24)

stor/t ... del (1214), betydning (432), succes (297), forskel (267), antal (245), interesse (205), vægt (201), problem (196), flertal (156), indflydelse (154), gruppe (142), rolle (141), glæde (141)

I det andet eksempelpar synes animate substantiver som udgangspunkt at foretrække *stærk*, mens handlinger og hændelser som prototype associeres med ordet *kraftig*. Bemærk den metaforiske "human"-kategorisering af *position*, *ønske* og *økonomi*.

stærk/t ... hold (28), pres (22), mand (21), vilje (15), position (15), ønske (15), vækst (15), kontrast (14), modstander (14), leder (14), økonomi (13)

kraftig/t ... stigning (31), vækst (30), kritik (22), jordskælv (13), afstand (9), advarsel (9), pres (8), opfordring (8), forbedring (8), fald (8), slag (7), mistanke (7)

Ordet *vækst*, der forekommer i begge lister, viser betydningen af brugen af *relative* frekvenser. I en korpusøgning på "ADJ + *vækst*" vil en relativ frekvenssortering således placere *kraftig* på plads 2, mens *stærk* forvises til plads 11.

Køres der, ud fra fx et diakront eller genre-perspektiv, søgninger på mere end et korpus ad gangen, understøtter frekvensanalysen også en direkte sammenligning (i samme

vindue) af hyppigheden på tværs af kilderne. Med sit nuværende korpusinventar tillader *CorpusEye* således allerede at sammenligne skrift- og talesprogsbrug i det engelske BNC eller syntaksen i europæisk og brasiliansk portugisisk. For dansk arbejdes der på en varieret genre-repræsentation, og der kan drives diakrone studier ved at sammenligne Korpus90 og Korpus2000, fx hvad angår det danske fremmedordsleksikon, ortografisk variation eller betydningsdrift i politisk aktive ord som "etnisk" eller "tosproget".

6. "Refine search": Menu-baserede kategorisøgninger

Ønsker man at søge på fx leksemer (bøjningsformsneutraliseret), ordklasse (fx nominativ-substantiver efter "hendes") eller syntaktiske funktioner (fx frontstillede objekter), kan dette gøres igennem kategorimenuer¹¹, der knytter sig til den enkelte søgeposition (det enkelte ord), der så – usynligt for brugeren – oversættes til CQP-udtryk og CG-tags. Menuerne fremkommer som et selvstændigt java-vindue, der har sin egen søgningshukommelse, og desuden "arver" allerede indtastede fuldformssøgninger fra det simple, tekstbaserede indgangsinterface. Overgangen til kategorisøgningsvinduet foregår ved at klikke på "Refine search" knappen, fx når en konkordans indeholder for mange falsk positive hits efter en ren tekstsøgning.

¹¹ Hvilke kategorier der medtages i menuerne, indstilles igennem sprogspecifikke konfigurationsfiler. Menupunktet *subjekt* vil altså kunne indeholde *forskellige* subjektclasser for hhv. dansk og spansk, og enkelte menupunkter, fx *diatese*, vil enten slet ikke, eller ikke på ordniveau, give mening for nogle af sprogene.

Ud over menuerne PoS (ordklasse), morfologi og (syntaktisk) funktion kan man også søge på leksem/lemma ("base") snarere end ordformer ("word"), og det er muligt at negere dele af søgningen ("Neg"). "Extra"-feltet benyttes til mere korpus-specifikke, sekundære tags (fx. ca. 200 semantiske kategorier for danske substantiver). Menupunkter med "more" dækker over tag-sæt og kan udfoldes, med mulighed for differentierede valg, fx. – for dansk – 'subjekt', 'foreløbigt subjekt' og 'situativt subjekt' under punktet *subjekt*. I morfologi-menuen (hvis konkrete udformning i øvrig afhænger af den valgte ordklasse) skal underpunkter vælges for at specificere kategorien, idet et valg som "numerus" eller "genus" som sådan ikke giver mening. "Finiteth" skal således, hvis brugt, specificeres som en eller flere af følgende: *finit verbum*, *infinitiv*, *præsens participium*, *perfektum participium*. Også antallet af søgefelter (ord) er variabel, og søgepositioner kan tilføjes eller fjernes ved at bruge felternes + og ÷ knapper.

Eksemplet, en simpel søgning på OVS-ordstilling, specificerer for 1. felt et substantiv eller proprium med objektfunktion, for 2. felt et finit verbum og for 3. felt et (formmæssigt) uspecificeret subjekt, og resulterer i konkordanser som følgende (fra Arboretum):

```

INFO Samme synspunkt indtager afdelingschef Karin Frøidt
INFO Og deres udstillinger organiserede de i stuerne på gård
INFO gældposter , som bliver solgt fra , desto større mangvremuligheder får ØK-ledelsen til at skri
INFO Øverste terrasse buskryddede jeg også , da den tildel
INFO Klokken havde han opgivet .
INFO Og inden_for den type sex , hvilken afart ville hun gerne have ?
INFO I et forsøg på at kontrollere Thorsens forklaring undersøger politiet også , hvor Tr
INFO Den oplevelse har uddeler Søren Mortensen også .
INFO I stedet_for at blive ved med at diskutere formålet vil jeg opfordre til , at alle forer

```

Bemærk, at sidste eksempel i udsnittet *ikke* er OVS, men skyldes en frontstillet ledsætning med eget objekt ('formålet'). Opmærkningen skelner imidlertid mellem <ACC (venstrevendt direkte objekt) og ACC> (højrevendt objekt), og sidstnævnte *er* derfor en søgbar kategori, i hvert fald i en egentlig CQP-søgestreng¹². Den fulde opmærkning synliggøres som *pop op*-vindue ved at føre musemarkøren hen over et ord i konkordansen, eller – for en hel sætning ad gangen – ved at klikke på *INFO* ud for den enkelte konkordanslinje¹³.

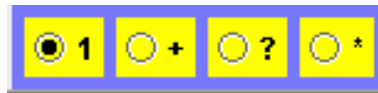
¹² Undtagelsen er de engelske korpora, idet engelsk er det eneste af VISL's 7 korpus-sprog, der benytter sig af en ekstern syntaktisk CG-modul (Lingsofts), der underspecificerer objekters dependensretning, og kun bruger eet tag for direkte objekter, OBJ.

¹³ INFO-vinduet vil desuden – hvor det pågældende korpus indeholder denne information – oplyse om kilde, dato, taler, sætnings-id o.l.

<i>Øverste</i>	<i>terrasse</i>	<i>buskryddede</i>	<i>jeg</i>	<i>også</i>
øverst	terrasse	busk+rydde	jeg	også
		compound mv		
ADJ	N	V	PERS	ADV
nG S DEF NOM	UTR S IDF NOM	IMPF AKT	1S NOM	
@>N	@ACC>	@FMV	@<SUBJ	@<ADVL

id=.badbrhiu.preom=.0.bop=.1.eop=.0.

Det er muligt grafisk at knytte såkaldte operatorer (repetition, negation, optionalitet m.m.) til en given søgeposition:

For eksempel kunne der i nærværende søgning indføjes et nyt felt for "optionelt prænominale" (*-operator, 4. gule checkboks) mellem verbums- og subjektsfeltet, for at tage højde for subjekter, der ud over definite substantiver, pronomener og proprier også dækker over nominalsyntagmer indeholdende prænominale artikler, adjektiver o.l. Knapperne er i høj grad selvforklarende igennem pop op-vinduer, og indgangssiden byder på en introducerende flash-film, der guider brugeren igennem systemet.

7. Søgning i træbanker

Select a Danish treebank:

Arboretum - Korpus2000 (ca. 170.000 words)
 Arboretum - Korpus90 (ca. 20.000 words)

Compose a Tgrep2-search for:

 /np/ < (DN:pp . DN:fd)

text, whole sentence ▼

Search

Reset

text, whole sentence
 text, section
 tree-section
 whole tree, flat

Selvom ordbaseret grammatisk opmærkning er robust og tillader hurtige søgninger og en effektiv kompleksitetsfiltrering, vil visse strukturelt komplekse søgninger være vanskelige at formulere i det præsenterede interface, simpelthen fordi mængden af optionelt materiale kan være for stor mellem de (kerne-)ord, der bærer den relevante opmærkning. Dette gælder fx hierarkisk betingede ledsætningsfunktioner og – i mindre grad – verbalkomplementeringen, der nemmest excerpere af konstituent- eller dependensgrammatiske træbanker med deres eksplicite syntaktiske dybde. Træbankdelen af *CorpusEye* er ikke menubaseret i samme grad

som CQP-interfacet, men det tilbyder internetadgang til tgrep2-søgninger og et grafisk output med fuld integration i VISL's visualisering- og manipuleringsværktøjer for syntaktiske træer.

/np/ < (DN:pp . DN:fcl)

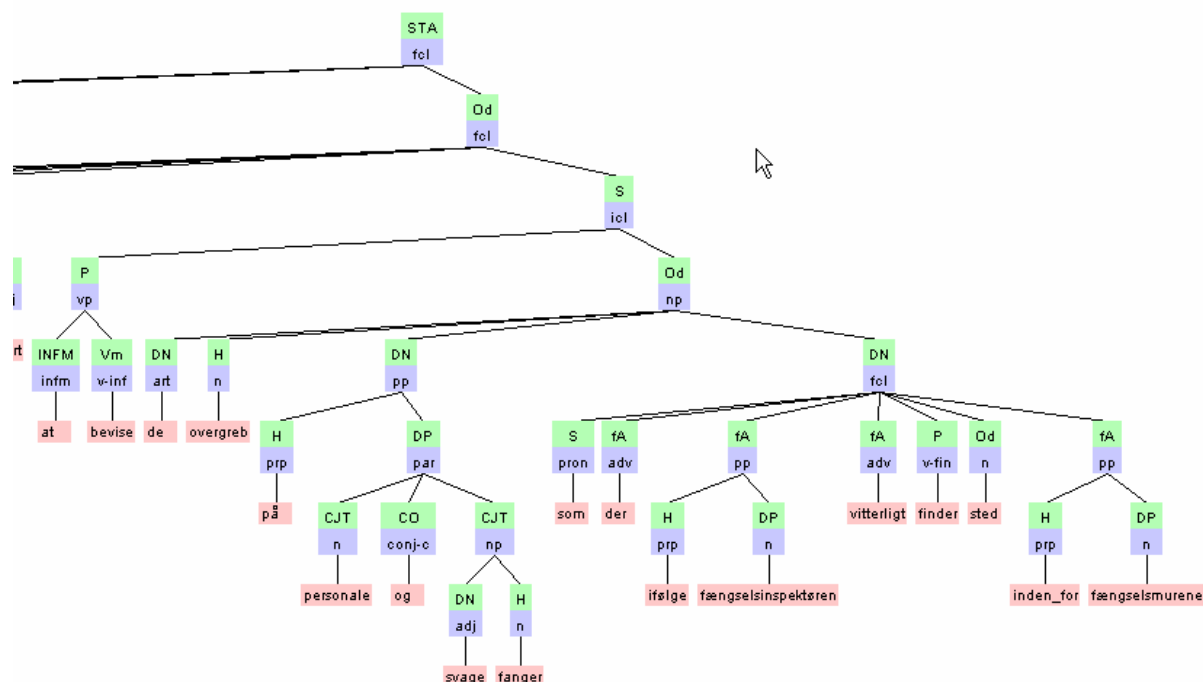
I eksemplet søges der efter nominalsyntagmer (/np/) med to postnominale (DN) søsterdeponenter (.), den første et præpositionssyntagme (pp), den anden en (finit) relativsætning (fcl). Bemærk at VISL-notationen (<http://beta.visl.sdu.dk/visl2/treebanks.html>) konsekvent skelner mellem syntaktisk form og funktion, her adskilt af et kolon (funktion før form). Pga. den større kompleksitet præsenteres resultaterne ikke som konkordans, men enten som hele sætninger (jf. eksempel), eller som det sætningsudsnit, søgningens topknode repræsenterer.

#107 ID=[aotpegcx](#) Han erkender, at det er ekstremt svært at bevise **de overgreb på personale og svage fanger, som der ifølge fængselsinspektøren vitterligt finder sted inden for fængselsmurene**. #A1/4

#189 ID=[aijangan](#) RSO lægger op til årtusindskiftet med en række hovedværker fra vort eget århundrede, som bl.a. er lagt i eksperthænder hos dirigenterne Roshdestvensky og Temirkanov. #A2/4

#241 ID=[aevjevqv](#) Der, hvor han nænsomt og hudnært lader sproget åbne sig for **den glædesmagt i tilværelsen, der giver ham og alle os andre styrke til Ø leve livet på trods af alle genvordighederne**. #A1/14

Både tekst (ovenfor) og trænotation understøttes, sidstnævnte i 3 formater: (a) PENN-træbank-format (tekst beriget med start- og slutparenteser for alle konstituenten); (b) VISL-kildeformat med "vertikaliserede" træer og indrykning af datterknuder; (c) grafisk format:

8. TextPainter: Korpora "on the fly"

Som tidligere antydte, er *CorpusEye*-søgeinterfacet en del af VISL-projektet (*Visual Interactive Syntax Learning*), der også udvikler grammatiske CALL-applikationer (*Computer Aided Language Learning*). Traditionelt fokuserer mange CALL-øvelser på et snævert emne ad

gangen, såsom ordklasser, et bøjningsproblem eller kommatering af relativsætninger, og hvis læreren ikke kan finde en færdigstøbt CALL-øvelse der passer ind i undervisningsstoffet, vil der som regel ikke være mulighed for at ændre i eller tilpasse eksisterende moduler. Problemet er særligt relevant i faget "Almen Sprogforståelse", der på relativ kort tid søger at dække en lang række emner og øge elevernes sproglige bevidsthed som sådan. Her er en af de didaktiske strategier at lade eleven selv "opdage", hvilke karakteristika, distribution og brugsregler der knytter sig til bestemte grammatisk kategori. Et brugervenligt korpusinterface kan hjælpe eleven at finde relevante eksempelsætninger og ændre i søgningerne på en fleksibel og inkrementel måde.

I forbindelse med URKAS- og VISL-SEM-projekterne har forfatteren forsøgt at integrere korpusopmærkning, "text grading" og grammatiske øvelser i et nyt redskab, *TextPainter*¹⁴, der tillader emne/kategori-specifik opmærkning af brugertekster, der løbende underkastes en automatisk grammatisk analyse. *TextPainter* accepterer således cut and paste-tekst på 7 sprog, og fremhæver ord med en ønsket grammatisk kategori eller kategorikombination, fx *subjekter, objekter, verber* eller *prædikativt brugte adjektiver*.

En overordnet øvelse kan bestå i genrebestemmelsen af en tekst: Ved fx at farve verber røde og adjektiver blå vil man kunne skelne mellem en mere handlingspræget action-fortælling og en mere deskriptiv landskabsskildring.

For at opnå en robust analyse og en lav fejlprocent, arbejdes der videst muligt med regel-baserede Constraint Grammar¹⁵-parsere, og al grammatisk information markeres på ord-niveau. Komplekse syntaktiske funktioner repræsenteres således på konstituentens kerneled, i

¹⁴ <http://beta.visl.sdu.dk/visl2/texttyping.htm>

¹⁵ http://beta.visl.sdu.dk/visl2/constraint_grammar.html

en dependensgrammatisk tradition. Ledsætningsfunktion, som fx "relativsætning" (@CL-N<), knyttes således til den pågældende sætnings første verbum:

categories: @CL-N< ... OR ... NONE

Den del af planloven , der **begrænser** nye dagligvarebutikker til højst 3.000 kvm og reelt **forhindrer** et Bilka i Horsens , skal væk og erstattes af noget mere fleksibelt og tidssvarende . ¶ Det mener både kommuner og eksperter , der **betegner** loven som alt=for restriktiv og firkantet og **peger** på , at maksimumsgrænsen gør det umuligt at gennemføre en fornuftig planlægning for detailhandelen

I interaktiv modus skal brugeren selv *finde* alle ord med en bestemt kategori, i nedenstående eksempel kategorien *direkte objekt*. Feedback gives i form af røde og grønne Grammy-bævere, og performansen evalueres med udgangspunkt i en vægtning af falsk positive og falsk negative svar, den såkaldte F-score.

check!

☐ HTS ☐ har ☐ spurgt ☐ 650 ☐ medlemsvirksomheder ☐ om ☐ deres ☐ indstilling ☐ til
☐ medarbejderes ☐ private ☐ brug ☐ af ☐ internettet ☐ i ☐ arbejdstiden ☐ Halvdelen
☐ af ☐ de ☐ adspurgte ☐ mener , ☐ at ☐ medarbejderne ☐ bruger ☐ stadig ☐ mere
☐ tid ☐ på ☐ nettet ☐ til ☐ det ☐ private . ☐ En ☐ fjerdedel ☐ synes ☐ allerede
☐ nu , ☐ at ☐ der ☐ bliver ☐ brugt ☐ for ☐ meget ☐ tid ☐ på ☐ det . ☐ ¶ ☐
Halvdelen ☐ af ☐ arbejdsgiverne ☐ overvåger ☒ internetforbruget ☐ i ☐ et=eller=andet ☐
omfang . ☐ Kun ☐ ganske ☐ få ☐ overvåger ☐ det ☐ konstant , ☐ mens ☐ flere ☐
tager ☐ stikprøver

categories: @ACC ... OR ... NONE

All in all, there were 66 words in the text.
For the category/categories in question, you found 4 out of 5 possible words, and had 2 false positives. This equals a recall of 80 % and a precision of 66.66 %, combining into an **F-score of 72.72 %**. To compare your own with the computer's opinion, check the highlights below!

9. Perspektiv

Selvom udviklingen på ingen måde er afsluttet, er *CorpusEye*-systemet på nuværende tidspunkt fuldt funktionelt, og der afholdes introducerende workshops. For at imødekomme den voksende interesse i skolemiljøet vil der blive udarbejdet mere målrettet dokumentation og eksempler på didaktisk brug af korpus-data i sprogundervisningen. På forskningssiden planlægges der tilbud om opmærkning og tilgængeliggørelse af brugerindsendte tekstsamlinger parallelt med de eksisterende korpora, samt lancering af joint ventures til lingvistisk revision

af benchmark-korpora for forskellige sprog og genrer, med et særligt fokus på træbank-data. I takt med videreudviklingen af VISL's NLP-værktøjer for de enkelte sprog vil nye annotationsniveauer blive tilføjet til eksisterende korpora. For dansk gælder dette p.t. semantiske prototyper for substantiver og en semantisk klassifikation af proprier (Bick 2004), samt evt. kasusroller og visse former for anaforer.

Litteratur

- Bick, Eckhard (2003-1) "A CG & PSG Hybrid Approach to Automatic Corpus Annotation". In: Kiril Simow & Petya Osenova (eds.), *Proceedings of SProLaC2003* (at Corpus Linguistics 2003, Lancaster). pp. 1-12.
- Bick, Eckhard (2003-2) "Morfosyntaktisk opmærkede korpora for dansk". I: Peter Widell & Mette Kunøe (udg.), *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, pp. 43-54. Aarhus Universitet.
- Bick, Eckhard (2004) "A Named Entity Recognizer for Danish." In: Lino et al. (eds.), *Proc. 4th International Conf. on Language Resources and Evaluation, LREC2000* (Lisbon, 2004), pp. 305-308.
- Christ, Oli (1994) "A modular and flexible architecture for an integrated corpus query system". *Proceedings COMPLEX'94*, Budapest.
- Henrichsen, P.J. (1998) "Peeking Into the Danish Living Room – Internet access to a large speech corpus". *Proceedings of 11th NoDaLiDa*. pp.109-119.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

ODS, ODS-S OG FREMTIDEN

Af Else Bojsen og Lars Trap-Jensen (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab)

1. ODS, Ordbog over det danske Sprog, "Den store danske ordbog", med supplement, ODS-S

ODS regnes for at være en af de store nationalordbøger i Vest- og Nordeuropa. Genremæssigt deler den status med bl.a. Grimms Deutsches Wörterbuch (DWB), Oxford English Dictionary (OED), Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) og Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT). Men mens de andre går tilbage til eller over middelaldergrænsen, har ODS år 1700 som startpunkt. Den omfatter altså et kortere tidsrum end de andre. Og til forskel fra SAOB er det danske ordbogsværk nu færdigt. Femte og sidste bind af Supplementet ventes at udkomme i begyndelsen af 2005. Da 1. bind af Supplementet udkom i december 1992, skrev hovedredaktøren, Anne Duekilde, i en pressemeddelelse:

De 28 ODS-bind udkom 1918-56. De beskriver det danske rigssprog som det var dengang, og som det havde udviklet sig siden ca. 1700. Det der især fylder siderne i de mange bind er de udførlige eksempler på hvordan ordene er blevet brugt i tidens løb. I ODS er der ikke bare en forklaring til ordenes anvendelser, der er også illustrerende citater fra skønlitteratur og faglitteratur, fra aviser, love, bibeloversættelser og meget andet. I et sådant ordbogsværk står læseren over for helt konkrete eksempler på ordenes brug. Man møder kendte og ukendte tekster, lige fra Chr. V's Danske Lov over Holberg, H.C. Ørsted, H.C. Andersen, Søren Kierkegaard, St.St. Blicher osv. osv. til forfattere og opslagsværker fra vort eget århundrede.

ODS er altså en deskriptiv ordbog baseret på citater. Den beskriver sproget i en afgrænset historisk periode, men samtidig beskriver den jo samtidssproget, det sprog som var redaktørernes. Det sprog der var samtidssprog i 1918 da 1. bind af ODS udkom, var på mange punkter blevet historisk for ikke at sige forældet i 1954 da bind 27 udkom. Det er ikke blevet mindre forældet nu, 50 år efter, ved afslutningen af Supplementet. Supplementet dækker jo samme periode som hovedordbogen. Da den dominerende kildetype i ODS er skønlitteraturen, kan man sige at ordbogen er lige så forældet som litteraturen, men det er jo noget sludder! Så hellere citere den anden af Supplementets "gamle redaktører", Svend

Eegholm-Pedersen: "ODS er ubestrideligt en smuk litteratur- og klassikerordbog med fyldig repræsentation af periodens hovedforfattere" (Eegholm-Pedersen 1993:71).

Men der er naturligvis visse områder der rammes hårdt af forældelse. Det gælder klædedragt og mode, livsstil, herunder også fx boligindretning, spisevaner, madretter, menneskesyn, det vi nu kalder politisk korrekthed, eller rettere manglen på politisk korrekthed. I ODS er en neger stadig en neger, og jazz kaldes "negermusik". Den 25. september i år var der et læserbrev i Politiken om hvor længe man har brugt ordet *bøsse* i betydningen 'homoseksuel mand'. Skribenten skriver: "Lis Jacobsens Ordbog Over Det Danske Sprog fra 1920'erne nævner ikke udtrykket, men det skyldes måske berøringsangst?" Havde læseren nu vidst lidt mere om ordbogen, ville han have kunnet se efter i Supplementet hvor den betydning af ordet er medtaget og med ældste belæg fra 1855. Berøringsangst er alt for nyt og moderne for ODS-perioden. Det samme gælder den opfattelse at spædbørn er lækre. Under supplementet til *Løjert* i betydningen 'svøb som man bandt spædbørn ind i' finder vi følgende citat fra 1935:

"smaa Barnepiger, der skævlæber sig paa savlende, vandladende, skaldede Rollinger, som i deres Løjertes ligner Ærkebiskopper i Dværgeformat".

Måske begyndte synet på babyer at ændre sig i takt med at de ikke bare kom dumpende på de mest ubelejlige tidspunkter, men kunne planlægges, ja ligefrem begynde som *reagensglasbørn*? Dette ord er belagt fra 1950 i betydningen 'børn undfanget ved insemination'.

Anden verdenskrig og besættelsestiden i Danmark har sat sit præg på periodens begreber og sprog. Det gælder selvfølgelig en masse udtryk der har direkte relation til den politiske situation. Men det gælder også indirekte det ordforråd der afspejler folks utryghed. For eksempel dukker der en masse nye sammensætninger op med ordet *hygge* som førsteled, fx *Hyggeaften*, *-belysning*, *-krog*, *-lampe*, *-musik*, *-pianist*, *-spreder*. Ved *Hyggebelysning* er der anbragt et citat fra Husmoderleksikon, 1948, som på sin egen lidt kliniske måde giver en definition på ordet:

Hyggebelysning, kunstig Belysning .. der ikke skal tjene som Arbejdsbelysning, men tilsigter at bidrage til en behagelig eller festlig Stemning i Rummet ved Hvile, Samtale, Selskabelighed el. lign.

Fra 1940 har vi et citat med *Hyggeonkel*:

Varmetante og Hyggeonkel .. i disse lange og kølige Aftener.

I mange tilfælde har vi været nødt til at genbruge et citat hvis der har været flere interessante ord i det. Men det er heldigvis sjældent at vi har måttet være så drastiske som i tilfældet *Varmetante* i bd. 5 af Supplementet. Der kommer til at stå: *Varmetante*, se u. *Hyggeonkel*.

Apropos *Varmetante* – det er til tider forbløffende hvad Supplementet bringer som nyheder. For eksempel er ordet *Radiator* først kommet med i Supplementet. Centralvarme er dog ikke et begreb der er opstået sent i ODS-perioden. Men man har været meget tilbageholdende på fremmedordsområdet, og det har så ramt radiatoren. Som opslagsord, vel at mærke, for i definitionen til en af betydningerne af ordet *Varmeapparat* har redaktionen brugt "radiator" som synonym. Det har naturligvis også hændt at vi supplementsredaktører¹ har måttet benytte et forklaringsord som ikke har været kendt i ODS-perioden. Ved ordet *Vaskesuger* i Supplementet synes vi det var naturligt at give det moderne synonym "svupper". Vi har dog afholdt os fra også at nævne det mere slangprægede *kamelkys*.

Man kunne også have lyst til at nævne hvordan ordet *Banan* er suppleret. Flere af redaktørerne hører til de årgange som spændt ventede på at stifte bekendtskab med denne stærkt opreklamerede frugt efter krigen (og blev grumme skuffet). I ODS fylder artiklen kun 8½ linje, men i Supplementet 104 linjer (inkl. sammensætninger), jf. illustrationen i Svend Eegholm-Pedersens føromtalt artikel (Eegholm-Pedersen 1993:77). Det er dog ikke alle ord der har fået så kraftigt et supplement.

Et lille glimt fra modens verden bør også gives her. Af supplementets nytilkomne ord kan nævnes *Roll-on*. Nej, det er ikke en deodorant, og det har heller ikke noget at gøre med et fragtskib. Det er et stykke dameundertøj. Mormor gik med korset hvorpå der sad en række strømpebånd til at holde strømperne oppe med. Men mor var moderne – hun havde roll-on: et elastisk rør der strammede maven ind og i øvrigt var forsynet med strømpebånd. Datteren gik med livstykke hvor strømpebåndene var knappet på, og som teenager med strømpeholder, som nærmest var et bælte med strømpebåndene hængende ned fra. Indtil revolutionen kom – i form af *Strømpebukser*. Dette ord er også kommet med i Supplementet, med en lidt speciel forklaring. Der vil komme til at stå:

Strømpebukser, pl. (isoleret ældre belæg, se ndf. – nyere brug (jf. eng. (amer.) pantyhose) fra slutningen af 1950'erne) bukser og strømpe ud i ét.

Ældste citat er fra 1842, hvor det drejer sig om en slags oversættelse af det franske ord *pantalon*, dvs. lange bukser der sidder lige så tæt til benet som strømper. Og ellers henvises der til Pia Jarvads Nye Ord 1955-98, med forklaringen "beklædning for kvinder og børn".

Og alligevel er der jo intet nyt under solen. I ODS finder vi betegnelsen "forældet" ved et helt tilsvarende ord mht. orddannelsen: *Sokkebrog*, som forklares som "gl. nordisk mands-

¹ dvs. til bd. 4 og 5 foruden de nævnte "gamle redaktører" Henrik Andersson, Else Bojsen og Vibeke Winge.

dragt, bestaaende af benklæder, der nåede helt ned om fødderne og saaledes tillige tjente som sokker". Citatet lyder: "Gunløg .. var iført .. hvide Sokkebrog." Det stammer fra N.M. Petersens oversættelse af Gunløg Ormstunges Saga og er således litterært.

Om ODS og ODS-S kan man sige med endnu et citat fra Anne Duekildes pressemeddelelse fra 1992:

Et sprog får de ord som der er et behov for. Sproghistorien afspejler kulturhistorien, og en ordbog med gode citater er spændende læsning for enhver der er interesseret i sprogets eller kulturens historie. En sådan ordbog er naturligvis uundværlig for den der vil forstå ordene i gamle tekster eller har brug for at vide hvordan man gennem tiden har kunnet udtrykke sig i dansk.

2. ODS og fremtiden

Nu hvor sidste punktum så er sat for femte og sidste supplementsbind, er det måske lidt vemodigt at fastslå at en epoke er slut. Helt slut? Nej, til trøst for de mange trofaste fans (ordet *Fan* optræder i ODS-Supplementet med første belæg fra 1928) er vi glade for at kunne oplyse at der også bliver en plads til ODS i den digitale tidsalder. Det er lykkedes Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) at skaffe midler til et elektronisk projekt der bl.a. omfatter digitalisering af ODS og publicering af en elektronisk samlet version af ODS og Supplementet. I første række stiler vi mod en online-udgave på internettet, men også en cd-rom-udgave kan blive en mulighed.

På høje tid, vil mange nok sige, og det er da også en sag der har ligget DSL på sinde gennem lang tid. Nu hvor det endelig er så vidt, må vi vende det til noget positivt og i stedet glæde os over at vi i hvert fald kan lære af de dyrekøbte erfaringer som vores søsterprojekter og pionerer på området har høstet. De fire tidligere nævnte ordbøger er nemlig alle digitaliserede i dag, og nogle af dem var endda meget tidligt ude: SAOB begyndte i 1983, OED og WNT i 1984, mens DWB som det sidste projekt blev digitaliseret i perioden 1998-2003/4.

Den første beslutning der har skullet træffes, har været digitaliseringsmåden: scanning eller indtastning? Her er virkelig noget at lære fra de andre ordbøger: For SAOB, der som den eneste valgte scanneløsningen, strakte digitaliseringsperioden sig over 15 år, og alene tidsrammen har gjort at vi ikke har været i tvivl om at *indtastning* er en samlet set både billigere og mere pålidelig metode. Vi har derfor valgt at følge en model som vi vil skitsere i det følgende.

2.1 Indtastning og projektforløb

Modellen lægger sig tæt op ad den der har været brugt af det seneste af de nævnte projekter, DWB: dobbeltindtastning af manuskriptet. Vi samarbejder om projektets første fase med Kompetenzzentrum für elektronische Erschließungs- und Publikationsverfahren in den Geisteswissenschaften, der er en afdeling ved universitetet i Trier, og dem der var ansvarlige for digitaliseringen af DWB. Selve processen kan inddeles i to faser: en første fase hvor rådigitaliseringen finder sted, og en efterfølgende fase hvor det digitale manuskript fortolkes og opmærkes strukturelt. Skematisk kan det sammenfattes i følgende figur (der er en modificeret version af den tyske projektskitse).

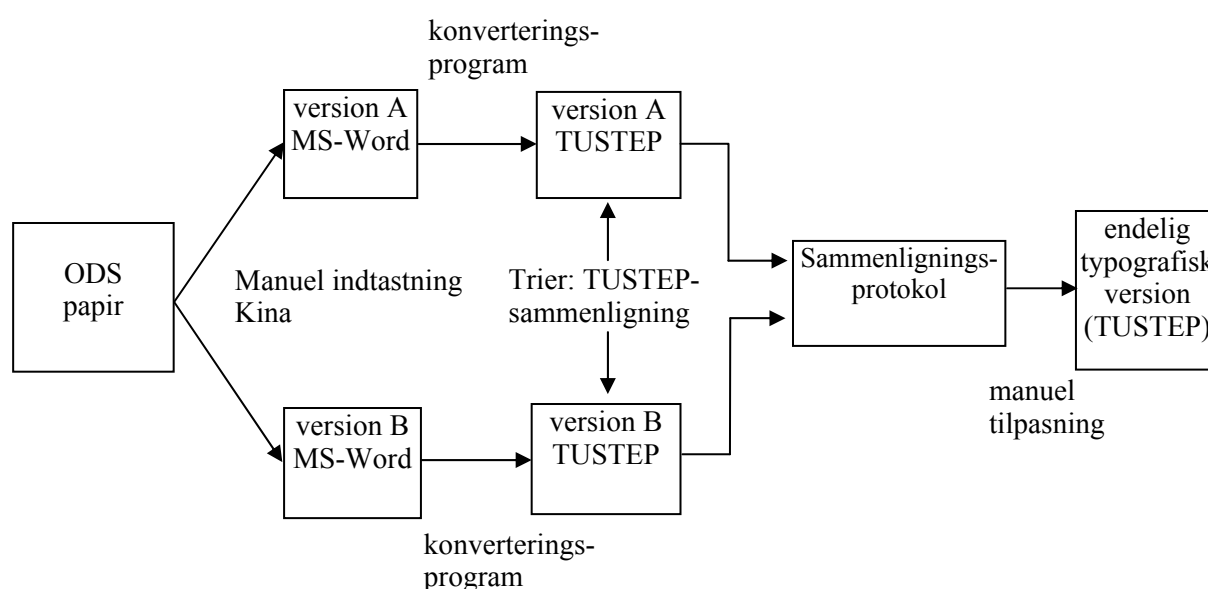

Fig. 1 Rådigitalisering (Kina, Trier)

Forud for selve indtastningsarbejdet har vi analyseret ODS i detaljer og udarbejdet en indtastningsmanual for at sikre at alle typografiske oplysninger fra den trykte udgave bevares. Manualen indeholder anvisninger på hvilke koder indtasterne skal skrive for de forskellige specialtegn, symboler og andet der ikke er indeholdt i standardversioner af tekstprogram og tastatur. Den fysiske indtastning bliver udført af firmaet TQY DoubleKey i Nanjing, Kina, efter *double keying*-metoden, hvor teksten indtastes i to versioner af to uafhængige grupper indtastere i et almindeligt tekstbehandlingsprogram (in casu: MS Word). Efterfølgende konverteres de to versioner til et såkaldt TUSTEP-format², og de to versioner sammenlignes automatisk. Forskellen mellem de to versioner udskrives i en sammenligningsprotokol, og denne

² TUSTEP (= Tübinger System von Textverarbeitungsprogrammen) er et særligt tekstbehandlings- og satssystem til filologiske publikationer

protokol bearbejdes endelig manuelt indtil man har den endelige typografiske version, en version der har form som tekstfiler hvor tekstens formatering er opmærket med de særlige, maskinlæsbare TUSTEP-koder. Fig. 2 giver et indtryk af hvordan filerne ser ud.

```
$0303.01 <P>__<A+1>#F+afstr#.omme,#F-</A+1> #/+v.#/- [#P+!#P-au#P+^!#P-
sdr%::om'#P+^e#P-] #/+s+str#.omme
$0303.02 bort.#/-#s- #/+vist kun som vbs.:#/- <A+1>{shu}
#F+Afstr#.omning,#F-</A+1>
$0303.03 en. Nedb#.oren . . Afstr#.omning gennem
$0303.04 #/+(dr#.^onledninger). Landb0.I.608.#/- #F+#.#F- #/+(konkr.)#/-
$0303.05 Afstr#.omningen gennem Dr#.^anledningerne
$0303.06 #/+(udgjorde)#/- ca. 31 p. Ct. af Nedb#.oren. #/+smst.
$0303.07 jf. (overf.; sj.):#/- her #/+(#P+0#P-: i London)#/- er Moral,
$0303.08 der kan ikke dv#.^ales ved enkelte Udv#.^axter
$0303.09 og Afstr#.omninger, som altid findes i en
$0303.10 stor By. #/+HCand.XII.193.#/-</P>
$0303.11 <P>__<A+1>#F+afstudse,#F-</A+1> #/+v.#/- [#P+!#P-au#P+^!#P-
sdus#P+^e#P-] #F+-ede.#F- #/+vbs.#/- #F+-ning.#F-
$0303.12 #/+(l. br.) (fjerne ell.) #s+afkorte#/-#s- #/+ved #s+studsning.#/-
#s-
$0303.13 Afstudse . . Tr#.^aer. #/+vAph.(1759).#/- En Hund
$0303.14 med afstudsede #.Oren. #/+VS0.#/- Dykkerser
$0303.15 (S#.om med afstudsede Hoveder). #/+Hallager.
$0303.16 231.#/- kort Haar og afstudset Sk#.^ag. #/+Ing.
$0303.17 DM.196. H#.oyen.Moltke.4.#/-</P>
```

Fig. 2 Artiklerne *afstrømme* og *afstudse* i TUSTEP-format

Fordelen ved denne fremgangsmåde er dels at alle de typografiske oplysninger fra det trykte forlæg bevares – og det er meget vigtigt for strukturfortolkningen – dels at dobbeltindtastningen sikrer at fejlprocenten bliver så lav at en efterfølgende manuel korrekturlæsning kan undværes. Det sidste er i sagens natur altafgørende for tids- og resurseforbruget for et værk af ODS' omfang. Stikprøver fra DWB har vist at indtastningen har ført til at det elektroniske manuskript stemmer 99,997% overens med det trykte forlæg, og eftersom ODS med hensyn til såvel kompleksitet som typografisk tydelighed er noget klarere end DWB, har man stillet os i udsigt at vi kan nå op på 99,999% (dvs. 1 fejl pr. 100.000 typeenheder).

Når den endelige typografiske version er modtaget fra Kina og Tyskland, begynder DSL's del af arbejdet, nemlig strukturfortolkningen af den typografiske opmærkning. Den kan i skematisk form ansues på følgende måde:

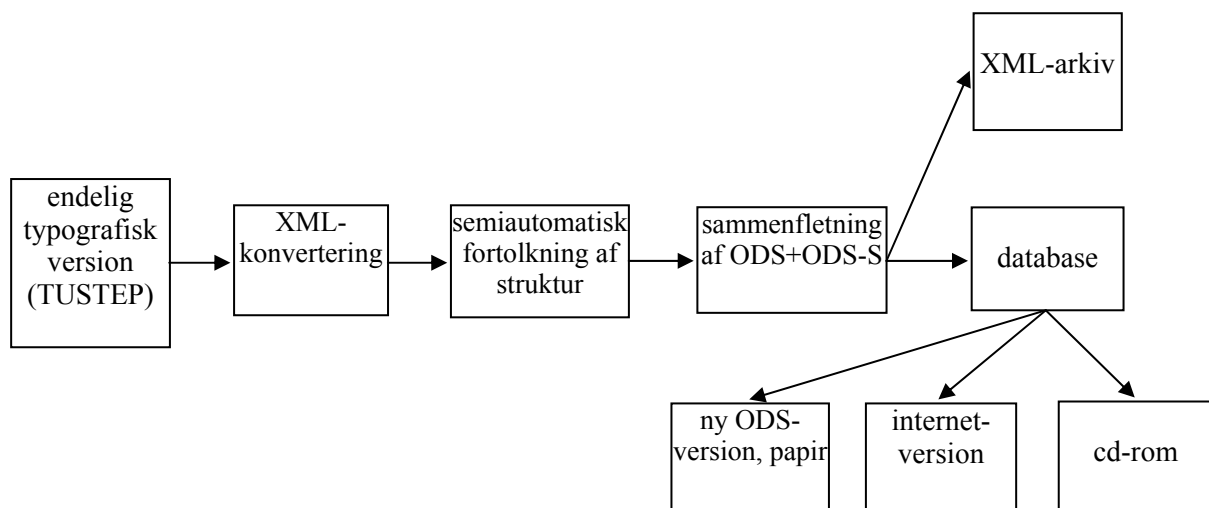

Fig. 3 Fra rådata til fulddigitaliseret version

Det siger næsten sig selv at den typografiske information er helt afgørende når man skal bevæge sig fra typografisk opmærkning til strukturopmærkning. Det er ganske enkelt den eneste måde man kan foretage en indholdsmæssig fortolkning af artiklerne på. Skriftsnit, skriftgrad, linjeskift, indrykning, ordinær, kursiv, fed el. spatteret skrift er, ofte i kombination med interpunktionstegn, de signaler bogversionen råder over til at angive hvornår én oplysningstype begynder og en anden slutter. Endnu er projektet ikke så vidt fremskredet at vi ved hvilke udfordringer der venter os på dette punkt, ligesom det bliver interessant at finde ud af hvor langt ned i indholdsstrukturen det er muligt at komme med automatiserede operationer. Så snart det bliver nødvendigt at en redaktør gennemgår manuskriptet manuelt og retter det til, bliver det hurtigt meget resursekrævende. Den strukturelle fortolkning bliver den ene hovedopgave i de kommende år.

Den anden hovedopgave består i at flette det elektroniske manuskript sammen med ODS-Supplementet. Supplementet foreligger jo allerede i elektronisk form og har derfor ikke skullet omkring Kina og Tyskland først. Af samme grund kan Supplementet også være en hjælp til den indholdsmæssige fortolkning af typografien, men det kan ikke give det endelige svar. For det første er nemlig Supplementet i nogen grad blevet ensrettet i sin struktur til det elektroniske format så strukturen er mere homogen end man kan se det i ODS. For det andet er strukturen i Supplementet primært fastlagt med henblik på papirpublicering; den er ikke i et format der overholder en standardiseret dokumentbeskrivelse, fx i form af en DTD.

Det vil derfor være naturligt at begge værker i forbindelse med strukturopmærkningen konverteres til tidens standard for dokumentbeskrivelse, XML. Herefter kan de to

manuskripter flettes sammen i en fælles base, dels i et XML-arkiv der sikrer langtidslagring af selve dokumentindholdet, dels i en relationel database som kan danne udgangspunkt for såvel avancerede søgninger i en online-udgave som for andre former for publicering – hvad enten det er elektronisk eller på papir.

Opgaven med at flette de to værker sammen er en udfordring der ikke bør under-vurderes. Så længe det drejer sig om at tilføje hele artikler, kan det forholdsvis nemt gøres automatisk, men supplementsartiklerne dækker jo over en bred vifte af tilføjelser, ændringer og sletninger og kan gælde et hvilket som helst element i en eksisterende artikel. Fra vores kolleger på OED ved vi at det var en af de helt store udfordringer ved digitaliseringen af OED, og nogle af problemerne har forfulgt dem helt indtil i dag. Og også her gælder det at de operationer der ikke kan udføres maskinelt, er ekstremt resursekrævende. Vores engelske kolleger oplyser således at digitaliseringen af OED i 1984-89 kostede 13,5 mio. dollars. Vi råder over væsentlig færre penge – selv målt i danske kroner – til vores projekt.

2.2 Tidsramme

Projektet er igangsat fra 1. januar 2004 og vil strække sig over en periode på 5½ år. Det vil sige at arbejdet skal være afsluttet og ODS være fuldt tilgængelig i en internetversion senest 1. juli 2009. Vi går dog ud fra at kunne præsentere offentligheden for noget væsentlig før. En af fordelene ved internetpublicering er at det ikke behøver være det fuldt færdige produkt der lanceres med det samme. Man kan for eksempel tænke sig at vi allerede inden for to-tre år lægger en version ud som har begrænsede søgemuligheder, og hvor sammenfletningen med ODS-S endnu ikke har fundet sted. Brugeren vil med en sådan version få adgang til præcis de samme opslagsord som findes i papirudgaven, og oven i købet få både ODS- og ODS-S-artiklen på én gang som resultatet af en enkelt søgning, blot som to sideordnede søgeresultater i stedet for ét sammenflettet. Siden hen vil der kunne ske løbende revisioner i takt med at flere af deloperationerne blev færdiggjort.

Eftersom projektet stadig befinder sig i sin indledende fase, må ovenstående tages med det fornødne forbehold. Først når vi for alvor får taget fat på konverteringen af de typografisk opmærkede filer til XML og den tilsvarende konvertering af ODS-S-filerne, kan vi få et på-lideligt indtryk af tidsforbruget og dermed have et bedre grundlag for at udtale os om en rea-listisk publiceringstakt.

Litteratur

Das Deutsche Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, internetversion, www.dwb.uni-trier.de.

Eegholm-Pedersen, Svend (1993) ODS-Supplementet. *Nordiske studier i leksikografi*, nr. 2:69-77.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal, elektronisk version, se www.inl.nl/WNT.

Jarvad, Pia (1999) *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.

Oxford English Dictionary, internetversion, www.oed.com el. <http://dictionary.oed.com>.

Svenska Akademiens Ordbok, internetversion, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>.

|

TEKSTSÆTNINGER

Af Simon Borchmann (Roskilde Universitetscenter)

Sætninger og sproghandlinger

Forudsætningen for at en sproglig konstruktion kan tælle som en sproghandling, er at den realiserer en illokutionær værdi. Det er derfor heller ikke tilfældigt at den maksimale sproglige konstruktion er en sætning; helsætningskriteriet er netop at konstruktionen omfatter det der kaldes en *illokutionær ramme* (Hansen & Heltoft 1999). Fra et lingvistisk synspunkt kan man således sige at meningsproduktionens basis er sætningen. Det betyder vel at mærke ikke at illokutionær værdi udelukkende realiseres ved syntaks, men det betyder at der med en sproglig konstruktion der udgør en helsætning (eller en holofrase), altid realiseres en illokutionær værdi.

Antag nu at man som modtager præsenteres for følgende sætning:

E1. Kan et moderne Menneske være overtroisk?

Hvis man overvejer at give respons, så hænger det sammen med at man forstår sætningen som en anmodning om information. Og det gør man fordi det finitte verbum står på den første af de udfyldte pladser i sætningen. Med denne udfyldning af den illokutionære ramme markeres det at sætningen tæller som en anmodning om information. Det er helt i overensstemmelse med det sproghandlingsteoretiske synspunkt at alle sprog - på den ene eller den anden måde - gør det muligt at udføre den illokutionære handling at anmode om information. Fra et funktionelt lingvistisk synspunkt kan man så sige at dansk har kodet en funktion der kan tjene dette kommunikative formål.

Når den samme sætning indgår i en sekvens af sætninger, ser det imidlertid ud til at ovenstående, sproghandlingsteoretiske analyse ikke slår til:

E2. Kan et moderne Menneske være overtroisk? – maa man tro paa Stjernes kud? – jeg kendte en Mand, der var meget overtroisk; bl.a. var ogsaa Stjernes kud af stor Betydning for ham. - Men en Gang, da han gik nede ved Havnen og kiggede op paa Himlen og saa et mægtigt Stjernes kud, saa ønskede han, at han maatte blive hundrede Aar, og i det samme traadte han ud over Bolværket og faldt i Vandet, og der blev han – han viste sig

aldrig senere ved Middagsbordet - han druknede nemlig. Se, det kommer der nu ud af det Stjernekeggeri. (fra Storm P. "Takt og Tone" i *Man ved aldrig noget*)

Det formål sætningen tjener i denne sekvens, er ikke at anmode om information. Der er vel at mærke heller ikke tale om et retorisk spørgsmål; med de efterfølgende sætninger gives der nemlig information der kan forstås som en behandling af relationen mellem virkeligheden, herunder sociale normer og værdier, og den mentale model der kan konstrueres på grundlag af sætningens udsagnsmæssige indhold. Det formål sætningen tjener i den sekvens den indgår i, er at anslå en problematik. Den funktion sætningen realiserer, kan således heller ikke begrænse sig til at kunne tjene det formål at anmode om information.

Der er altså en tilsyneladende forskel på den funktion vi ud fra et sproghandlingsteoretisk synspunkt kan sige at sætningen realiserer, og den funktion den tilordnes når den optræder i en sekvens af sætninger.

Denne forskel problematiserer vel at mærke ikke en funktionel lingvistik. Fra et funktionelt lingvistisk synspunkt kunne man redegøre for interrogativ som en non-realis der enten anmoder om information om relationen eller tematiserer relationen mellem virkeligheden og den mentale model der kan konstrueres på grundlag af sætningens udsagnsmæssige indhold.

Forskellen problematiserer heller ikke sproghandlingsteorien som en redegørelse for den enkelte sætnings potentiale som illokutionær handling. Men den problematiserer sproghandlingsteorien som en redegørelse for de formål sætninger tjener når de indgår i sekvenser af sætninger, og således også som en redegørelse for de funktioner der realiseres med sådanne sætninger. For så vidt som disse formål og funktioner ikke falder ind under sprogfilosofiens genstandsområde, er denne forskel imidlertid heller ikke et problem for sproghandlingsteorien. Sekvenser af sætninger er tekstlingvistikens genstandsområde. Og når problematikken er relevant at tage op, er det netop fordi man inden for tekstlingvistikken ikke har håndteret forskellen tilfredsstillende.

Sætninger i tekstlingvistikken

Inden for den sprogsystematiske tekstlingvistik omgår man det problem der er forbundet med skellet, ved at bortreducere den illokutionære værdi og analysere sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, som udsagn (Van Dijk 1977). Dermed forskydes problemet til forholdet mellem mikro- og makroudsagn. Dette forhold beskrives så ved regler om selektion, generalisering og konstruktion (Ss.: 143-148). Med reduktionen er teoriens forklaringsværdi imidlertid på forhånd begrænset.

Skal en tekstteori have forklaringsværdi for illokutionære værdier der realiseres med sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, må den inddrage sproghandlingsteorien. Det gør man da også typisk inden for den kommunikativt orienterede tekstlingvistik. Således forsøger Vagle med *Tekst og kontekst* at fundere tekstlingvistikken på sproghandlingsteorien (Vagle et al. 1993). Konsekvensen er at sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, analyseres som sproghandlinger, f.eks.: 'Dessuten vil de enkelte språkhandlingene som utføres i teksten, gi oss et hint om hva makrohandlingen er' og 'Når vi ser nærmere på de enkelte språkhandlingene i Bjørnson-utdraget, finner vi at de alle er konstativer'(Ss.: 258-259). Denne analyse genfinder man i øvrigt i den kritiske tekstanalyse: 'Vi finner først frem til makrohandlingen i teksten ved å plassere de enkelte språkhandlingene i teksten i de ulike klassene (Konstativer, Kvalifiseringer, Direktiver, Ekspressiver og Kommissiver).' (Vagle et al. 2002: 190).

Som nævnt ovenfor realiserer enhver helsætning en illokutionær værdi. Principielt må der altså gælde det forhold at der med en sekvens af sætninger realiseres en illokutionær værdi for hver sætning den omfatter. Derfor kan da også få den tanke at man - når man skal redegøre for en sekvens af sætninger som en sproghandling - må redegøre for den som en serie af sproghandlinger. Man behøver imidlertid ikke at tænke ret længe over den tekstlige kommunikation før man må afvise at en sekvens af sætninger forstås som en serie af sproghandlinger (med hver deres intention). Det ville da heller ikke være foreneligt med sproghandlingsteorien. Når man opfatter en sekvens af sætninger som en handling, så forventes den at skulle ligge til grund for én – og kun én – intentionel helhed. Det er ikke bare en norm man kan hævde ud i det blå; det kan man faktisk konstatere hver gang sprogbrugere præsenteres for en sekvens af sætninger; så prøver de nemlig at etablere en sådan helhed, dvs. de laver den inferens der er nødvendig for at etablere en sådan helhed.

Dette forhold er forfatterne da også opmærksom på. Således opererer de – som det fremgik af citaterne ovenfor - med et skel mellem *sproghandlinger i teksten* og tekstens *makrohandling*. Der er imidlertid flere problemer ved dette skel. Et problem er at vi ved en sproghandlingsteoretisk klassificering af ”makrohandlinger” får en klasse af assertiver der tekstlingvistisk set er uhyre uensartet. For at foretage de tekstlingvistisk relevante typologiske skel inden for denne klasse må der henvises til forskelle i konneksion. Et andet problem er at det aldrig bliver klart hvilken relation der er mellem ”sproghandlinger i teksten” og ”makrohandlingen”. Der angives hverken regler eller principper; i typologiseringen af makrohandlingen i genreanalysen henvises der – foruden til konneksioner - til dominans af bestemte klasser af sproghandlinger i teksten. Nu viser det sig imidlertid i analysen at en række af de sproghandlinger der ”udføres i teksten”, må bestemmes som indirekte. Gæt så hvad det der er be-

stemmende for hvilken indirekte handling der er tale om. Ja, det er makrohandlingen. Det er ikke tilfredsstillende.

Lad os slå fast at sproghandlingsteorien er en udmærket redegørelse for enkeltsætningsbase-rede sproghandlinger. Men den fordrer en justering eller et supplement når det drejer sig om brugen af en sætning i en sætningssekvens for hvilken det gælder at det netop er sekvensen der tæller som en sproghandling og således den der skal ligge til grund for en intentionel helhed.

Altså: Når en sætning indgår i en sekvens af sætninger, tæller den efter alt at dømme som noget andet end den illokutionære handling den tæller som når den optræder isoleret.

Tekstsætninger

Fra et lingvistisk og sproghandlingsteoretisk synspunkt kunne man indvende at her blot er tale om en forskel mellem lingvistik og pragmatik. Og det er der for så vidt også. Men hvis brugen af isolerede sætninger adskiller sig fra brugen af sætninger i sekvenser, så må man i det mindste overveje den mulighed om man ikke også - ligesom man kan generalisere over den brug der gøres af sætninger i isolation – kan generalisere over den brug der gøres af sætninger der optræder i sekvenser af sætninger. Når man tager det forhold i betragtning at en meget stor del af de skriftsproglige sproghandlinger udføres med en sekvens af sætninger, så må det være rimeligt at efterprøve.

Et andet forhold der taler for at gøre sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, til genstand for en teori, er at sådanne sætninger tilsyneladende tilordnes funktioner der svarer til kodede funktioner, uanset om sætningerne koder funktionen eller ej. Det drejer sig ganske særligt om de informationsstrukturelle funktioner (meddelelsesstruktur og relevansstruktur). Dem vil jeg dog ikke komme ind på i denne sammenhæng.

Det sætningsfænomen jeg hermed har forsøgt at anskueliggøre, har både udtryksmæssige og pragmatiske kendetegn: De udtryksmæssige kendetegn er at 1) det er en helsætning (eller holofrase) der 2) indgår i en sekvens af sætninger. De pragmatiske kendetegn er 3) at sætningen tilordnes en funktion der adskiller sig fra den sætningen ville have realiseret hvis den havde optrådt isoleret, og 4) at sætningen således ikke tæller som en selvstændig sproghandling. Lad os kalde sådanne sætninger for *tekstsætninger*. Og lad os kalde den teori der har tekstsætninger som genstand, for *funktionel tekstteori*. Følgende fremstilling skal betragtes som aspekter af en funktionel tekstteori.

Formålsspecifikke forståelsesrammer

Det spørgsmål jeg vil beskæftige mig med i det følgende, kan formuleres således: Hvis vi antager at læserens tilordning af funktioner til sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, adskiller sig fra tilordningen af funktioner til sætninger i isolation, hvad er så bestemmende for denne tilordning?

Min hypotese tager udgangspunkt i en praktisk konstatering og er teoretisk funderet i kommunikationslogikken (Grice 2001 (1975)). Den praktiske konstatering er følgende: Når tekstteoretikere skal begrunde relevante tilordninger af funktioner til sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, så gør de det alt andet lige med henvisning til tekstens formål eller den korrelerende type og/eller genre. Når man i forståelsen af Stjernekipgeranekdoten må forstå spørgesætningen som en tematisering af en problematik, så må det begrundes ved henvisning til at sekvensen af sætninger tæller som en belærende anekdote, og at en belærende anekdote behandler en almen problematik via et unikt handlings og begivenhedsforløb.

Med hensyn til kommunikationslogikken bemærker jeg følgende særlige forhold: Det overordnede princip, samarbejdsprincippet, er et princip for udveksling af information *inden for rammerne af et vedtaget formål*, mens maksimerne er *generelle* principper for udveksling af information (Ss.). Det at samarbejdsprincippet er overordnet maksimerne, gør flouting muligt. Men for så vidt som samarbejdsprincippet er et princip der gælder for opfyldelsen af specifikke formål, er flouting også nødvendigt: I forhold til et specifikt formål kan det nemlig være hensigtsmæssigt at bryde med et generelt princip.

Der er så to mangler ved kommunikationslogikken i forhold til den skitserede tekstteoretiske problematik: 1) De generelle principper, maksimerne, er for generelle til at kunne forklare specifikke tilordninger af funktioner. Det må med andre ord være principper for udveksling af information inden for rammerne af det specifikke formål. 2) Med samarbejdsprincippet forudsætter Grice at der er et vedtaget formål, men han redegør ikke nogen steder for hvordan det vedtages.

Hypotesen er så følgende: Det der i brugen af sekvenser af sætninger udgør den formålsoverrettede forståelsesramme Grice forudsætter med samarbejdsprincippet, er teksttypen og/eller tekstgenren. Og det er sådanne forståelsesrammer der er bestemmende for tilordningen af funktioner til sætningernes meningskorrelater.

Teksttyper og tekstgenrer

I den funktionelle tekstteori defineres en tekst således (Borchmann (forventes udgivet 2005)): En tekst er en sekvens af sætninger og skal ligge til grund for en forståelsesproces der udgør

en intentionel helhed. Det første er et deskriptivt kriterium der indskrænker hvad det er der opfattes og behandles som sproghandlinger. Det andet er et normativt kriterium der angiver hvilke forventninger modtageren har til en sekvens af sætninger i og med at de opfatter den som en sproghandling.

Jeg skelner så mellem teksttyper ud fra hvilke tekstmeningstyper de skal ligge til grund for. For en teksttype gælder det således at forståelsen består i at konfigurere en bestemt tekstmeningstype. En tekstmeningstype er et sæt af funktionelle egenskaber ved intentionelle helheder, dvs. bestemte relater (tekstmeningskomponenter) og relationer (konneksioner). Man kan ikke lokalisere disse egenskaber tekstligt eftersom intentionelle helheder er psykologiske processer; men de kan beskrives på grundlag af introspektion og forsøg. Det der kan lokaliseres tekstligt, er de sproglige og tekstlige egenskaber der kendetegner en teksttype. Forbindelsen mellem teksttype og tekstmeningstype er så at en række af de egenskaber der kendetegner en teksttype, er funktionelt definerede, dvs. (på forskellige måder) bidrager til konfigureringen af en bestemt type intentionel helhed.

Tekstmeningstyper og deres korrelerende teksttype kan specificeres i intentioner og disse intentioners korrelerende tekstgenrer. For forståelsen af en tekst af en bestemt genre gælder det at den består i at konfigurere en intentionel helhed som tjener et specifikt formål, og som derfor er kendetegnet ved bestemte funktionelle egenskaber. Genrebegrebet og begrebet om formål er således nært sammenknyttede.

Når en modtager opfatter en sekvens af sætninger som en handling, kærer hun sig imidlertid ikke om tekstteoretiske begreber som *teksttype* og *genre*; det hun kærer sig om, er det unikke formål sekvensen tjener i den sprogbrugssituation som konstitueres med sekvensen, og som hun indtager rollen som modtager i. I bestræbelsen på at nå frem til dette formål må modtageren imidlertid operere med nogle forestillinger der kan indskrænke det væld af forskellige unikke formål en tekst i princippet kan tænkes at tjene. Ellers kunne modtageren hverken *entydigggøre* eller *konfigurere meningskorrelatet til* en lang række af de tegn teksten omfatter; de er nemlig i princippet flertydige og de kan i princippet realisere ansatser til et ubegrænset antal meningskorrelater. Det viser sig da også at modtagere, hvis de bliver spurgt, ofte på grundlag af relativt få sætninger kan angive tekstens type og/eller genre (Togeby 1993). Således kan det antages at modtagere på grundlag af erfaringer med andre tekster har dannet nogle forestillinger der korrelerer med teksttyper og genrer, og at de ved mødet med tekster som et led i en problemløsningsstrategi intuitivt indplacerer tekster i forskellige grupper ud fra ligheder og uligheder med andre tekster de har gjort erfaringer med (Vagle et al. 2002: s. 188).

Det at operere med en forestilling der på forhånd indskrænker de mulige betydninger og meninger, kan kaldes *genreforventninger*. Genreforventninger er et kendetegn ved forståelsen som heuristisk problemløsningsaktivitet. Heuristikken kan beskrives som en middel-mål-analyse. Den består i at operere med en karakteristik af målet og udvælge operatorer som sandsynligvis er brugbare for at nå dette mål. I tekstforståelsen svarer det til at udkaste et mere eller mindre specifikt gæt på hvilken intentionel helhed teksten ligger til grund for, og så 1) entydiggøre tegn således at de realiserer ansatser til meningskorrelater der kan tilordnes en funktion i tekstmeningsfunktionen, og 2) konfigurere meningskorrelater der indordnes i en funktion i denne overordnede funktion. De forestillinger som generaliseringer over tekstlig adfærd resulterer i, anvendes som et led i en problemløsningsstrategi i forståelsen. Og det er disse forestillinger man forsøger at redegøre for med typologiseringer af tekstmeninger ud fra generelle og mere specifikke formålstjenstlige egenskaber (de Beaugrande & Dressler 1981). Det er med andre ord typologiseringer over den forståelse der har teksten som formålsrettet handling som genstand.

Teksttyper og tekstsætninger

I det følgende skal forholdet mellem tekst og sætning håndteres ved nogle grundlæggende skel og begreber.

Læserens bestemmelse af teksttypen må nødvendigvis ske på grundlag af teksten, dvs. sproglige og tekstlige markører og indikatorer. Denne form for forståelse er en *bottom-up-proces*. Den er dominerende i den fase af forståelsen hvor modtageren kun i meget begrænset omfang tilfører sine egne antagelser og mål til kommunikationssituationen. Denne fase kaldes *situation monitoring*. Men når så læseren på grundlag af markører og indikatorer har antaget en bestemt tekstmeningstype, spiller tekstmeningstypen en væsentlig rolle for forståelsen af de efterfølgende sproglige og tekstlige markører og indikationer, og således for tilordningen af funktioner til sætningernes meningskorrelater. Denne form for forståelse svarer til en *top-down-proces*. Den er dominerende i den fase af forståelsen hvor modtageren i en vis udstrækning forsøger at tilpasse kommunikationssituationen til sine egne formål (som vel at mærke kan være forenelige med afsenders). Denne fase kaldes *situation managing* (de Beaugrande & Dressler 1981).

Sproglige og tekstlige markører og indikationer der markerer eller indikerer type eller genre, kan tilsammen kaldes *genremarkører*. Når typen og/eller genren er bestemt, er den determinerende for forståelsen af de illokutionære markører der realiseres med de enkelte sætninger. Det er derfor tekster som den der imiteres med Storm P.'s *Takt og Tone*, hverken

bliver mere eller mindre instruktiv af at den indledes med en sætning der som selvstændig sproghandling per default tæller som et direktiv. Det betyder imidlertid ikke at de enkelte sætninger kan ligge til grund for en hvilken som helst tekstmeningskomponent; men det betyder at når en sætning indgår i en sekvens af sætninger, så må den illokutionære værdi der realiseres med en sætning, altid forstås i forhold til den helhed sekvensen af sætninger ligger til grund for. Man kan formulere det således at det med den illokutionære værdi der realiseres med en tekstsætning markeres eller indskrænkes hvilken funktion sætningens meningskorrelat har i forhold til den intentionelle helhed sekvensen af sætninger ligger til grund for.

Sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, tæller med andre ord ikke som sprog handlinger, men som tekstmeningskomponenter (eller tekstmeningssegmenter). Hvilke tekstmeningskomponenter en tekstmening består af, dvs. hvilke funktioner deres meningskorrelater kan tilordnes, afhænger af tekstmeningstypen. Men der gælder så følgende: Når typen er bestemt, kan det med tekstsætningen markeres eller indskrænkes hvilken funktion meningskorrelatet skal tilordnes. Sådanne markeringer eller indskrænkninger kan kaldes tekstmeningsfunktionsindikatorer. Tekstmeningsfunktionsindikator skal betragtes som den tekstteoretiske pendant til det Searle kalder *illocutionary force indicating device* (Searle 1996 (1969)).

Typespecifik markerethed som grundlag for tekstmeningsfunktionsindikation

En række forskellige sproglige midler kan fungere som tekstmeningsfunktionsindikatorer. Disse midler kan der ikke redegøres udtømmende for her. I stedet vil jeg med udgangspunkt i en fortællende tekst anskueliggøre et fænomen der danner grundlag for tekstmeningsfunktionsindikation. Dette fænomen kan kaldes *typespecifik markerethed (markedness)*.

Det tekstmeningstypologiske kriterium for fortællende tekster er at forståelsen består i at konfigurere et unikt handlings- og begivenhedsforløb der udgør en helhed med en begyndelse, en midte og en slutning.

For størsteparten af de tekstsætninger der indgår i fortællende tekster, gælder det at de er kendetegnet ved følgende sproglige egenskaber: 1) Sætningsstrukturen er deklarativ, dvs. fremsættende sætningsmodus; 2) verbalmodus er indikativ; og 3) modaliteten er temporal, dvs. det finitte verbum realiserer forhold der er afgrænsede i tid, og rolleled og udsagnsadverbialer realiserer situationelle instruktioner, dvs. ansatser til (umiddelbart eller middelbart) identificerbare genstande, tider og steder. F.eks.:

E.3. I 1602 slog en gruppe amsterdamske redere og handelsfolk sig sammen om at oprette Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) for at sætte skub i hollandsk handel. Kompagniet blev hurtigt verdens største med en eventyrlig succes i det 17. årh. Men en

række krige i slutningen af århundredet og begyndelsen af det 18. århundrede udmattede landet. Dertil kom konkurrence fra engelske og franske kompagnier (den danske var til at overse). VOC tabte terræn, og i 1799 blev selskabet erklæret konkurs. (*CityPack. Amsterdam*).

Disse tre egenskaber er netop kendetegnende for sætninger der ligger til grund for et unikt handlings- og begivenhedsforløb. De kan siges at være de umarkerede former i forhold til fortællingen. Det betyder ikke at andre former ikke forekommer, men det betyder at de - når de forekommer – indikerer at sætningens repræsentationelle korrelat har en anden funktion end at bidrage til det unikke handlings- og begivenhedsforløb.

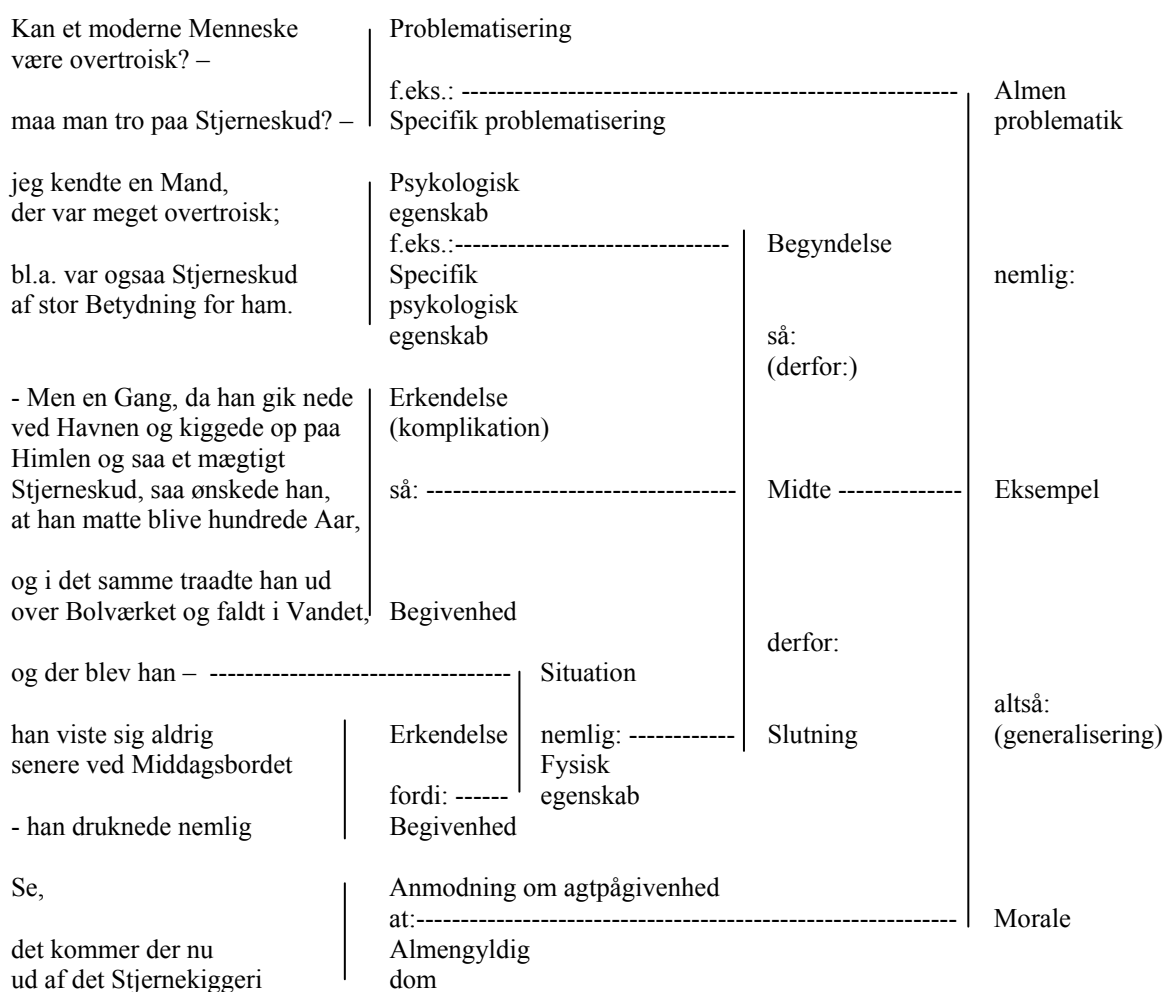
Med de typespecifikke former er der altså samtidig etableret nogle paradigmer for tekstmeningsfunktionsindikation. Det kan anskueliggøres med stjernekipperanekdoten (se E2). Også for denne sekvens gælder det at størsteparten af sætningerne er kendetegnet ved de umarkerede former. Men som det fremgår, adskiller de to første og de to sidste sætninger sig ved andre egenskaber. De to første sætninger er kendetegnet 1) ved non-deklarativ struktur og således ikke-fremsættende sætningsmodus, 2) ved at realisere hhv. aletisk modalitet ('kan') og deontisk modalitet ('må'), og 3) ved at der realiseres ansatser til generelle/universelle mængder ('et moderne Menneske', 'man' og 'Stjernes kud') med dem. med denne kombination af egenskaber markeres det at der anslås en almen problematik om muligheden af det første sagforhold (at være overtroisk) og den normative rigtighed af det andet sagforhold (at tro på stjernes kud). Dermed etableres der en forståelsesramme for det unikke handlings- og begivenhedsforløb der fremstilles med de efterfølgende syv sætninger 'jeg kendte ... druknede nemlig'. Dette unikke forløb skal tjene som en behandling af denne almene problematik.

Den næstsidste sætning er kendetegnet ved imperativ verbalmodus. Dermed har den proces der angives med verbet, modtager som rollehaver. Det er et radikalt skifte i genstanden for kommunikation; meningskorrelatet kan ikke forstås som et bidrag til handlings- og begivenhedsforløbet, men må og kan - i kraft af at verbet angiver en kognitiv proces - forstås som kommunikation om selve forståelsen. I sekvenser af sætninger angiver se typisk at den efterfølgende sætnings repræsentationelle korrelat har en anden status i forhold til helheden end de foregående sætningers repræsentationelle korrelater. Og det er da også tilfældet her. Den sidste sætning er – i kraft af kombinationen af tempus ('kommer') og determination ('det Stjernekipperi') - kendetegnet ved generisk tid og generisk mængde, og således epistemisk modalitet. Dermed tæller den som en almen gyldig dom.

Teksten er altså komponeret således at den indledes med en tematisering af en almen problematik, efterfølges af en fremstilling af et unikt handlings- og begivenhedsforløb og af-

sluttes med en almengyldig dom. Disse tre meningskorrelater er netop de grundlæggende komponenter i belærende anekdoter (eksempla). Der er da også de relationer mellem komponenterne der kendetegner den belærende anekdotes tekstmeningsfunktion, nemlig en specifikationsrelation mellem tematiseringen af den almene problematik og det unikke handlings og begivenhedsforløb, og en generaliseringsrelation mellem det unikke handlings- og begivenhedsforløb og den almengyldige dom.

Den intentionelle helhed sekvensen af sætninger ligger til grund for, kan så rekonstrueres med et kompositionsdiagram (notationen er inspireret af Tøgeby 1993). Går man fra højre og ind, kan man bemærke følgende: Genren tilordner teksttypen en specifik funktion som tekstmeningssegmentet eksempel; typen tilordner meningskorrelater funktioner som tekstmeningssegmenterne begyndelse, midte og slutning; disse segmenter tilordner meningskorrelater funktioner som tekstmeningskomponenterne egenskaber, situationer, begivenheder og erkendelser:

Opsummering

Sætninger der indgår i sekvenser af sætninger, tæller ikke som sproghandlinger, men som tekstmeningskomponenter. Hvilke tekstmeningskomponenter de tæller som, afhænger af teksttypen. Når typen er bestemt, kan det med den illokutionære værdi tekstsætningen realiserer, markeres eller indskrænkes hvilken funktion sætningens meningskorrelat skal tilordnes. Sådanne markeringer eller indskrænkninger kan kaldes *tekstmeningsfunktionsindikatorer*. De typespecifikke formers paradigmer danner grundlag for tekstmeningsindikation via markerede former.

Litteratur

- Austin, J.L. (1962) *How to do things with words*. London. Oxford University Press.
- De Beaugrande, Robert & Dressler, Wolfgang. 1981 (tysk 1972). *Introduction to text linguistics*. New York. Longman.
- Borchmann, Simon (forventes udgivet 2005). *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*.
- Van Dijk, Teun (1977) *Text and Context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. New York. Longman.
- Grice, Paul. 2001 (1975). *Logic and Conversation*. I Henriksen, Carol (red.). *Can you reach the salt?* Gylling. Roskilde Universitetsforlag.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars (1999) *Udkast til Grammatik over det Danske Sprog*. Roskilde. Afdelingen for Dansk og Public Relations. Roskilde Universitetscenter.
- Harder, Peter (1979) *Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ*. I Andersen, John E. & Heltoft, Lars. *NyS 10-11. Sprogteori og tekstanalyse*. København. Akademisk Forlag
- Searle, John (1996, 1969). *Speech acts*. Cambridge. Cambridge University Press
- Togeby, Ole (1993) *PRAXT – pragmatisk tekstteori*. Århus. Aarhus Universitetsforlag.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København. Gads Forlag.
- Vagle, W., Svennevig, J. & Sandvik, M. (1993) *Tekst og kontekst*. Oslo. Landslaget for norskundervisning. Cappelen Akademisk Forlag.
- Vagle, W., Svennevig, J. & Sandvik, M. (2002) *Tilnærminger til tekst*. Oslo. Landslaget for norskundervisning. Cappelen Akademisk Forlag.
- Vater, Heinz (1992) *Einführung in die Textlinguistik*. München. Fink.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005

ETNONYMER – DET DANSKE SPROGS BERSÆRKERGANG

Af Lars Brink (København)

Jeg har fundet et punkt, hvor dansk er gået fuldstændig amok. Hvor man skulle tro, at der havde dannet sig et vist grundmønster, men hvor alt faktisk er kaos. Det drejer sig om landenavne og de tilsvarende indbyggernavne og tilhørs-adjektiver, fx *Danmark* – *dansker* – *dansk*. Sådanne triader findes jo – og skål jo findes – ved samtlige lande, byer og områder, og hvis kun området har et etableret ord, skal de andre jo kunne dannes på en eller anden måde.

Lad os først se på de suveræne stater i det Europa, jeg voksede op i.

Albanien – *albaner* - *albansk*

Belgien – *belgier* – *belgisk*

Danmark/Dannevang – *dansker/dansk*¹/*dansken*² – *dansk*

*England*³/*Storbritannien* – *englænder/engelskmand/brite* – *engelsk/britisk*

Finland – *finne* – *finsk*

Frankrig – *franskmand* – *fransk*

Grækenland/Hellas – *græker/hellener* – *græsk/hellensk*

Holland – *hollænder* - *hollandsk*

Irland/Eire – *irer/irlænder* – *irsk*

Island/Sagøen – *islænder/islænding* – *islandsk*

Italien – *italiener/italier* (tydforskel) – *italiensk/italisk* (do.)

Jugoslavien – *jugoslav/juggerne* – *jugoslavisk*

Luxemb(o)urg – *luxemb(o)urger* – *luxemb(o)urgsk*

Norge – *nordmand* – *norsk*

Portugal – *portugiser* - *portugisisk*

*Rusland*⁴/*Sovjet(unionen)/Sovjetrusland/USSR/Ivan* – *russer/sovjetborger* – *russisk/sovjet-(russ)isk*

Schweiz/Svejts – *schweizer/svejtser* – *schweizisk/svejtsisk*

Spa'nien – *spa'nier/spani-øl(er)* – *span'sk*

Sverige/Sverrig – *svensker/svensken*² – *svensk*

(Vest)tyskland/Forbundsrepubl./Germanien – *(vest)tysker/germaner/tysken*² – *(vest)tysk/germansk*

Østrig – *østriger* – *østrigsk*

¹ *Dansk* brugtes og bruges stadig, gammeldags, som substantiveret adj. = 'dansker'. H.C. Andersen kunne bruge *norsk* og *svensk* m.fl. i tilsvarende tyd, men det var ikke længere etableret i 50'erne.

² Disse former (der ikke har stød, fordi de opr. er bestemt form af *en danske* etc.) bruges om hele folket, dels om os selv og naturligvis positivt ("Dansken husvant plasker til søs"), dels om dem, vi har hadet mest: tyskerne, svenskerne og tyrkerne – set som fjender.

³*England* brugtes normalt = 'Storbritannien', hvad der jo også er muligt i dag. Derimod sagde man aldrig *U.K./United Kingdom*, endsige *Albion*.

4 Den skarpe læser vil se, at Østblokken kun er repræsenteret ved *Rusland*, for jeg mente faktisk det med de suveræne stater (tak, Bent Jensen!). Der var ikke noget ord for den europæiske del af Østblokken. *Rusland* var det alm. uformelle navn på Sovjetunionen, der dog aldrig brugtes af partitro. Sjovt nok brugte de det heller ikke i bet. 'Rusland', altså om den største af "republikkerne". *Russer* kunne selv i formel stil bruges istf. det tunge *sovjetborger*.

Der florerede en del hunkønsbetegnelser. Man kunne sagtens sige *italienerinde*, *russerinde* og *englænderinde*, omend de var gammeldags. Går vi lidt længere tilbage, møder vi et pudsigt system hos Otto Jespersen f. 1860, der et sted skriver, at man normalt vil sige *Han er Englænder*, men *Hun er engelsk*, og tilsv. *Hun er norsk*, så at man undgik det hermafroditiske *Hun er Nordmand*. Hunkønsformerne kån sikkert endnu høres hos gamle; dog næppe Retskrivningsordbogens (provokerende?) *islænderinde*.

Vi konstaterer nu, at der ikke er så meget som to stater, der afledes ens! Tættest kommer *Luxembourg* og *Østrig*. Men for det første var, og er, folk usikre på *Luxembourg* (alle andre afledn. ligger fast), for det andet vil man i talesproget her delvis associere *-borger*, jf. det nævnte *sovjetborger* og talrige by-afledninger: *bagsværdborger* osv. For det tredje er de ikke helt ens, idet *Luxembourger* får tilføjelse *-er* til det umodificerede landenavn, mens *østriger* af diverse grunde tilføjer et stød: *østri'ger*.

Herudover er der store forskelle. Hvis *Frankrig*-rækken skulle gå som *Østrig*-rækken, skulle det hedde ***frankriger*, ***frankrigsk*, hvis omvendt: ***øskmand*, ***øsk*. Hvis *Tyskland* skulle gå som *England*, ville det hedde en ***tysklænder* og ***tyskelsk*, hvis omvendt: *en **enger*, ***eng*. Hvis *Italien* etc. skulle gå som nabolandet *Albanien* etc., måtte det hedde ***italer*, ***italsk*, hvis det skulle gå som *Spanien* etc.: ***italier*/***italiol(er)*, ***italsk*. Hvis endelig svenskerne skulle følge finnerne, ville de hedde ***sverrer* (man fjerner 2. led og tilføjer *ɛ*), hvis omvendt: ***finskere*.

Men det kan da ikke passe, at alverdens ca. 200 landenavne ikke har et eller andet afledningsmønster – at man skal lære det hele udenad. Vi udvider derfor landekredsen på vor jagt og inddrager det nye og befriede Europa med småøer og det hele, dog stadig (bortset fra EU's luns af kagen) suveræne stater:

Estland – *ester/estonier* – *estisk*

Letland – *lette* – *lettisk*

Litauen – *litauer* – *litauisk*

Polen – *połak/polak* (med tendens til tyd-forskel) – *polsk*

Hviderusland – *hviderusser* – *hviderussisk*

Tjekkiet – *tjekke* – *tjekkisk*

Slovakiet – *slovak(ker)* – *slovakisk*

Ungarn – ungarer/magyar – ungar(n)sk/magyarisk
 Slovenien – slovenier – slovensk
 Kroatien – kroat(er) (tidl. krabat!) – kroatisk
 Bosnien(-Herc/zegovina) – bosnier/bosniak – bosnisk
 Makedonien – makedon(i)er – makedonsk
 Rumænien – rumæner – rumænsk
 Moldavien/Moldova – moldav(i)er/moldover – moldavisk/moldovisk
 Bulgarien – bulgarer - bulgarsk
 Tyrkiet – tyrk(er) (om tyrken se ovf.) – tyrkisk
 Cypern – cypriot – cypriotisk
 Malta – malteser – maltesisk

Vi går naturligvis let hen over *Hviderusland*, der afledes som *Rusland*; da det er samme morfem, der afledes, kan det ikke afficere os. Ej heller kan *Tyrkiet–Slovakiet* kaldes et ensartet afledningsmønster, for dels er 2 ikke nok til et mønster, dels er det kun, når man lægger sideformerne sammen, at det abstrakt set bliver ens. De fleste danskere vil aflede dem forskelligt. Jackpot får vi derimod ved *Albanien, Bulgarien, Rumænien, Slovenien* – sølle 4 navne (forudsat, at ingen siger *slovenier*, hvad jeg tror nogle gør). Og der er sandelig også en anden ensartet minigruppe: *Bosnien* etc. går ligesom *Belgien* etc. (men derimod slet ikke som *Spanien* etc. eller *Moldavien* etc.). Det er det hele. Jamen, der er jo en verden uden for Europa. Der må vi da finde et produktivt afledningsmønster!? De etablerede er:

Afghanistan – afghaner – afghansk
 Algeriet/Algier – algerier/algerier – algerisk/algerisk
 Argentina – argentiner – argentinsk
 Armenien – armen(i)er – armensk
 Australien – australier – australsk
 Bolivia – bolivianer – boliviansk
 Brasilien – brasilianer – brasiliansk
 Burma/Myanmar – burmeser – burmesisk
 Canada – canadier – canadisk
 Chile – chilener - chilensk
 Colombia – colombianer - colombiansk
 Congo – congoleser - congolesisk
 Cuba – cubaner – cubansk
 E/Ægypten – e/ægypter – e/ægyptisk
 Filippinerne – filippiner - filippinsk
 Georgien/Grusien – georgier/gruser – georgisk/grusisk
 Indien – inder – indisk
 Indonesien – indoneser – indonesisk
 Irak/Mesopotamien – iraker/mesopotamer – irakisk/mesopotamisk
 Iran/Persien – iraner/perser – iransk/persisk
 Israel – israeler/israelit (tydforskel) – israelsk/israelitisk (do.)
 Japan – japaner/japaneser/japser – japansk/japanesisk
 Kenya – kenyaner - kenyansk

Kina – kineser/kinamand – kinesisk
Korea – koreaner - koreansk
Laos – laot – laotisk
Libanon – libaneser – libanesisk
Madagaskar – madagasker/madagasser – madagaskisk/madagassisk
Marokko – marokkaner - marokkansk
Mexico – mexikaner – mexikansk
New Zealand / Ny Seland - newzealænder/nyselænder – umulig/nyselandsk
Pakistan – pakistaner - pakistansk
Peru – peru(v)ianer – peru(v)iansk
Sydafrika – sydafrikaner – sydafrikansk
Syrien – syrer – syrisk
Thailand – thailænder/thai (tend. t. tydforskel) – thailandsk
Tunesien/Tunis – tuneser – tunesisk
Ukraine/Ukraine – ukrainer – ukrainsk
USA/Amerika / De/Amerikas Forenede Stater / Staterne / Onkel/Uncle Sam – amerikaner – amerikansk
Vietnam – vietnameser – vietnamesisk

Billedet er jo også her præget af vældig regelløshed og talrige unikke uregelmæssigheder. Man skulle således tro, det hed ***libanoneser*, eftersom afledningsendelsen *-eser* normalt sættes direkte på navnet blot fratrasket et evt. tryksvagt *-a*: *burmeser*, *japaneser* (sideform, men altså ikke ***japeser*), *kineser*, *vietnameser* samt *congoleser*, der oven i købet indskyder et *l*. Man skulle også vente, at *-er* lagt til navnet uden andre dikkedarer end stødtilkomst, hvad der alment i sproget – i særdeleshed ved bynavne – er særdeles yndet, gjorde sig stærkt gældende. Men dét forekommer kun to gange: i *svejtser* og *østriger* (samt *luxembo(u)rger*, jf. dog ovenfor). Ved *Argentina* skal *-a* først trækkes fra; i *Filippinerne* skal man trække *-erne* fra, og i *Europa*, *Iran*, *Irak* og *Israel* sker der mangt og meget andet, fx trykomlægning.

Men er der da overhovedet ikke metode i galskaben? Tjah. Den største helt ensartede gruppe er på 7 lande, der ender på *-oa* / *-û*: *Amerika*, *Bolivia*, *Colombia*, *Cuba*, *Kenya*, *Korea*, *Sydafrika*. De afledes ved, at man fjerner *-a* og erstatter det med *-aner* hhv. *-ansk*, der overtager trykket og har lang stødt vokal; *Japan* og *Pakistan* afledes sådan set ligesådan (bortset fra sideformerne *japaneser*, *-esisk*!), men det er ikke rigtigt til at vide, at hele *-an* skal fratrækkes, for der er ingen andre ord at vide det fra. (Og *Vietnam* beholder sit *-nam* ved afl.) Desuden er *japaner* og *pakistaner* rigtig mudrede ord, hvor man ikke klart kan føle, om der foreligger derivativet *-aner* eller *-er* (med *-an-* i roden); de andre, *cubaner* osv., har klart nok *-aner*. Jeg advarer lige læseren: Dette er ingen bogstavleg, men en analyse af det rigtige sprog, talesproget og dets fattige skrift-afbildning. Læseren må derfor hele tiden tænke på ordenes udtale. – Imidlertid har lille Børge og Hassan ikke megen glæde af de 7's regelmæssighed, for der er 4

modeksempler (ud over, at man skal skifte rod i *USA* – *amerikaner*): *Argentina* (ikke rart at sige ***argentinaner*), *Canada*, *Kina* (***kinaner* heller ikke rart?), *Malta*, som endda går hver sine veje. Det eneste regelmæssige er, at navnet altid mister et udlydende bi-/svagtryks-[a].

Det er også en fast regel, som kun *Italien* bryder, at udlydende *-ien* bortfalder. Men her ser vi for alvor, at sprogguden holder os danske for nar. Der er så meget som 29 geografiske navne på *-ien* på alle lister tilsammen, godt en fjerdedel af totalen på 104. Af de 29 triader er de 6 helt bizarre: *Asien*, *Brasilien*, *Italien*, *Jugoslavien*, *Kroatien*, *Storbritannien*. Dé går, som vinden blæser. Til de resterende 23 er der hele 6 afledningsmønstre (beslægtede, javel, men det gør det kun sværere). Først ”÷i”-gruppen: *Albanien*, *Bulgarien*, *Germanien*, *Rumænien*, *Slovenien*. Den modsvares af ”+ i”: *Belgien*, *Bosnien*, *Georgien*. Men vi har skam også ”÷+ i”, som er den største: *Arabien*, *Indien*, *Indonesien*, *Mesopotamien*, *Persien*, *Serbien*, *Syrien*, *Tunesien* (vi ser bort fra alle mærkværdige sideformer, fx min egen *Tunis*, som jeg har svært ved at slippe, selvom den er uheldigt tvetydig), ligesom der selvfølgelig heller ikke mangler ”+÷i”: *Australien*, *Spanien* (vi glemmer *spaniolerne*). Og der sluttes af med fem bastarder (fordelt på flere mønstre, naturligvis): Dels *Armenien*, *Catalonien* (vi ignorerer vokalskiftet), *Makedonien*, *Tasmanien*, der har *-(i)er* – *-sk*. Dels *Moldavien* (glem sideform), der har *-(i)er* – *-isk*!

Egypten afledes på en måde som *Belgien*-minigruppen: Man fjerner *-en* og tilføjer *-er* hhv. *-isk*. Men da *Egypten* og det helt vanvittige *Polen* er de eneste statsnavne, der ender på *-en* uden et *i* foran, har man intet grundlag for at stryge det. Og selvom man havde, kunne man umuligt vide, om det skulle følge denne minigruppe eller *Albanien*’s minigruppe og altså blive > ***egyptsk*, eller måske følge *Australien* og også give ***egyptsk*. For slet ikke at tale om den italienske mulighed, der havde givet ***egyptener*, ***egyptensk*! Eller den polske, der ville have givet ***egyptak*! Eller den asiatiske: ***egyptat*!

Endnu mere horribelt uregelmæssige er afledningerne til *-iet*. Af de 5 sæt er ikke 2 helt ens: *Algeriet* (stærkt uregelmæssigt og vanskeligt), *Mongoliet* – *mongol(er)* (uetabl. for næsten alle; tilbageholdenhed ved *mongol*) – *mongolsk* (do.), *Slovakiet* (*slovak* er ikke helt ≠ *tyrk*, fordi trykket er uforudsigeligt; i *polak* er *-ak* derivativ, mens det i *slovak* er en del af roden, så dét hjælper heller ikke), *Tjekkiet* (skejer ud med den sjældne *Æ*-afl., men afgiver sikkert folkeligt *tjekker*, dén udelod jeg i skemaet som individualisme), *Tyrkiet*.

New Zealand (med den gammeldags sideform) går ligesom *Holland*, men her er der alligevel ingen ordentlig regelmæssighed, fordi *Holland* siden 50’erne (i dansk) har fået

sideformerne *Nederland* og *Nederlandene* (*den flyvende nederländer?*), der komplicerer det hele. Man kan fx høre folk kalde landet for *Nederland*, men sproget for *hollandsk*, hvorimod fagfolk som regel kalder sproget *nederlandsk*, vel at mærke det for Holland og Belgien fælles sprog. – I øvrigt går alle de andre på *-land* helt anderledes og helt uforudsigeligt.

Vi finder altså, at nogle ganske få statsnavne afledes ens – især når man ser bort fra en hel masse – men intet, der kan kaldes et eller flere tjenlige grundmønstre. Derimod finder vi visse utilstrækkelige **del-regler** som (1) den just nævnte mht. *-a*. Desuden:

2) *-øien* og *-iet* og det sjældne *-øen* skal bortkastes; kun *Italien* trodser den regel.

3) Hvis *-land* ikke er helt uregelmæssigt (hvad det meget tit er, fx *Finland*, *Island*, *Irland*), skal det afledes *-lænder*, *-landsk*.

4) Det er også nogenlunde regelmæssigt, at både indbyggernavnet og adjektivet er afledt af statsnavnet, selvom indbyggernavnet i enkelte tilfælde er afledt af adjektivet: *dansker*, *svensker*, *tysker*. Mht. det sidste har gudhjælpemig selve statsnavnet fået indbygget adjektivet.

5) Kombinationen af indbygger-derivativ og tilhørs-derivativ er ikke ganske fri. *-aner*, *-eser*, *-iser*, *-ener*, *-enser*, *-lænder* udløser altid *-ansk*, *-isisk*, *-ensk*, *-ensisk*, *-landsk* (undt. *engelsk*, *irsk*). Ellers er der ret frit slag.

6) En anden god lille regel er den, at landets sprog regelmæssigt hedder det samme som adjektivet. Der er vist kun to undtagelser: *latin* (ikke *romersk*) og *thai* (ikke *thailandsk*). *Portugisisk* osv. istf. *brasiliansk* osv. er naturligvis ingen undtagelse, for det er jo ingen sproglig caprice: Sproget *er* portugisisk. Tilsvarende *flamsk*, for der *er* intet altdominerende sprog i Belgien. Fagfolk kalder det *nederlandsk*, jf. ovenfor, men kan selvfølgelig tale om *flamske dialekter*. *Hindi* istf. *indisk* er heller ingen undtagelse, for selvfølgelig kan man ikke kalde et af mange sprog i Indien for *indisk*. Og for fagfolk er *australsk* og *amerikansk* naturligvis de opr. beboeres sprog, ikke det dominerende. Lægfolk roder. Også nordmændene må finde sig i, at de dansk-nære sprogvarianter i Norge hedder *norsk-dansk*. Af nationale grunde foretrækker de *dansk-norsk*. *Iransk* versus *persisk/farsi* er et grænsetilfælde, idet sproget er udbredt i bl.a. Afghanistan.

Det danske kaos sættes i relief af, at der, når vi ser bort fra de *unikke* afledningsendelser (som der er rigtig mange af, faktisk **13!**), er så meget som **10** derivativer at vælge imellem mht. indbyggerne: *-mand*, *-er* (med stød om muligt på foreg. stav.), *-aner*, *-eser* samt det eksklusive

-~~l~~ (*brite, finne, jyde, lette, skotte, tjekke*) og det endnu sjældnere ”nul” (altid med bortkastelser: *jugoslav, slovak, thai, tyrk*) samt det sjældne, men uden for vort emne velkendte *-ing* (*falstring, islænding, skåning*, jf. *udlænding, versterlænding*) og det område-tilhørende *-enser* (fx *palæstinenser*, se ndf.) og endelig de hver kun to gange optrædende *-iser* (*portugiser, waliser*) og *-ener* (*chilener, hellener*). Og 7 mht. adjektiverne: *-sk, -isk* (*-sk* med stærktryk og om muligt stød på samme stav., *-isk* med tryk og, om muligt, stød på foreg. stav.), *-a'nsk, -e'sisk, -i'sisk, -e'nsk, -ønsisk*.

Karakteristisk for det kaos, jeg har skitseret, er det, at adskillige af aflednings-endelserne er urene eller hybride, fx *-aner, -esisk, -isk*. De er sammensatte af et ret intetsigende element og en reelt oplysende afledningsendelse. *-aner, -ansk, -eser*, indeholder jo klart nok morfemet *-er* hhv. *-sk*, og *-isk* indeholder *-sk*, således at *-esisk* indeholder *-es + -i + -sk*. Disse hybride derivativer er ikke forbeholdt vores geografiske ord – vi har i almensproget *-elig = -e- + -lig*, og *-isk = -i- + -sk* – men de florerer i geografin og gør det hele ekstra grumset. Hvad betyder egentlig *-an-*? Ikke meget, blot ’Her slutter roden, som er et geografisk navn (det vidste vi i forvejen), herefter følger et reelt oplysende derivativ!’ Slige morfemer har aldrig fået navn i sprogvidenskaben, så jeg vil skynde mig at døbe dem *afmærknings-derivativer*. Både latin og vort urnordiske ursprog havde masser af dem. Dem, og kun dem, har man kaldt *stammemærker*. Stort set alle substantiver, adjektiver og verber havde en rod, der efterfulgtes af et stammemærke, typisk en vokal, der så efterfulgtes af en vifte af mulige fleksiver, hvis mønster var helt bestemt af stammemærket. Der lå altså ingen reel oplysning i stammemærket, men når man skulle bøje ordet, behøvede man kun at kende dét. Så gav bøjningen sig selv, sådan da. Afmærknings-derivativer har vi endnu i de romanske sprogs infinitiver, fx spansk *lavar, vender, finir*: Endelses-vokalen har ingen selvstændig betydning, men oplyser dog om ordets bøjning.

Nuvel, der er altså ikke noget brugbart mønster i alt dette. Man er som barn nødt til at lære hver geografisk triade udenad. Der er delhjælp i de nævnte del-regelmæssigheder, men ingen hjælp til et eneste komplet sæt. Men hvad gør vi så, når vi skal danne nye hidtil ukendte afledninger til resten af de ca. 200 stater og de endnu talrigere områdenavne? Ja, de kendte område-afledninger er ligeså tossede:

Arabien – araber – arabisk
Asien – asi~~at~~ – asi~~at~~isk

Bayern – bayrer – bayrisk/bajersk
Bretagne – breton(er)/bretagner – bretonsk
Catalonien – catalaner/catalonier – catalansk/catalonsk
Dalerne/Dalarne/Dalarna – dalmas (mand) / dalkulla (kvinde)¹ – adj. umuligt at danne sproget.
Europa – euro~~p~~æer - euro~~p~~æisk
Falster – falstring - falstersk
Flander(e)rn – uetableret – flamsk
Fyn – fynbo – fynsk
Færøerne – færing (pl. -er!, sml. islændinge) / kaskeløj – færøsk
Grønland – grønlænder/krak/simut – grønlandsk
~~H~~olsten – ~~h~~olstener/hol~~s~~tener - ~~h~~olstensk
Jylland – jyde – jysk
~~K~~reta – kre~~d~~enser – kre~~d~~ensk
Kurdistan – kurder – kurdisk
Lolland – lollik – lollandsk
Monaco – mone~~t~~asker - mone~~t~~askisk
Montenegro – montene~~t~~griner - montene~~t~~grinsk
Normandiet – normanner (mht. nutiden: uetableret) - normannisk
Palæstina – palæsti~~n~~enser (/fi~~l~~ister!) – palæsti~~n~~ensk (/fili~~s~~trøs!)
~~P~~ommer(e)n – pomme~~n~~aner – pomme~~n~~ansk/~~p~~ommersk
Serbien – serber – serbisk
Sjælland – sjællænder – sjællandsk
Skotland – skotte – skotsk
Skåne – skåning – skånsk
Tasmanien – tasman(i)er - tasmansk
~~W~~ales – wa~~l~~iser – wa~~l~~isisk

¹ Kun danskere fortrolige med svenske forhold bruger disse ord. Resten må give fortabt: Det er næppe muligt at udtrykke sig fuldt sprogligt tilfredsstillende uden disse.

Vi har nu været igennem næsten alle etablerede lande-triader, hvoraf mange dog sikkert er uetablerede for adskillige. Og vi har smagt en kraftig prøve på område-triaderne. Vi har endnu ikke fundet noget brugbart mønster. Det vil vi straks gøre – nemlig ved at finde et landenavn, hvis afledninger er os uetablerede. Her fik jeg et chok. Jeg har hele tiden taget det for givet, at man kan danne sprogette afledninger til ethvert geografisk navn. Men det kan man ikke! Ovenfor så vi, at man ikke på dansk kan danne et tilfredsstillende adjektiv med tyden 'vedr. Dalarne'. Men et hæderkronet statsnavn som *Honduras*, hvad skal déts indbyggere hedde? *Hondurasi~~a~~anere?* *Hondu~~x~~asere?* *Hon~~d~~urassere?* Det er umuligt. Mindst mislyd har *Honduras-borgere*, men det er klodset og har en snært af komik. Sprognævnet anbefaler *Honduranere*, der vel er inspireret lidt af spansk *Hondureños*, men som – skønt ganske elegant – sprænger dansk orddannelse. Det har ikke én etableret parallel. Sprognævnet kom faktisk i store vanskeligheder,

da det skulle anbefale afledninger til alverdens statsnavne. Da man kom til *Burkino Faso*, siges det, at et medlem foreslog *burkineser*, et andet *burkinofasist*! Man vedtog dog *burkiner*. En håbløs opgave, for sproget vil ikke. Jamen, skal vort sprog da ikke kunne betegne alt mellem himmel og jord for at være et komplet sprog, ja, for at hæve sig over dyrenes beskedne kommunikations-repertoire? Jo, og det kan det også. Man skal bare droppe fordommen om, at hvad som helst kan rummes i et ord. *Mand fra Honduras / Borger i H.* er jo perfekt – ligesom *en fra Dalarne*. Men *nogle* navne kan vel godt afledes, og hvordan foregår det i så fald?

Lad os sætte, at landet hedder **Luk* [*luk*]. En borger heri må hedde en **lukker*, og hán må tale **lukkisk* eller, mindre heldigt, **luksk*, dagen lang. Hedder landet **Lukkon*, må mennesket hedde **lu~~k~~o'ner*, og hán snakker **lu~~k~~o'nsk*. Hedder landet derimod **Lukka*, vil borgerne hedde **luk~~k~~anere*, og deres sprog vil være **luk~~k~~a'nsk*. Landet kunne også hedde **Lukien*, da ville borgerne være **lukiere*, som var stolte af deres **lu'kiske* sprog. Eller landet hedder **Lukkistan*, da ville vi nok vakle mellem **lukkere* (jf. *kurdere*) og **lukki~~s~~tanere* (jf. *pakistanere*) og mellem **lukkisk* og **lukki~~s~~ta'nsk*. – Vi ser da, til vor store overraskelse, at derivativet *-er*, der så godt som aldrig sættes til etablerede statsnavne uden dikkedarer, er produktivt i *Luk*. Der er kun én eneste parallel blandt de etablerede: *Schweiz*. Og hvis vi udvider sammenligningsgrundlaget til statsnavne, der blot *ender* på trykstærk stavelse, er der herudover kun *Peru*, der jo ikke engang får *-er* (og *USA*, der slet ikke afledes). Så disse to kan umuligt afgive mønster.

Mønsteret kommer fra vore bynavnes afledning. Blandt bynavne er *-er* uden dikkedarer meget dominerende, og blandt bynavne på trykstærk stavelse endnu mere dominerende: *københavn*, *newyorker*, *berliner*, *frederikssunder*, *åbenråer*. Der er næsten kun undtagelser i købstads-afledningerne (fx *helsingor**aner*). Se Vibeke Dalbergs glimrende oversigt (Dalberg 1974:13ff.). Da der næsten ingen landenavne er, der ender på trykstærk stavelse, må mønsteret selvfølgelig søges andetsteds, og bynavnene melder sig da naturligt. De andre forhold i mine konstruerede eksempler skyldes derimod landenavnene. **Lukko'ner* skyldes *i~~x~~aner*, *i~~x~~aker*, *paki~~s~~taner*, *jap~~a~~ner*. **Luk~~k~~aner* skyldes *cubaner*, *kenyaner*. Der er ganske vist mange på *o* – *ø*, der afviger, men der gælder den regel for produktiv orddannelse, at man vælger det simpleste mønster. **Lukkien* → **lukker* skyldes den før nævnte regelmæssighed, at man stryger *-ien* eller

-*en*; det skulle altså også kunne hedde **lukkier*, men den fulde strygning er den simpleste. Jeg opstiller ikke flere hypotetiske stater, for resultatet er det samme: Man bruger de små del-regler, og hvor de ikke slår til, skeler man til bynavnene, idet man overalt foretrækker den simpleste løsning. Men endnu engang: Det kán ikke altid lade sig gøre, og så parafraserer man.

Årsager

Hvorfor er de etablerede landenavnes afledning så kaotisk, at der end ikke danner sig et eneste grundmønster? Først vil vi lige se på et par nærbeslægtede sprog. Norsk er i høj grad en krydsning mellem dansk og svensk – også her. Svensk minder naturligvis meget om dansk og er helt klart også kaotisk. Der er som oftest en lille afvigelse fra dansk i ”sættene” – også når vi regner i tilsvaregheder som fx sv. *-are* = da. *-er*. Men svensk synes lidt mere regelmæssigt end dansk. For det første har svensk næsten ikke de grumsede hybride endelser *-aner*, *-eser*, *-iser*, *-ener*. Det hedder næsten konsekvent *cub-an* ’cubaner’, *kin-es*, *portug-is*, *chil-en* osv., så at disse morfemer bliver enkle regelrette indbygger-derivativer, som adjektiverne, også smukt regelret, kan lægge sig til: *Cuba* – *cub-an* – (*cub-an*)*sk*. Vi slipper altså for de danske mudrede, næsten betydnings-tomme og inderligt overflødige afmærknings-derivativer. Men Svensson har desværre en snært af den danske forgiftning. Det kan faktisk hedde *brasilianare*, *chilenare* og *sanmarinesare*. Der er vist desværre tale om, at Svensson står dér, hvor Svendsen stod for flere hundrede år siden og er begyndt at tilføje det populære *-are* til ord, der allerede har indbyggermærke.

Jeg vil også kalde det enklere, at svensk, *når* det afleder *-land* (hvad det ligesom dansk langtfra altid gør), får omlyd både i appellativet og adjektivet: *Holland* – *holländare* – *holländsk*.

Den interessanteste ting er fordelingen af *-sk* og *-isk*. I dansk råder næsten kaos, bortset fra, at *-isk* i dag er meget lidt produktivt. Mine tanker er således brinkske, næppe brinkiske. Men i de etablerede ord (*brinksk* er desværre uetableret) gælder næsten kun den regel, at *-sk* ikke må bryde dansk stavelsesstruktur, så at fx ***cyklisk*, ***metrisk*, ***bassk* er umulige (men uetableret: *den Kaas'ske spillestil*). Desuden er *-p/b-sk* og *-fsk* og *-jsk* umuligt: *tropisk*, *schwabisk*, *lesbisk*, *strofisk*, *malajisk* osv. Efter trykstærk vokal synes *-isk* også enerådende: *fæisk*, *oversøisk*, *ægæisk*, *hebraisk* osv. Dette er alt sammen begrænsninger af *-sk*. Til gengæld er *-isk* umuligt efter morfemerne *-an-*, *-en-*, og dette er i det etnonyme ordstof, og kun dét, udstrakt til enhver stilling efter [n]: *cubansk*, *chilensk* osv., *afghansk*, *argentinsk*, *dansk*, *filippinsk*, *finsk*, *fransk*, *fynsk*, *holstensk*, *iransk*, *italiensk*, *-landsk*, *pakistansk*, *skånsk*, *spansk*, *svensk*, *ukrainsk*.

Systemet udstrækkes også til navne med det labile *i* i roden; heller ikke de får *-nisk*: *armensk, catalonsk, makedonsk, rumænsk, slovensk*. (*Makedonisk* er en Sprognævns-sideform imod naturen). Uden for vort emne er der derimod masser af [n] + *-isk*: *platonisk, scenisk, hygiejnisk* o.m.fl.

I svensk – i hvert fald i det etnonyme stof – er dette simplere. Der er som i dansk aldrig *-isk* efter *n* (ejheller alternerende med *-ländsk*, jf. udtalen), ejheller efter [j], hvad der vist er fonotaktisk udelukket i nærværende omgivelser: *luxemburgsk, uruguaysk*. Men herudover er *-isk* altdominerende: *australisk, bulgarisk, grekisk, irisk, israelisk, mongolisk, österrikisk*. *Macedon(i)sk* forklares ved det labile *i* i roden, som dog normalt medtages i typen. Kun *ungersk* kan jeg ikke klare. Når 'Ungarn' hedder *Ungern* (som tidl. i da.), og 'ungarer' *ungrare*, så burde Svensson bestemt sige ***ungrisk*, men det gør han altså ikke.

En anden lille svensk simplicitet er den, at når navne på *-ien* afledes med *r*-suffikset, hvad der langt fra altid sker, så er formen fast *-ier* og ikke som det regelløse danske *-(i)er*, fx *indier, syrier, tunisier, serb(ier)* osv.

Alt dette er dog kun "del-regler", de hjælper ikke til at danne større komplette ensartede aflednings-sæt. Sådanne er i svensk, såvidt jeg kan se, ligeså få og fåtallige som i dansk – og omtrent de samme. Svensk har også sine helt vilde former. Jeg kan byde på *egyptier* med indskudt *i*; det skyldes utvivlsomt, at *Egypten* og *Polen* også i svensk er de eneste statsnavne med *-en* uden foranstående *i*. Da man afledte det, glemte man altså, at det ikke hedder ***Egyptien*. Vi har selv gjort nøjagtig det samme i *canadier* – som om det hed ***Canadia*. Ja, allerede i latin gik noget sådant i svang. Det hed jo *Atheniensis, Carthaginiensis*, skønt *proprierne* ikke er *i*-stammer, men *-ensis* lagde sig med forkærlighed til stammer med *-i*-. Og det er jo overhovedet noget af det almindeligste, at en slutlyd i roden opfattes som begyndelseslyd i derivativet: *-ning, -ling, -nist (fløjtenist), -nalsk (jomfrunalsk), -omat (bankomat)* er skabt på denne måde, ja, ved by-afledning vrimler det med dem: *brønderslevianer, grenågenser, sæbynit* o.m.fl., se Vibeke Dalberg. Man må faktisk undre sig over, hvor lidt der er af det ved landenavns-derivationen.

Vender vi os nu til islandsk, møder vi langt større simpelhed. Dette frygtindgydende sprog med dets rige og inderligt uregelmæssige bøjning er legende let på nærværende aflednings-felt:

Albanía – Albani - albanskur
Austurríki – Austurrikismaður – austurrísk
Belgía – Belgíumaður/Belgi – belgísk
Bosnía-Hersegóvína – bosni – bosnísk
Búlgaríá – Búlgari - búlgarskur

Danmörk/Danaveldi/Baunmörk 'Ærtemark' neds./Baunverjaland do. – Dani/Bauni
 'ærteæder'/Baunverji – danskur/baunskur/baunverskur
 England/(Stóra-)Bretland – Englendingur/Breti – ensk/bresk
 Eistland – Eistlendingur – eistnesk
 Finnland – Finni – finnsk
 Frakkland – Frakki – franskur
 Grikkland/Hellas – Grikki/Helleni – grísk/hellensk
 Holland – Hollendingur – hollensk
 Hvíta-Rússland – Hvít-Rússi – Hvítrússnesk
 Írland – íri – írsk
 Ísland/Ísaland/Ísafold/Frón/Skerið/Klakinn – Íslendingur – íslensk
 Ítalía – Ítali – ítalskur
 Júgóslavía – Júgóslavi – júgóslavnesk
 Króatía – Króati – króatísk
 Kýpur – Kýpurmaður – kýprísk
 Lettland – Letti – lettnesk
 Litháen – Lithái – litháísk
 Lúxemborg – Lúxemborgari – mangler
 Makedónía – Makedóniumaður – makedónsk
 Malta – Möltumaður – maltnesk
 Moldavía – Moldavi – moldavísk
 Nor(v)egur – Norðmaður – norsk
 Pólland – Pólverji – pólsk
 Portúgal – Portúgali – portúgalskur
 Rúmenía – Rúmeni – rúmensk
 Rússland – rússi–rússnesk
 Slóvakía – Slóvaki – slóvaskur
 Slóvenía – Slóveni – slóvensk
 Sviss – Svisslendingur – svissnesk
 Spánn – Spánverji – spánsk/spænsk
 Svíþjóð/Svíaríki/Svíaveldi – Svíi – sænsk
 Tékkía – Tékki – tékknesk
 Tyrkland – tyrki – tyrknesk
 Ungverjaland – Úngverji – ungversk
 Þýskaland – Þjóðverji – þýsk

Jeg har sat adjektiverne i femininum, hvor de ikke har u-omlyd – ikke for at kompensere for årtusinders hævdede undertrykkelse, men fordi derivationen derved fremtræder klarere. De deciderede uregelmæssigheder er understreget. I fx 'engelsk' venter man *engskur* med et g, der ikke høres i udtalen (3-kons.-reglen), men dog med [P], som godt kan forekomme foran s, jf. *bangsi* 'bamse'; men det er utvivlsomt noget nyere; tidligere måtte [P] ufravigeligt assimilere sig det flg. s. *Franskur* er uregelmæssigt, da det hedder *Frakkland* og *Frakki* med ægte oldnordisk assimilation < **Frankland*, **franki*. N'et kommer fra dansk. I oldisl. hed det *frakkneskr*. Og også i dansk er formen jo uregelmæssig, da den burde hedde ***fransk*, i udtalen naturligvis med et

midter-*k*, som kun Allan Karker ville udtale, men dog med [P]: **[~~ʃ~~αP'sk]. Vi har altså ikke alene verdens mest komplicerede etnonym, vi har Gud bedre det også eksporteret dem til venligtsindede kolonier med fornuftige systemer. *Norðmaður* er kun uregelmæssigt i skrift, da *ð* aldrig udtales her, og det jo er normalt at skrælle udlydende trykssvag stavelse af roden. – I alt er der kun 4 inkolent-derivativer: *-maður*, *-i*, *-ing*, *-verji*. Egentlig er *-i* først og fremmest et fleksiv (så man kunne være fristet til at operere med et nul-derivativ), men det fungerer faktisk som begge dele, fordi det blot indgår i ét af talrige bøjningsparadigmer, og dette derfor ved at være det eneste, der kan kobles direkte til statsnavnet, også kommer til at bære afledningsbetydningen. *Luxemborgari* rummer hverken et selvstændigt derivativ eller er en undtagelse. Grundordet er sammensat med *borg* 'storby' og dettes helt normale afledning er *borgari*.

Sprognavne falder ikke som på dansk sammen med adjektivet, men er ligeså enkle at danne. Man sætter adjektivet i femininum bestemt ('den x-ske tunge'): *franska*, *saenska*, og bøjer dette som et almindeligt svagt sb.

Dansk er altså atter en gang de nordiske sprogs enfant terrible. Men er det nu os, der internationalt set er sære, eller er det de andre? Det får vi forhåbentlig en antydning af ved at undersøge det internationale sprog par excellence, verdenssproget engelsk. Lever det op til sit ry som indbydende enkelt for fremmede? Lad os se på det.

Albania – Albanian

Austria – Austrian

Belgium – Belgian

Bosnia – Bosnian

Bulgaria – Bulgarian

Denmark – Dane - Danish

England / (Great)Britain / U(nited) K(ingdom) / Britannia / the Albion – Englishman/-woman / the English/British / Brit – English/British

Finland – Finn – Finnish

Estonia – Estonian

France – Frenchman/Frenchy / the French – French

Greece/Hellas – Greek/Hellene – Greek/Hellenic

Holland / the Netherlands – Dutchman/-woman / Netherlander / the Dutch – Dutch/Netherlans

White Russia / Byelorussia / Belarus – White Russian / Byelorussian

(the Republic of) Ireland / Eire - Irishman/-woman / the Irish - Irish

Iceland –Icelander –Icelandish

Italy – Italian

Yugoslavia - Yugoslavian

Croatia - Croatian

Cyprus – Cypriot(e)

Latvia – Latvian
Lithuania – Lithuanian
Luxemb(o)urg – uetableret
Macedonia – Macedonian
Malta – Maltese
Moldavia – Moldavian
Norway – Norwegian
Poland – Pole – Polish
Portugal – Portuguese
Ro/umania – Ro/umanian
Russia – Russian/Russ/Rusky - Russian
Slovakia –Slovakian
Slovenia – Slovenian
Switzerland – Swiss
Spain – Spaniard / the Spanish – Spanish
Sweden – Swede – Swedish
the Czech Republic – Czech
Turkey – Turk – Turkish
Hungary – Hungarian/Magyar
Germany – German/boche/Hun(næppe som adj.)/Dutch (amr.)

(Jeg har sparet lidt på derogativer som *Eyetie, Dego, Frogeater*; reelt forstyrrer de jo ikke derivationerne). Som den skarpe læser for længst har set, er der stort set kun to spalter. Engelsk bruger altså generelt samme ord om indbyggeren og, hvad der vedrører land og folk. Og det har *ét stærkt dominerende suffiks: -n*, hvortil kommer de ret sjældne *-ish, -ese, -er* og *-man/-woman* (som vi for nemheds skyld kalder suffikser), i alt 5, samt de unikke *-ene, -iot(e)*. Adjektiverne har desuden det unikke *-ic*. – Det dominerende *-n* knyttes næsten altid til dét *-ia*, der i eng. må kaldes et redundant regions-suffiks. Godt halvdelen af alle listernes stats- og område-navne har det. I enkelte tilfælde, som *Hungary, Italy, Norway*, findes det ikke i navnet, men indskydes alligevel foran *-n*: *Norwegian* etc., idet *-n* skål have *-a-* foran sig. *-ica* kan betragtes som en variant af *-ia*; begge har trykket lige foran sig, og begge får *-n*: *Africa, America*. Da *-n* ikke ændrer ved trykket, og *-ia* fast har trykket på stavelsen lige foran, bliver hele feltet præget af langt større tryk-forudsigelighed end i dansk. Tilfældigvis har de navne, der ikke har *-ia/-ica*, stærk tendens til 1.-stavelses-tryk, således at jeg i alle lister kun tæller 10 med uforudsigeligt tryk – og det er ikke mange: *Afghanistan, Brasil, Ixan, Ixag, Japan, Madagascar, Montenegro, Morocco, Pakistan* (amr. *P-*), *Peru*. Men herfra skal endda trækkes *Brasil, Iran, Morocco*, idet blot den omstændighed, at de tilføjer *-(i)an*, fastlægger trykket til stavelsen lige før.

Naturligvis har eng. også en del uregelmæssigheder, fortrinsvis i de i ældre tid mest brugte. Den særeste engangsforeteelse er 'arabisk', der udtrykkes ved hele 3 derivede adjektiver: *Arab* om stater og mennesker og enkelte uforudsigelige substantiver, *Arabic* om alt vedr. sprog, og *Arabian* om resten! Men mærkværdighederne er jo langt fra så mange og så sære som i dansk. Kun en enkelt omlyd (*French*) og, bortset fra rodskifte, meget få dobbeltformer. Engelsk har til fulde indfriet forventningerne til det enkle, fremmedvenlige verdenssprog. Det er dansk, der er bizart.

Vi vil derfor straks se på, hvorfor det er blevet så indviklet i vort modersmål. Og der er noget at forklare. Dansk er jo et stærkt forenklet bøjningssprog. Danskere føler utvivlsomt let ubehag ved bøjning. Alene i min tid er det gået tilbage for objektsprædikativ-kongruensen (*Hun gjorde dem glad*, sligt ses selv i den konservative presse), for tokønssystemet i stofnavne (*lækkert mad*, *skønt musik*, selv *sex*, der dog burde være fælleskøn, har fået neutralt stof-"genus": *sikkert sex*). De stærke verbers stolte participial-*n* er snart en saga blot (*stærkt optagede mennesker*, *stjålede sager*), og man finder knap en ærlig komparativ.

Nu er vort emne derivation, og dér har vi danske ikke nedslidt vort sprog så grelt som i fleksionen. Jeg har i Brink 2004 optalt, at hvor nyisl. har bevaret 22 fonetisk forskellige aktive verbal-fleksiver, har dansk kun bevaret 6, og så var der endda 2 til i fællesnordisk (nemlig *-im* '1.p.pl.konj. og *-nu* 'perf.part. best.fem.sg.oblik./ubest.n.sg.dat.). Blandt derivativerne tæller jeg, på grundlag af Skautrup 1944, 33 produktive i fællesnordisk. Dem er der kun 18 tilbage af i dansk, men til gengæld har vi fået mange nye, så at der i alt i vort sprog turde være 34 produktive. Derivativerne er jo mere bevidste end fleksiverne, idet de danner selvstændige ord, har mere håndgribelig betydning, ofte bitryk eller hovedtryk og ofte den mere prominente frontstilling. Men dansk er jo i hvert fald ikke kendt for derivativ kompleksitet som de romanske eller slaviske sprog. Så man må undre sig.

Min første kaos-forklaring er, at disse etnonymy er kommet til os i rigelige mængder gennem hele sproghistorien. Der er et ældgammelt lag, der bygger på de dengang rådende regler for derivation, og der er et lag så ungt som de seneste afrikanske revolutioner. Dette i modsætning til fx vore legemsdeles navne, der overvejende er meget gamle, eller vore musikudtryk, der overvejende er optaget efter 1500. *Dansk* og *svensk* er afledt til de ældgamle stammenavne *daner* og *sveer*, og det bizarre *n*, der kiler sig ind i *svensk*, må forklares ved, at *sveer* opr. rummede derivativet *-an*, og at dettes *n* på en eller anden indviklet måde lydtret er

forblevet i *svensk*, men gået tabt i *Sverige* og *sveer*. *England's* 1.-led er afledt – med ældgammel i-omlyd – af *Angel*, et af urhjemmene. Og sammensætningen *Engel-land* har været i vort sprog så længe, at der har været rigelig tid til en lille synkope og konsonantforkortelse. Dét var der ikke basis for i det dengang én stavelse kortere *engelsk*, og derfor må vi nu videreføre denne mærkelige alternation. Også *k*-tabet i *franskmand*, *fransk* hører herhen; der er gået så lang tid, at det har bidt sig helt fast – sml. *k*-tab nr. 2 i *franskbrød*, som skriften dog endnu vidner om. Hvis vi i dag skulle aflede *Frank(-rig)*, ville vi i distinkt tale bevare begge *k*'er: ****franksk**, og selvom en og anden sjusket teenager ville sige ****[fr̥α_P'sk]**, ville han dog bevare [p] som et minde om det tabte *k*. Noget lignende gælder det tabte *k* i *græsk*: I dag ville man bevare det i distinkt tale – og skriften ville selvfølgelig altid bevare det: ****græksk**, men der er gået så lang tid, at det er gået helt tabt. Og når vi har to rødder for dette land, er det, fordi der har været tid til både at optage det latinske *Graec(ia)* og det græske *Hellas*, (som nordmændene har lagt sig fast på). – *Islænder* var den danske normalform engang, men *islænding* fik et vældigt opsving, da islænderne i 1918 henstillede til os at bruge denne form, da de dårligt tålte at høre den anden. Det er jo stærk kost, at vore fhv. kolonier skal lære os at tale dansk, men det kan selvfølgelig betragtes som en tak for det i isl. uregelmæssige *franskur*, som de fik fra os. Under alle omstændigheder blev det sværere. – Hvis det stadig hed **Norð-wegr* 'Nord-vej', ville *nordmand* være helt regelmæssigt, for det er jo normalt at bortkaste 2.-leddet ved afledning, og *norsk* ville være næsten normalt, men tidens tand sled landenavnet ned til *Norge* (formentlig endda en læseudt. for *Norre*), så at det derefter burde have heddet ****Norgmand** (*e*-bortkastelsen er normal). – I den lange tid, der er gået, har et bestemt suffiks fået et vældigt opsving: *-er*. Det var ikke nær så almindeligt i oldnordisk som nu og brugtes især i stillingsbetegnelser, *hlōwpari* 'løber', *dómari* 'dommer' osv., vistnok aldrig om indbyggere. Det tegner sig i dag for 86% af stats-etnonymernes hovedvarianter, dog, vel at mærke, kun 57%, når de hybride dobbeltafledninger *-aner*, *-eser*, *-enser*, *-sker* osv. er trukket fra. Det kunne opr. under ingen omstændigheder indgå i hybriden *-sker*. Men fra ca. 1700 kan man sige *tysker* (her er *sk* kun svagt et suffiks), og fra ca. 1780 *dansker*, *svensker*. Så sent som i 1896 provokerede Johs. V. Jensen borgerskabet med romanen "Danskere", for seriøs prosa krævede endnu *Danske*. Men så gik det stærkt. I dag lyder Dronningens *Vi danske* pudsigt i unge ører. – De hybride dannelser *-aner*, *-eser* osv., er der flere af, og de er ældre end *-sker*, men også de er kommet til i nyere tid. Der må have hersket svenske tilstande engang, hvor *indian* betød 'en fra Indien, evt. rødhud' (belagt så sent som 1738), **cuban* 'en fra Cuba' og *kines* 'en fra Kina' (belagt indtil 1923!). Hybrider har som ovf. sagt mudret vort felt betydeligt. – Vi ser altså,

at et suffiks' langsomme, men sikre opsving gennem sproghistorien bringer forvirring i etnonymerne. Fordi man hverken holder fast i traditionen som islandsk og (i mindre grad) svensk – eller helhjertet går over til det nye.

Her vil det være på plads at indskyde et forhold, som man skulle tro havde givet kaos, men som faktisk kun har få ting på samvittigheden. Moderne dansk er stærkt præget af FREMMEDORDS-JUSTERING. Dvs. udtaleændringer efter det påg. fremmedsprog, så at udtalen nærmer sig, eller helt når, den valbyfremmede udtale (den udtale, man, in casu danskere, bruger, når man taler fremmedsproget). De sidste 100 år er stærkt præget af slige justeringer i franske, tyske, engelske, svenske, sågar italienske og spanske fremmedord: [*ga bæP*, *ham bā'*, *höl*, *di æd-ī-n*, *misjLæP'sjLlō*, *sjanti*, *pLæ-P* > *gabā*, *hambu-i*, *h-l*, *diæd-ī-n*, *mikLæP'sjLlō*, *kjanti*, *pLæi-n*]. Man kunne vente, at disse justeringer prægede vort felt, med besværlig variation og derivation til følge. For de gør sig stærkt gældende ved geografiske navne: Alene i min tid er der sket kraftige ændringer i *Ny York*, *Florens*, *Bryssel*, *Afrika*, *Genferkonventionen* og talrige andre. Men ikke lande! For her er traditionen, at man fastholder den gamle, ofte meget danske form og stavemåde. Af justeringer fra de sidste 200 år har der vist kun været det nævnte *Ungern* > *Ungarn* (der har lagt gift ud for adj. *ungar(n)sk*) samt de lærdes kamp for oldgræsk udtale og bogstav-pendanter: *Macedonien* > *Makedonien* og [*si b-n* > *kyb-n*]. Og så ét navn til: *New Zealand*. Indtil 1960 var der flertal for *Ny Seland*, vel at mærke i talesproget, for skriftligt var det allerede blevet gammeldags. Men herefter triumferer den engelsk-justerede [*nju(·)si-ī æn(d)*], et typisk dansk kompromis. Havde vi holdt fast ved skrivemåden <Ny Seland>, var det sikkert aldrig sket. Og det skulle vi have gjort. Sproget hævner vort dum-snobberi, for det er ganske umuligt at derivere et adj. af den nye form. Appellativet går nogenlunde, selvom det ikke lyder kønt: *newzealænder* (og der er problemer med samskrivningen), men adjektivet er umuligt at danne sproget på grundlag af den eng.-prægede grundform: ***[nju(·)si-ī æn(d)sk]*. Det skyldes den XENOFOBI, jeg har opdaget i sprogene. Ganske uanset sprogbrugerens holdning til fremmede og deres sprog, så nægter hans eget sprog den ultimative integration af hjemligt og fremmed. Det er således komplet umuligt på dansk at bøje *coq au vin* i bestemthed, når dette udtales med den nasalvokal, der i dag er helt dominerende. Ligeledes er det umuligt at flertalsbøje *tennisminded*, når dette har det fra eng.

lånte suffiks. (Det går fint med det danske). Man må også sige, at sproget strejker ved kombinationen flertals-s og -ene: ***partiesene, **fotosene, **cowboysene*.

Min anden kaos-grund, som må gælde alle sprog, men dog bør nævnes, er, at vort felt nødvendigvis må være stærkt præget af låneord til alle tider. I vort oprindelige urnordisk eller vikinge-dansk var der naturligvis kun ord for de vigtigste fremmede lande og folk, især de nærmeste. Så snart man for alvor bliver globetrotter, låner man navnene fra det pågældende sted. Hvad skulle man ellers gøre? Vi ser her bort fra de ret få øgenavne. Det betyder, at vi får en masse fremmed lydstof og også fremmed derivation ind i sproget. Her kommer fx de mange navne på -ia – opr. fra latin – ind i ords-katten og også disses afledninger på -an, der jo opr. begge er ganske udanske. -ia udtales normalt -ja eller, eller ændre efter tysk forbillede > -jen, men dette j er fonotaktisk fremmed, og det giver problemer ved afledning. Vi kan ikke sige ***belgisk, **bulgarisk* og vælger så regelløst enten at droppe det (*bulgarsk*) eller at aflede med -isk (*belgisk*). Mange af de unikke afledninger skyldes netop lån fra fremmedsproget: *spaniol, polak, cypriot, monegask(er)*.

Den tredje kaos-grund er, at vi ud over det just nævnte låneri af den stedlige form også i en periode har lånt ganske kraftigt fra tysk, både højtysk og nedertysk (inkl. holl. sømænd). Herfra fik vi de mange landenavne på -ien istf. -ia: *Spanien, Bulgarien* osv. samt *Tyrkiet* (nty. *die Türkei*), med dets helt udanske bestemthedsform. Også det så kerner-dansk udseende *franskmand* er lånt fra denne kilde. Dét hed jo tidligere, efter fransk – men sikkert også formidlet gennem tysk – *franzos*, der nu især huskes som en grim sygdom, man måske let pådrog sig i det land. Også det bragte forvirring, da vi nu ellers kun har *nordmand* og det arkaiserende *engelskmand* samt det helt specielle fra engelsk indførte *kinamand* – for slet ikke at tale om de neuroser, det måtte påføre den anden halvdel af menneskeheden. – Flere eksempler. Vi har ikke bare lånt *Italien* fra tysk, men også den tyske særhed at aflede det uden afkortning: *italiensk, italiener*, hvad der også er en undtagelse i tysk. Det har dog fået den vistnok utilsigtede virkning, at både vi og tyskerne kan skelne mellem *italiensk* og *italisk*. – Krast tysk er *Grækenland*, hvis tyske ophav passer fint til *Griechen* og *griechisch*; N^oet i landenavnet er det n, der regelmæssigt optræder i bøjningsformer af *Griechen* og sammensætninger hermed. Men i dansk er det jo en hund i et spil kegler, der passer lige elendigt til den gamle form *græke* og den lidt efter 1700 nydannede *græker*; dermed får vi den komplet abnorme triade *Grækenland – græker – græsk*. – Fra tysk kommer derivativet -isk ind i dansk, ikke blot i etnonyme adjektiver. Den opr. danske form svarende hertil var -sk. I de etnonyme adj. er -isk givetvis opr. bestemt af konkrete tyske ord,

ikke af fri dansk orddannelse med det nye derivativ. Dermed har vi – ulykkeligvis kunne man sige, hvis man elsker orden og hader kaos – fået to beslægtede derivativer i sproget at jonglere med, men dét mestrer vi ikke. Der råder kaos, som det fremgår ovenfor. Fra tysk kommer også endelsen *-ern*, ikke blot om tyske områder som Bayern, Pommern, men også om u-tyske som Cypern. De skaber ravage i dansk, for selvom vi har de to ord *ager* og *egern*, strider de imod dansk sprogfølelse, så at vi fristes til at indskyde et *e*: *Pommeren* osv. Det giver for det første dobbeltformer, for det andet kan vi ikke lade være med halvt om halvt at opfatte *-eren* som en bestemthedsform, hvad der er rodet, fordi dansk som nævnt stort set ikke har bestemthedsformer i ægte område-proprier (*Middelhavet* etc. er ikke ægte proprier). For det tredje giver de tyske former grus i afledningerne: *bajersk*, *pommersk* osv., eftersom disse i forhold til de rent tyske former er dannet med et unikt tab af *-n* (ej stavelsestab). – De mange tyske lån har altså givet vort felt et stærkt særtysk islæt – oven i mødet mellem dansk og originalsprogene.

Den fjerde kaos-grund er mere svævende, men alligevel vigtig. Dansk har fjernet sig mest og hurtigst fra det fællesnordiske grundprog. Det gælder helt klart fonetisk, bøjningsmæssigt og syntaktisk, og jeg har i Brink 2004 vist, at det sandsynligvis også gælder leksikalsk. Lad os derfor gå ud fra, at det også gælder mht. afledning, jf. ovenfor. Da fonetiske og grammatiske ændringer som bekendt stærkt tenderer mod at indebære simplificeringer, skulle man tro, at dansk havde fået det simpleste aflednings-system på vort område. Når det modsatte er tilfældet, vil jeg forklare det med, at simplificeringerne i dansk kun har gjort ondt værre, fordi det hele tiden er væltet ind med nye sære navne og former. Halvhjertet ny-afledning og simplificering skaber her kun større forvirring, sml. islandsk og svensk. Skulle de have battet noget, skulle de have været ligeså radikale som i engelsk.

Den femte og sidste kaos-grund er navnets hellighed. Der bor stadig en hel del navnemagi i os, og dén favoriserer, at vi ikke tilpasser det fremmede etnonym til vort sprog, men tværtimod udskifter traditionelle former med fremmede. Folk tror ubevidst ikke blot, at Gud har skabt modersmålene. Mht. proprier tror folk, at Han har skabt én form, som bæreren kender bedst, og hvorefter alle sprog have sig at rette. Jeg har således diskuteret Hollands navn med en sprog”forsker”, der beklagede, at dansk var det skandinaviske sprog, der nødigst gik over til den ”korrekte” form, *Nederland*. Jeg gjorde hende opmærksom på, at Gud ikke har anbragt noget skilt dernede med landets rette navn, hvorfor hvert sprogs navn er lige korrekt. Nej, nej, det kunne umuligt være korrekt, at både en vigtig del af landet og selve landet hed det samme. Det er naturligvis samme navnemagi, der er på spil, når danskere opfatter *Nuuk* som mere korrekt

end *Godthåb* – i dansk, Gud hjælpe mig. Eskimoerne ved åbenbart bedst, hvad Gud har villet kalde dén by én gang for alle. – Denne navnehellighed er klart nok større i dansk end i engelsk og islandsk. I engelsk, specielt amr.-eng. kan man rask væk kalde sine børn *Pearl, Joy* og *Lovelace*. Noget tilsvarende vover de færreste danske (8 *Perle*'r i 1989). Vigtigere er det imidlertid, at eng. og isl. har langt større respekt for deres egne sprogtraditioner, end dansk har. Eng. fastholder som bekendt en lang række bynavne, der i dansk har fået original-form: *Milan, Florence, Naples, Athens, Brussels, Geneva, Munic, Gothenburg, the Hague, Rome, Moscow, Warsaw*. Og isl. er endnu bedre: *Perluhöfn* (Pearl Harbour!), *Miklagarður* (Byzans/Konstantinopel/Miklagård/Istanbul), *Kænugarður* (Kijev), *Parísarborg, Lundúnir, Óðinsvé, Áróss, Björgvin, Gautaborg*. Bevares, det er især det mere puristiske skriftsprog – i daglig tale siges mest *Odense, Bergen* osv., men viljen er der. Når man fastholder den traditionelle form, bliver afledning langt simplere. Islænderne behøver fx ikke at bekymre sig om *bajersk/bayrisk*: Til *Bæjarland* dannes smertefrit *bæjarlensk*. Hvis vi selv var ligeså lidt fremmed-snobbende, kaldte vi verdens førende by for *Ny Jorvig*, dens navn er endda opr. dansk.

På baggrund af etnonymernes regel-kaos er det bemærkelsesværdigt, at der næsten ikke er opstået nye, regelmæssigere alternativer siden 1900. Det eneste gedigne tilfælde er *tyrker*, men det er jo helt specielt: *Tyrk* blev indtil 1970'erne næsten kun brugt i *bande som en tyrk*. Herefter fik man pludselig langt større behov for et etnonym, så det er ikke mærkeligt, at det mere regelmæssige *tyrker* nu vandt frem. Tilsvarende nydannelser som *tjekker, slovakker, letter* findes alle på Internettet, men de er stadig marginale og individuelt prægede. – Som barn undrede jeg mig over formen *israeler*; jeg syntes, det burde hedde *israelit*, for ideen med Israels oprettelse i 1948 var jo netop, at jøderne atter kunne blive israelitter. Formen *israeler* er utvivlsomt bestemt af eng. *Israeli*, men problemet er det samme i eng.: Hvorfor ikke *Israelite*? Forklaringen er vel dels den samme som ved *tyrker*: Man talte minimalt om israelitter, og kun i ganske afgrænset kontekst; pludselig bliver der så et langt større behov for at omtale borgere i Israel. Men der ligger sikkert også en lille cadeau til jiddisch. Og nu til fjenden. Selvfølgelig kunne vi ikke kalde palæstinenserne – som ikke havde heddet noget før – *filistre* (nogle kunne måske have lyst til det). Sagligt set, fordi de gamle filistre, selvom deres navn er afledt af *Palæstina*, ikke var det samme folk (i ældre udg.) som palæstinenserne; de sidste taler syd-semitisk, også kaldet arabisk, mens hine talte en mellem-semitisk dialekt, som var umiddelbart forståelig for jøderne. – Der har været forskýdninger siden 1900, fx er *dansker* som nævnt vundet frem på bekostning af *dansk*; *japaneser* er blevet gammeldags, *spanioler* er blevet let lavsocialt, og formen *ungarnsk* er blevet

almindeligere. Men nye regelmæssigere former, nej. Man kunne ellers så udmærket have tænkt sig nye former som ***fransker*, ***finner*, ***portugaler*, ***italier*, ***montenegroer* eller – i kvindesagens navn – ***nordperson*. Navnemagien har hindret det alt sammen.

Navnemagi er uløseligt forbundet med navne-tabu. Vi har i dansk et påfaldende stort antal mere eller mindre tabuerede etnonymmer: *australneger*, *Burma*, *Ceylon*, *England* (må ikke bruges om Storbrit.), *Falklandsøerne* (Information forsøgte sig under F.-krigen med *Malvinerne*, for også under den krig var man på det gale hold. Avisen bruger heller ikke gerne *Amerika* om USA, ligesom man tøver med *De Britiske Øer* inkluderende Irland), *de indfødte* (altid om en konkret farvet bef.; om fx Paris' indbyggere er det en vits), *de vilde* (om en konkret teknisk primitiv bef.), *franskmand*, *nordmand*, *islænder*, *Jugoslavien* (skønt det i dag er en stat, foretrakkes *Eks-Jugoslavien*), *eskimo*, *Godthåb* (o.a. grønlandske byer), *Helsingfors*, *Holland*, *Makedonien*, *mongol*, *indianer*, *Israel*, *jøde* (intet tabu i dag, men før krigen sparede man på dét ord, min farmor dæmpede fx altid stemmen, når hun brugte det), *neger* (ikke et etnonym, men må heller ikke indgå i etnonymmer som *Cubas negre*. Noa-ordet er *sort*, men det er også let tabueret til fordel for *mørk* el. *farvet*. Dermed bliver det umuligt at omtale hele den negroide (også tabueret!) race (do.), men det gør ikke noget, for det bør man heller ikke), *Palæstina*, *Peking*, *Persien*, *Rusland* (indtil 1989, jf. ovf.), *Polak*, *Schlesien*, *Stettin* (o.a. polske steder), *bosniske serbere* (bør if. visse venstreorienterede hedde *serbiske bosniere*, skønt de dog, hvad de end har bedrevet, ér etniske serbere), *sigøjner*, *Slesvig* (i dag svagt tabueret til fordel for *Schleswig*, tidligere stærkere tabueret til fordel for *Sønderjylland*), *spaniol*, *tater*, *Østtyskland* (var før 1990 tabueret til fordel for *DDR*, men regnes også i dag for ukorrekt om den østlige del af det nuv. Tyskland). Og stærkt korrekthedsstræbende foretrækker – som svensk – *finlænder* istf. *finne*. Hele vort felt er tabu-befængt. Aldrig er jeg blevet så sprogligt skoset, som da jeg engang kom til at sige *herlufsholmer* til Jens Normann Jørgensen, for Gud har nu engang fastsat, at alumnerne dér er *herlovianere*; det var tydeligvis et personligt overgreb. Og Asgerd Gudiksen har lært mig, at lollikerne reagerer ligeså skarpt, hvis man ikke kalder dem *lollændere*. Respekt om de rette navne – og tabu om de gale! Denne respekt fører da dels til større konservatisme på området dels til større fremmed-snobben end ellers i sproget – fremmede lydformer og fremmed afledning bevares. Ve den, der siger *Cypernboer* eller *Maltaborger*!

EFTERSKRIFT. Den røde tråd i ovenstående er min undren og beklagelse over det etnonyme kaos. Dette er min officielle mening. Min personlige mening er imidlertid, at når jeg nu med

møje og besvær har fået inderliggjort mit modersmål på dette punkt, så tåler jeg under ingen omstændigheder regelmæssige former som *tjekker*, ja, knap nok *tyrker* (slet ikke med stød). Hvis jeg var sproggud, ville jeg nok ændre dansk – blot ikke nu. I en tid, hvor almindannelsen ligger i dvale, hvor de unge hverken er bekendt med kongerækken eller deres egne oldeforældre, synes den eneste adgang til åndelig idræt at være sprogets, og netop her udgør vore etnonymer en velegnet eksercerplads.

Litteratur

- Brink, Lars (2004) PIE Feature Synchronism and Word Division in Verner's Law. *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem JENS ELMEGÅRD RASMUSSEN*, Innsbruck: 81-93.
- Dalberg, Vibeke (1974) -boere, -gensere, -nitter og andet købstadsfolk. *Festskrift til Kristian Hald*. København: Akademisk Forlag: 13-31.
- Skautrup, Peter (1944) *Det danske sprogs historie I*. København: DSL.

OM BINOMIALA UTTRYCK, STÆRKE ORDPAR, I DANSKAN

Av Margit Bönnemark (Örebro universitet)

1. Inledning

Og är det mest frekventa ordet i det danska skriftspråket enligt *Dansk frekvensordbog* (Bergenholtz 1992), vilken bygger på sammanlagt 4 miljoner ord i ett urval av 50% danska romaner, 25% danska dagstidningar och 25% veckotidningar. *Dansk frekvensordbog* ger *og* rangen 1 och relativtalet 3,101 medan *eller* får rangen 58 och relativtalet 0,214. I en naturlig text måste alltså finnas ett stort antal uttryck samordnade med *og* eller *eller*, varav det överväldigande antalet kan antas vara *ad hoc*-förbindelser (jfr Hudson 1998). Det finns emellertid också förbindelser av två element förenade med *og* eller *eller* som fixerats och upptagits i lexikon, så kallade binomiala uttryck eller "stærke ordpar" – till exempel *hist og her*, *inde og ude*, *ud og ind*; *bod og bedring*, *sorrig og glæde*; (*i al sin*) *glans og herlighed*, (*i nattens*) *mulm og mørke*; (*hverken sige*) *bu eller bæ*, (*holde i*) *agt og ære*; (*både*) *døv og blind*, *først og fremmest*, och *gammel og affældig*.

Dessa fasta fraser är lexikaliserade ordförbindelser och deras lexikaliserade karaktär kan framgå av prosodin eller av tendenser till sammanskrivning; svenskans *på må få* förefaller till exempel ha kommit längre i lexikaliseringsprocessen än danskans vanligen särskrivna uttryck *på må og få*. Vissa men inte alla av de lexikaliserade uttrycken har strukturen av en fras, och vissa ordgrupper är fixerade, det vill säga "de har i likhet med sammansatta ord ingen inre böjning och de ingående leden kan inte skiljas åt av andra led" (*Svenska Akademiens grammatik* 1999:1:195; jfr Skyum-Nielsen 1992). Graden av lexikalisering kan variera och *Svenska Akademiens grammatik* (1999:1:195) anger även att 'lexikaliserad' kan användas om en ordförbindelse "vars helhetsbetydelse inte restlöst kan beräknas ur de enskilda ordens betydelser." Ett sådant semantiskt förhållande är vanligt men det är inte nödvändigt för att binomiala uttryck ska kunna kallas lexikaliserade, så länge som de är fixerade och upptagna i lexikon. Självklart kan även dessa uttryck varieras och förändras, vilket olikheten mellan danskans (*i det store og hele*) och svenskans (*i det stora hela*) liksom mellan *hver (og) én* och *var och en* (med obligatoriskt *och*) visar.

2. Bakgrund

De binomiala uttrycken har varit föremål för många undersökningar, kanske för att de syns strida mot elementära regler för språklig redundans. De karaktäriseras nämligen i många fall av likhet mellan delarna, av såväl syntaktisk, fonologisk som semantisk karaktär, och ur informationssynpunkt förefaller det därför möjligt att använda ett enkelt uttryck i stället för ett binomialt uttryck. Användningen torde därmed inte främst bero på uttryckets "referentiella" utan snarare dess "expressiva" eller "fatiska" funktion (se Jakobson 1960:350-377). Binomiala uttryck kan också sägas ha "poetisk" funktion, i den betydelse Jakobson givit ordet, eftersom de, liksom metaforer, används för emfas och karaktäriseras av likhetsrelationer.

Då den referentiella funktionen trots allt är viktig, kan uttryckens existens eventuellt förklaras av att ett av de ingående elementen disambiguerar det andra. Detta finner man i uttryck av typen *funny-peculiar* och *funny-ha-ha* i engelskan, där ett initialt polysemt ord disambigueras av den senare delen av uttrycket, en synonym eller närsynonym (Sampson 1980:116-7). Även i binomiala uttryck förekommer vanliga polysema ord, som exempelvis i *ren og skær* och *ren og pur*. I andra fall kan företeelser förekomma ofta tillsammans, vilket skulle kunna ge upphov till uttryck som *hægte og malle*.

Annars är ljudlikhet ofta en bidragande orsak till att uttryck lexikaliseras. Olika typer av rim, liksom andra typer av fonologisk likhet, kan användas för att karaktärisera, begränsa och sammanbinda rytmiska enheter, även sådana som har ett så magert innehåll att de knappast överlevt utan sin ljudlikhet (Beckman 1966:101-102, 112). Bland annat de binomiala uttrycken präglas av viss "udtryksmæssig stilisering", och sådan stilisering kan bestå av "knaphed, enderim/indrim, rytmisk opbygning, allitteration, assonans" (Skyum-Nielsen 1992:179). Uttryck inte bara överlever på grund av sin ljudlikhet utan de uppstår troligen även på grund av den. Binomiala uttryck, som *pik og pak*, *kik og kak*, *sak og pak* och *hip og hap*, uppvisar mönster som ger användarna möjlighet att leka med klanger i språket. Den fonologiska snarare än den semantiska sidan har säkert bidragit till dessa uttrycks uppkomst. I stort torde en samverkan mellan fonologiska, semantiska och kontextuella faktorer vara av betydelse både för uppkomsten av och fortlevnaden hos binomiala uttryck.

En fast förbindelse, ett lexikaliserat uttryck, uppvisar en reducering av tryck hos en annars stark stavelse; den har alltså givit upp en del av sin självständighet (Rehling

1965:118). Så är fallet i de binomiala uttrycken, som karakteriseras bland annat av att de hålls samman av sin intonation, där tonen går från relativt hög till relativt låg (Rehling 1965:121). Alla samordnade uttryck är emellertid inte reellt sidoordnade utan ett led i förbindelsen kan vara underordnat ett annat, vilket en tryckskillnad visar. Ett exempel på detta är kombinationer av ett rörelse- eller positionsverb och ett annat verb, som i *sidder og skriver* (Rehling 1965:119). Detta kan kallas pseudosamordning, vilket definieras som “samordning bestående av två verbfraser av vilka det förra ledet vanligen är obetonat och semantiskt har hjälpverbskaraktär” (*Svenska Akademiens grammatik* 1999:1:215). Sådana uttryck räknas här inte in bland de binomiala uttrycken.

Lexikaliserade binomiala fraser förekommer även i andra språk än danskan, till exempel i de övriga nord- och västgermanska språken, men även inom andra språkfamiljer, såsom i hebreiskan (Toury 1995). Enligt Toury (1995:103) kan binomiala uttryck finnas även i andra språk, eftersom synonymi och koordination förekommer universellt, men hur denna potential realiserats kan antas variera mellan språken och under språkens utveckling.

Denna uppfattning står mot uppfattningen att binomiala uttryck skulle vara speciellt skandinaviska, baserat på åsikten att dessa uttryck särskilt präglas av allitteration och att allitteration är ett typiskt skandinaviskt språkdrag (jfr Vendell 1897). Visserligen är allitteration helt klart den fornnordiska poesins regelbundna rim och den förekommer till exempel på runstenar och i landskapslagar liksom fortfarande i ordspråk och ordstäv (Beckman 1966:112, 136-7), men denna stilfigur finns även annorstädes. Janda (1997) har till exempel studerat det binomiala uttrycket *Stock und Stein* i omkring trettio olika språk.

De binomiala uttrycken i engelskan och tyskan har varit föremål för ett antal undersökningar, såväl i det moderna språket (Gustafsson 1975, Lambrecht 1984, Krohn 1994, Jeep 1995, Thiele 2000) som i det forn- och medeltida (Wenzlau 1906, Christiani 1938, Koskeniemi 1968). Uttrycken har också behandlats i en teoretisk diskussion alltsedan Malkiel (1959), och generella kriterier har till exempel uppställts av Austin och Kuiper (1988) och principer för ordningsföljden mellan elementen har studerats av bland andra Fenk-Oczlon (1989) och Sobkowiak (1993). För svenskans del har en längre presentation av gjorts av Bendz (1965), medan uttrycken behandlas mycket kortfattat i *Svenska Akademiens grammatik* (1999:890, 902).

Danskans binomiala uttryck behandlas en passant av till exempel Møllehave (1995:40), som har skrivit om allitteration hos H.C. Andersen och räknar upp ett antal binomiala fraser bland sina “fyndord”, och av Rehling (1965), som redogör för koordination

i det danska språket. Rehling (1965:103) nämner bland annat “døde sætningstyper med usædvanlig ledstilling og tildels uden grundled”, till exempel *som sig hør og bør*, och anser att dessa är svåra eller omöjliga att analysera – “på grund af deres rudimentære karakter lader det sig ikke gøre at bestemme forholdet mellem leddene”. De binomiala uttrycken behandlas också i ett par artiklar av Elbro i *Mål & Mæle* (1998:4, 1999:2), varvid är att märka att hans definition är snävare än den som används här.

3. Material och metod

I denna undersökning räknas till de binomiala uttrycken en fras bestående av två ord eller fraser, kombinerade med *og* eller *eller*, vars lexikaliserade karaktär framgår av prosodin men inte av sammanskrivning. Ordningsföljden mellan elementen kan i vissa fall vara fullständigt fixerad, men detta är inte ett krav, och inte heller är det ett krav att uttrycket är metaforiskt, det vill säga att det inte helt kan förstås utifrån betydelsen hos de enskilda delarna.

I undersökningen ingår alla med *og* eller *eller* samordnade fraser som tas upp i *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980), tredje reviderade och utökade upplagan, utarbetad på uppdrag av Det danske Sprog- og Litteraturselskab och Svenska språknämnden av Bertil Molde med flera. De ingående ledens ålder, etymologi och ordklass samt deras ljudlighet och längd i antal stavelser har studerats. Betydelsen hos första respektive andra ledet i uttrycken, de semantiska relationerna mellan leden samt typen av samordning i uttrycken undersöktes också.

Bedömningen av uttryckens ålder och etymologi har skett med hjälp främst av Molbech (1853-1866, 1859), *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956, 1929) och Nielsens *Dansk etymologisk ordbog* (1966, 1976, 1991). I vissa fall har en undersökning gjorts om de ingående elementen endast används i binomiala uttryck eller om de förekommer som självständiga enheter i andra sammanhang. Härvidlag har Bergenholz (1992) och ett antal andra danska ordböcker rådfrågats (utöver ovanstående Albeck 1941, Bruun 1978, Dahl 1903, Hauge 1969, Michelsen 1993, *Nudansk ordbog* 1984, Ottsen 1963 och Vinterberg & Axelsen 1978).

De semantiska relationerna har analyserats med hjälp främst av Lyons (1977) och Alm-Arvius (1998), och ordklass och syntaktisk funktion med hjälp främst av *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980) och *Svenska Akademiens grammatik* (1999).

Olika typer av ljudlikhet mellan ord kan urskiljas vid undersökning av fonem i betonade stavelser (Beckman 1966, Wikborg 1975, Fafner 1989). Fonologiska likheter och olikheter kan vara svåra att klassificera och vidare uppstår svårigheter på grund av att orden i nästan varje mening med nödvändighet uppvisar ljudlikheter. Detta beror inte alltid på att effekten är eftersträvad utan på själva språkets natur, på att språkets repertoar av ljud och möjliga ljudkombinationer är begränsad (se Wikborg 1975). En viss stringens i valet av vilka ljudlikheter som skall räknas som relevanta är därför på sin plats. I denna undersökning har följande typer av ljudlikhet noterats: 1) fullständiga slutrim, 2) allitteration, 3) assonans och 4) konsonans, varvid alla vokaler enligt praxis bedömts allitterera med alla andra vokaler. Allitterationen måste förekomma mellan element som sammanbinds med *og* eller *eller*, inte inom ett och samma element. Andra problem kan uppstå vid klassificeringen av ljudlikheter, dels på grund av förekomsten av dialektala olikheter, dels på grund av uttalsförändringar över tid, vilket kan resultera i att binomiala uttryck som tidigare präglats av fonologisk likhet inte längre gör det. Endast det nutida standardspråkliga uttalet sådant det återges i *Store Danske Udtaleordbog* (1991) har undersökts här.

4. Resultat

I materialet förekommer 369 binomiala uttryck, 20 fall av pseudokoordination och slutligen fem fall med identiska ord. Dessa fem fall har inte analyserats eftersom de illustrerar en allmän syntaktisk princip för förstärkning och emfas. Inte heller fall av pseudosamordning har inkluderats, eftersom ett i princip obegränsat antal verbkombinationer kan tänkas.

Av de 369 binomiala uttrycken innehåller 335 enbart *og*, 27 enbart *eller* och i sju fall anges att både *og* och *eller* är möjliga, som i *for gode ord og/eller betaling*. Generellt sett är det oftast substantiviska element som kombineras med *og* (227 fall av 369), medan uttrycken oftare består av icke-substantiviska element, framför allt verb, i gruppen med enbart *eller*. I den fortsatta analysen har uttrycken med olika konjunktioner oftast inte åtskilts utan analyserats tillsammans.

De två elementen i ett binomialt uttryck tillhör oftast samma ordklass, och ord i vissa ordklasser förekommer betydligt oftare än andra. Eftersom en viss syntaktisk funktion kan fullgöras av ord från olika ordklasser har uttrycken indelats efter funktion, såsom substantivisk, verbal, adjektivisk, adverbial och övrig (se Tabell 1). Frekvenserna av en viss funktion har relaterats till antal förekomster av respektive ordklass som stickord i *Norstedts*

dansk-svenska ordbok (1980). I den består enligt ett överslag cirka 76% av stickorden av substantiv, 13% av verb, 8% av adjektiv, 1% av adverb och 1% av övriga ordklasser¹.

Tabell 1 Antal och procent av binomiala uttryck samt antal uttryck med olika funktioner totalt i *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980)

Funktion	Binomiala uttryck Antal	Binomiala uttryck Procent	Uttryck totalt Procent
Substantivisk	239	64,8	76,0
Adjektivisk	41	11,1	8,1
Verbal	38	10,3	13,2
Adverbiell	37	10,0	1,4
Övrig	14	3,8	1,3
Totalt	369	100,0	100,0

De flesta uttrycken, 239 av 369 (65%), är substantiviska till sin karaktär. Den adjektiviska gruppen är den näst största gruppen med 41 av 369 uttryck (11%). Därefter följer den verbala gruppen med 38 och den adverbiella med 37 uttryck, cirka 10% vardera. Pronomen (8 uttryck) samt räkneord, interjektioner, räkneord plus pronomen, och slutligen *a og ø*, det vill säga enstaka bokstäver, utgör tillsammans 14 uttryck av 369 (4%).

Substantiven är något frekventare i hela ordboken (76%) än i de binomiala uttrycken (65%). En bidragande orsak kan vara att det i ordboken finns ett stort antal sammansättningar som uppslagsord, vilka knappast förekommer i binomiala uttryck, till exempel *fløjtepibe*, *fløjteregister*, *fløjtestemme* och *fløjtetønde*. Det anmärkningsvärda är att adjektiv och i högsta grad adverb är överrepresenterade i de binomiala uttrycken (cirka 1% adverb i ordboken mot 10% i de binomiala uttrycken).

Uttrycken med substantivisk funktion² består i de flesta fallen av en kombination av två nakna substantiv – 198 fall av 239, vilket motsvarar 54% av hela materialet. Substantiven förekommer oftast i sin grundform, till exempel (*rømme*) *land og rige*, men i 25 uttryck kan pluraler ses. Enstaka kombinationer av uttryck i singular och i plural finns

¹ En beräkning av antalet stickord har gjort på 20 av cirka 700 sidor. Kategorin adjektivisk består av enbart adjektiv i hela ordboken men av adjektiv och particip i materialet, vilket även förändrar förekomsten i den verbala kategorin. Förändringar i resultat på grund av detta torde vara marginella.

också, till exempel *føde og klæder*. I sju fall står båda elementen i bestämd form, till exempel *badet og bordet*, och i tre uttryck förekommer genitiver, som i *håndens og åndens* (*arbejdere*). Andra kombinationer förekommer, även med substantiverade adjektiv och verb (gerundier), såsom *kommen og gåen*.

Verbal, adjektivisk och adverbial funktion förekommer i ungefär samma utsträckning. Till den adjektiviska gruppen räknas både adjektiv och adjektiviskt använda particip. I 35 fall av 41 utgörs de binomiala uttrycken i denna grupp av två ensamma adjektiv, till exempel *ret og rimeligt*. De flesta verbala uttrycken står i infinitiv, i 30 av 38 uttryck, till exempel *rive og slide*, men även presens och preteritum förekommer. I den adverbiala gruppen förekommer mest kombinationer av ensamma adverb, i 34 uttryck av 37, till exempel *evig og altid*.

De ingående elementen i de binomiala uttrycken är ofta danska arvord, men såväl enstaka ord som hela uttryck har lånats in (se Tabell 2).

Tabell 2. Elementens språkliga ursprung i antal och procent

Ursprung	Antal	Procent
Danskt	188	50,9
Ett element av vart ursprung	113	30,6
Utländskt	60	16,3
Okänt	8	2,2
Totalt	369	100,0

Cirka hälften av uttrycken (51%), 188 fall, har ett helt danskt ursprung, som till exempel *ren og skær*. I 112 fall (31%) förekommer kombinationer av ett danskt ord och ett lånord, till exempel *fuldt og bi* och (*på*) *gader og stræder*. Slutligen har båda elementen inlånats i 60 fall (16%), främst från andra germanska språk, till exempel *skalte og valte* (från tyskans *schalten und walten*) och *kant og klar* (från holländskans *kant en klaar*)³. Att ett eller båda elementen knappast förekommer i övrigt i språket kan tolkas som ett bevis för att hela uttrycket inlånats (Elbro 1998). Ett uttryck som helt består av danska arvord kan dock också vara inlånat och översatt, vilket torde vara fallet med många bibliska uttryck.

² I gruppen med substantivisk funktion har inte inkluderats pronomen.

³ Jämför det svenska uttrycket *till syvende och sist*, som inlånats i sin helhet och som behållit *syvende*

De semantiska relationerna mellan två led kombinerade med *og* eller *eller* kan variera. Samordnad element kan vara identiska, till exempel *mere og mere* (vilket inte behandlas här), synonymer, till exempel *skik og brug*, eller antonymer, till exempel *ud og ind*. Många av ordparen innehåller även co-hyponymer (se Lyons 1977:291), det vill säga de två ingående elementen är underordnade samma överordnade begrepp, till exempel *døv og blind*, "handikappad". I vissa fall kan elementen utgöra delar av en helhet, till exempel (*være mellem*) *hammer og ambolt*, och ibland hänför sig elementen till en process, som i *lukke og slukke*. Koordinationen kan alltså ha många olika innebörder.

Gruppen synonymer utgör 37% av det totala materialet (135 fall av 369) och 38% av uttrycken med *og* (130 fall av 342) men endast 19% av uttrycken med enbart *eller* (5 fall av 27). De senare uttrycken består däremot i 48% av antonymer (13 fall), medan uttrycken med *og* innehåller antonymer i 19% (65 fall) och co-hyponymer i 33% (113 fall). Sammanfattningsvis utgörs cirka en tredjedel av uttrycken av tämligen klara synonyma element, cirka en tredjedel av co-hyponymer och den återstående tredjedelen av antonymer och uttryck för andra relationer.

Det föreligger klara skillnader mellan begrepp som innehåller element med olika syntaktisk funktion i detta avseende (se Tabell 3).

Tabell 3. Semantiska relationer mellan elementen i uttryck med olika funktion

Relation	Substantivisk	Adjektivisk	Verbal	Adverbiell	Övrig	Totalt
Synonymi	74	25	18	15	3	135
Co-hyponymi	93	8	13	4	4	122
Antonymi	46	5	4	17	6	78
Delar av helhet	22	3	3	0	0	28
Övrigt	4	0	0	1	1	6
Totalt	239	41	38	37	14	369

I uttrycken med substantiviska element är dessa oftast co-hyponymer (93 fall, 39%) eller synonymer (74 fall, 31%), medan de adjektiviska elementen i hög grad är synonymer (25 fall, 61%). De verbala elementen är oftast synonymer (18 fall, 47%) eller co-hyponymer (13

trots att detta förvisso inte är ett svenskt ord.

fall, 34%), medan de adverbiala oftast är antonymer (17 fall, 46%) eller synonymer (15 fall, 41%). I gruppen Övrigt är elementen oftast antonymer (6 fall, 43%).

I sammanlagt 165 fall av 369 (45%) kan den fonologiska likheten mellan elementen i de binomiala uttrycken betecknas som ringa. Alliteration med ett ljud förekommer i 86 fall (varav sex fall också präglas av konsonans och två av assonans), med två ljud i 14 och med tre eller fler i sju fall. Sammanlagt finns alltså 107 fall (29%) av alliteration i materialet. Fullständigt slutrim förekommer i 51 fall (14%). Enbart konsonans förekommer i 28 fall (8%), enbart assonans i 14 fall (4%) och samtidigt assonans och konsonans i fyra fall (1%). Utöver alliteration förekommer sammanlagt 54 fall (15%) där konsonans, assonans eller en kombination av dessa eller andra väsentliga ljudlikheter föreligger. Läsaren bör hålla i minnet att ljudlikhet med nödvändighet måste uppkomma i ett stort antal fall på grund av språkets begränsade ljudrepertoar (jämför ovan).

Vidare har i nästan två tredjedelar av alla fall (223 fall, 60%) den första stavelsen i binomiala uttryck en stavelse och i en tredjedel (123 fall, 33%) två stavelser. Fler än tre stavelser i ett element förekommer sällan. Vidare har de flesta binomiala uttryck samma antal stavelser i sina båda element. Cirka en tredjedel av alla binomiala uttryck (133 fall, 36%) består av två element med en stavelse var och cirka en fjärdedel (89 fall, 24%) av element med två stavelser var. I 233 fall av 369 (63%) innehåller de två elementen lika många stavelser (63%), i 108 fall (29%) innehåller det första elementet färre och i 28 fall (8%) innehåller det fler stavelser än det andra elementet.

5. Slutsatser och diskussion

Sammanfattningsvis visar undersökningen att de binomiala uttrycken i danskan oftast består av substantiviska, enstaviga, danska arvord. De binomiala uttrycken präglas av alliteration i närmare en tredjedel av alla fall, medan fullständigt slutrim förekommer i cirka en sjundedel av dem, men även andra ljudlikheter liksom kombinationer av dem förekommer. I nästan hälften av alla fall förekommer dock inte någon väsentlig fonologisk likhet i betonad stavelse, varför ljudlikhet inte kan betraktas som någon nödvändig förutsättning för uppkomsten och fortlevnaden av binomiala uttryck. Måhända bevaras uttryck med en kvarstående fonologisk likhet lättare än andra uttryck, och måhända är binomiala uttryck som karakteriseras av alliteration äldre än de som präglas av rim, eftersom tidens versformer eventuellt påverkar vilka uttryck som lexikaliseras – frågor som kräver ett empiriskt studium för att kunna besvaras. De typiska binomiala uttrycken består vidare av

korta element, oftast med samma antal stavelser i de båda elementen, och om elementen är olika långa finns en tendens till att kortare element föregår längre.

Somliga uttryck har hög ålder och speglar gamla sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden, såsom *stejle og hjul* och *sværge og bande*. Det finns dock i det aktuella materialet också några moderna uttryck, såsom (*få ug med*) *kryds og slange* och *træk og slip*. Att dessa uttryck är få i materialet kan bero på den använda ordbokens ålder och dess eventuellt konservativa hållning till nybildningar och slanguttryck; en korpusundersökning av modern danska vore här påkallad. En sådan undersökning vore också av värde för att fastställa i vilken utsträckning de binomiala uttrycken används fritt och i vilken utsträckning de ingår i större fixerade enheter.

Vad gäller de semantiska relationerna mellan elementen i uttrycken kan vissa tendenser urskiljas, men stor försiktighet bör råda vid tolkningen på grund av svårigheter vid klassificeringen. Somliga fall av synonymer kan snarare rubriceras som närsynonymer än som absoluta synonymer (Lyons 1977, Alm-Arvius 1998), till exempel (*som det sig*) *hør og bør*. I vissa fall är det inte klart om två element skall främst betraktas som antonymer eller co-hyponymer. I uttrycket (*uden*) *hoved og hale* utgör elementen co-hyponymer, "kroppsdelar", men symboliserar främst en motsats, början och slutet av något, och har därför klassificerats som antonymer, liksom andra likartade uttryck, såsom *a og ø*, (*i*) *sind og skind* och *top og tavl*. I stort sett präglas de danska binomiala uttrycken främst av co-hyponymi och antonymi, men de ingående elementens syntaktiska karaktär har stor betydelse för förekomsten av en viss semantisk relation.

Olika försök har gjorts för att förklara varför en viss ordningsföljd mellan de ingående elementen i de binomiala uttrycken föredras i olika språk (Fenk-Oczlon 1989, Sobkowiak 1993). En jämförelse av uttryck från denna undersökning och av motsvarande uttryck i svenskan visar att både danskan och svenskan ibland tillåter olika ordningsföljd i sina uttryck och att de både språken ibland föredrar olika ordföljd i samma uttryck. Jämför till exempel danskans (*i*) *mark og skov*, *flod og ebbe*, (*i*) *skrift og tale*, *slet og ret*, (*hverken finde*) *ind eller ud*, (*nu må det*) *briste eller bære* och *ve og vel* med svenskans (*i*) *skog och mark*, *ebb och flod*, (*i*) *tal och skrift*, *rätt och slätt*, (*varken veta*) *ut eller in*, (*det må*) *bära eller brista* och *väl och ve*. Fixering av ordningsföljden mellan elementen är alltså inte absolut, och även om principen att ett kortare element går före ett längre (se ovan och Cooper & Ross 1975) skulle kunna förklara varför till exempel *tal och skrift* och *ebb och flod* används i svenskan och *skrift og tale* och *flod og ebbe* i danskan, så kan denna princip

inte alltid förklara den existerande ordningsföljden, utan en mer ingående undersökning vore på sin plats. Bestämning av betoning samt mer exakt uppmätt stavelselängd (jfr Riad 1992) kan eventuellt förklara varför viss ordningsföljd föredras.

Uttryck som en gång lexikaliserats och konventionaliserats lever kvar under mycket lång tid, eftersom språket präglas både av lekfullt skapande och segt bevarande av uttrycksformer. I de binomiala uttrycken förekommer ord och vändningar som inte (längre) har någon betydelse, medan uttrycken i sin helhet är lexikaliserade. Somliga ord förekommer enligt ordböckerna knappast i övrigt i danskan, till exempel *dit, dus, ene, favr, forgift, fremmest, fæ, gnidsel, kritte, mulm, pik, revl, rub, spinke, stub, och utide*. De binomiala fraserna har blivit ett slags språkets reservat för utdöda ord, liksom säkert är fallet med andra lexikaliserade fraser.

Det är uppenbart att många uttryck är idiomatiska i den meningen att slutsatser om betydelsen hos hela uttrycket inte kan dras utifrån kunskap om betydelsen hos de ingående delarna. Hela binomiala uttryck kan ibland klassificeras som idiom, men i vissa fall är endast ett av de två elementen metaforiserat, som i *saft og kraft*. I många fall är betydelsen hos de enskilda elementen svår att fastställa också efter ingående etymologiska och semantiska studier, varför det är uppenbart att betydelsen hos elementen inte uppmärksammas av språkanvändarna, fastän de fullständiga, lexikaliserade uttrycken fungerar mycket väl för dem i de vardagliga sammanhang där de används.

margit.bonnemark@hum.oru.se

Litteratur

- Albeck, Ulla (1941) *Dansk synonym-ordbog*. København: Schultz.
- Alm-Arvius, Christina (1998) *Introduction to Semantics*. Lund: Studentlitteratur.
- Austin, Paddy & Koenraad Kuiper (1988) Constraints on coordinated idioms. *Te Reo*, 3-17.
- Beckman, Natanael (1966) *Den svenska versläraren*. Lund: Gleerups.
- Bendz, Gerhard (1965) *Ordpar*. Stockholm: Norstedt.
- Bergenholtz, Henning (1992) *Dansk frekvensordbog*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Bruun, Erik (1978) *Dansk sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog*. Copenhagen: Gyldendal.
- Christiani, Brigitte (1938) *Zwillingsverbindungen in der altenglischen Dichtung*. Würzburg: Konrad Triltsch.
- Cooper, W.E. & J.R. Ross (1975) Word order. Grossman, R.E. m.fl. (red.). *Papers from the Parasession on Functionalism*, 63-111. Chicago: Chicago Linguistics Society.
- Dahl, Bendt Treschow (1903) *Dansk Ordbog for Folket udarbejdet af B.T.Dahl og H. Hammer under Medvirkning af Hans Dahl*. Khvn & Kra.
- Elbro, Carsten (1998) Valte, se skalte. *Mål & Mæle* no. 4, 28-31.

- Elbro, Carsten (1999) Stærke ordpar. *Mål & Måle* no. 2, 14-16.
- Fafner, Jørgen (1989) *Digt og form. Klassiske og moderne verslære*. København: C.A.Reitzel.
- Fenk-Oczlon, Gertraud (1989) Word frequency and word order in freezes. *Linguistics*, Vol. 27-1, 517-556.
- Gustafsson, Marita (1975) *Binominal Expressions in Present-day English*. Turku.
- Hauge, I. (1969) *Dansk ordbog med synonymer*. København.
- Hudson, Jean (1998) *Perspectives on Fixedness. Applied and Theoretical*. Lund: Lund University Press.
- Jakobson, Roman (1960) Closing statement: linguistics and poetics. Sebeok, Thomas A. (red.). *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 350-377.
- Janda, Michael (1997) Über "Stock und Stein". *Die indogermanischen Variationen eines universalen Phraseologismus*. Dettelbach: Röhl.
- Jeep, John M. (1995) *Alliterating Word-pairs in Old High German*. Bockum: Brockmeyer.
- Koskeniemi, Inna (1968) *Repetitive Word Pairs in Old and Early Middle English Prose: Expressions of the Type Whole and Sound and Answered and Said, and Other Parallel Expressions*. Turku: Turku Yliopisto.
- Krohn, Karin (1994) *Hand und Fuss. Eine kontrastive Analyse von Phraseologismen im Deutschen und Schwedischen*. Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborger germanistiske Forskninger 36. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lambrecht, Knud (1984) Formulaicity, frame semantics, and pragmatics in German binomial expressions. *Language*, Vol. 60, No. 4, 753-796.
- Lyons, John (1977) *Semantics. Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malkiel, Yakov (1959) Studies in irreversible binomials. *Lingua*, Vol. VIII, 113-161.
- Michelsen, Christian (1993) *Idiomordbog. 1000 talemåder*. København: Schultz.
- Molbech, Christian (1853-1866) *Dansk Glossarium eller Ordbog over forældede danske Ord...fra det 13:de til det 16:de Aarhundrede*. Kjøbenhavn.
- Molbech, Christian (1859) *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord 2. forøgede & forbedrede Udg.* Kjøbenhavn.
- Møllehave, Johannes (1995) *Lystig og ligefrem*. København.
- Nielsen, Niels Åge (1966) *Dansk etymologisk ordbog*. København: Gyldendal.
- Nielsen, Niels Åge (1976) *Dansk etymologisk ordbog*. 3. Revid. ugd. med et tillæg. København: Gyldendal.
- Nielsen, Niels Åge (1991) *Ordenes historie: dansk etymologisk ordbog*. København: Danmarks nationaleleksikon.
- Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980) 3. rev. och utvidg. uppl. Molde, Bertil & Ferlov, Niels (red.). Stockholm: Norstedt.
- Nudansk ordbog* (1984) København: Politikens forl.
- Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956) Grundlagt av Verner Dahlerup, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, redigeret af H. Juul-Jensen. København: Gyldendal.
- Ordbog over det danske Sprog* (1929) Ellevte Bind. Verner Dahlerup (red.). København: Gyldendalske boghandel/Nordisk forlag.
- Ottsen, Mathias Bendix (1963) *Hostrup-Dansk. Ordbog* udg. av Ella Jensen og Magda Nyberg. Bd 1. København.
- Rehling, Erik (1965) *Det danske sprog*. København: J.H.Schultz forlag.
- Riad, Tomas (1992) *Structures in Germanic Prosody. A Diachronic Study with Special Reference to the Nordic Languages*. Stockholm: Stockholm University.

- Sampson, Geoffrey (1980) *Schools of Linguistics*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Skyum-Nielsen, Peder (1992) *Fyndord. Studier i kortformernæs retorik*. Bind 1 och 2. København: Hans Reitzels forlag.
- Sobkowiak, Włodzimierz (1993) Unmarked-before-marked as a freezing principle. *Language and Speech*, 36 (4), 393-414.
- Den Store Danske Udtaleordbog* (1991) Brink, Lars & Jørn Lund et al. (red.). København: Munksgaard.
- Svenska Akademiens grammatik* (1999) Stockholm: Svenska Akademien.
- Svenska Akademiens ordbok över svenska språket* (1893-) Lund: Svenska Akademien.
- Thiele, Thomas (2000) *Ausgewählte Aspekte der korpusbasierten Analyse deutscher idiomatischer Wendungen*. Stuttgart: Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung.
- Toury, Gideon (1995) *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vendell, Herman (1897) *Bidrag till kännedomen om allitterationer och rim i skandinaviskt lagspråk*. Helsingfors.
- Vinterberg, Hermann & Jens Axelsen (1978) *Dansk-engelsk Ordbog*. Copenhagen: Gyldendal.
- Wenzlau, Friedrich (1906) *Zwei- und dreigliedrigkeit in der deutschen Prosa des 14. und 15. Jahrhunderts: Ein Beitrag zur Geschichte des neuhochdeutschen Prosastils*. Halle: Erhardt Karras.
- Wikborg, Eleanor (1975) *Carson McCullers' The Member of the Wedding: Aspects of Structure and Style*. Göteborg: Göteborgs universitet..

PROJEKT: DIVERGERENDE SPROGBRUG HOS UNGE OG BILINGVALE

Astrid Carstensen, Elin Fredsted, Karoline Kühl (Universität Flensburg)

Problemstilling

Siden januar 2004 har vi arbejdet på et forskningsprojekt med ovennævnte titel. Projektet, som finansieres af det tyske forskningsråd (Deutsche Forschungsgemeinschaft), er treårigt, så vi befinder os i skrivende stund i projektets første fase.

Projektets grundlæggende forskningsinteresse er at undersøge følgende spørgsmål:

- Hvilke sproglige ressourcer har tosprogede unge til deres rådighed, og hvordan bruger de dem?
- Kan vi finde bestemte strukturer i unge bilingvales sprogbrug og eventuelt regler for, hvad der er acceptabel bilingval sprogbrug, og hvordan sprogene interagerer med hinanden?
- Kan vi finde pragmatiske og psykolingvistiske forklaringer på denne sprogbrug?

Vores grundlæggende syn på to- og flersprogethed vil vi beskrive som en ressourcehypotese. Ressourcehypotesen står i modsætning til deficithypotesen (Søndergaard 1980), der fokuserer på, hvad de tosprogede **ikke** kan, men også til differenshypotesen (eller domænehypotesen) (Fishman 1971), der går ud på, at valget af sprogkode er knyttet til bestemte situationer eller sprogdomæner. Korrelationen mellem situation og sprogvalg er efter vores opfattelse aldrig stærk nok til at forudsige den bilingvales sprogbrug på mere end en bare nogenlunde præcis måde (Auer 1995: 115 ff.) Ressourcehypotesen fokuserer på, hvad de tosprogede faktisk gør med de sproglige ressourcer, de har til deres rådighed.

Sprogsituationen

Først ganske kort om sprogsituationen. Vores informanter er skoleelever, der er tilknyttet det danske og tyske mindretal i hhv. Sydslesvig og Sønderjylland. Vi undersøger sprogbrugen i fire klasser på tre skoler (76 informanter) i seks måneder. Skolerne ligger i henholdsvis Tinglev, Slesvig og Flensburg. Eleverne går i 6. og 7. klasse. Karakteristisk for informanterne er, at familie- og skolesprog sjældent er identiske. De fleste af eleverne er tidligt sekventielt tosprogede, dvs. at de typisk har stiftet bekendtskab med mindretalenes sindelagssprog i treårs-

alderen. Skolesystemernes sprognorm vil vi betegne som dobbelt monolingvalisme, da begge skolesystemer har som mål, at eleverne opnår en modersmåls lignende kompetence i standardvarietterne af dansk og tysk, og at de er i stand til at adskille sprogene funktionelt.

Undersøgelsesmetodik

Vi har indtil nu gennemført dataindsamlingen, der består af følgende enkeltundersøgelser:

- Deltagerobservationer (over en periode på 6 måneder).
- Skriftlige test, der skal give os et indtryk af, hvor meget af sprogsystemet den enkelte elev behersker på begge sprog.
- Fristile på begge skriftsprog, hvor vi specielt kigger på formuleringsevnen og evnen til at danne sprogligt og logisk sammenhængende tekster.
- Lydoptagelser, der består af (a) interview på begge sprog (med sprogsift fra interviewerens side) (b) et gruppearbejde, hvor eleverne skal producere et hørespil samt (c) frie gruppesamtaler. I alt har vi samlet ca. 50 timers optagelser.

De foreløbige resultater viser et bredt spektrum af sprogkontaktfænomener, som vi forløbige bestræber os på at udarbejde en deskriptiv systematik over. Vi vil dernæst analysere de strukturelle og funktionelle aspekter af sprogbrugen mere dybtgående og i større sammenhænge. Et af vores teoretiske mål er at nå frem til en bedre forståelse af sproglige konvergensfænomener.

Da der i hvert tilfælde er en individuel sprogbiografi knyttet til den enkelte elev, skal der udarbejdes en sprogprofil for hver informant indeholdende:

- informantens sprogbiografi
- analyse af informantens sproglige kompetence på begge (alle tre) sprog (hvad kan vedkommende)
- analyse af informantens sproglige performans på begge (alle tre) sprog (hvad gør vedkommende).

Analyse kategorier – strukturel analyse

Vi har foreløbig fundet det hensigtsmæssigt at fastlægge en deskriptiv systematik for de bilingvale strukturelle træk, vi er stødt på indtil videre:

A Låneoversættelser og fonologisk tilpasning (markering: fedt)

Låneoversættelser af enkeltord

”Alle har **lige** rettigheder”
”Tænk hvis jeg var en **snapssolsort**”
„Ja, **referat**, næste tirsdag ska vi olereej”

Låneoversættelser af faste udtryk

”jeg **har** megen **hunger**”
”de **har angst**”
”Das ist ok. Das ist **richtig genug**“
„Æ hun **gaun i rente** eller hva?”

Fonologisk tilpasning af enkeltord

”og så pludselig **stolprede** [ʃdɔlbʁəðə] han over hans far”

B. Kodeskift (markering: fedt)

B1) Ordinternt kodeskift og blandede sammensætninger

”en rød**bart**et mand”
„drei dumme **dividér**-Aufgaben“
„nej, de ska da for**kleide** jer”

B2) Indskudte leksikalske enheder (*insertion*)

Dansk som matrix, tysk som indlejret sprog

„**Taschenrechner**en viste det, alle **Taschenrechnere** viser det samme“
”Det er sådan en **Typ** med sådan en **Hut** og en **Zauberstab**”

Tysk som matrix, dansk som indlejret sprog

„Das ist doch kein **regnskov**, das ist normaler Wald, aber doch kein **regnskov**“
„Wenn keiner da ist, wird sie ja nicht denken, dass wir alle **pjekken**“

Tysk som matrix, sønderjysk som indlejret sprog

„D. hast du hier **gespilert**?“
„Das ist total **tæt**, ne?”

Sønderjysk som matrix, tysk som indlejret sprog

”Oh, ha hvo de **nerve**”
”Au, do **trete** o min foe.”

B3) Alternerende sprog

Syntaktisk integrerede helheder af indlejret sprog

„Må K. å mæ **in der großen Pause** gå æve ti æ Aldi?”
”Altså, vi har altid **Streichhölzer dabei**.”

Skift til et andet sprog / ikke syntaktisk integrerede sproglige helheder

„**ja fedt**, weißt du nicht mal das oder was?”
„åh mit tøj, **Mann, alles voller Mehl**“
”de har fundet ud af, **hier, wie heißt denn das**, MS ligger ikke i graven.”

C. Konvergens (markering: understregning). Begrebet konvergens anvender vi som en ”paraplykategori”, der betegner sprogs strukturelle (fonologiske, morfologiske og syntaktiske) og semantiske tilnærmelse til hinanden. Kontaktinducerede strukturelle forandringer kan omfatte direkte lån af strukturelle elementer, indirekte strukturel diffusion via leksikalske lån og strukturel transfer under langvarige, stabile bilingvale situationer og gensidig tilpasning mellem sproggrupper (Winford 2003: 62-63). Vi har fundet følgende karakteristiske træk på det morfologiske og syntaktiske område indtil videre:

Favorisering af fælles orddannelsesmønstre eller brug af orddannelsesmønstre fra det andet sprog:

„Jeg kaperer det ikke“

„Vi skal have en der funktionerer.“

„Min mor kan lav ’**ne** engelsk ævesætning ti dansk.“

Strukturel transfer af aktionsart fra det andet sprog:

„So, für die, die dabei sind fertig zu werden“ (dem, der er ved at være færdige)

„Bist du dabei größer zu werden?“ (er du ved at være den største?)

Sætningssyntaks: Konvergent sætningsledstilling (adverbialleddenens indbyrdes stilling)

Kan jeg tage den næste tirsdag med?”

„Hvo’ ska’ vi næste å o Klassenfahrt hen? ”

„Sie wurde zu Ehren von H.C. Andersen den 23. 8. 1913 errichtet.“

Verbalsyntaks: hovedverbet fra det ene sprog styrer verbalsyntaksen i det andet sprog

„mig fejler tre opgaver”

„ich fehl nur noch eine linje”

„betrækker det sig på ”mand” eller verbet?

„jeg synes det selv dumt uden billeder“

Semantisk konvergens: transfer af semantisk extension/intension

„Jeg kører gerne skøjter“.

Semantisk afvigende brug af modalverber

„Der soll noch abkühlen“

Funktionel analyse

Den anden del af vores analyse vil være af pragmatisk karakter, og her undersøger vi, hvad eleverne bruger deres sproglige ressourcer til ud fra et kommunikativt og interaktionelt synspunkt. Vores hypotese er, at den enkelte sprogbruger ud fra sin sproglige baggrund og kompetence vælger en bilingval strategi bestående af de sproglige muligheder, han/hun har til sin rådighed. Den sprogstrategi, der konkret vælges, kan dels være umarkeret, dvs. valgt ud fra en accept af en overordnet sprognorm (en ”makronorm”, f.eks. skolens sprognorm). Det sproglige valg kan også være situationsbestemt eller ske ud fra *speakers* eller adressatens foretrukne

eller dominerende sprog. En mere markeret brug af bilingvale strategier finder vi, hvor *speakers* sprogbrug er karakteriseret af et ønske om at kontekstualisere det sagte på en bestemt måde. De tosprogede strategier, der anvendes, er meget individuelle, og brugen af dem i interaktionen er varierede og fleksible.

Karakteristisk er imidlertid, at informanterne hele tiden befinder sig i en bilingval modus (Grosjean 1999): I skolesammenhæng er der – trods den overordnede norm om funktionel adskillelse af sprogene – hele tiden mulighed for input på dansk og tysk, henholdsvis tysk, sønderjysk og rigsdansk, hvilket betyder, at to eller tre sprog er ”på” hele tiden.

Hvis vi i første omgang ser bort fra de umarkerede sproglige valg, der hænger sammen med faktorer som overordnet sprognorm, situation eller domæne, elevens bilingvale kompetence, hensyn til adressat etc., så har vi foreløbig analyseret os frem til følgende forskellige funktioner, som er diskursorienterede og hænger sammen med, at speaker kontekstualiserer sin ytring på en bestemt måde ved at sætte det sagte i en bestemt relation til det forudgående:

”[...] what code-switching and prosody share is that their signaling value is basically relational. They convey information by setting off or establishing oppositions among sets of lexically coded strings.” (Gumperz 1992: 50)

Vi har foreløbig fundet frem til en liste af funktioner, men vi gør udtrykkeligt opmærksom på, at den efterfølgende liste i princippet og i sagens natur må være åben og uendelig, da der jo ikke er nogen grænser for den sproglige kreativitet.

Citatmodus

Talrige forskere i to- og flersprogethed har observeret, at kodeskifte ofte bruges i forbindelse med citater. Vi har valgt at betegne fænomenet som ”citatmodus”, men det interessante er, at begrebet ”citat” skal forstås relativt, da der ikke altid citeres i det sprog, den citerede person faktisk har talt.

„Immer dieses **”God fornøjelse”** oder **”God arbejdslyst”**, das macht mich aggressiv.“

Forklaring: Her citerer en elev læreren, som på opgavearkene tit skriver ”God fornøjelse” eller lignende. Men der findes også ”virtuelle citater”:

Elev: „Å så sie vi ti XX at vi ha vos **Materialien zu Hause. ”Du XX wir haben unsere Materialien zu Hause”.**

Forklaring: Her er citatet virtuelt. Eleven øver sig på, hvad hun skal sige til læreren.

Elev: ja det er- altså først kunne jeg li- kunne jeg li men nu hun er så- hun synes det er sjo-

Interviewer du ka osse forklare på tysk hvis du-

Elev: ja **also hart zu einem** æhm æhm æhm altså der hvor vi skulle vente der ved fysik da havde jeg bare sådan et i hånden og så sagde hun (1) **jaa du willst doch das jetzt nicht machen oder** (2) **und ich so ich mach doch garnichts** og det er dumt

Forklaring: (2) er et eksempel på et ”klassisk” selvcitat. Eleven citerer sig selv, sådan som hun har sagt det. Men i (1) citerer eleven noget, hendes dansklærer har sagt, men hun citerer det på tysk. Dansklæreren taler dog aldrig tysk med eleverne. Her bruges et kodeskift til at markere, at nu er det en anden, der taler.

Forandring i sprogmodus og illokution

En forandring i de involverede personers opfattelse af en situation kan medføre et sprogskift:

Lærer: K., soll ich dir helfen?

Elev: Ja.

Lærer: Så sej da naue pich.

Sønderjysk bruges her som en form for solidaritetssprog. Læreren afviger fra den officielle sprogmodus i en situation, der kan få eleven til at tabe ansigt, nemlig elevens problemer med at forstå matematikopgaven. Han tilbyder sin hjælp på sønderjysk frem for på tysk. På den måde viser læreren solidaritet over for eleven og tilkendegiver, at han vil komme eleven i møde på elevens præmisser.

Elev: De når ikke -

Lærer: Hvad?

Elev: De når ikke- **ach, vergiss es!**

I eksemplet her er det eleven, der revurderer situationen og sprogvalget. Hun forkaster det, hun egentlig ville sige, da hun ikke føler, at hun kan udtrykke det korrekt.

Genstart , gentagelser og reformuleringer

Selvkorrektur:

Elev: Christa hat erzählt, dass hier bei uns in der Kirche da ist ein **maleri**, also ein Bild, das weltberühmt ist.

Eleven bruger her kodeskift og indsætter det sønderjyske ord ”maleri”, da hun åbenbart ikke kender det tyske ”Gemälde”. Hun korrigerer herefter sig selv på tysk og indsætter det tyske hyperonym ”Bild” i stedet.

Samtalepartneren retter:

Elev 1: Sidste gang, da fik vi å å vi at vi sku hol **Aufsatz** næste gang.

Elev 2: Det heje ik’ **Aufsatz** Sanne, det heje **Vortrag**.

Elev 1 indsætter det tyske ord ”Aufsatz” i sin sønderjyske sætning, men vælger her en forkert betegnelse (der er ikke tale om en stil, men om et foredrag). Hun rettes af en klassekammerat, der overtager det tyske ord. Hun retter ligeledes med et tysk ord.

Spørgsmål, forklaringer, gentagelser på det andet sprog kan også hænge sammen med en ”forhandling” om betydninger:

Elev spørger læreren: K., hva’ heje det hvis man æ helt ”**arm**”, altså hvis man boe o æ **Straße**?

[....]

Elev: K., hva heje **verhungern** altså å sult, ja sult.

Lærer: sulte ihjel

Elev: Ej ik’ ihjel,

Lærer: Jo, hvis det æ **verhungern**, så døje do a det.

Der forhandles om ukendte ord og betydninger, indtil der findes en fælles forståelse for det udtryk der diskuteres.

Gentagelser i det andet sprog kan også bruges stærkt emphatisk:

Lærer: Ihr sollt viertel nach zehn in euren Betten sein.

Elev: Viertel **æve ti**.

Elev.: Han æ bøsse **Mann**, han æ **schwul**.

Elev: Ahhh. Føøøj. **Arschfumler!**

Lærer: Skriv dem af i dit kladdehæfte, **los!!**

Lærer: Kom så i gang. **Los. Meine Güte**. Det ka’ da ik’ være så svært.

Markering af uenighed, afstand og modvilje

Markering af uenighed sker typisk ved manglende sproglig akkomodation til samtalepartnerens sprog. Muligvis kan kategorien udvides til at omfatte alle såkaldte ”dispreferred responses” (Pomeranz 1984), men det kan vi endnu ikke sige med sikkerhed. De første to eksempler er lærer-elev situationer, dernæst en situation, hvor eleverne tager afstand fra hinandens fortolkning og opfattelse af en situation:

Lærer: X, ich möchte nicht mehr. Es ist Schluss jetzt.

Elev: Ja, æ gee å ue. Endda friville.

Lærer: Nein, das ist nicht mehr freiwillig. Das kommt auch ins Klassenbuch.

Elev: *Åååhhrrr!!*

Lærer: Ohne was zu malen.

Elev: Ja æ mal jo helle ik’.

Eleven viser her helt klart sin modvilje mod læreren og hele situationen ved konsekvent at tale sønderjysk til læreren. Dermed sætter hun sig op imod den officielle sprogmodus på den tyske skole, men går også direkte mod læreren, der har tysk som førstesprog.

Lærer: Ihr müsst jetzt fertig werden.

Elev: Heute noch?

Lærer: In zehn Minuten.

Elev: Hva’? Æ æ føst he op.

Lærer: Ja, das nützt alles nichts. Wir müssen fertig werden mit dem Text.

Eleven tager her afstand fra lærerens pres og understreger det ved at skifte til sønderjysk. Læreren ønsker at afslutte teksten, men eleven mener ikke at have fået nok tid til at løse opgaven. Vi har mange eksempler på denne form for subversivt sprogvalg i lærer-elev-kommunikation, hvor eleven markerer opposition og uenighed ved at skifte til det sprog, som læreren ikke favoriserer og ikke har anvendt i den givne situation (f.eks. tysk til dansklæreren på den danske skole, sønderjysk til tysklæreren på en tysk skole). I elev-elev-kommunikationen er det væsentligt vanskeligere at fastslå et lignende mønster, men det forekommer dog også. Problemet er, at der i elev-elev-kommunikationen langt fra altid er en regel for, hvem der forventes at tale hvilket sprog med hvem. Derfor bliver sprogskiftet i mindre grad et markeret kodeskift:

Elev 1: Ja er ist ganz schön sauer auf uns.

Elev 2: Nej, ik o mæ da. Æ snakke da mæ ham.

Elev 1: Ja, ja das kannst du ja gerne.

Elev 2 tager afstand fra situationen og fra elev 1, som han betragter som irriterende og som stående uden for den gruppe, han selv tilhører. Derfor ønsker elev 2 at markere afstand: Han er ikke uvenner med nogen og ønsker heller ikke at være det.

Sproglig "opportunisme"

Speaker skifter til adressatens foretrukne sprog, når *speaker* vil opnå noget. Det foretrukne sprog kan også være det sprog, der forventes i en bestemt situation, f.eks. i skolesammenhæng.:

Elev: „Må K. å mæ **in der großen Pause** gå æve ti æ Aldi?“

I det følgende vil læreren hurtigst muligt komme videre med undervisningen. Det er åbenbart for hurtigt for eleven, og han prøver at drosle undervisningstempoet:

Elev: Ja, ja prøv lich, **wir sollten das doch eben aufschreiben**

Metasproglige kontekstualiseringer

Et karakteristisk træk i forbindelse med kodeskift er, at sprogbrugerne ofte markerer kodeskiftet ved at indføre "sådan nogen", "så en" eller "so'n" for at gøre overgangen til det andet sprog mere flydende (*flagged code-switching*). Brugen af den slags teknikker tyder på, at sprogbrugerne er bevidst om, hvad det egentlig er han/hun gør. Det kan tolkes som et tegn på, at sprogbrugerne besidder en høj grad af metasproglig bevidsthed:

„Fordi der kommer bakterier ind eller sådan nogle **Keime**.“

”Ka vi ik sit i sån en **Kissenecke**?

”Da fehlt noch so'n Krokodil**næb**, oder wie das heißt“

”De bruger sådan nogle **Seifenbomber**.“

I andre tilfælde kan sådanne indskud i højere grad betragtes som en slags tøvesignal, der bruges for at vinde tid og for at undgå kodeskift i en situation, hvor en leksikalsk enhed ikke er til rådighed hurtigt nok i det mentale leksikon.

”De har fundet ud af, **hier, wie heisst denn das**, MS ligger ikke i graven.”

”Vi havde, **wie heisst das**, en stær i vores have.”

Egentlige metasproglige kommentarer forekommer også, hvor den ene elev kommenterer den andens sprogbrug:

”T. er plat. Hun sie **udviklingshæmmende**. Da hun sku rundt å sælg klistermærker soj hun **udviklingshæmmende**.”

”Was heißt einfach auf dänisch? **Enfach**?”

Det sidste eksempel viser, at eleven har gennemskuet noget væsentligt om det danske sprog i forhold til tysk, nemlig monoftongeringen af de højtyske diftonger.

Den høje grad af sproglig bevidsthed hos de tosprogede unge giver sig også udtryk i en forkærlighed for at lege med sproget. Sproglege forekommer særdeles ofte, vækker munterhed og er uden tvivl en vigtig faktor i skabelsen af en vi-følelse blandt de tosprogede elever. Desuden vidner sproglegene om en særdeles kreativ omgang med de bilingvale sproglige ressourcer:

Elev: Brødkurv (...) **Brotkurve** (...) ach nee Brotkorb.“

Elev: „Det smager ikke for stærkt, det smager bare **angenehm** ((nu er både læreren og sprogforskeren opmærksomme på eleven)) det smager **hammergut**.”

Også engelsk inddrages i leg og spil med sproget, f.eks. i form af ukonventionelle oversættelser. For de fleste af disse elever, der citeres i det følgende, er engelsk det fjerde sprog (efter sønderjysk, tysk og rigsdansk):

Elev til lærer: ”It’s **væk**. It’s **fuldstændig væk**!

Lærer: Have you made your homework?

Elev.: Hvafo naun **homework**?

Lærer: Was bedeutet ”a toy”?

Elev.: Kleidung ((Kommentar: dansk „tøj”))

Lærer: Was bedeutet „feel good“

Elev.: Viel Gutes

Afsluttende bemærkninger

Vi koncentrerer vores undersøgelse om to aspekter af flersprogede elevers sprogbrug: A) den sprogstrukturelle analyse og B) den pragmatisk-funktionelle analyse. Skift mellem sprogene har ofte pragmatiske årsager som kan fortolkes ud fra kommunikationssituationen og samtale-deltagernes forståelse af denne.

Begge analysetrin er dog interdependente, da det ikke kan lade sig gøre at definere f.eks. strukturelle, sproginterne begrænsninger for ”sprogblandinger” uden at tage hensyn til sprogsamfundets normer og graden af accept over for ”blandingssprog” i sprogsamfundet. Således er det blevet klart, at de to sprogsamfund i mindretalsskoler nord og syd for grænsen adskiller sig væsentligt fra hinanden, selv om det (tilnærmelsesvis) er de samme sprog, det handler om. Der er altså næppe tale om sproginterne forklaringer, når vi finder divergenser i elevernes bilingvale sprogbrug.

Det er f.eks. påfaldende, at der kodeskiftes mere uhæmmet mellem tysk og sønderjysk i de tyske mindretalsskoler nord for grænsen, mens der ser ud til at være tale om en højere grad af sproglig konvergens hos eleverne syd for grænsen – dog kun i elevernes dansk hos de elver, der har dansk som L2.

Samtidig er der også forskel på mindretallene, hvad angår accept af kodeskift: Åbenbart bliver kodeskift i højere grad accepteret i det tyske mindretal, hvor der muntert kodeskiftes efter behov. Til gengæld er danske lærere i Sydslesvig ikke tilbøjelige til at acceptere kodeskift i undervisningen. Her ser vi så til gengæld, at eleverne ofte forsøger at undgå ”åbent” kodeskift til tysk ved at blande tyske strukturer ind i deres dansk. En af vores (foreløbige) konklusioner er derfor, at visse typer af konvergenser opstår under sprogligt pres, når åbent kodeskift ikke er velset.

Litteratur

- Auer, Peter (1995) “The pragmatics of code-switching: a sequential approach”. In: L. Milroy & P. Muysken (red.) *One speaker, two languages*. Cambridge: Cambridge University Press (s. 115-135).
- Fishmann, Joshua (1971) *Sociolinguistics*, Rowley, Mass: Newbury.
- Grosjean, Francois (1999) “The bilingual’s language modes”. In: J. Nicol (red.) *One mind, two languages – bilingual language processing*. Oxford: Blackwell 2001 (s. 1-22).
- Gumperz, John (1992) “Contextualisation revisited”. In: P. Auer & A. di Luzio (red.) *The contextualisation of language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (s. 39-53).
- Muysken, Pieter (2000) *Bilingual speech – a typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, Carol (2002) *Contact linguistics – bilingual encounters and grammatical outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- Pomerantz, Anita (1984) “Agreeing and disagreeing with assessments”. In: J. Maxwell Atkinson & J. Heritage (red.) *Structures of social action*. Cambridge: Cambridge University Press (s. 57-101).
- Søndergaard, Bent (1980): *Sprogligt deficit*. Aabenraa: Amtscentralen for Undervisningsmidler i Sønderjylland.
- Winford, Donald (2003) *An introduction to contact linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.

SÆTNINGSNEGATION OG NEGATIVE OBJEKTER. ET KORPUSSTUDIE

Af Ken Ramshøj Christensen (SLK, Afd. For Engelsk, Aarhus Universitet)

1. Forord

I det følgende vil jeg først opridse ordstillingsfænomenerne der hører til sætningsnegation og transitive konstruktioner med ubestemt objekt – det negative objekts syntaks. Derefter ser jeg på om *ingen* og *ikke nogen* har samme distribution og om førstnævnte derfor kan anses for en sammensmeltet udgave af sidstnævnte. Herefter går jeg over til at gennemgangen af en konkordanssøgning i tre korpusser og hvad disse siger om anvendelsen af *ingen* og *ikke nogen*, i skriftsproget såvel som i talesproget.

2. Negation og ordstilling

På dansk er der relativt fast ordstilling. Subjektet kommer normalt før verbet, mens objektet normalt kommer efter – altså S-V-O.

At objektet ‘gerne vil’ stå lige ved siden af verbet kan blandt andet observeres ved de såkaldt lette led (ubetonede pronominer), som fx *den*. Normalt står nægtelsen før et nonfinit hovedverbum og således også før objektet, men hvis der ikke er et hjælpeverbum, står både hoved verbet og det lette objekt før nægtelsen (med et engelsk udtryk undergår pronominet *object shift*, jf. Vikner 1994, Holmberg & Platzack 1995). Dette er ikke muligt med ‘tunge led’, såsom *den gule hund*:

(1) a. Jeg så <u>den</u> ikke	S-V-O-Neg
b. *Jeg så ikke <u>den</u>	*S-V-Neg-O
c. Jeg har ikke set <u>den</u>	S-v-Neg-V-O
d. *Jeg har <u>den</u> ikke set	*S-v-O-V-Neg
(2) a. *Jeg så <u>den gule hund</u> ikke	*S-V-O-Neg
b. Jeg så ikke <u>den gule hund</u>	S-V-Neg-O

Negative objekter, såsom *ingenting*, *intet*, *ingen*, skal stå på den plads som normalt er udfyldt af nægtelsen. Negative objekter kommer altså før nonfinitte hovedverber, men efter finitte hjælpe- og hovedverber, og i bisætninger kommer negative objekter før alle verber (jf. Hansen 1984: 58, Jørgensen 2000: 93-94) – de eneste kontekster hvor dansk har S-O-V.

(3)	a. Jeg fik <u>ingenting/intet/ingen</u> gaver.	S-V-O _{Neg}
	b. Jeg fik <u>ikke noget/nogen</u> gaver.	S-V-Neg-O
(4)	a. Jeg har <u>ingenting/intet/ingen</u> gaver fået.	S-v-O _{Neg} -V
	b. Jeg har <u>ikke</u> fået <u>noget/nogen</u> gaver.	S-v-Neg-V-O
(5)	a. De vidste at jeg <u>ingenting</u> fik.	S-O _{Neg} -V
	b. De vidste at jeg <u>ikke</u> fik <u>noget</u> .	S-Neg-V-O

Negationspladsen skal være udfyldt for at sætningen kan være negativ, og det kan enten gøres med at adverbial som *ikke*, *aldrig*, *næppe*, *under ingen omstændigheder* eller *på ingen måde* eller med et negativt objekt (som undergår *NEG-shift*, jf. Christensen 2004).

Konstruktioner med *ingen* er (tilnærmelsesvis) synonyme med de tilsvarende med *ikke...nogen*. Dog synes nogle sprogbrugere at *ingen*-formen i konstruktioner med hjælpeverbum og i ledsætninger generelt er 'gammeldags' eller 'skriftsprogsagtig' og bruger altid *ikke nogen* i stedet for *ingen* i denne kontekst. Ikke desto mindre bruges *ingen*-formerne i talesproget såvel som i skriftsproget:

- (6) Kræfter som de ingen kontrol har over (DR, P1, Orientering, 25/7 2002 kl. 11.00)
- (7) Sheiken understreger at modstandsbevægelsen har faktisk ingen gidsler slået ihjel bortset fra en italiener der arbejdede som sikkerhedsvagt for amerikanerne. (Ole Sippel, direkte fra Bagdad, DR1, TV-Avisen, 21/4 2004, kl. 21:00)

Hvis *ingen* er styrelse for en præposition er det klart mere markeret end konstruktionen med *ikke...nogen*:

- (8) a. *Jeg har på ingen peget.
 b. ??Jeg har ingen peget på.

- d. Jeg har ikke peget på nogen.
- (9) a. *Jeg har i ingen bøger læst.
 b. ?*Jeg har ingen bøger læst i.
 c. Jeg har ikke læst i nogen bøger.

Søgning både i Korpus90 og Korpus2000, på ca. 26 millioner ord hver (begge via projekt VISL *Visual Interactive Syntax Learning*, <http://corp.hum.sdu.dk/corpusstop.da.html>) efter *ingen/ingenting/intet* fremflyttet hen over en præposition gav kun følgende tre (fire) eksempler:

- (10) Han ville ingenting tænke **på**, og de billeder der flakkede igennem bevidstheden ville han lade forsvinde uden at hæfte sig ved dem. (Korpus90)
- (11) Da sagen var blevet lagt frem her, kunne borgmesteren stort set ingenting svare **på**, og det der måske allerede på det tidspunkt kunne have fortalt os, at projektet var dødfødt, nemlig at det var en ledbus, blev heller ikke sagt, og det fremgik ingen steder af. (Korpus90)
- (12) Han kunne ingen snakke **med** om sin fortvivlelse, og at intet var til at holde ud længere, når de lige havde haft en prøve. (Korpus90)

Der findes dog også eksempler hvor præpositionen følger med det fremflyttede element (engelsk: *pied piping*) som i følgende passivkonstruktion hvor den understregede AGENS-frase står på en markeret plads:

- (13) Det kan af ingen arkivalier bevises, at jeg har været i Algier på en sådan sendefærd. (Korpus2000)

Sammenlign:

- (14) a. Det kan ikke bevises af nogen arkivalier at...
 b. Ingen arkivalier kan bevise at...

Desuden spiller vægtprincippet ind. Ligesom lette pronomielle led skal stå på 'letledspladsen', mens tunge ikke kan, synes anvendelsen af INGEN (= *ingen/ingenting/intet*) at være underlagt en slags 'tyngdelov': jo lettere det negative objekt er, jo mere acceptabelt lyder det, mens IKKE NOGEN (= *ikke nogen/noget*) i stigende grad bliver obligatorisk i takt med vægten:

- (15) a. Jeg har intet hørt.
 b. (?)Jeg har intet nyt hørt.
 c. *Jeg har intet nyt i sagen hørt.
 d. *Jeg har intet nyt i sagen om de stjålne malerier hørt.
 e. (?)Jeg har intet nyt hørt i sagen om de stjålne malerier.
 f. Jeg har intet hørt i sagen om de stjålne malerier.
 g. Jeg har ikke hørt noget nyt i sagen om de stjålne malerier.

Desuden kan INGEN's komplement 'strandes' på objektspladsen hvis det er en sætning som i (16), ligesom det er tilfældet hvis det er en præpositionsfrase som i (15)e-f ovenfor:

- (16) Til sidst kunne han intet andet foretage sig, end gnide den ophedede våde snudespids i store cirkler hen over den kølende nubrede muroverflade. (Korpus90)

Nedenfor vil jeg anvende udtrykket 'kompleks' for de tilfælde af fremflyttede INGEN der er 'tunge' i den forstand at de har et (ligeledes fremflyttet) postled eller et komplement som fx i (15)b-e.

3. Er *ingen* en sammensmeltet version af *ikke* og *nogen*?

Kirsti Koch Christensen (1986) har argumenteret for at analysere norsk *ingen* som en (synkron) sammensmeltning af *ikke* og *nogen* (som det er tilfældet diakront); dvs. de steder hvor *ingen* kan stå, skulle man også kunne have *ikke nogen*.

For at efterprøve om det kunne være tilfældet på dansk, har jeg søgt i Korpus90 og Korpus2000 med følgende søgemasker (NOGEN = *nogen/noget*):

- (17) a. **Negationsplads i hovedsætning:** Hjælpeverbum–*ikke*–NOGEN
 b. **Negationsplads i bisætning:** Subjekt–*ikke*–NOGEN–(?)–Hjælpe-/Finit verbum

c. **Forfelt:** *Ikke*–NOGEN–(?)–Finit verbum

Ingen af søgningerne gav noget resultat. Der var ingen forekomster af *ikke nogen* som topic (i forfelt), subjekt eller objekt. I disse kontekster bruges *ingen* (selvom jeg personlig mener at (18)c er væsentligt bedre, om end lidt ‘barnlig’, end (18)a og b):

- (18) a. Topic / Objekt: *[Ikke nogen bøger] har jeg læst.
b. Subjekt: *[Ikke nogen lingvister] har læst den bog.
c. Objekt: ?*Jeg har [ikke nogen bøger] læst.
- (19) a. Topic / Objekt: [Ingen bøger] har jeg læst.
b. Subjekt: [Ingen lingvister] har læst den bog.
c. Objekt: Jeg har [ingen bøger] læst.

Desuden er der en række af udtryk med INGEN som del af et adverbial der ikke kan konstrueres parallelt med IKKE NOGEN:

- (20) a. Jeg har [på ingen måde] sagt at det var i orden.
b. *Jeg har [på ikke nogen måde] sagt at det var i orden.
- (21) a. Jeg har [på intet tidspunkt] sagt at det var i orden.
b. *Jeg har [på ikke noget tidspunkt] sagt at det var i orden.
- (22) a. Jeg kan [under ingen omstændigheder] acceptere sådan noget.
b. *Jeg kan [under ikke nogen omstændigheder] acceptere sådan noget.
- (23) a. Jeg har [ingen steder] været.
b. *Jeg har [ikke nogen steder] været.

Konklusionen er at *ingen* **ikke** er, eller i hvert fald ikke behøver at være, resultatet af en synkron sammensmeltning af *ikke* og *nogen*.

Resten af dette foredrag handler om IKKE...NOGEN og INGEN som fremflyttet ubestemt objekt på negationspladsen. Med andre ord: hvor udbredt er *NEG-shift* på dansk?

4. Korpus90

4.1 Hovedsætninger

Der er anvendt følgende søgemaske:

(24) Hjelpeverbum – (?) – INGEN – (?) – Perfektum participium / Infinitiv

Eksempler fra søgeresultatet:

(25) At motorbåde, optimistjoller, andre sejljoller i det hele taget kan forårsage nøjagtig de samme skader, har øjensynlig ingen indflydelse **haft** på afgørelsen. (Korpus90)

(26) Havde det været Jonsen og ikke Styrk, der havde taget os på fersk gerning omme hos købmand Nissen, var der sikkert ingenting **sket**. (Korpus90)

(27) Trods et ubestrideligt tennistalent og 24 cm's større rækkevidde kunne Allan Larsen intet **stille** op i DM-finalen mod Christian Camradt, der vandt 6-4, 6-1. (Korpus90)

4.2 Bisætninger

Der er anvendt følgende søgemaske:

(28) Subjekt – INGEN – (?) – Hjelpeverbum / Perfektum participium / Infinitiv

Eksempler fra søgeresultatet:

(29) "Jeg kan bruge min læreruddannelse, men det kan lige så godt blive noget helt andet", spår Vilfort og slår fast, at han ingen ambitioner **har** om at blive fodboldtræner på seniorniveau. (Korpus90)

(30) Hvad der står fast er, at vi ingenting **ved**. (Korpus90)

(31) det eneste der ikke er tid til er at sætte sig passiv hen med hænderne i skødet og bilde sig ind, at vi intet ansvar **har**. (Korpus90)

(Bemærk i (29) at præpositionsfrasen *om at blive fodboldtræner på seniorniveau* er det 'strandede' postled til det fremflyttede *ingen ambitioner*.)

4.3 Fordeling

Til sammenligning er de forskellige søgekriterier også anvendt med IKKE...NOGEN i stedet for INGEN. I følgende tabel ses fordelingen af INGEN-konstruktioner med fremflytning i forhold til det samlede antal af **negative** transitive (hoved- og bi-) sætninger med hjælpeverbum og indefinit objekt:

(32) %INGEN af alle negative sætninger med ubestemt objekt i Korpus90

Sætning	Fordeling	Procent
Hovedsætning	178 INGEN / (826 IKKE...NOGEN + 178 INGEN) =	17,73%
Bisætning	491 INGEN / (1191 IKKE...NOGEN + 491 INGEN) =	29,19%
Total	669 / 2699	24,79%

(33) Antal INGEN i Korpus90

	<i>Ingen</i>	<i>Ingenting</i>	<i>Intet</i>	INGEN (sum)
Hovedsætning	53 (46 komplekse)	17	108 (8 kompl.)	178 (54 kompl.)
Bisætning	170 (157 komplekse)	49	272 (14 kompl.)	491 (171 kompl.)
Total	221 (203 komplekse)	66	380 (22 kompl.)	669 (225 kompl.)

5. Korpus2000

5.1 Hovedsætninger

Der er anvendt de samme søgemasker som i Korpus90. Eksempler fra søgeresultatet:

(34) Signalementet af den dræbte stemmer ikke overens med savnede personer i Danmark, og foreløbig har politiet ingen henvendelser **fået** fra offentligheden. (Korpus2000)

(35) Han kunne slet ingenting **huske**. (Korpus2000)

(36) Det har udviklingen intet **ændret** på. (Korpus2000)

5.2 Bisætninger

Eksempler:

(37) Eksempelvis kan han ikke med sikkerhed sige, at direktivet ingen konsekvenser **vil få** for bøgerne på biblioteket. (Korpus2000)

(38) Andre tror, vi er lidt dumme, og at vi ingenting **kan**. (Korpus2000)

(39) Hvis det viser sig, at de intet ærinde **har** i kredsen, så vil politiet føre dem direkte til Sandholmløjren et par kilometer fra Allerød. (Korpus2000)

5.3 Fordeling

(40) %INGEN i Korpus2000

Sætning	Fordeling	Procent
Hovedsætning	142 INGEN / (767 IKKE...NOGEN + 142 INGEN) =	15,62%
Bisætning	384 INGEN / (1179 IKKE...NOGEN + 384 INGEN) =	24,57%
Total	526 / 2482	21,19%

(41) Antal INGEN i Korpus2000

	<i>Ingen</i>	<i>Ingenting</i>	<i>Intet</i>	INGEN (sum)
Hovedsætning	43 (40 kompl.)	12	87 (4 kompl.)	142 (44 kompl.)
Bisætning	143 (138 kompl.)	12	229 (18 kompl.)	384 (156 kompl.)
Total	186 (178 kompl.)	24	316 (22 kompl.)	526 (200 kompl.)

6. BySoc

Talesprogskorpusset BySoc (http://www.id.cbs.dk/~pjuel/cgi-bin/BySoc_ID/index.cgi) består af transskriptioner af ca. 80 uformelle samtaler mellem københavnere (altså 'kun' københavnsk tale), i alt ca. 1,454 mio. ord. Materialet er indsamlet omkring 1987.

6.1 Hovedsætninger

Der blev ikke fundet nogen eksempler med *ingen* eller *ingenting* i hovedsætninger.

(42) jeg havde intet **hørt** om det her foretagende (BySoc)

6.2 Bisætninger

Der blev ikke fundet eksempler med *intet* i bisætninger.

(43) sådan nogen der ingen admiraler **har** af gode grunde (BySoc)

(44) valgte forsvaret at tage en civil som ingenting **kunne** i stedet for mig (BySoc)

6.3 Fordeling

(45) %INGEN i BySoc

Sætning	Fordeling	Procent
Hovedsætning	6 INGEN / (311 IKKE...NOGEN + 6 INGEN) =	1,89%
Bisætning	13 INGEN / (102 IKKE...NOGEN + 13 INGEN) =	11,30%
Total	19 / 432	4,40%

Tabellen i (46) nedenfor ser noget mere beskeden ud end de tilsvarende for Korpus90 og Korpus2000, men det skal bemærkes at BySoc er 17,8817 (26 mio./1,454 mio.) gange mindre en Korpus90 og Korpus2000. Tallene i de firkantede parenteser viser tallene ganget med 17,8817 så de er sammenlignelige med tallene fra Korpus90 og Korpus2000.

(46) Antal INGEN i BySoc

	<i>Ingen</i>	<i>Ingenting</i>	<i>Intet</i>	INGEN (sum)
Hovedsætning	0	0	6 [107]	6 [107]
Bisætning	12 (11 kompl.) [215 (197 kompl.)]	1 [18]	0	13 (11 kompl.) [233 (197 kompl.)]
Total	12 (11 kompl.) [215 (197 kompl.)]	1 [18]	6 [107]	19 (11 kompl.) [340 (197 kompl.)]

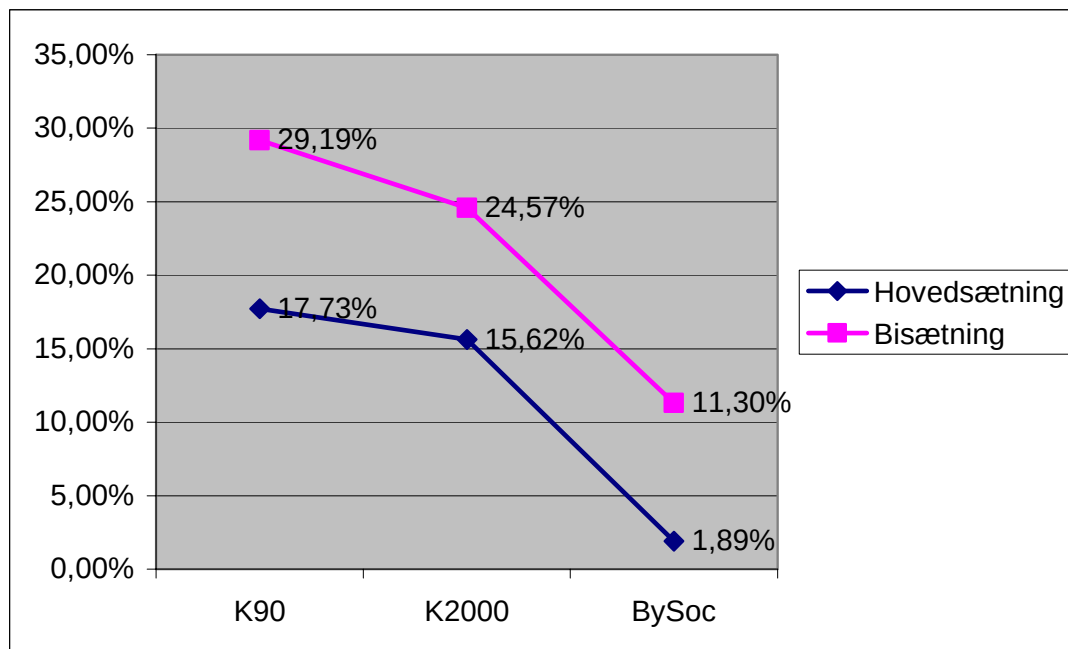
Givet at der sandsynligvis ville være eksempler på *ingen* og *ingenting* i hovedsætninger og *intet* i bisætninger (af den relevante type), ville nullerne forsvinde, og antallet af INGEN ville således nok ikke være mindre end i de andre korpusser – nok nærmere større: bemærk at antallet af *ingen* i bisætninger er større end antallet for samme i de to andre korpuser (jf. (49) nedenfor).

(Pga. 'hullerne' i INGEN-paradigmet og de lave antal er der således en vis portion usikkerhed forbundet med at sammenligne med BySoc.)

7. Kort sagt

Det er interessant at bemærke at der er flest INGEN i bisætninger i alle tre korpusser.

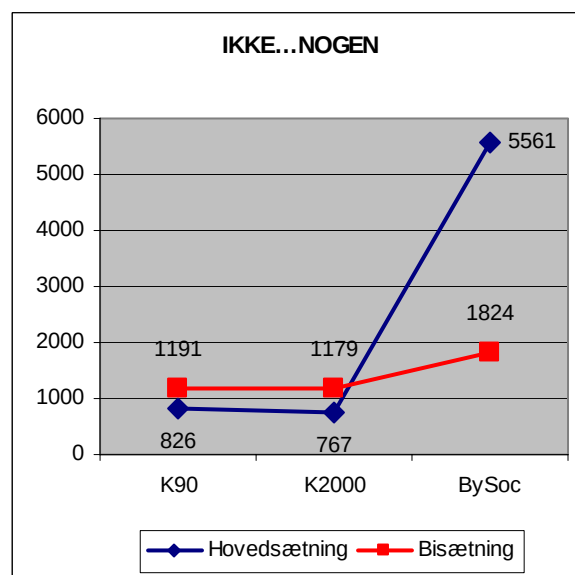
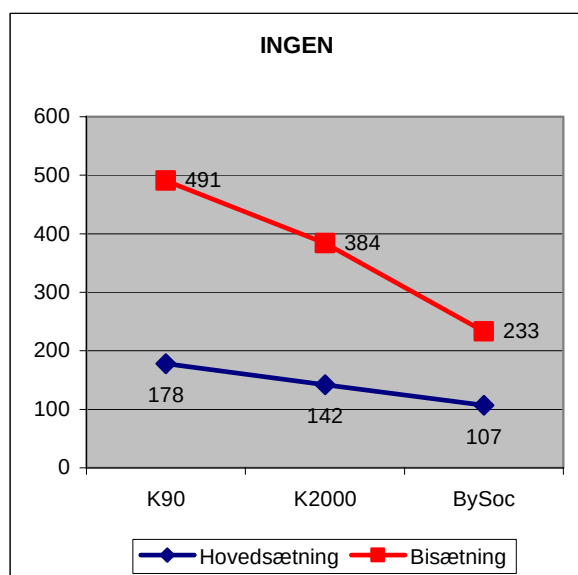
(47) %INGEN per negativ hoved-/bisætning med ubestemt objekt:

Generelt kan man sige at hvis fremflytningen af INGEN er formel, viser grafen at Korpus2000 er mindre formel en Korpus90 og, ikke overraskende, at BySoc er væsentligt mindre formel end Korpus2000. Fremflyttede negative objekter findes at stadig i talesproget, selvom det er i noget mindre grad end i skriftsproget.

Procentsatserne for BySoc ser meget små ud i forhold til dem for Korpus90 og Korpus2000. Ved nærmere eftersyn viser det sig at i stedet for et reduceret antal (ikke procent) af INGEN, er der en forøgelse i antallet af IKKE...NOGEN. Når man ganger tallene for IKKE...NOGEN med 17,8817 får man ca. 5561 for hovedsætninger og ca. 1824 for bisætninger – begge væsentligt højere end i de andre korpusser. Der er altså væsentligt flere negative sætninger i talesprogskorpusset end i de to skriftsprogskorpusser og med markant færre sætninger med fremflyttet INGEN. Faldet i antal af INGEN sker primært i de bisætninger:

(48) Antal INGEN og IKKE...NOGEN per sætningstype:

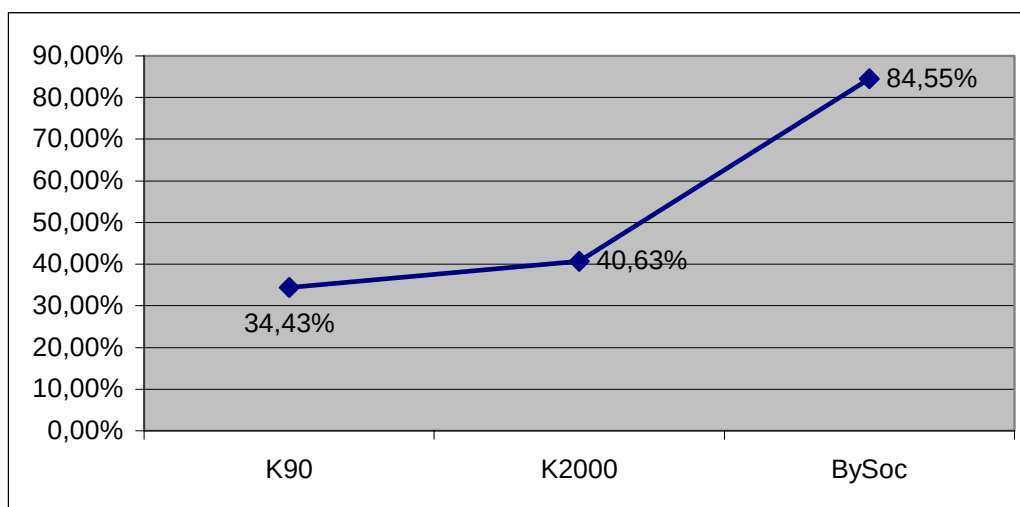

INGEN	K90	K2000	BySoc
Hovedsætning	178	142	(6) 107
Bisætning	491	384	(13) 233
Total	668	526	(19) 340

IKKE...NOGEN	K90	K2000	BySoc
Hovedsætning	826	767	(311) 5561
Bisætning	1191	1179	(102) 1824
Total	2017	1940	(313) 7385

Hvis man sammenligner antallet af **komplekse** versioner af INGEN (fx *ingen admiraler* eller *intet nyt*) i forhold til det samlede antal i **bisætninger** med IKKE...NOGEN (der var ingen eksempler med kompleks INGEN i hovedsætning i BySoc), viser det sig at der er tale om en stigning:

(49) %**komplekse** INGEN i negative **bisætninger** med fremflyttet ubestemt objekt:

(50) Antal INGEN per negative bisætninger med fremflyttet ubestemt objekt

INGEN	Korpus90	Korpus2000	BySoc
Andel	171 kompl. /491 total	156 kompl. / 384 total	[197 kompl. / 233 total]
%	34,43%	40,63%	84,55%

I Korpus90 består 9,24% (22/238) af alle de komplekse INGEN af 3 ord (INGEN-Adjektiv-Substantiv), mens tallet i Korpus er 9,95% (21/211). I BySoc er det nul.

(51) Antal ord i fremflyttet INGEN-frase

Antal ord	Korpus 90	Korpus 2000	BySoc
1	444	326	8 [143]
2	214	190	11 [197]
3	11	10	0
Total	669	526	19 [340]

Eksempler:

(52) Der har ingen offentlig debat været, og Novo har opnået en statslig accept af et indhold på op til 400 bakterier pr. gram produkt. (Korpus90)

(53) Vi har fortsat ingen officiel meddelelse modtaget fra de iranske myndigheder", fastslog Udenrigsministeriet i går inden mødet i Holland. (Korpus2000)

Summa summarum

- INGEN-formen (*NEG-shift*) findes stadigvæk i skriftsproget i en ikke ubetydelig grad, selvom antallet ser ud til at være dalende.
- Der er væsentligt færre tilfælde af INGEN i talesproget end i skriftsprog, at dømme ud fra Korpus90, Korpus2000 og BySoc. Ikke desto mindre anvendes INGEN i spontant talesprog og er altså ikke forbeholdt det formelle skriftsprog.
- Vægtprincippet ('tyngdeloven') sætter først rigtig ind efter 2 ord.
- Fremflyttet INGEN er væsentligt hyppigere i bisætninger end i hovedsætninger.
- Der er væsentligt flere negative sætninger (primært af typen IKKE...NOGEN) i talesprogs-korpusset end i skriftsprogskorpusserne. I forhold til gennemsnittet i antallet af IKKE...NOGEN i Korpus90 og Korpus2000 er der ca. 3,7 gange så mange tilfælde i BySoc. Hvis man medregner INGEN er der 3 gange så mange negative sætninger i BySoc.

Litteratur

- Christensen, Ken Ramshøj (2004) "Negative Objects, NEG-shift, and Crosslinguistic Microvariation", ms. præsenteret på *20th Scandinavian Conference of Linguistics, Workshop on Syntactic Microvariation*, Universitetet i Helsingfors, 8. januar 2004.
- Christensen, Kirsti Koch (1986) "Norwegian *ingen*: a case of post-syntactic lexicalization" i Dahl, Östen & Anders Holmberg (red.) *Scandinavian Syntax*, Institutionen för Lingvistik, Stockholms Universitet, 21-35.
- Jørgensen, Henrik (2000) *Indføring i Dansk Syntaks*, ms., Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet.
- Hansen, Erik (1984) *Dæmonernes Port. Støttemateriale til Undervisningen i Nydansk Grammatik*, 3. udgave, København: Hans Reitzels Forlag.
- Holmberg, Anders & Christer Platzack (1995) *The role of inflection in Scandinavian syntax*, New York: Oxford University Press.
- Vikner, Sten (1994) "Scandinavian Object Shift and West Germanic Scrambling" i Corver, Norbert & Henk van Riemsdijk (red.) *Studies on Scrambling*, Berlin: Mouton de Gruyter, 487-517.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

DEN INTEGRERENDE KOMMUNIKATIONSMODEL

Af Dorthe Duncker (Københavns Universitet)

Det integrerede sprogsyns indsigter om relationen mellem sprog og kommunikation, nemlig at sprog forudsætter kommunikation, har som konsekvens at den enkelte kommunikationsproces er individuelt kontekstualiseret og dermed unik. Tegndannelsen er forankret i den enkelte situation, og den kommunikative praksis er ikke bundet til en fast sprogkode. Disse erkendelser står i skarp kontrast til den ortodokse sprogvidenskabs credo om at kommunikation forudsætter sprog og kun er mulig i kraft af en fælles fast kode. Forestillingen om en fast kode tillader at man kan undersøge sprog uafhængigt af konkrete situationer, og dette er ifølge det integrerede sprogsyn slet ikke muligt. Uden den faste kode bryder de traditionelle kommunikationsmodeller – afsender-meddelelse-modtager-modeller – sammen, og det viser sig derfor nødvendigt at opstille en alternativ kommunikationsmodel på det integrerede sprogsyns præmisser.

Sprogsynet i den ortodokse sprogvidenskab

Forudsætningsforholdet mellem sprog og kommunikation er helt afgørende for vores forståelse af både sprog og kommunikation. Sprogvidenskabens antager traditionelt at sprog har primat, og at sprog *bruges* til at kommunikere med (jf. betegnelsen *sprogbruger*). Denne prioritering medfører (i) at kommunikation er afhængig af sprog og ikke omvendt, (ii) at sprog eksisterer inden og uafhængigt af konkrete kommunikationssituationer, og (iii) at sprog derfor kan studeres som isoleret fænomen. Dette adskillende sprogsyn har domineret det 20. århundredes sprogforskning og har muliggjort konstruktionen af en disciplin der har det autonome sprogsystem som sin genstand, lingvistikken.¹ Det adskillende sprogsyn spiller hermed en afgørende rolle for sprogvidenskabens selvforståelse som en selvberoende disciplin, i modsætning til filologiens tekstafhængighed og status af servicedisciplin for litteraturvidenskabens. Op gennem det 20. århundrede er denne eksklusive fagforståelse blevet udfordret i talrige tilfælde, hvilket ses af de mange bindestregslingvistikker som sætter spørgsmålstegn ved

¹ Se fx Saussures og Hjelmslevs argumentationer for sprogvidenskabens selvstændighed (Saussure 1916: 23-35; Hjelmslev 1943:7).

autonomipåstanden, bl.a. sociolingvistikken, den kognitive lingvistik og den funktionelle lingvistik. Deres ærinde er at forklare fænomener som enten ellers ignoreres eller lades uforklaret, og de modificerer herved forestillingen om sprogets autonomi ved at indhente eksterne forklaringer i sociale, kognitive eller funktionelle forhold som kan gøre rede for sprogsystemets indretning. Disse retningers sprogsyn kan betegnes som svagt adskillende, idet ingen af dem for alvor betvivler forudsætningsforholdet mellem sprog og kommunikation, og det efterlader dem med uløselige problemer.²

Den traditionelle kommunikationsmodel: afsender-meddelelse-modtager

Den ortodokse sprogvidenskabs forudsætningsforhold mellem sprog og kommunikation går igen i dens kommunikationsmodeller. Der findes mange modeller på markedet, men forskellene mellem dem stikker ikke ret dybt. De er alle fælles om komponenterne afsender, meddelelse og modtager og kan derfor overordnet karakteriseres som afsender-meddelelse-modtager-modeller. Modellerne afbilder et forløb som starter hos afsenderen der sender en meddelelse til modtageren via en kanal; kanalen er således også en komponent i modellen. Meddelelsen udgår fra afsenderen, det er afsenderen der bestemmer *at* der skal kommunikeres, og det er afsenderen der beslutter hvilket budskab der skal meddeles og til hvem. Egentlig er der tale om en model for tankeoverførsel, men da vi ikke kan overføre tanker direkte – ad nogen kendt kanal i hvert fald – er vi nødt til at oversætte dem til en form som lader sig overføre. Det er hér sproget kommer ind i billedet, nemlig som det forudsatte middel der gør kommunikationen mulig. Ved at sprogliggøre budskabet kan det transmitteres fra afsenders hjerne til modtagers.³ Der er altså tale om en kodningsproces hvor afsenderen udvælger informationer og bruger sproget til at kode dem ind i en meddelelse, og hvor modtageren omvendt bruger det til at afkode meddelelsen med for at kunne afgøre hvilke informationer der er tale om. For at det skal kunne fungere, må sproget for det første eksistere *inden* nogen begynder at ville bruge det på denne måde, og for det andet må afsender og modtager have adgang til *samme* sprogkode (i modsat fald vil modtageren kunne afkode meddelelsen for andre informationer end dem afsenderen havde sendt). Idealet for kommunikationen er at de informationer afsenderen har valgt at indkode i meddelelsen, transmitteres intakte og uden forvrængninger til modtagerens hjerne.

Den bærende søjle i hele tankeoverførselskonstruktionen er den faste kode, sproget, der gør

² Se fx Frans Gregersens disputats *Sociolingvistikkens (u)mulighed* (1991).

³ Se kritik af “the conduit metaphor” i Reddy (1979).

det muligt at transmittere meddelelsen. Uden koden falder modellen fra hinanden, og den transmitterbare meddelelse forsvinder. Men den faste kode kan *ikke* forudsættes og kan derfor heller ikke være betingelsen for at vi kan kommunikere i det hele taget (jf. Duncker 2002, 2004). I det øjeblik koden ikke kan forudsættes, skifter fokus fra *målet* med kommunikationen til selve *processen*, fordi det bliver klart at hvis der ikke inden kommunikationen går i gang, foreligger noget færdigt tegnsystem med faste relationer mellem informationer og deres kodeækvivalenter, så er tegnene nødt til at blive forhandlet på plads i løbet af selve kommunikationsprocessen. Det vil sige at *kommunikation er forudsætning for sprog* og ikke omvendt, og det er den ontologiske prioritering som det integrerede sprogsyn foretager.

Det integrerede sprogsyn

Det integrerede sprogsyn udspringer af *Integrational Linguistics* hvis hovedteoretiker Roy Harris gennem de seneste to årtier minutiøst og systematisk har undergravet den ortodokse sprogvidenskabs teoretiske fundament (bl.a. Harris 1980, 1981, 1996, 1998). Det integrerede sprogsyn erkender at selve informationsbegrebet forudsætter *nogen* som informationen er information for. Vi bliver uophørligt udsat for sanseindtryk, men det er kun en del af disse indtryk vi er i stand til at integrere, andre passerer uintegreret forbi. Personer behersker basale integrerende teknikker til bearbejdning af sanseindtryk, men hvorvidt vi er i stand til at integrere dem, afhænger af hvem vi er, hvad vi ved, gør, har gjort, kan huske, har glemt, har planlagt, hvem vi er sammen med og af situationen i øvrigt.

Ifølge det integrerede sprogsyn er kommunikation en proces mellem personer i en konkret situation hvorved (mindst) to hændelser integreres sekventielt (jf. Harris 1996:63-78). En person kan integrere to hændelser sekventielt hvis og kun hvis den anden i situationen komplementerer den første, idet personen opfatter den første hændelse som et kommunikativt initiativ fra en anden person og i forlængelse heraf udfører en komplementerende følgehandling. Processen foregår i en situation som er indlejret i en kommunikativ infrastruktur.

Situation og kommunikativ infrastruktur

Den kommunikative infrastruktur (jf. Harris 1996:28) består af forskellige faktorer som på hver sin måde har konsekvenser for konkrete kommunikationsprocesser. Der er biomekaniske faktorer som har at gøre med at vi er mennesker, går oprejst på to ben og har de fem sanser vi har. Den menneskelige høresans kan således ikke opfange lyde meget over 1000 Hz, hvad flagermus' og delfiners kan, og lysopfattelsen i menneskeøjets sanseceller er begrænset til bølgelængder mellem

ca. 400 og ca. 725 nm, mens fx fugle- og fiskeøjne også kan opfatte kortbølget ultraviolet lys. Der er makrosociale faktorer som omfatter alle forhold der involverer sociale relationer til andre personer, og endelig er der selve omstændighederne ved kommunikationssituationen.

Situationen er altså helt central. Man finder også situationen inddraget i nogle af afsender-meddelelse-modtager-modellerne, men netop inddraget med det formål at fungere som basis for entydiggørelse af tegn der ifølge sprogsystemet ellers er potentitelt flertydige. I det integrerede sprogsyn er situationen ikke et bagtæppe man kan trække ned for at skifte scene, men selve forankringen af og grundlaget for kommunikationsprocessen.

Initiativ og følge i den integrerende kommunikationsproces

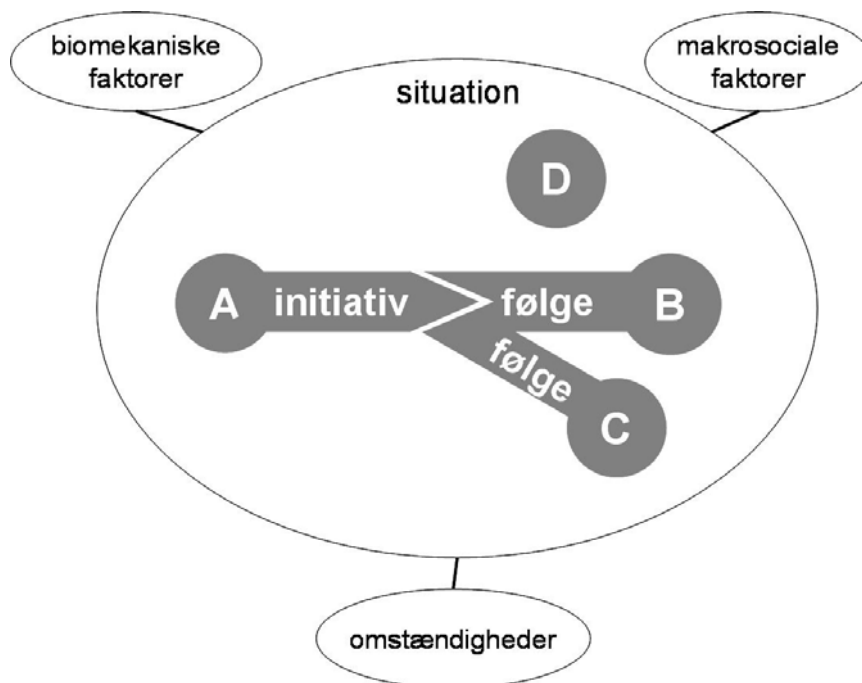
Der er en nødvendig logisk relation mellem person og situation, uden personer har vi heller ingen situationer (Zinkernagel 1992). Antag derfor en situation med en person A, og lad A udføre en handling. Antag endvidere en anden person B i samme situation, og antag at B med sine sanser er i stand til at opfatte A's handling (biomekaniske faktorer). B kan nu opfatte A's handling som et kommunikativt initiativ (jf. Figur 1). Hvis B opfatter handlingen sådan, skyldes det at B under de givne omstændigheder inden for den kommunikative infrastruktur kan se handlingen som led i et nærmere bestemt hændelsesforløb. Efter at have erkendt dette hændelsesforløb – eller genkendt det fra tidligere situationer – kan B udføre en komplementerende følgehandling til A's initiativ.

A har altså ikke kontrol over hverken situationen eller processen, og derfor bliver A's eventuelle intentioner også underordnede. Det afgørende er hvilken komplementerende følge B producerer, eller om B producerer en følge i det hele taget. Det er altså B der i situationen bestemmer om der bliver udført en komplementerende følgehandling og i givet fald hvilken, men kun i det tilfælde hvor B producerer en følge, er det muligt at afgøre at der har fundet en kommunikativ proces sted.

A's intentioner er naturligvis ikke ligegyldige – navnlig ikke for A – men de er ikke bestemmende for hvorvidt der finder en kommunikativ proces sted. Ideen om meddelelsen fra den traditionelle model medfører en forestilling om at afsenderen kan overføre et bestemt budskab til modtageren, og at idealet for overførslen er en form for identitet mellem afsenderens og modtagerens mentale repræsentationer af budskabet, bl.a. ved at modtageren erkender afsenderens hensigt med meddelelsen. Denne forestilling findes ikke i den integrerende model.

Det er også muligt for B at opfatte en hændelse som et kommunikativt initiativ, selv om hændelsen ikke er resultat af nogen anden persons handling. Personer kan slet ikke lade være med

at engagere sig i kommunikative processer. Den eneste måde at integrere en hændelse på kan være at opfatte den som et kommunikativt initiativ (jf. religiøse tolkninger af ellers uintegrerbare hændelser).

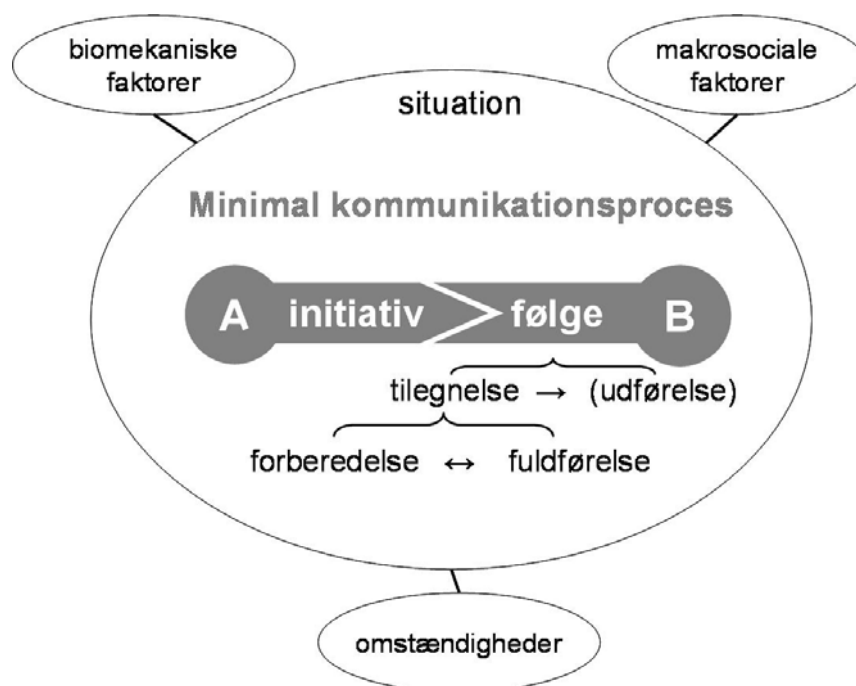

Figur 1 Den integrerende kommunikationsproces.

Det er heller ikke sådan at man må regne med at der kun findes én bestemt følge som komplementerer et initiativ. Hvis der er flere personer til stede i situationen, kan fx C godt se A's handling som et initiativ, men måske integreret som led i et andet hændelsesforløb end det B kom frem til. Det vil sige at C kan udføre en tilsvarende, men ikke desto mindre forskellig følgehandling, og at de måder parterne kan konstruere følger på, således også afhænger af omstændighederne. Endelig kan der være personer, D, som enten ikke opfatter A's handling som et kommunikativt initiativ, eller som nok gør det, men som afstår fra at producere nogen komplementerende følge, eller som udsætter udførelsen til senere (jf. chat og sms, se Laursen 2005).

Den minimale kommunikationsproces

Den minimale kommunikationsproces består i integreringen af et sekvenspar: et kommunikativt initiativ og en komplementerende følge (jf. Figur 2). Følgehandlingen kan igen være flerleddet, men vil som minimum bestå af en tilegnelsesproces, som udelukkende er subjektiv. I nogle tilfælde kan det være tilstrækkeligt, fx blot at lytte, men det kan også være påkrævet i situationen

Figur 2 Den minimale kommunikationsproces.

at udvise lytteadfærd,⁴ eller ikke bare at have opfattet at den anden fryser, men også rejse sig op og lukke vinduet. I disse tilfælde omfatter den komplementerende følge desuden en udførelsesdel, som er intersubjektiv. Under alle omstændigheder ligger tilegnelsen før udførelsen i tid.

Tilegnelsesprocessen er igen tvedelt i en forberedende og en fuldførende del, men her kan man veksle frem og tilbage mellem delene, eller de kan være næsten sammenfaldende i tid. Hvis man fx læser en tekst, er det en nødvendig forberedelse at man vender papiret den rigtige vej og bevæger øjnene i læseretningen (afhængigt af kendskab til og beherskelse af bestemte makrosociale praksisser), og det kan foregå stort set samtidig med at man fuldfører tilegnelsen af teksten. Om man så derefter også udfører en eller anden yderligere handling (intersubjektivt), kommer an på omstændighederne.

I modsætning til den traditionelle kommunikationsmodel opererer den integrerende model ikke med noget ideal eller noget facit for processen. Den person der udfører initiativet, og som altså svarer til afsenderen i den traditionelle model, kan sagtens have intentioner om at ville informere den anden om noget eller få vedkommende til at gøre et eller andet, men dette er ikke bestemmende for om der finder en kommunikationsproces sted eller ej. Det afgørende er hvilken type følge den anden part, som svarer til den traditionelle modtager, frembringer. 'Modtageren' tildeles altså en langt mere aktiv rolle i den integrerende model end i den traditionelle, og hele

⁴ Bemærk at det er principielt muligt at udvise lytteadfærd uden faktisk at lytte (jf. Harris 1996:73).

kommunikationsprocessen opfattes som et gensidigt projekt. I den integrerende model er 'modtageren' *med* til at konstruere betydningen af initiativet *sammen* med 'afsenderen'. Det er ikke 'afsenderen' der enerådende bestemmer hvad kommunikationen går ud på. Dette medfører også at kommunikationsprocesser som ifølge afsender-meddelelse-modtager-modellerne ville blive analyseret som defekte eller mislykkede på forskellig vis, ifølge den integrerende model fremstår som helt normale og måske endda får fremhævet deres dynamiske kvaliteter.

Sandalsagen – eksempel på en integrerende kommunikationsproces

I maj 2003 satte Coop Danmark et parti plastsandaler med påtrykte motiver til salg i sine Kvikly-butikker. Denne handling blev af mange opfattet som et kommunikativt initiativ, men hovedparten af de komplementerende følgehændlinger som det udløste, kom bag på Coop Danmark i et sådant omfang at salget af sandalerne blev indstillet efter blot fire dage. At udstille en genstand så andre kan inspicere den, fx ved at sætte en vare til salg, illustrerer den helt simple integrering af to hændelser hvor udstillingen fungerer som et kommunikativt initiativ og inspektionen som den tilsvarende komplementerende følge. Sandalerne var badesandaler af en velkendt type, og motiverne som var trykt på dem kendes fra katolsk kitsch. Det eneste nye i sammenhængen var motivernes placering, nemlig på sandalernes trædeflade.

Kommunikationsprocessen blev sat i gang da Coop Danmark satte sandalerne til salg den 10. maj. Allerede samme aften indgav det katolske menighedsråd i Vordingborg politianmeldelse mod Kvikly for blasfemi med henvisning til at motiverne på sandalerne forestillede Jesus og Jomfru Maria; senere fulgte flere politianmeldelser. To dage senere, den 12. maj, gik en gruppe personer ind i Kvikly i Viby ved Århus og ødelagde samtlige sandaler i butikken. En lang række personer skrev læserbreve til aviserne, chatindlæg på internettet og protestbreve direkte til Coop Danmark. Hertil kommer at der selvfølgelig også var mange som købte sandalerne, og andre igen som foretog sig alt muligt andet. Pointen er at der på baggrund af ét og samme initiativ blev produceret mindst fem forskellige typer af komplementerende følgehændlinger som alle hver især integrerede initiativet på sin egen måde inden for den kommunikative infrastruktur.

Tilegnelsesdelen af de komplementerende følger inddrog biomekaniske faktorer i form af de involverede personers evne til at se og føle på sandalerne, og se og genkende motiverne på dem, og makrosociale faktorer i form af viden om hvordan man plejer at bruge sandaler, at man fx ikke plejer at bære dem i en snor om halsen eller hænge dem på væggen. Til fuldførelsen af tilegnelsesprocessen hørte så yderligere inddragelse af den makrosociale omstændighed at motiverne var religiøse, og at de var påtrykt trædefladerne med den konsekvens at man ikke kan

undgå at træde på billederne når man har sandalerne på. Forståelserne af disse elementer førte tilsammen til dannelse af nye betydninger som ikke fandtes før den konkrete kommunikationsproces gik i gang, selv om hverken sandalerne eller motiverne hver for sig var nye.

Nogle personer så initiativet som led i et blasfemisk projekt ved at integrere det med historiske makrosociale kendsgerninger fra oldkirkens kamp mod romerne som tvang kristne til at træde på korset eller billeder af Jesus. Andre sondrede mellem om motiverne sad på over- eller undersiden af sålen. Idet de sidder på oversiden, træder man ikke på dem, men bliver båret af dem, og denne fortolkning gav anledning til en med sikkerhed ny betydning i situationen, nemlig at man ved at gå med sandalerne “går i Jesu fodspor”. Herudover var der flere som kunne huske en fodbeklædning fra 1970'erne, Jesus-sandaler, og som integrerede Kwickly-sandalerne i denne sammenhæng. Disse følgetyper var alle sproglige selv om initiativet ikke var det, og processen illustrerer hermed at sproglige og ikkesproglige initiativer og følger uproblematisk kan integreres, men de demonstrerer også at man ikke kan kommunikere *om* billeder med billeder; her er man nødt til at slå over i refleksiv og dermed sproglig kommunikation for i fællesskab at tale/skrive sig frem til hvad billederne og deres placering betyder under de konkrete omstændigheder.

Endelig viser eksemplet også at man godt kan deltage aktivt i en kommunikativ proces og producere komplementerende følgehandlinger uden at besidde den makrosociale færdighed at beherske det kultursprog der ellers praktiseres i situationen, in casu at tale dansk. De personer som ødelagde alle sandalerne i Kwickly i Viby, var kristne irakere, og herved aktualiseredes endnu en makrosocial faktor, nemlig at det i arabisk kultur anses for stærkt fornærmende at vise fodsåler og at træde på noget.

Udførelsen af alle disse forskellige følgehandlinger kom så igen til at fungere som et nyt kommunikativt initiativ som Coop Danmark producerede en følge til ved den 14. maj at tage sandalerne af hylderne igen og ved at udsende en pressemeddelelse. I pressemeddelelsen påberåbte supermarkeds kæden sig sin oprindelige hensigt med at indkøbe og sælge sandalerne fordi de var “smukke og moderne”; det havde ikke været hensigten at støde nogen, men samtidig havde man heller ikke regnet med at kombinationen af velkendte katolske motiver på velkendte badesandaler kunne give anledning til dannelsen af hidtil ukendte betydninger. Selv om Coop Danmark henviste til den oprindelige intention med sandalerne og gjorde opmærksom på at de var blevet misforstået, så kunne de dog ikke dermed annullere kommunikationsprocessen, endsiige benægte at den havde fundet sted. De kunne blot beklage at den ikke fik det forløb de havde tænkt sig.

Rekontekstualisering og reintegration

Dagen efter Coop Danmark havde trukket sandalerne tilbage, indgik en ny komplementerende følge i processen: En ansat ved Katolsk Bispekontor med forstand på liturgi gjorde opmærksom på at det nok slet ikke var Jesus som var afbildet på sandalerne, men derimod disciplen Judas Thaddæus. Det kunne man se af klædedragten og af skikkelsens holdning, men navnlig af den medaljon som den afbildede figur har om halsen, og som viser et billede af Jesus.

Denne hændelse fik kommunikationsprocessen til at tage en ny drejning, idet integreringen af det oprindelige initiativ – som hvilede på en genkendelse af Jesus på sandalerne – hermed blev indsat i en ny sammenhæng. Det blev rekontekstualiseret og dermed åbent for reintegration. Eksemplet illustrerer tydeligt hvordan tegn kun eksisterer i kraft af unik kontekstuel integrering, at konteksten ikke er stabil, men ændrer sig i takt med omstændighederne, og at en tidligere betydning derfor kan ændres ved at blive reintegreret under nye omstændigheder.

Menighedsrådsformanden fra Vordingborg som indgav den første politianmeldelse, var ikke parat til at ændre sin oprindelige forståelse; han mente stadig at der blev trådt på hans religion. Andre gennemgik hele tilegnelsesprocessen på ny under hensyn til de ændrede omstændigheder og diskuterede hvem det er i orden at træde på, og om det overhovedet er i orden at træde på nogen. Ved samme lejlighed blev tilegnesspørgsmålet om motivernes placering genoptaget. Er det fx i orden at brænde et billede af Jesus på et lys når det ikke er i orden at træde på billedet?

Denne reintegrerende del af forløbet, som fortsatte ind i juni måned bl.a. i forskellige chatrum, illustrerer også hvordan den enkeltes subjektive fuldførelse af en tilegnelsesproces kan intersubjektiviseres i kraft af en udførelsesdel der igen fungerer som et følgende kommunikativt initiativ (jf. Figur 2).

Den ustandselige kontekstualisering

Adskillige måneder senere, i oktober 2003, komplementeredes endnu et initiativ som indgik i sandalsagen, nemlig da politiet besluttede ikke at rejse sigtelse mod Coop Danmark og Kvickly for blasfemi på grundlag af politianmeldelserne. Til grund for sin afgørelse lagde politiet bl.a. at Coop Danmark ved at reagere så hurtigt og tage sandalerne af hylderne efter blot fire dage ikke havde haft til hensigt at optræde blasfemisk. Og denne sidste turnering af sagen viser måske allerklarest hvordan spørgsmålet om 'afsenderes' kommunikative hensigter er noget som andre er med til at afgøre. Netop afklaringen af personers agtsomhed eller uagtsomhed ved udførelsen af en handling er et væsentligt juridisk emne.

I juni 2004 gik en ny kommunikationsproces i gang hvor et par sandaler udgjorde det kommunikative initiativ. Denne gang var det supermarkedskæden Føtex som havde sat et parti badesandaler til salg. Sandalerne var af helt samme type som Kwicklys, men nu med nonfigurative mønstre på. Et af mønstrene blev af personer med den makrosociale færdighed at læse religiøs arabisk kalligrafi tolket som Allah. Andre som godt kunne læse arabisk, men ikke den særlige kalligraferede variant, mente ikke at der var tale om skrift, blot om et tilfældigt mønster. Forløbet af denne proces kan kun følges ved integrering af den første sandalsag og de unikke tegn som den resulterede i, og det viser at kontekstualiseringen er ustandselig, og at konteksten i sig selv er et integreret kontinuum af tegn. Men det er en helt anden historie.

Litteratur

- Duncker, Dorthe (2002) Dynamikken i sproget. *Studier i Nordisk 2000-2001*, red. Kjeld Kristensen, København: Selskab for Nordisk Filologi: 15-29.
- Duncker, Dorthe (2004) "Som at gå i Jesus' fodspor". Den integrerende kommunikationsproces. *Sprogpsykologi. Udvalgte kerneemner*. red. Marianne Ratje & Linda Svenstrup, København: Museum Tusculanums Forlag: 201-220.
- Gregersen, Frans (1991) *Sociolingvistikens (u)mulighed: videnskabshistoriske studier i Ferdinand de Saussures og Louis Hjelmslevs strukturalistiske sprogteorier*. København: Tiderne Skifter.
- Harris, Roy (1980) *The Language Makers*. London: Duckworth.
- Harris, Roy (1981) *The Language Myth*. London: Duckworth.
- Harris, Roy (1996) *Signs, Language & Communication*. Oxford: Pergamon.
- Harris, Roy (1998) *Introduction to integrational linguistics*. Oxford: Pergamon.
- Hjelmslev, Louis (1943/1976) *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Laursen, Ditte (2005) Besvarelsenormen i unges sms-kommunikation. *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, red. Peter Widell og Mette Kunøe, Århus: Aarhus Universitet.
- Reddy, Michael J. (1979/1993) The Conduit Metaphor. *Metaphor and Thought*, Andrew Ortony ed., Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press: 164-188.
- Saussure, Ferdinand de (1916/1983) *Course in General Linguistics [Cours de linguistique générale]*. Translated and annotated by Roy Harris, London: Duckworth.
- Zinkernagel, Peter (1992) *Virkelighed*. København: Munksgaard.

FORNAVNEMODE I DANMARK

Af Birgit Eggert (Københavns Universitet)

1. Indledning

Tendenserne inden for personnavne har skiftet en del. I ældre tid bestod navnemoderne af homogene grupper af navne, og disse navnegrupper har haft skiftende popularitet gennem tiden. Inden for hver gruppe findes der navne som har samme kulturelle oprindelse og/eller er dannet efter samme sproglige mønster. Den nyeste tendens i brugen af fornavne i Danmark røber at man i stigende grad ønsker unikke og anderledes navne både til sine børn og til sig selv. De nye navne dannes og lånes med inspiration fra mange forskellige kulturer, religioner og sprog m.m. Fælles for alle de navnegrupper der er kommet til gennem tiden, er at de er forblevet i danskernes navnebrug i større eller mindre grad, også efter at deres popularitet er toppet.

2. De mest populære navnegrupper ind til nutiden

De ældste personnavne vi kender fra Danmark, er fra jernalder og vikingetid. De findes blandt andet i runeindskrifter og som forled i stednavne. Fra den tid kender man sammensatte navne, usammensatte navne og hypokoristiske navne som er kortnavne eller kælenavne der er dannet til navne af de to førstnævnte typer. Det er navne som ikke adskiller sig væsentligt fra de navne der blev brugt i andre germanske områder på samme tid. Et eksempel på et sammensat navn fra jernalderen er det urnordiske navn *Hlewagasti* der findes i en runeindskrift på det ene af Guldhornene fra Gallehus. Navnet består af leddene **hlewa* 'læ' og *gasti* 'gæst' (jf. fx Lerche Nielsen 2003:6). Et gammelt sammensat navn som vi stadig kender i dag, er mandsnavnet *Hjalmar* som består af leddene *hjalm* 'hjelme' og *-ar* (< *harja*) 'kriger' (Lerche Nielsen 2003:135 og Hald 1971:27). I vikingetiden inddrages de hedenske gudenavne og ord brugt i forbindelse med den hedenske tro som led i de sammensatte navne. Det gælder for eksempel i mandsnavnet *Thorsten* der er sammensat af gudenavnet *Thor* og substantivet *sten*, og i kvindenavnet *Astrid* der er sammensat af substantivet *as* 'hedensk gud' og adjektivet *frid* 'smuk'. De usammensatte navne kan blandt andet bestå af dyrebetegnelser som i mandsnavnene *Ravn* og *Bjørn*, og de kan bestå af personbetegnelser som i mandsnavnene *Karl* og *Sven*. De hypokoristi-

ske navneformer kan som nævnt dannes både til de sammensatte og til de usammensatte navne. Det gælder for eksempel *Tosti* som er dannet af *Thorsten*, og *Kalli* som er dannet af *Karl*. Navne sammensat med gudenavnet *Thor* blev meget populære i vikingetiden, og hypokoristiske former der er dannet til disse navne, kan kaldes den første navnemode i Danmark. Eksempler på kortnavne af denne type er mandsnavnene *Toki* og *Tovi* samt kvindenavnene *Toka* og *Tova*. Kortnavne som disse er et særligt dansk fænomen, og ca. 25% af de navne vi kender fra danske runeindskrifter, er af denne type (Meldgaard 1993:60).

Med kristendommen vandt kristne navne indpas i middelalderen. Den udbredelse de kristne navne fik i den første halvdel af middelalderen, var så gennemgribende at danskernes navne faktisk undergik en kulturel revolution, og de gamle nordiske navne gik for en stor dels vedkommende i glemmebogen (Lerche Nielsen 2003:9). De nye kristne navne var helgennavne og bibelske navne, og de har for størstedelens vedkommende ændret udseende fordi de er blevet tilpasset det danske sprog. Det gælder for eksempel mandsnavne som *Jens* der er en udvikling af *Johannes*, og *Niels* der er en udvikling af *Nikolaus*, samt kvindenavne som *Karen* der er en udvikling af *Katharina*, og *Maren* der er en udvikling af *Marina*. I slutningen af middelalderen er andelen af nordiske navne faldet til ca. 10% – og tallet bliver kun så højt når man medregner de populære nordiske helgennavne *Knud*, *Olav* og *Erik* (Lerche Nielsen 2003:10).

I den sidste del af middelalderen resulterede påvirkning og indvandring hovedsageligt fra det nordlige Tyskland i at en del navne med tysk oprindelse blev iøjnefaldende i navnebilledet. Det var fortrinsvis nedertyske udviklinger af de samme kristne navne som allerede var kommet til Danmark flere århundreder tidligere. Det gælder for eksempel mandsnavnene *Hans* som er en udvikling af *Johannes*, og *Klaus* som er en udvikling af *Nikolaus*, og kvindenavnet *Grethe* som er en udvikling af *Margaretha*. I slutningen af middelalderen og i tiden derefter kom der desuden en modebølge bestående af højtyske navne inspireret af et stort antal nyindvandrede tyske adelslægter, håndværkere og købmænd. Eksempler på sådanne navne er *Henrik* og *Kurt* (Holmberg under udg: afs. 1.1.2.).

I tiden efter middelalderen skete der ikke meget med de danske fornavne, og hos landbefolkningen ændrede navnebilledet sig ikke væsentligt før end i 1800-tallet. Men hos adelen skete der noget i 1600-tallet. Med forbillede i tysk navnebrug begyndte danske adelsslægter at give deres børn to eller flere fornavne. Blandt de første der fik flere end et navn var nogle af Christian 4.s børn, fx *Leonora Christina*. Ligeledes i 1600-tallet begyndte overklassen at efterligne franske og tyske tendenser ved at danne pigenavne af drengenavne. Det kunne for eksempel være *Christiane* (< Christian) og *Thomasine* (< Thomas). Adelens navnebrug spredte sig relativt hurtigt til

bybefolkningen, men den var længere tid om at slå igennem på landet. Der herskede en streng opkaldelsestradition på den tid, men idet man nu kunne opkalde piger efter mænd blev mulighederne flere. Derfor tog landbefolkningen i løbet af 1800-tallet også imod denne skik, og på den måde kunne en pige hvis far hed Jens Hansen, komme til at hedde *Hansine* efter sin farfar.

Opkaldelsessystemet begyndte at gå i skred hos bybefolkningen i 1800-tallet ved den såkaldte nordiske navnerenæssance som opstod i kølvandet på romantikken. Man begyndte at opkalde børnene efter de helte og heltinder man læste om i den romantiske litteratur der handlede om den nationale og nordiske fortid. På den måde kom nogle af de navne som havde været brugt i Norden før middelalderen, i brug igen. Det gælder fx navne som *Helge* og *Gudrun*. Da landbefolkningen i sidste halvdel af 1800-tallet begyndte at komme på højskole, skete der med genoptagelsen af de nordiske navne endelig en egentlig fornyelse i navnebilledet på landet.

Omkring år 1900 dukkede der en del engelske navne op i den danske navngivning. Det gælder fx mandsnavne som *Henry* og *John* og kvindenavne som *Alice* og *Lilly*. Det skyldes at engelske romanforfattere som Dickens og Marryat blev oversat direkte fra engelsk til dansk. Tidligere var engelske værker blev oversat til dansk via tyske udgaver hvor de engelske navne var erstattet af tilsvarende eller lignende tyske navne. Således var de engelske konger *Henry* og *John* omdøbt til *Henrik* og *Johan* (Meldgaard 1993:70 f.).

I 1900-tallet blev almuens gamle navne voldsomt populære. Det er de navne som mange vil kalde “gode gamle danske navne”, men som i realiteten er udviklinger af middelalderens helgennavne. Mandsnavne som *Jens* og *Ole* og kvindenavne som *Karen* og *Kirsten* blev almindelige i hele Danmark på tværs af forskellige sociale lag.

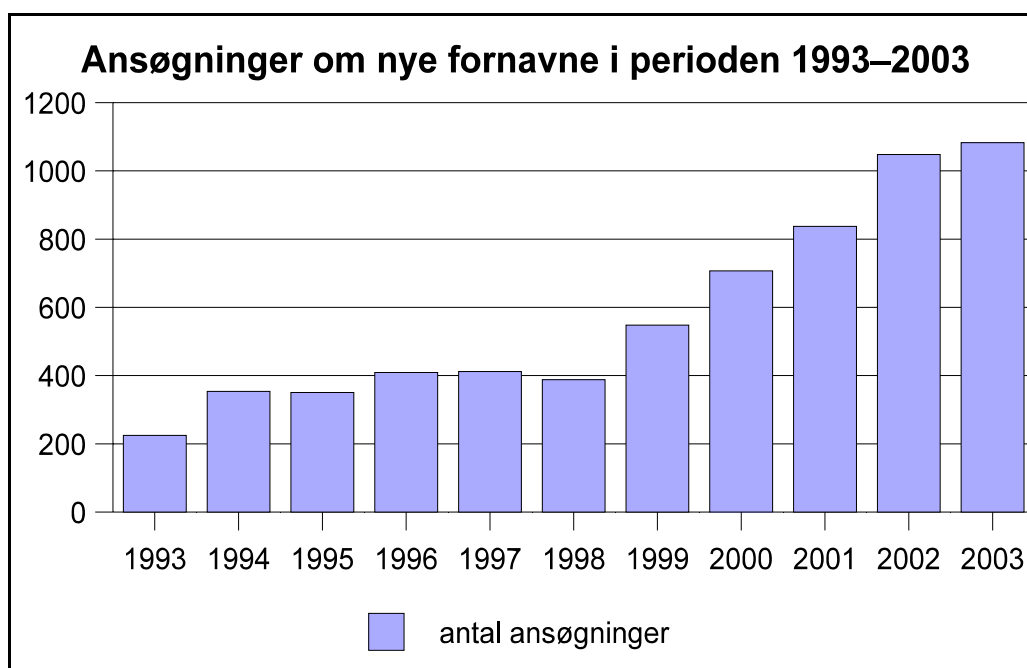
Efter anden verdenskrig kom der endnu en bølge af engelske navne. Særligt populære blev de hypokoristiske drengenavne (oprindelige kælenavsformer). Det er navne som fx *Benny*, *Johnny* og *Villy*. I 1970erne begyndte bibelske drengenavne at blive meget populære, og det er de stadig i år 2004. Det gælder for eksempel navnene *Daniel*, *Simon* og *Mathias*. Bibelske pigenavne blev ikke taget i brug i samme grad, kun *Sarah* var ny på pigernes frekvenslister i 1970erne, men siden er også *Hannah* og *Rebekka* kommet til (Meldgaard 1997:108).

Det gennemgående træk ved de populære fornavne er at de afspejler homogene grupper af navne som for eksempel de sammensatte navne, kristne navne, engelske navne, nordiske navne osv. De fleste navne og navnetyper der er kommet til gennem tiden, forsvinder ikke igen, men benyttes jævnlige i større eller mindre grad. Navnemoderne kan være forudsigelige, og de kan være uforudsigelige. Nye navne der pludselig kommer til, er uforudsigelige, men ved hjælp af cpr-registret

og datalogien har man fundet ud af at der i moderne tid tilsyneladende er en vis turnus i navne-moderne. De kommer nemlig igen med cirka 100 års mellemrum (Meldgaard 2003:13). Det vil sige at børnene ofte får navne som blev båret af deres oldeforældres generation.

3. Nye unikke fornavne

Den seneste væsentlige uforudsigelige ændring i fornavnebrugen i Danmark har vist sig inden for de senere år. Den går ud på at man nu ønsker unikke navne der skiller sig ud fra mængden. Det kan ses på antallet af ansøgninger til Kirkeministeriet om godkendelse af nye fornavne at der er tale om en stigende tendens, se nedenstående figur. Fra 1993 til 2003 er antallet af ansøgninger øget fra 225 til knap 1100, det er en stigning på næsten 400%! Årsagen til dette skal sandsynligvis findes i den tiltagende individualisering af mennesket og i folks interesser for forskellige trosretninger. Det kunne for eksempel være indiske religioner og numerologi.

Kirkeministeriet udsender med jævne mellemrum en liste over godkendte fornavne som alle kan tage uden forudgående ansøgning. Men når man ønsker at give sit nyfødte barn eller selv at antage et fornavn der ikke findes på listen over godkendte fornavne, skal man søge om godkendelse af navnet. Det er Kirkeministeriet der afgør sagerne om nye fornavne, og oftest konsulteres Afdeling for Navneforskning for en sproglig vurdering af de ansøgte navne. De fleste af navnene i de ansøgninger der får positivt svar, bliver godkendt 'efter omstændighederne'. Det betyder at godkendelsen kun gælder det konkrete tilfælde, og at navnet ikke kommer direkte ind

på Kirkeministeriets liste over ubetinget godkendte fornavne. Et fornavn der tidligere kun er godkendt 'efter omstændighederne', skal således behandles på ny hvis en anden søger om navnet (Lerche Nielsen 2003:42). Når der nedenfor tales om godkendelse af navne, vil meningen altid være godkendelse 'efter omstændighederne'.

For at kunne godkende et nyt navn, er der en række forhold der skal vurderes i forhold til navneloven. Reglerne findes i et cirkulære fra Kirkeministeriet fra 1982 (uddrag i Lerche Nielsen 2003:174). De ting der oftest kommer ind i billedet er følgende:

- Der må *ikke* vælges et navn der ikke er et egentligt fornavn.
- Navnet må ikke blive til ulempe for barnet.
- Et navn der er i brug som efternavn, kan ikke anvendes som fornavn.
- Der må ikke tillægges en pige et drengenavn eller en dreng et pigenavn.
- Navne der ender på *-i* og *-y* anses for at være drengenavne.
- Navne der ender på *-a* og *-ie* anses for at være pigenavne.
- Usædvanlige stavemåder vil i almindelighed ikke kunne forventes godkendt.

De nye navne der søges om, kan være helt nydannede navne, kendte navne med usædvanlige stavemåder, navne på figurer fra film og lignende, navne fra fjernere himmelstrøg og ord der har en karakter som ikke normalt findes i fornavne i Danmark.

Helt nydannede navne er ikke så hyppige, men de forekommer, og folk er meget kreative. Helt nye navne kunne for eksempel være pigenavne som *Maluna*, *Cidia*, *Asilie*, *Ifred*, *Kanilla*, *Tolinde* og *Emia*. Sjovt nok er nydannelser af denne art oftest pigenavne, og når de i "opbygning" ligner pigenavne i almindelighed, er der normalt ikke noget i vejen for at godkende de nye navne. Det vil sige når navnene for eksempel ender på *-a* eller *-ie* eller har en anden endelse der findes i pigenavnene i Kirkeministeriets liste over godkendte navne og iøvrigt ikke kolliderer med nogen bestemmelse i navneloven.

Ansøgninger om alternative stavemåder af navne der findes på Kirkeministeriets liste, har ofte baggrund i numerologi. Numerologi går i grove træk ud på at man tillægger hvert bogstav i et navn en talværdi, og tværsommen af disse tal skal give et tal der er gunstigt for den pågældende person. Eksempler på navne med baggrund i numerologi kunne være *Matthias* (< *Matthias*), *Amalie* (< *Amalie*), *Mathias* (< *Mathias*), *Cæcilia* (< *Cæcilia*) og *Juliane* (< *Juliane*). Disse eksempler er alle mulige at godkende fordi de ikke forvansker det oprindelige navn nævneværdigt. Men nogle af de navne der søges om, har så alternative stavemåder at de ikke kan

godkendes. Det er tilfældet når der ændres flere steder i det oprindelige navn, hvis en ændring medfører bogstavkombinationer som er helt umulige på dansk, eller hvis en ændring medfører at udtalen af navnet forvanskes. Mange har hørt om barnet der skulle hedde *Christophpher* (< Christopher). Her er problemet at to gange *ph* efter hinanden strider mod dansk retskrivning, men navnet endte på trods af det med at blive godkendt. Andre eksempler er *Helle* (< Helle) hvor de tre på hinanden følgende ens konsonanter strider mod retstavningen, *Olhiver* (< Oliver) er uheldigt da det indsatte *h* ændrer udtalen betydeligt, *Aleksxander* (< Aleksander/Alexander) har en bogstavkombination *-ksx-* som er umulig på dansk, og *Nicqoliine* (< Nicoline) har fået indsat både et *q* og et ekstra *i*, og dermed er der ændret så meget i navnet at det er forvansket væsentligt.

En anden løsning som numerologer ofte benytter sig af, er at sammenskrive to kendte fornavne. Nogle navne kan sagtens skrives sammen uden at navnene forvanskes. Det gælder for eksempel *Rikkemarie* (< Rikke + Marie) og *Carinamaja* (< Carina + Maja). Men nogle navne forvanskes væsentligt når de skrives sammen, og kan derfor ikke godkendes. Eksempler på dette kunne for eksempel være *Finnnils* (< Finn + Nils) hvor sammenskrivningen medfører tre på hinanden følgende ens konsonanter hvilket, som nævnt ovenfor, strider mod den danske retskrivning. Sammenskrivningen *Larserik* (< Lars + Erik) er uheldig da det er oplagt at skille navnet *Larse* + *Rik*, og dermed bliver udtalen forvansket i forhold til de oprindelige to navne. Det er også tilfældet med sammenskrivningen *Kammaina* (< Kamma + Ina) da det er oplagt at skille navnet *Kam* + *Maina*, og desuden at udtale *ai* som en diftong.

Andre nye navne kan være inspireret af eller hentet fra flere forskellige steder. Nogle er hentet fra film, litteratur og lignende, og det er meget forskelligt om sådanne navne kan godkendes. De senere år har der været en række ansøgninger om navne fra J.R.R. Tolkiens *Ringenes Herre*. Drengenavnene *Frodo* og *Legolas* kan godkendes, mens pigenavnet *Arven* er uheldigt fordi det er identisk med bestemt form af appellativet *arv* som har en semantisk karakter der ikke normalt findes i danske fornavne. *Batman* og andre specielle navne på tegneseriefigurer kan ikke godkendes. Det er især af hensyn til barnets tarv, men også fordi de fleste af den slags navne normalt ikke opfattes som egentlige fornavne, men har karakter af kælenavne. Derimod kan et pigenavn som *Klokkeblomst* godt godkendes fordi der er tradition for at bruge blomsterbetegnelser som pigenavne.

Der hentes også inspiration til navngivningen under fjernere himmelstrøg. Heriblandt er der en del som ønsker at skifte navn fordi de har fået en ny tro, fx buddhisme eller en indisk religion. Det giver anledning til en række ansøgninger om asiatiske navne som for eksempel drengenavnene *Jagannatha* og *Durva* og pigenavnet *Pavana*. Det største problem ved disse

navne er at drengenavnene ofte ender på *-a*, hvilket ifølge navneloven er et typisk træk for pigenavne. Dog kan disse navne som regel godt godkendes da de sjældent ligner noget eksisterende dansk pigenavn. Andre inspireres af eksotiske navne på ferierejser eller af fjerne slægtninge fra andre lande. Her kunne man tænke sig ansøgninger om for eksempel *Rastafari* som er en religiøs bevægelse på Jamaica, *Kenya* som jo er et land i Afrika, men det er også et almindeligt pigenavn i USA, *Inti* som skal betyde 'sol' på et præinkasprog, og *Noana* som er et pigenavn på Hawaii.

En række navne kan ikke godkendes fordi der er tale om efternavne, om stednavne eller om ord der har en karakter som ikke normalt findes i fornavne i Danmark. Det gælder for eksempel *Bille* som er et efternavn, *Frøslev* som både er et landsbynavn og et efternavn, *Jordan* som både er et navn på et land og et efternavn, *Sommer* som er et efternavn, og *Øst* som er et efternavn, og ordet *øst* har desuden en semantisk karakter (retningsangivelse) som ikke normalt anvendes i fornavne i Danmark.

4. Afslutning

En del af de typer af nye navne som er nævnt her, adskiller sig ikke væsentligt fra de navnetyper der findes fra ældre tid. Et sammensat navne som *Rikkemarie* er i bund og grund af samme type som *Thorsten* og *Astrid* fra vikingetiden. Navne som *Jagannatha* og *Pavana* der er taget på baggrund af en ny religion, deler skæbne med de mange kristne navne der kom til Danmark i middelalderen, og navne som *Frodo* og *Legolas* er helte fra litteraturen ligesom *Helge* og *Gudrun* fra den romantiske litteratur. Den måde de nye navne adskiller sig på, er at der kun er én eller ganske få bærere af hvert navn. Derfor vil disse navne aldrig blive synlige på nogen top-10 eller top-100 liste over de mest frekvente fornavne for en årgang, da hvert enkelt navn ville ligge i bunden af sådan en liste. Men hvis man talte de navne sammen som er blevet givet på baggrund af en godkendt ansøgning, så ville "de nye navne" sandsynligvis blande sig med de 50 mest populære navne.

Litteratur

- Hald, Kristian (1971–1974) *Personnavne i Danmark*. I. Oldtiden. II. Middelalderen. København: Dansk Historisk Fællesforening.
- Holmberg, Bente (under udgivelse) The development of personal names from the 16th to the end of the 18th century I: Denmark. *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume 2. Edited by Oskar Bandle et al. Berlin, New York: Walter de Gruyter: nr. 145.
- Meldgaard, Eva Villarsen (1993) *Navnemode og Modenavne. 6000 drenge- og pigenavne*. 2. udgave. Holstebro: Billesøe & Baltzer.

- Meldgaard, Eva Villarsen (1997) Fornavnemoder i Danmark 1820–2020. *Studia Anthroponymica scandinavica*. Årgång 15:101–112.
- Meldgaard, Eva Villarsen (2003) Hvad hedder barnet og hvorfor? *NAVNET ER TROFAST*. Modersmål-Selskabets Årbog 2003. Odense: C.A. Reitzels Forlag:11–24.
- Kousgård Sørensen, John og Vibeke Dalberg m.fl. (1999) Personnavn. *Den store Dansk Encyklopædi*. Femtende bind. København: Danmarks Nationalleksikon:181–183.
- Lerche Nielsen, Michael (2003) *Hvad skal barnet hedde?* 15. udgave. København: Politiken.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

EN TEST TIL AT MÅLE STØRRELSEN AF DANSK ORDFORRÅD HOS FREMMED- SPROGSSTUDERENDE

Af June Eyckmans, Daniël Bauwens og Marc De Kegel (Erasmus Handelshøjskole Bryssel – Institut for Anvendt Lingvistik)

1. Indledning

At indlæringen af ordforråd betyder noget ved tilegnelsen af dansk som fremmedsprog er et ikke ubekendt fænomen. Det er en selvfølge, at ordforråd er nødvendigt for fremgangsrig kommunikation i ethvert sprog. I sprogindlæringsprocessen spiller ordforrådet dog en hovedrolle, men det har ikke fået så meget opmærksomhed af sproglærere og forskere i anvendt lingvistik. For ikke så længe siden blev beherskelse af grammatiske strukturer betragtet som det vigtigste ved indlæring af et fremmedsprog. Ved indlæring i klassen og i forskning om fremmedsprogstilegnelse lagde man vægt på tilegnelse af grammatisk kompetence og udvikling af funktionelle kommunikationsfærdigheder.

Ordforrådets udvikling blev betragtet som en slags side- eller hjælpeaktivitet.

Langsomt har forskere, der beskæftiger sig med andetsprogsindlæring, anerkendt den centrale og sågar forhåndsbetingsende rolle, den leksikalske dimension spiller ved flydende sprogbrug. Generelt antages blandt forskere i fremmedsprogstilegnelse, at der er brug for identifikation af et niveau i ordforrådet, hvor de studerende er tilbøjelige til at have besvær med at afkode det, de får som input. (Alderson & Banerjee 2002).

For dansk, lige som for andre sprog, er det af kritisk betydning, at studerende udvikler et tilstrækkeligt højt frekvens-ordforråd så tidligt som muligt i indlæringsprocessen. Især i begyndelsesfasen ved indlæring af fremmedsprog afhænger en elevs færdighed i sprogbrug meget af antallet af ord, han eller hun kender, og ca. 3.000 ordfamilier betragtes som en afgørende tærskel (Nation 1990; 1993; 2001).

Den relativt nylige interesse for at beskæftige sig med ordforrådets rolle i tilegnelsen af fremmedsprog er sket i takt med en voksende interesse i afprøvning af ordforrådet. Forskere har kunnet konstatere, at især størrelsen af ens vokabular ser ud til at være en afgørende faktor ved fremmedsprogsindlæring (Meara 1996). Derfor har en nylig undersøgelse mht. test af ordforråd fokuseret på at vurdere, hvor mange ord sprogeleverne kender i målsproget (Laufer 1998). Ja/Nej-vokabulartesten (Meara & Buxton 1987) er en test af ordforrådets størrelse, som har fået bred anerkendelse og anvendelse i hele verden.

I denne artikel omtales et eksperiment, hvor vi har brugt ja/nej- vokabulartesten for at måle størrelsen af dansk ordforråd hos nederlandsktalende danskstuderende.

Først vil vi se på relevansen af Ja/Nej-testen i en europæisk kontekst, eftersom det bruges i det såkaldte DIALANG test-system til at måle ordforrådets størrelse hos forsøgspersoner i fjorten målsprog, inklusive dansk (del 2). I del 3 introducerer vi Ja/Nej-testformatet efterfulgt af en beskrivelse af, hvordan eksperimentet udarbejdedes. Herefter følger eksperimentets resultater i del 4. Til sidst drøftes vores konklusioner i del 5.

2. Europæisk referenceramme

Den europæiske enhedsproces har skabt en situation, hvor der kræves internationale sprogtester. Indtil nu har der været stor variation i de sproglige kvalifikationer, alt afhængig af skolernes og de private instansers standarder og de sprogniveauer, deskriptorerne bruger. Europarådet er bekymret over den manglende internationale sammenlignelighed af certifikaterne, fordi det er blevet en økonomisk og uddannelsesmæssig nødvendighed at kunne foretage sådanne sammenligninger (Bolognaerklæringen 1999). For at etablere en fælles reference- og sammenligningsskala mellem sprogprøver og certifikater har Rådet dannet den Fælles Europæiske Referenceramme. Denne referenceramme får stadig større indflydelse på sprogundervisningen, fordi skolerne tilrådes at bringe deres kurser og certifikater i samklang med den fælles niveauskala, der er blevet udarbejdet af Europarådet. Rådet igangsatte også to indflydelsesrige initiativer, den europæiske sprogportfolio og det diagnostiske prøvesystem DIALANG med henblik på at sikre værdifulde kompetenceregistreringer uanset land, region, sektor eller hjemmehøj (Alderson og Banerjee 2001). Denne artikel beskæftiger sig med sidstnævnte initiativ.

DIALANG er et online diagnosticeringssystem til sprogtest (<http://www.dialang.org>). Det er udformet for at gøre det muligt for sprogstuderende at identificere deres færdighed i et af de

fjorten målsprog. Testene for ethvert sprog er forankret i niveauer på samme færdighedsskala, som er en del af Rådets Fælles Europæiske Referenceramme. Systemet dækker alle niveauer, fra begyndere til videregående, og er blevet fuldstændig operationelt i foråret 2003. Det forventes, at systemet vil spille en vigtig rolle som redskab i sprogundervisningsinstitutioner mht. placering og diagnose af lærebehov. Måleredskabet, der bruges for at opnå oplysninger om de studerendes vokabularstørrelse i målsproget, så prøvetageren kan præsenteres for videregående prøver på det tilegnede niveau, er den såkaldte Ja/Nej-test. Valget af Ja/Nej-vokabulartesten i DIALANG-testbatteriet er uomtvisteligt baseret på samme pragmatiske argumenter som bruges af forskere og lærere, der ønsker at evaluere vokabularstørrelsen af deres studerende ved begyndelsen eller afslutningen af et sprogkursus. Testen sammensættes meget enkelt, der stilles kun få krav til testtageren, og pga. af formatets enkelhed dækkes et stort antal ord på kort tid, hvilket fører til et pålideligt skøn over vokabularmængden.

3. Ja/Nej-vokabulartest

Ja/Nej-vokabulartesten har til hensigt at måle studerendes receptive vokabularstørrelse ved at forelægge dem et udvalg af ord i målsproget, som dækker bestemte frekvensniveauer, og man beder dem angive de ord, de kender betydningen af. Det betyder, at testen fokuserer på at måle det receptive ordforråds størrelse vha. ordgenkendelse. At kende et ord er naturligvis meget mere end at genkende det. Men meningen med testen er ikke at måle dybt leksikalsk kendskab (det ville inkludere stavning, ordassociationer, grammatiske oplysninger og mangfoldige målordsbetydninger).

I denne test bliver de studerende forelagt en liste med ord i målsproget, som de skal afkrydse med ”Ja” eller ”Nej”, alt eftersom de kender ordets betydning eller ej. Listen omfatter et antal pseudo-ord (opfundne ord), der vil være med til at afsløre, om de studerende skulle have overvurderet deres vokabularkendskab. At påstå kendskab til pseudo-ord fører til lavere score.

Det er ikke så let at opnå repræsentativitet ved en sådan Ja/Nej-test, som det ser ud til ved første blik. Hovedproblemet er at få et præcist skøn over kendskab til vokabular, hvor der samtidig korrigeres for tendensen til at under- eller overvurdere dette kendskab. Indføringen af pseudo-ord i testformatet har vigtige følger for beregningen af prøvens resultater. Da eleven udsættes for to forskellige emner og to mulige svar, følger der fire mulige resultatkombinationer for hvert emne (se tabel 1).

Hit: et Ja-svar for et eksisterende ord

False alarm: et Ja-svar for et pseudo-ord

Miss: et Nej-svar for et ægte ord

*Correct Rejection*¹: et Nej-svar for et pseudo-ord

Tabel 1: Den emnemæssige respons-matrix over Ja/Nej-vokabulartesten

		Mulige svar	
		Ja	Nej
Emne-alternativer	Ord	<i>Hit</i>	<i>Miss</i>
	Pseudo-ord	<i>False alarm</i>	<i>Correct rejection</i>

Den rå data-matrix (se tabel 1) skal omdannes til testresultater. Alle formler i faglitteraturen følger samme princip: Blandt deltagere med samme antal *hits* vil dem med et højere *false alarm*-resultat ende med et lavere testresultat. Pseudo-ordene er jo blevet introduceret i testen for at undgå en overvurdering af deltagernes kendskab, og et Ja-svar ved et pseudo-ord (= *false alarm*) vil føre til en negativ justering af testresultatet. Men når de rå testdata afslører et højt antal *false alarm*-svar, kan et testresultat vise sig at være umuligt at få frem ud fra et psykometrisk synspunkt. Testtagere kan opnå negative resultater, og brugen af en eller anden korrigerende formel kan føre til en anderledes placering i testgruppen. De forskellige foreslåede formler er hidtil blevet bearbejdet ud fra ‘standardrettelse for gæt’-formler eller fra ‘Signal Detection Theory’-formler. Selvom det almene princip - at formindske testresultaterne svarende til antallet af *false alarm*-svar - er det samme i begge tilfælde, kan måden, formindskelsen sker på (dvs. den måde skæve responseffekter afhandles på) variere, i stort omfang afhængigt af den anlagte synsvinkel. Derfor fører anvendelsen af forskellige formler på samme data til meget forskellige resultater

¹ Denne terminologi bruges oprindeligt i Signal Detection Theory (SDT) som byder på en teoretisk ramme for at være i stand til at beskrive deltagernes valgadfærd i en detekteringsopgave (Green & Swets, 1966)

(Beeckmans et al. 2001). Spørgsmålet om, hvilken formel der vil resultere i det mest betydningsfulde testresultat, er kernen i den hidtidige debat (Eyckmans 2004).

4. Undersøgelsen

4.1 Formålet

Tidligere undersøgelser har afsløret pålideligheds- og gyldighedsproblemer ved Ja/Nej-testen på grund af for mange '*false alarm*'-tal (Beeckmans et al. 2001; Eyckmans 2004). Man har i den forbindelse fremført, at de testede belgiske fransktalende deltagere kunne have været tilbøjelige til at overvurdere deres vokabular-kendskab, fordi de lever i en tosproget by (Bryssel). Samtidig har Hommersom (2003) berettet om lignende høje '*false alarm*'-tal for nederlandsktalende franskstuderende i Nederland (et etsproget land). Det er meget vigtigt at validere en test – især en test, der bliver brugt som et standard-måleinstrument – for alle sprog. Med vores undersøgelse har vi prøvet at kulegrave, hvordan nederlandsktalende danskstuderende forholdt sig i DIALANGs Ja/Nej-vokabulartest for det danske sprog.

4.2 Metode

29 nederlandsktalende danskstuderende fra Erasmus Handelshøjskole i Bryssel (Institut for Anvendt Lingvistik) har deltaget i DIALANGs Ja/Nej-vokabulartest. Uddannelsen som translatør eller tolk varer fire år, og der var repræsentanter for alle fire år med i testholdet. Der var dog et flertal af førsteårs- og andetårsstuderende (henholdsvis 13 og 8). De fik Ja/Nej-prøven på papir (en beskrivelse af selve testen følger nedenunder), og ligesom ved DIALANGs Ja/Nej-test på computer blev der ikke sat en bestemt tidsgrænse. Deltagerne lavede testen på nogle få minutter.

4.3 DIALANGs Ja/Nej-test for dansk

Den danske DIALANG Ja/Nej-vokabulartest, som i dag findes på internettet, tilbyder testdeltageren 75 ord: 50 eksisterende og 25 opdigtede ord (pseudo-ord). Alle ord er verber, der bliver præsenteret i deres basisform (infinitivformen). Da der ikke står frekvenslister til rådighed for alle fjorten sprog i DIALANGs testbatteri, blev det besluttet at udvælge ord i mellemstore bilingvale ordbøger (Meara, egen meddelelse). Når man ser nærmere på de udvalgte verber, kan man konstatere, at ord, som er genkendelige for folk med germansk sprogbaggrund (eller tilstrækkeligt kendskab til et germansk sprog som andet eller tredje fremmedsprog), ikke er blevet udelukket.

Det drejer sig om ord som fx at mene, at beregne, at fortolke mm. I vores undersøgelse fik deltagerne DIALANG-testen for dansk på papir, men testen var en nøjagtig kopi af computerversionen. Der blev brugt de samme verber og pseudoverber og samme rækkefølge (se bilag 1). DIALANG præsenterer verberne på computerskærmen i en liste, som deltagerne kan rulle op og ned, og deltagerne kan ændre deres svar så ofte, de har lyst. Derfor kan man godt sige, at papirversionen af testen kan betragtes som næsten identisk med computerversionen. I computerversionen er udeladelser ikke tilladt (man kan ikke nå frem til resultaterne, medmindre man har svaret på alle spørgsmål). I papirversionen er det selvfølgelig muligt ikke at svare, selvom deltagerne ved begyndelsen bliver advaret imod det.

Vi har brugt samme instruktioner som i DIALANGs computertest: "I denne test skal du beslutte, hvilke af "ordene", der virkelig forekommer i sproget, og hvilke der er frit opfundne. Klik på "Ja", hvis du mener, at ordet forekommer. Klik "Nej", hvis du mener, at ordet ikke forekommer. Alle ordene er verber." Med disse instruktioner har folk, som har udviklet vokabulartesten, erstattet idéen om at kende et ord (hvilket indeholder en tydelig selv vurdering) med idéen om, at et ord forekommer i et sprog, hvilket ændrer testopgaven grundlæggende.

4.4 Resultaterne

Der var kun tre ubesvarede spørgsmål i de indhentede data. Da der var så få, besluttede vi at betragte dem som forkerte i data-analysen. Tabel 2 er en fremstilling af testens statistikker mht. henholdsvis ordene og pseudo-ordene. Vi ser, at pålideligheden for ordene er relativ lav, men det kunne forventes på grund af det lave deltagerantal sammenholdt med det begrænsede antal ord. Pålideligheden ved pseudo-ordene nærmer sig pålideligheden ved eksisterende ord. Det vil sige, at der er en vis systematik i dem, som modsiger den oprindelige antagelse om, at pseudo-ordene fungerer vilkårligt i testen, og derfor kan bruges til udelukkende at korrigere for en mulig overvurdering fra deltagernes side (Meara & Buxton 1987; Meara 1996).

Tabel 2: Statistisk fremstilling af ja/nej-vokabulartestens resultater.

75 emner	Ord /50				Pseudo-ord /25			
	gennemsnit	SA	%	Rel.	gennemsnit	SA	%	Rel.
(N=29)	35,31	3,86	70,62	.553	18,66	2,93	74,62	.537

Noter: 'Gennemsnit' og 'standardafvigelse' bliver gengivet ved rå resultater. Rå resultater er antallet af korrekte svar (antal af 'Hits' for de eksisterende ord og antal af 'Correct Rejections' for de opdigtede ord). Pålidelighedsgraden er beregnet med Cronbachs alpha.

Stimulus-Response-matricen (tabel 3) viser, at de rå data består af 70,62 % *hit*-svar, hvilket betyder, at gennemsnitligt 35 ord (ud af de 50) i testen blev genkendt som eksisterende ord. Men undersøgelsens vigtigste resultat drejer sig nok om '*false alarm*'-svarene fra deltagerne. '*False alarm*'-værdien er på 25,38 %, hvilket betyder, at i gennemsnit 6 ud af de 25 pseudoverber blev genkendt som eksisterende ord. Det undergraver testens gyldighed i den grad, at man kan sætte spørgsmålstegn ved *hit*-svarenes rigtighed.

Tabel 3: Svar-matricen for DIALANGs ja/nej vokabulartest (75 emner) for dansk. Procenterne er beregnet for ordene og pseudo-ordene.

		Mulige svar	
		Ja	Nej
Emne-alternativer	Ord	<i>Hit</i> 70,62 %	<i>Miss</i> 29,8 %
	Pseudo-ord	<i>False alarm</i> 25,38 %	<i>Correct rejection</i> 74,62 %

I tabel 4 står resultaterne for DIALANGs Ja/Nej-test (og den tilsvarende europæiske reference-rammes sprogniveauangivelser. En beskrivelse af sprogniveauerne findes i appendiks 2). Listen viser ligeledes det resultat, de studerende har opnået i deres danskeksamen ved slutningen af det akademiske år (Ja/Nej-testen blev udført en uge før eksamensperiodens start). Antallet af '*correct rejections*', '*false alarms*', '*hits*' og '*misses*' er tilføjet for at give supplerende information.

DIALANGs Ja/Nej-resultaterne er baseret på en algoritme, kendt som Δm -score. Hvis testtagerne blot gætter, bliver de straffet ved deres *false alarm*-resultater. Den originale algoritme frembringer et resultat 'Z', der bliver multipliceret med 1.000 for at give det endelige resultat i form af point mellem 0 og 1.000.

DIALANGs testresultater er ikke særlig konsistente og korrelerer overhovedet ikke med deltagernes eksamensresultater, som formentlig er en pålidelig og gyldig afspejling af deres sprogfærdigheder. Forskellige testdeltagere fik 0 point i Ja/Nej-testen, selvom de havde bestået deres danskeksamen, der stiller meget højere krav til dem. Når man ser nærmere på DIALANGs resultater ud fra antallet af '*false alarm*'-svar, er det tydeligt, at deltagerne bliver straffet hårdt pointmæssigt, hvis de accepterer pseudoverber som eksisterende danske ord. Den høje '*false alarm*'-værdi truer testens generelle gyldighed, da en løsning på den statistiske behandling af '*false alarm*'-svar stadigvæk er svær at finde (Beeckmans et al. 2001). Oven i købet er det klart, at de mange '*false alarm*'-svar i det samlede datamateriale angiver, at deltagerne har udført en anden opgave end den, man forventede af dem. I stedet for at tjekke deres egne leksikalske kundskaber med ord og pseudo-ord i testen, har de sandsynligvis vurderet ordenes morfologiske ligheder med ord i målsproget eller muligheden for, at ordene kunne være eksisterende ord.

Tabel 4: Resultaterne fra DIALANGs ja/nej vokabulartest, sprogniveauangivelsene for dem tilsvarende europæiske referenceramme, resultaterne for danskeksaminer og antallet af '*correct rejections*', '*false alarms*', '*hits*' og '*misses*'.

NAVN	DIALANG resultat	NIVEAU (Common Euro- pean Frame- work)	RESULTAT (danskeksamen) (max = 20)	<i>Correct Rejections</i> (/25)	<i>False Alarms</i> (/25)	<i>Hits</i> (/50)	<i>Miss</i> (/50)
1. årsstuderende							
Arshad	516	B2	14	24	1	30	20
Birte	0	A1	15	13	12	39	11
Carmela	188	A2	11	19	6	33	17
David	596	B2	7	22	3	39	11
Ebba	224	B1	10	21	4	30	20
Eva	0	A1	10	14	11	35	15
Kenneth	58	A1	10	17	8	34	16
Kirsten	143	A2	14	18	7	34	16
Leslie	0	A1	11	16	9	33	17
Stephanie	237	B1	10	20	5	32	18
Tina	0	A1	8	18	7	29	21
Tobias	188	A2	16	19	6	32	18
Wendy	0	A1	15	16	9	32	18
2. årsstuderende							
Alexandra	0	A1	12	15	10	36	14
Laura	474	B2	13	21	4	37	13

Miek	26	A1	15	15	10	37	13
Sarah M	444	B2	14	21	4	36	14
Sarah VE	237	B1	14	17	8	40	10
Simon	374	B1	14	22	3	31	19
Stephanie	0	A1	9	15	10	32	18
Ulrike	503	B2	13	21	4	38	12
<i>3. årsstuderende</i>							
Céline	436	B2	15	19	6	39	11
Emmy	298	B1	12	19	6	36	14
Eva	779	C1	13	25	0	39	11
Nathalie	262	B1	16	19	6	35	15
<i>4. årsstuderende</i>							
Anneleen	523	B2	17	16	9	47	3
Annemie	468	B2	11	20	5	39	11
Maxime	305	B1	10	20	5	34	16
Sigrid	372	B1	11	19	6	36	14

En emneanalyse viser, at tendensen til at acceptere pseudoverber som eksisterende danske ord findes i hele listen med pseudoverber. Tabel 5 viser, at pseudoverberne er sværest at forkaste. (Vi henviser til Appendiks 4 for mere information om deltagernes svar på eksisterende ord og pseudo-ord).

Tabel 5: Analyse af de pseudoverber der er mest attraktive for de 29 deltagere.

Pseudoverber	Total antal af ja-svar (n= 29)	%
at svatte	18	62,07
at udgrysse	18	62,07
at beflode	13	44,82
at blyfte	13	44,82
at uforlive	13	44,82

Med hensyn til deltagernes svar til pseudo-ord (nemlig deres tilbøjelighed til at betragte pseudo-ord som eksisterende ord), kan vi kun gå ud fra, at deltagerne har brugt orddannelsesregler i det danske sprog for at acceptere opdigtede ord. At laste fremmedsprogs-elever for at acceptere “pseudoderivaterne” som eksisterende ord, giver udtryk for et snævert syn på sprogets enorme morfologiske produktionsevne. Netop for fremmedsprogs-elever skal det bemærkes, at de i dag ofte stimuleres til at bruge deres viden om orddannelseprocesser til at kæde ukendte ord sammen med kendte ord og til at identificere præfikser og suffikser. Det betragtes som en kreativ aktivitet, der kan hjælpe en studerende med at lære hundredvis af ord i det fremmede sprog. Sprogstuderende bliver bedt om at finde betydningsfulde lovmæssigheder bag brugen af orddele og tage risici mht. valg inden for det, Anglin (1993) kalder “løsninger på morfologiske problemer”.

5. Konklusion

På trods af, at Ja/Nej-testen umiskendeligt har fordele i fremmedsprogsundervisningen frem for ordforrådstester i fremmedsprogsundervisningen, kan vi på grund af vores erfaring med Ja/Nej-vokabulartesten for det danske sprog konkludere, at der er forskellige form- og analysespørgsmål, som der må gøres noget ved, hvis denne testtype skal betragtes som en pålidelig og gyldig metode til test af ordforråd i fremmedsproget.

I DIALANGs testbatteri er formålet med Ja/Nej-vokabulartesten at måle deltagernes ordforrådsomfang, som derefter bliver knyttet sammen med deres generelle sprogfærdigheder i det fremmede sprog. Det er tydeligt, at de Ja/Nej-resultater, vi har opnået med vores studerende, ikke er pålidelige og gyldige indikatorer hverken på deres ordforrådsomfang eller på deres almene sproglige kompetencer.

Ligesom i andre undersøgelser, der er blevet lavet i forbindelse med Ja/Nej-vokabulartest (Beeckmans et al. 2001; Eyckmans 2004; Hommersom 2003), blev vi udsat for et stort antal *false alarm*-svar, hvilket volder problemer ved beregningen af et pålideligt testresultat. Med hensyn til dette problem vil vi gerne bemærke, at de nye Ja/Nej-instruktioner, som bliver brugt i DIALANGs system, kan tilskynde deltagerne til at udtale sig om eller gætte sig frem til ordenes mulige eksistens i målsproget ud fra ordenes morfologiske kendetegn. Det angiver, at ordenes virkelige betydning ikke spiller en særlig stor rolle. Derfor vil vi anbefale, at man igen tager testens oprindelige instruktioner i brug, som består i at angive (ved et Ja eller et Nej) om man kender betydningen af et bestemt ord.

Et vilkårligt udvalg af ord taget fra mellemstore ordbøger synes ikke at være den bedste måde at få en repræsentativ vokabularprøve på. Nogle ord bliver ikke brugt så ofte (fx at stalle, at messe) eller kun på et bestemt område (fx rekognoscere). Brugen af frekvensbaserede lister vil føre til en mere repræsentativ ordliste, der er mere brugbar til at måle ens ordforråd.

Yderligere undersøgelser skal sigte mod at validere Ja/Nej-testen. En måde at gøre det på er at bede testdeltagerne om at oversætte Ja/Nej-testens ord til deres modersmål. Tidligere undersøgelser med fransktalende nederlandskstuderende har vist, at testens gyldighed ikke var særlig stor. En anden måde kunne være at bruge *think aloud*-procedurer for at få indsigt i, hvordan testdeltagere tænker, når de laver Ja/Nej-testen.

Litteratur

- Alderson, J.C. & Banerjee, J. (2001) Language testing and assessment (Part 1) State-of-the-Art Review. *Language Testing* 18: 213-236.
- Alderson, J.C. & Banerjee, J. (2002) Language testing and assessment (Part 2) State-of-the-Art Review. *Language Testing* 19: 79-113
- Anglin, J.M. (1993) Vocabulary development: a morphological analysis. *Monographs of the Society for Research in Child Development* 58 (10, Serial no.238): 1-165.
- Beeckmans, R.; Eyckmans, J.; Janssens, V.; Dufranne, M. & Van de Velde, H. (2001) Examining the Yes/No vocabulary test: some methodological issues in theory and practice. *Language Testing* 18: 235-274.
- Eyckmans J. (2004) *Measuring receptive vocabulary size: reliability and validity of the Yes/No Vocabulary Test*. Utrecht: LOT.
- Hommersom, M. (2003) Het testen van receptieve woordenschatkennis. MA Thesis. University of Utrecht.
- Huibregtse, I., Admiraal, W. & Meara, P. (2001) Scores on a yes/no vocabulary test: correction for guessing and response style. *Language testing* 18: 227-245.
- Laufer, B. (1998) The development of passive and active vocabulary: same or different? *Applied Linguistics*, 19, 255-271
- Meara, P. (1995) The importance of early emphasis on L2 vocabulary. *The Language Teacher* 19, 2: 8-11.
- Meara, P. (1996) The dimensions of Lexical Competence. *Performance and Competence in Second Language Acquisition*, ed. G. Brown, K. Malmkjaer & J. William, Cambridge: Cambridge University Press: 35-53.
- Meara, P. & Buxton, B. (1987) An alternative to multiple choice vocabulary tests. *Language Testing* 4: 142-151.
- Nation, I.S.P. (1990) *Teaching and Learning Vocabulary*. New York : Heinle and Heinle.
- Nation, I.S.P. (1993) Vocabulary size, growth, and use. *The Bilingual Lexicon*, ed. Schreuder, R. & Weltens, B., Amsterdam : Benjamins: 115-134.
- Nation, I.S.P. (2001) *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press

Appendiks 1: Ja/Nej-vokabulartest

Navn:

År:

I denne test skal du beslutte hvilke af “ordene” virkelig forekommer i sproget og hvilke er frit opfundne.

Klik på “ja” hvis du mener at ordet forekommer. Klik “nej” hvis du mener at ordet ikke forekommer. Alle ordene er verber.

at blinke
☐ ja
☐ nej

at messe
☐ ja
☐ nej

at fortolke
☐ ja
☐ nej

at kontrive
☐ ja
☐ nej

at asedere
☐ ja
☐ nej

at stejle
☐ ja
☐ nej

at spire
☐ ja
☐ nej

at beregne
☐ ja
☐ nej

at beflode
☐ ja
☐ nej

at forplimme
☐ ja
☐ nej

at mose
☐ ja
☐ nej

at mene
☐ ja
☐ nej

at profilere
☐ ja
☐ nej

at anføre
☐ ja
☐ nej

at tendere
☐ ja
☐ nej

at påfylde
☐ ja
☐ nej

at fetorere
☐ ja
☐ nej

at stive
☐ ja
☐ nej

at uddele
☐ ja
☐ nej

at save
☐ ja
☐ nej

at svie
☐ ja
☐ nej

at uforlive
☐ ja
☐ nej

at slæbe
☐ ja
☐ nej

at tilspidse
☐ ja
☐ nej

at adstrere
☐ ja
☐ nej

at kime
☐ ja
☐ nej

at forstå
☐ ja
☐ nej

at nære	☐ ja ☐ nej	at plabbe	☐ ja ☐ nej	at glimte	☐ ja ☐ nej
at rekognoscere	☐ ja ☐ nej	at svatte	☐ ja ☐ nej	at lide	☐ ja ☐ nej
at spytte	☐ ja ☐ nej	at normalisere	☐ ja ☐ nej	at bedaske	☐ ja ☐ nej
at stalle	☐ ja ☐ nej	at vanære	☐ ja ☐ nej	at ynke	☐ ja ☐ nej
at pludisere	☐ ja ☐ nej	at lege	☐ ja ☐ nej	at lamme	☐ ja ☐ nej
at plirske	☐ ja ☐ nej	at fatte	☐ ja ☐ nej	at have	☐ ja ☐ nej
at udgrysse	☐ ja ☐ nej	at udstøde	☐ ja ☐ nej	at fremlægge	☐ ja ☐ nej
at aftage	☐ ja ☐ nej	at stabilisere	☐ ja ☐ nej	at blyfte	☐ ja ☐ nej
at tie	☐ ja ☐ nej	at klørme	☐ ja ☐ nej	at isytere	☐ ja ☐ nej
at stråle	☐ ja ☐ nej	at fordre	☐ ja ☐ nej	at entrosse	☐ ja ☐ nej
at hvidte	☐ ja ☐ nej	at glyfte	☐ ja ☐ nej	at anfrippe	☐ ja ☐ nej
at tvosle	☐ ja ☐ nej	at tråde	☐ ja ☐ nej	at sørge	☐ ja ☐ nej
at adle	☐ ja ☐ nej	at infugere	☐ ja ☐ nej	at undvriske	☐ ja ☐ nej
at frygte	☐ ja ☐ nej	at dufte	☐ ja ☐ nej	at runge	☐ ja ☐ nej
at defyrere	☐ ja ☐ nej	at undergå	☐ ja ☐ nej	at fæste	☐ ja ☐ nej
at ronfe	☐ ja ☐ nej	at impledere	☐ ja ☐ nej	at liste	☐ ja ☐ nej

Appendiks 2:

Niveauer i den fælles europæiske referenceramme, som gengivet i vokabulartesten

0 – 100 = A1

Dette niveau tyder på, at testtageren kender nogle få ord, men mangler ethvert systematisk kendskab til sprogets ordforråd.

101 – 200 = A2

Dette niveau tyder på et meget elementært kendskab til sproget, sikkert godt nok til turistmæssige formål eller lige til at klare sig med, men ikke meget mere.

201 – 400 = B1

Folk, der opnår dette resultat, har et begrænset ordforråd, som kan være tilstrækkeligt til almindelige dagligdags formål, men som sandsynligvis ikke omfatter et mere specialiseret kendskab til sproget.

401 – 600 = B2

Folk, der opnår dette resultat, har typisk et godt basalt ordforråd, men kan have svært ved at håndtere stof, der er henvendt til indfødte talende.

601 – 900 = C1

Folk, der opnår dette resultat, er typisk viderekomne andetsprogslearnere med et meget solidt ordforråd. Learnere på dette niveau er som regel meget velfungerende og har kun små problemer i forbindelse med læseforståelse, mens de kan være mindre gode til lytteforståelse.

901 – 1000 = C2

Meget fint resultat, typisk for en indfødttalende eller en der taler næsten som en indfødt.

Appendiks 3: Den europæiske Sprogportfolio kompetence-nøgle

Uafhængig Bruger	C2	Kan uden besvær forstå næsten alt hvad han/hun læser eller hører. Kan opsummere informationer og argumenter fra både mundtlige og skrevne kilder og gengive disse på en sammenhængende måde. Kan udtrykke sig spontant, meget flydende og præcist, med evne til at gennemskue betydningsnuancer selv i komplekse sammenhænge.
	C1	Kan forstå og gennemskue et bredt udvalg af længere, krævende tekster. Kan udtrykke sig flydende og spontant uden alt for synligt at lede efter ordene. Kan bruge sproget effektivt og nuanceret i såvel sociale, som studiemæssige og professionelle sammenhænge. Kan udtrykke sig klart og velstruktureret om komplekse emner, samt benytte sproglige redskaber, der sikrer sammenhæng og overblik i det han/hun vil udtrykke.
Selvstændig Bruger	B2	Kan forstå hovedpunkterne i en kompleks tekst om både konkrete og abstrakte emner, herunder faglige diskussioner inden for et for han/hende kendt fagområde. Kan indgå i samtale med 'native speakers' med så meget fluency og spontanitet, at samtalen ikke bliver anstrengende for nogen af parterne. Kan udtrykke sig klart og detaljeret om en bred vifte af emner, fremsætte sin mening om dagsaktuelle begivenheder samt udtrykke fordele og ulemper, når han/hun skal forholde sig til forskellige problemstillinger.
	B1	Kan forstå hovedpunkterne i en klar fremstilling om dagligdags forhold, som man støder på i forbindelse med arbejde, skole, fritidsaktiviteter, mv. Kan håndtere de fleste situationer, som kan forudses i forbindelse med at rejse i et land, hvor sproget tales. Kan producere en enkel, sammenhængende tekst om dagligdags emner, og emner som har han/hendes specielle interesse. Kan redegøre for en oplevelse, en begivenhed, for personlige drømme og mål, samt kort fremføre begrundelser og forklaringer i forbindelse med et personligt projekt.
Basis-bruger	A2	Kan forstå sætninger og ofte anvendte udtryk, der omhandler vigtige, relevante dagligdags områder fx basale oplysninger om sig selv og sin familie, om indkøb, omgivelser og arbejde). Kan kommunikere om enkle og dagligdags emner, der kun kræver en enkel og direkte udveksling af information. Kan med enkle udtryk beskrive hans/hendes baggrund og nærmiljø samt udtrykke umiddelbare behov.
	A1	Kan forstå og bruge almindelige, enkle dagligdags udtryk til at få opfyldt helt konkrete kommunikationsbehov. Kan præsentere sig selv eller andre, kan både stille og besvare spørgsmål om personlige forhold, som fx hvor han/hun bor, mennesker han/hun kender eller ting, som han/hun har. Kan indgå i en enkel samtale, hvis den anden part taler langsomt og tydeligt og er indstillet på at hjælpe.

Oversættelse ved Eva Kambskard

Kilde: [http://culture2.coe.int/portfolio/inc.asp?L=E&M=\\$t/208-1-0-1/main_pages/..&L=E&M=\\$t/208-1-0-1/main_pages/levels.html](http://culture2.coe.int/portfolio/inc.asp?L=E&M=$t/208-1-0-1/main_pages/..&L=E&M=$t/208-1-0-1/main_pages/levels.html)

Appendiks 4: Procent genkendte eksisterende ord (100 = 29 studerende)

Forstå	100	liste	79,31
Have	100	fortolke	75,86
Lide	100	tie	75,86
Mene	100	tråde	75,86
normalisere	100	stråle	72,41
Sørge	100	udstøde	72,41
Anføre	96,55	blinke	68,96
Beregne	96,55	ynke	65,51
Lege	96,55	save	62,06
Stabilisere	96,55	stalle	62,06
Aftage	93,10	stejle	58,62
Dufte	93,10	runge	55,17
Frygte	93,10	tilspidse	55,17
Påfylde	93,10	mose	51,72
Profilere	93,10	lamme	44,82
Slæbe	93,10	messe	44,82
undergå	93,10	hvidte	34,48
nære	89,65	svie	34,48
stive	89,65	kime	24,13
fordre	86,20	spire	24,13
spytte	86,20	tendere	24,13
fremlægge	82,75	adle	20,68
uddele	82,75	glimte	20,68
fæste	79,31	vanære	13,79
fatte	79,31	rekognoscere	0

Appendiks 5: Procent forkastede pseudo-ord (100 = 29 studerende)

asedere	100
fetore	100
defyre	93,10
bedaske	89,65
kontrive	89,65
plirke	89,65
ronfe	89,65
adstrere	86,20
isytere	86,20
impledere	82,75
plabbe	82,75
forplimme	79,31
anfrippe	75,86
klørme	72,41
pludisere	72,41
tvosle	72,41
entrosse	68,96
glyfte	65,51
infugere	65,51
undvriske	62,06
beflode	55,17
blyfte	55,17
uforlive	55,17
svatte	37,93
udgryse	37,93

VEJLEDNINGSSAMTALEN SOM INSTITUTIONEL SAMTALE

Af Trine L. Gandil (Formidlingscentret, Københavns Universitet)

Mange vejledere efterlyser mere selvstændige og mindre autoritetstro studerende til opgavevejledning. En del af forklaringen på de studerendes manglende initiativ kan imidlertid forklares ved at se nærmere på vejledningssamtalens grundlæggende status som institutionel samtale, og det handler denne artikel om.¹ Først præsenteres vejledningssamtalen (samtaler der tilbydes studerende i forbindelse med deres skriftlige opgaver) som institutionel samtale. Dernæst beskrives samtalens asymmetriske forudsætning der fører til en præsentation af hvordan vejledningssamtalen standardiseres i praksis. Gennem eksempler på en procesorienteret og en produktorienteret vejledningsstrategi argumenterer jeg for at uanset hvilken strategi der vælges, så er samtaledynamikken grundlæggende den samme.

1. Vejledningssamtalen som institutionel samtale – genren

Genremæssigt kan man betragte vejledningssamtalen som en *institutionel samtale* blandt samtaleformer som læge/patient-samtaler, sagsbehandler/klient-samtaler m.v. Samtidig udgør de nærværende vejledningssamtaler også én type blandt andre, såsom specialevejledning eller fx vejledning i forbindelse med udarbejdelse af petitumlistor. De to samtaler jeg har undersøgt, har endvidere det til fælles at der vejledes meget tekstnært, til forskel fra andre fagtraditioner hvor teksten ikke på samme måde inddrages. Vejledningsform, eller vejlederstrategi som jeg kalder det, hviler på forskellige opfattelser af både samtalens og opgaveskrivningens formål. Og det kommer til udtryk i vejlederens måde at inddrage den studerende og kommentere teksten på. Til alt dette skal det tilføjes at mens andre offentlige institutioner har formålsbeskrivelser og retningslinjer for deres klient-samtaler, så foreligger der ingen, eller kun få bestemmelser på Københavns Universitet om vejledning og vejledningssamtaler.

¹ På baggrund af resultater fra mit speciale *Hvis du er med på hvad jeg mener med det? – Vejledningssamtalen som institutionel samtale: En nær sproglig undersøgelse af dynamikken i to vejledningssamtaler på grunduddannelsen på Københavns Universitet*. Februar 2004.

2. Vejledningssamtalens asymmetri

Hele vejledningssamtalens forudsætning er den *asymmetriske relation* mellem deltagerne.² Som udgangspunkt forventes det at vejlederen hjælper (mens den studerende modtager hjælp), og at vejlederen har størst viden, mest erfaring osv. Hertil kommer at vejlederen er i et ansættelsesforhold, repræsenterer institutionens interesser og ikke mindst bedømmer produktet. Med hensyn til samtalebegrebet, er det der adskiller en institutionel samtale fra en hverdagssamtale,³ at deltagerne *orienterer* sig mod og henviser til deres roller og til opgaven der er foran dem, på en måde hvor de gør asymmetrien *omnirelevant*.⁴ I dette ligger bl.a.

- at der ikke kan foretages en distinktion mellem faglig og social snak,⁵
- at vejleder og studerende har forskellige rettigheder og pligter, hvilket fx betyder
 - at den studerende er forpligtet til at besvare spørgsmål
 - at morsomheder er på den studerendes bekostning
 - at vejlederen forventes at *standardisere* samtalen.

På den måde medfører grundlaget for samtalen at der generelt set er videre grænser for hvad den professionelle part kan 'tillade' sig, men også forventes, at sige og gøre. Når således den professionelle part lægger op til responser, så foregår det, jf. Linell, typisk

“by requesting (rather than just inviting) responses, i.e. by questions and directives, and the subordinate party tries to comply with the conditions, i.e. by answering questions and doing what he or she is told.” (Linell 1990: 169).

Dette mønster hænger sammen med vejledernes pligt til at standardisere samtalen (hvor den studerende omvendt kan forbeholde sig ret til at være 'efterlevende') idet måden at 'afkræve' responser på, gennem direktiver og spørgsmål, i vejledningssamtalens kontekst præciseres gennem nogle *bestemte* sprog handlinger.

² Længere vejledningsforløb i forbindelse med ph.d.-vejledninger og nogle specialevejledninger vil flytte på *aspekter* af denne asymmetri.

³ Overvejelser omkring formålet med at samtale overhovedet kunne bl.a. bidrage til en nuanceret diskussion af hvordan deltagerne *håndterer* asymmetri.

⁴ Begreberne *institutionel samtale* og *omnirelevant asymmetri* jf. Drew & Heritage 1992 og Linell 1990.

⁵ En distinktion der hyppigt findes i vejledningspædagogik. Efter min mening kan man ikke, som Skagen (2001: 209) gør det, i vejledning uden videre tale om ”god og fruktbar dialog” hvor målet er at udligne asymmetri.

3. Standardiseringen af vejledningssamtalen

Det er et afgørende aspekt ved vejledningssamtaler at vejlederen forventes at standardisere samtalen. Derfor er det interessant når vejlederne i flere evalueringer af vejledning netop efterlyser mere selvstændige og mindre autoritetstro studerende ud fra en fornemmelse af at de studerende kunne tage mere initiativ end de gør.⁶ Denne modstrid kan have noget at gøre med en manglende eksplicitering af praksis, for det ser ud til at deltagerne i vejledningssamtalen (i hvert fald de to fra min undersøgelse)⁷ helt gnidningsfrit og uproblematiserende samarbejder omkring *vejlederstyringen*. Den særlige praksis, som altså ikke er foreskrevet, men tilsyneladende kommer i stand alligevel, er dog ikke odiøs på nogen måde fordi den ganske enkelt hænger sammen med sagen selv. Og hvad ligger der så i dette 'sagen selv' og begrebet 'standardisering'?

Hvis man sammenligner vejledningssamtalen med læge/patient-samtaler, kan man drage en parallel mellem patienten der skal undersøges, og teksten der skal undersøges, hvadenten der er tale om det almindelige sundhedstjek eller egentlig sygdom. Hos lægen foregår der en *undersøgelse*, der stilles en *diagnose* og der foreskrives en *behandling*, evt. med udskrivelse af medicin. Selvom det er blevet vist at patienten i højere grad end tidligere antaget medvirker til diagnosen, så er det alligevel lægen der styrer konsultationen. I vejledningssamtaler er *teksten* patienten, og den studerende er som ophavsmand en indirekte patient. Og teksten er som regel læst/diagnosticeret på forhånd af vejlederen. Denne diagnose fremlægges i samtalen, hvor der også foregår en videre afklarende 'undersøgelse' af den studerendes forståelse og intentioner. Vejlederen kan vælge mellem at fremlægge alt, udvalgte dele eller bruge vejledningen til at få den studerende til at indgå i erkendelsesarbejdet. Og så foregår der også egentlig undervisning i vejledningssamtaler.⁸ Som patienten hos lægen, har også den studerende nogle formodninger om tekstens tilstand og om eget vidensbehov. I samtalen vil disse formodninger blive afstemt vejlederens tilbagemelding på teksten.⁹ De sproghandlinger vejlederen benytter, virker altså som funktioner deltagerne orienterer sig efter i forhold til 'sagen'.

⁶ Jf. bl.a. Lauvås og Handals undersøgelse af "Hovedfagsveiledning ved universitetet i Oslo" fra 1998.

⁷ To samtaler optaget på det tidligere Institut for Nordisk Filologi i forbindelse med to forskellige studerendes projekter, henholdsvis en sprog II-opgave og en litteraturhistorie II-opgave, begge på BA-niveau.

⁸ Endelig er der også de samtaler hvor vejlederen direkte foredrager over emnet.

⁹ Forventninger til samtalens udfald og diagnosen af teksten i vejledningssamtalen, er måske omvendt proportionale med forventningerne i en læge/patient-samtale: Patienterne tror de er mere syge end de er, mens studerende tror deres tekst er mere færdig end den er.

Af de to vejledningssamtaler jeg har set på, har jeg udledt en *evaluerende*, en *spørgende*, en *undervisende* og en *planlæggende* funktion og yderligere en *metafunktion*.

4. De fem funktioners rolle i samtalen

Med de nævnte funktioner gør deltagerne samtalens formål og deres roller relevante, og hermed (*re*)konstruerer de vejledningssamtalen som genre. Overordnet set kan funktionerne altså ses som en slags rammer,¹⁰ som deltagerne med ganske minimale markører – og ikke nødvendigvis bevidst – kan skifte mellem.

Den følgende model illustrerer at tre af funktionerne (*evaluerende*, *planlæggende* og *metafunktionen*) er basale, forstået på den måde at de også bruges til fx at åbne og lukke emner, og dermed til at bevæge samtalen fremad. De to øverste funktioner (*spørgende* og *undervisende*) synes at udgøre ekskurser i samtalen. Egentlige diskussioner består af en vekslen mellem undervisning og den studerendes indvendinger og spørgsmål. Funktionerne bruges cirkulært, dvs. de er ikke bundet op på faser,¹¹ og de er bestemt efter deres overordnede karakteristika da de godt kan indeholde nogle af de andre funktioners karakteristika på samme tid.

Model 1. De fem funktioner.

◀ Spørgende	Undervisende	▶	
<i>få til at give information/reflektere</i>	<i>få til at forstå</i>		
– implicit vurdering	– eksplicitte kriterier		
◀ Evaluerende	Planlæggende	▶	Metafunktion
<i>at vise noget</i>	<i>at anvise eller opfordre til noget</i>		<i>lede opmærksomheden hen på noget</i>
– eksplicit vurdering	– implicitte kriterier		

Modellen angiver inden for hvilken ramme der foregår eksplicit vurdering eller fremkommer eksplicitte kriterier, og inden for hvilke der ikke gør. Den antyder også at funktionerne frem-

¹⁰ Jf. også Tannen & Wallat 1999 om *interactive frames*.

¹¹ I udenlandske vejledningsinstruktioner kan man se en opdeling mellem vejledningssamtalens faser *getting acquainted time*, *diagnostic time*, *instructional time* og *evaluation time* (Muriel Harris, jf. Cooper et al. 2003, p. 258). Mine to samtaler viser at faser i samtalerne er bundet op på helt andre ting: dels en orientering mod samtalens begyndelse, midte og afslutning, dels på en kronologisk gennemgang af teksten, efterfulgt af formalia, en opsummering og sidst den studerendes supplerende spørgsmål.

står enkeltvis, men der er tale om meget tætte skift i interaktionen, hvor sekvenser i samtalen består af en række af disse funktioner. Enkeltvis har jeg defineret funktionerne på følgende måde:

- (1) *Den evaluerende funktion*: tilbagemelding (feedback) på det den studerende har skrevet. Foregår dels bagudrettet på teksten, hvilket indirekte også vil sige på den studerendes handlinger, dels på den studerendes indvendinger og kommentarer undervejs og, i mindre omfang, på den studerendes kompetencer generelt. Går på tekstens styrker og svagheder¹² i relation til den ideelle tekst. Udgør en explicit vurdering, men bærer ikke i sig selv eksplicite kriterier. Formålet er *at vise noget*.
- (2) *Den spørgende funktion*: afklaring af misforståelser og uklarheder i teksten både med henblik på at afklare dem for den studerende (dvs. ikke reelt spørgende) eller til brug for den videre vejledning. Er bagudrettet mod teksten og den studerendes intentioner, men også fremadrettet. Udgør en implicit vurdering af teksten, og gentager indirekte den forudgående kritiske læsning af teksten. Er en slags diagnose 'på skrømt' når den går på det vejlederen godt er klar over. Formålet er at få den studerende til *at give information og reflektere*.
- (3) *Den planlæggende funktion*: forslag og opfordringer til den studerende (feedforward). Kan foregå mere eller mindre direktivt. Kan gå på fx tekststrukturer, men også mere overordnet på supplerende læsning eller metode, og altså både på ændringer og tilføjelser. Kriterierne for den ideelle tekst ligger implicit. Formålet er *at anvise* eller *opfordre* til noget.
- (4) *Den undervisende funktion*: dels bibringelse af supplerende, nødvendig viden, både i relation til indhold og i relation til opgavegenren, dels afklaring af misforståelser. Signalerer også hvad der er *relevant* viden, og er en eksplicitering af kriterier. Formålet er at få den studerende *til at forstå*.
- (5) *Metafunktionen*: bruges bl.a. til at italesætte de andre funktioner, men også til at henvise konkret til tekststeder og til selve aktiviteten deltagerne er i gang med. Formålet

¹² Dog foregår der stort set ingen ros i de to samtaler.

er at lede opmærksomheden hen på teksten, deltagerne, dagsordenen eller samtalens forløb.

5. Modstand og eftergivelse

Det er ikke overraskende at de studerende bliver mest nervøse når vejlederen evaluerer på teksten bagudrettet, fx ved oplæsning, eller på den studerendes kompetencer, eller holder fast i den spørgende funktion, for det er her den studerende sættes i centrum. Og især i forbindelse med den spørgende funktion spiller det ind at vejlederen også skal bedømme det endelige produkt. Således bliver alle parter 'lettede' når vejlederen går videre til undervisning eller planlægning, fordi deltagerne her forholder sig til det fremtidige stof. På trods af at jeg har fokuseret ensidigt på vejledernes sprog handlinger, så realiseres disse handlinger af de studerendes reaktioner. Funktionerne udgør et magtmiddel for den der styrer dem, men da samtaledeltagerne jo forventer denne magt, forekommer det helt *naturligt*. Det er også vigtigt at vejlederen har flere privilegier, og at *valget* af handlinger nok kan udfordres, men ikke afvises, og at udfordringen har sin pris. Som i det følgende eksempel der både illustrerer funktionerne i praksis og hvordan den studerende reagerer på vejlederens åbne spørgsmål i l.22.

Eksempel 1

- 1 V: nej det vil sige problemet øh kan måske anskueliggøres for dig på denne her måde også ved at sige
2 jamen øh hvor meget bruger du din teoretiske indledning i de to analyser
3 S: mm
4 V: altså j i ø din indledning den teoretiske indledning her øh som handler om det fantastiske ikke
5 (p) ((rømmer sig)) der øh der bruger du øh begrebet ikke (p) øh og så har du et æh et æh =
6 S: mm mm
7 V: = afsnit der hedder [værk 1] som *fantastisk fortælling* og derefter (p) når du så går ind og =
8 S: mm
9 V: = kigger på *det her* (p) så forsvinder begrebet (pp) det er helt væk (p) det er helt væk her
10 S: mm altså så det skal ind i det også på en eller anden måde ja
11 (p)
12 V: ikke og så dukker det pludselig (p) op igen øh i forhold til øh altså i selve læsningen =
13 S: ((griner)) ja
14 V: = af [værk 1] der er jeg tror ikke det står det et eneste sted (p) øh det fantastiske vel (p) =
15 S: ja ((griner let)) nej
16 V: = og det var jo det du skulle bruge som arbejdsredskab (p) øh i din læsning af [værk 1] ikke =
17 S: mm ja ja
18 V: = men men det fuldstændig fraværende og så dukker det op igen når du går i gang med at læse
19 S: ((fnis))
20 V: = [forfatter 2]-teksten ikke
21 S: jamen er det fantastiske h hænger det sammen med det moderne
22 V: det var jo noget at diskutere (p) ikke
23 S: ja men så skal jeg jo til at ø u undersøge hele litteras tur historien for at
24 finde ud af om den også er fantastisk (p) hhh ja hæ hæ
25 V: næ (p) altså det handler jo det handler jo om at
26 foretage en diskussion af det fantastiske (p) ikke for hvad det fantastiske er =
27 S: ja ja
28 V: = (p) øh ((rømmer sig)) så det vil jeg da foreslå dig at gøre lidt (p) mere intensivt end du gør =

29 S: mm
 30 V: = her ikke (p) øh altså pi (uf)
 31 S: ja ok altså og flette det ind i det om det moderne også det romantisk moderne

Funktionerne i tekststykket kan altså kort bestemmes som følger: l. 1: metafunktion, l. 2: spørgende, ll. 4-20: evaluerende, l. 22: spørgende/planlæggende, l. 25: undervisende og ll. 28-30: planlæggende. Idet vejlederen i l. 22 svarer på den studerendes spørgsmål (som er en indvending mod hans evaluering), samler han op på sit første initiativ i ll. 1-2: ”hvor meget bruger du din teoretiske indledning i de to analyser.” Den studerende reagerer modvilligt, men også nervøst ledsaget af grin med: ”ja men så skal jeg jo til at ø u undersøge hele litteras tur historien for at finde ud af om den også er fantastisk (p) hhh ja hæ hæ.” Hertil vejlederen går over og *underviser* med ”det handler jo om” og direkte herfra til *planlægning* som den studerende reagerer eftergivende på med et afklarende foreslag/spørgsmål. Den studerendes modvilje afstedkommer en kontant kvalificering fra vejlederens side idet han henviser til opgavens mere overordnede mål. Da den studerende igennem hele samtalen optræder noget modvillig over for hans form (diagnosen ’på skrømt’), bliver hun til stadighed konfronteret med sin manglende vilje eller evne til at gå ind i diskussion med ham på grundlag af sin tekst. Således må hun sidde med en stærk fornemmelse af at ’dumpe’, mens hun omvendt også er klar over gevinsten ved at blive inddraget og udfordret.

6. Vejlederstrategier: Proces- og produktorienteret vejledning

Vejlederstrategien der er illustreret ovenfor, hænger sammen med vejlederens procesorienterede tilgang til vejledning. Den anden samtale, fra min undersøgelse, er mere produktorienteret. Termerne er hentet fra Tofteskov (1995),¹³ og de udtalte forskelle er at vejlederen i den produktorienterede vejledning anviser, mere end diskuterer, mens den procesorienterede vejleder har læreprocessen i fokus. Samtidig skulle den sidste form også muliggøre en højere grad af åben og spørgende dialog end den første form (jf. Tofteskov 1995:23f). Ser man på vejledningssamtalen som en institutionel samtale og i lyset af den omnirelevante asymmetri, må den åbne dialog modificeres. Vejlederstrategierne baseres på den varierende brug af funktioner: I den procesorienterede opholder vejlederen sig længere tid ved den spørgende funktion, den studerendes svar og undervisning (ekskurserne i samtalen), i den produktorienterede går vejlederen straks fra spørgende til planlæggende, evt. ganske kort over undervisende.

¹³ Tofteskov taler om produktvejledning og procesvejledning. Og vel at mærke ikke som vejledertyper, men vejledningstyper, og ud over at han også har to andre typologier på banen, kontrolvejledning og laissez faire-vejledning, bemærker han at der ikke er tale om rene former. Kontrolvejledning er ifølge min brug ikke meningsfuld at adskille fra de andre vejledningsformer, og Tofteskov problematiserer selv formen.

Herigennem kan man se hvilken vægt der lægges på at vejlederen sikrer sig at de taler om de samme kriterier.

7. To eksempler

De følgende to eksempler (2 og 3) illustrerer de to vejlederstrategier. Begge vejledere går frem efter deres egne margenkommentarer i de studerendes tekster. Og det er netop deres margenkommentarer som kan kontrasteres som henholdsvis direktiv og spørgende. De direkte margenkommentarer består af understregninger, rettelser, spørgsmålstejn og imperativer, som fx ”uddyb.” Mens de spørgende margenkommentarer er længere, stiller åbne spørgsmål og desuden stiller litteraturforslag. Her er vi også samtidig inde i en fagspecificitet: De lange kommentarer knytter sig til litteraturhistorieopgaven hvor tolkninger og diskussioner har en anden plads end i sprog II-opgaven. Når vejlederne således bladrer frem i de studerendes papirer, bruger de margenkommentaren som støtte og vælger fx at læse op fra den studerendes tekst og fra egen kommentar hertil. I eksempel 2, fra samme samtale som foregående eksempel, lægger vejlederens spørgsmål *både* op til at den studerende skal gå ind i en forklaring/diskussion på stedet *og* til en efterfølgende ‘dialog’ hjemme – samstemmende med vejlederens gentagne bemærkninger om at der mangler *diskussion* i teksten:

Eksempel 2 (oplæsninger markeret med kursiv)

- (3) ((bladren i papirer))
V: lidt længere henne i det her afsnit øh: *naturalisterne mener ((rømmer sig)) at der er ophævet dobbeltheden efter at de har afskaffet himlen øh men modernisterne rykker så at sige dobbeltheden ind i mennesket selv den bliver en indre realitet ((rømmer sig))* og så spørger jeg dig er det ikke netop øh det som også romantik og naturalisme gør
- (4)
V: altså hvordan ophæver naturalisterne øh:: dobbeltheden
[
S: (naturalisterne?) ((hviskende))
- (3)
S: jamen altså de øh:: jamen det ved jeg ikke de der der er jo ikke nogen Gud mere og øh=
V: nej
S: = og det øh det da er ligesom det der er udenfor en der der (p) der er styrende (2) hvor modernisterne siger at det er det der er inden i en selv

Vejlederen refererer med ”og så spørger jeg dig (...)” til at spørgsmålet står i margenen.¹⁴ Den lange pause (4 sekunder) efter spørgsmålet kan være udtryk for at den studerende venter og ser om vejlederen læser det op uden at forvente et svar. Først efter endnu et uddybende

¹⁴ I parentes bemærket sidder disse to deltagere over for hinanden med hver deres tekstudgave, hvor der altså ikke er nogen kommentarer i den studerendes udgave, og spørgsmålet derfor virker meget direkte.

I eksempel 3, fra den anden samtale, hvor vejlederen også læser op fra en tekstpassage og et margenspørgsmål, lægges der *ikke* op til at den studerende inddrages videre i samtalen. Se hvordan vejlederen holder på ordet (med ø::h) og springer videre i teksten med ”så skriver du” og ”også her”:

V: *kognitiv semantik* det stryger du bare det bliver alt for meget ø::h =
S: ja
V: = så skriver du også noget her *tanken bag dette skift bunder i at sproget anses som tjene de menneskelige behov* det er jo rigtigt nok og *alle sproget og sprogliche manifestationer er derfor udtryk for en funktion i forhold til disse behov derved ophører str-* der må du godt lige skrive hvordan (p) det er lidt uklart =
S: ja ok
V: = også her og ligesådan skriver du lidt længere oppe *konsekvensen af dette bliver at fokuset flyttes fra at beskrive den sproglige regelstruktur som det gøres i den strukturalistisk baserede traditionelle grammatik* ja ikke også lige lidt mere øh lidt =
S: ((griner lavt)) ja
V: = mere tekst øh til (..)

Selvom de to strategier er meget forskellige, så standardiseres samtalen i lige høj grad af vejlederne der styrer fremdriften i samtalen og vælger vejledningsform.¹⁵ På den måde gennemføres også vejledernes dagsorden for samtalen uden at det egentlig på noget tidspunkt bliver relevant at høre om den studerende har en.

180

8. Opsamling

Jeg ser ikke vejledningssamtaler som problematiske i sig selv, men ser altså en modstrid mellem bestemte forestillinger om vejledning og så den konkrete praksis. Hvis min undersøgelse afspejler generelle tendenser ved opgavevejledning, er både studerende og vejledere i vejledningssamtalen på en umulig opgave hvis de skulle forsøge at bryde med den indbyggede vejlederstyring. Men man kan overveje om det er muligt at opstille nogle pædagogiske redskaber enten for 1) at *omgå dynamikken* så studenterstyring kan implementeres bedre i denne institutionelle samtale, eller for 2) at *eksplicitere funktionerne* så interaktionen bliver gennemsigtig. Det kunne være faste vejledningsprotokoller, afklaring af dagsorden (vejlederen kan fremsende sin dagsorden inden samtalen), styring og minimering af tekststykker, handouts med vejlederens vejledningstilbud og -krav samt opgavekriterier for den enkelte opgave, evalueringer osv. Mange redskaber bruges allerede rundt omkring, og eksplicitering synes at være nøgleordet. Hvis sådanne tiltag imidlertid ensrettes, er vi måske inde i en uønskværdig bureaukratisering af vejledningssamtalen, men modsat kan man heller ikke lade som om at samtalen ikke allerede er institutionaliseret. På baggrund af en sammenligning mellem forskellige institutioners praksisser og holdning til vejledning, hvor faktorer som fx tekstlæsning, formalisering eller opfattelse af selvstændighed varierer, kunne man se på hvordan dette spiller ind på samtals dynamik og funktionerne der trækkes på (flere end dem jeg har fundet og mere nuanceret), og dermed på om der er klarere linjer i den ene praksisform frem for den anden.

Vejledning skal ikke nødvendigvis være let for den studerende, og den studerende må gerne gå hjem med flere spørgsmål end svar. Men at praksisform og opgavekriterier forhandles i situationen, er måske med til at gøre vejledning unødigt diffus for alle deltagere.

Litteratur

- Coffin, C., Curry, M. J., Goodman, S., Hewings, A., Lillis, T. M., & Swann, J. (2003) *Teaching Academic Writing – A toolkit for higher education*. Routledge, London and New York.
- Cooper, G., Bui, K., & Riker, L. (2003) Protocols and process in Online Tutoring, pp. 255-266. In: C. Murphy, & S. Sherwood (Eds.), *The St. Martin's Sourcebook for Writing Tutors*, 2.nd edition. Bedford, St. Martin, Boston/New York.
- Drew, P., & Heritage, J. (1992) (Eds.). *Talk at work – interaction in institutional settings*. (Studies in Interactional Sociolinguistics, general ed. J.J. Gumperz). Cambridge University Press, Cambridge.
- Drew, P., & Sorjonen, M.-L. (1997) Institutional dialogue. In T.A. van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction: Discourse Studies 2 – a multidisciplinary introduction*, pp. 92-118. London, Sage Publications.
- Elbow, P. (1981) *Writing with power – techniques for mastering the writing process*. Oxford University Press, New York.

- Harboe, T. (2000) *De studerendes forventninger til specialevejledning – en spørgeskemaundersøgelse*. Pædagogisk center, Samfundsvidenskab, Københavns Universitet.
- Lauvås, P., & Handal, G. (1998) *Hovedfagsveiledning ved universitetet i Oslo – Rapport fra prosjektet 'Vitenskapelig veiledning'*. Rapport nr. 1. Universitetet i Oslo, Pedagogisk forskningsinstitutt & Fagområdet for universitetetspedagogikk.
- Linell, Per (1990) The power of dialogue dynamics. In I. Markova & K. Foppa (eds.), *The Dynamics of Dialogue*, pp.147-178. Harvester Wheatsheaf.
- Linell, P. (1999) *Approaching dialogue: Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Series title: Impact: Studies in language and society 3, John Benjamins Publisher.
- Skagen, K. (2001) Veiledningssamtaler i bakhtinsk perspektiv. In O. Dysthe (Ed.), *Dialog, samspel og læring*, pp. 197-218 Oslo, Abstrakt forlag.
- Tannen, D. & Wallat, C. (1999) Interactive frames and knowledge schemas in interaction: examples from a medical examination/interview. In A. Jaworski & N. Coupland (eds.), *The Discourse Reader*. pp. 346-66. New York & London: Routledge.
- Tofteskov, J. (1996) *Projektvejledning – og organisering af projektarbejde*. Samfundslitteratur, Frederiksberg.

Hvis nogen er interesserede i at læse mere fra mit speciale, kan jeg sende en kopi. Send en e-mail til Trine L. Gandil: tlg@hum.ku.dk eller gandil@wanadoo.dk.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

SPROGVIDENSKAB OG PATRIOTISME I DET 18. OG 19. ÅRHUNDREDES EU-ROPA

Af Kirsten Gomard (Aarhus Universitet)

Nedenstående er et resumé af et igangværende delprojekt inden for det NOS-H-støttede projekt ”Konstruktionen af Norden 1700-1830. Dystopi og Utopi”. Det samlede projekt undersøger, hvordan Norden i løbet af perioden konstrueres f. eks. gennem rejseberetninger, historieskrivning, geografi, litteraturhistorie, arkæologi m.v. og omfatter både blikket ’indefra’ og blikket ’udefra’. Projektet afsluttes i løbet af 2005 og forventes publiceret i form af en engelsksproget antologi.

Mit eget bidrag omhandler lingvistikens konkurrerende konstruktioner af Norden, hvor målet bliver at finde en ’sandhed’ om de nordiske sprogs historie og med navngivningen at udtrykke denne ’sandhed’. Der er her en tydelig forskel mellem 1700-tallets ’kulturelle patriotisme’, der hverken er etnisk eller nationalt forankret, men hvor anliggendet først og fremmest er ’den gode smag’, og 1800-tallet, der etablerer en stærk forbindelse mellem sprog, etnicitet og nationalitet som led i nationale oprindelsesmyter.

Tyskeren Johann Christoph Adelung (1732-1806), hvis blivende bidrag til sprogvidenskaben ligger inden for grammatik og leksikografi i hans egen samtids tyske sprog, lancerede den teori, at ’det tyske sprog’ kan opdeles i to grupper, en øvretysk og en nedertysk. De nordiske sprog henregner han - uden at kende dem - til den nedertyske gruppe. Adelung bruger betegnelsen ’tysk’ i to betydninger, dels for det sprog, som vi også i dag benævner tysk, dels som en betegnelse for en større gruppering, der inkluderer de nordiske sprog. Denne større gruppering kalder han dog senere ’germansk’.

Adelungs store polyglotsamling *Mithridates*, der udkom delvist posthumt fra 1806, kom til at fungere som afsæt og vidensbase for det 19. århundredes sprogvidenskab bl.a. for danskeren Rasmus Rask (1787-1832). I sin *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprogs Historie* fra 1809, publiceret 1811, mente Rask som bekendt, at det oldislandske sprog var identisk med det sprog, der oprindeligt blev talt i hele Norden. I konstruktionen af det ol-

dislandske som ophav til både dansk og svensk skaber Rask en oprindelsesmyte i ”en nationalistisk udvidelse af tiden” (Wodak et al. 1999), hvor sprog, forfædre og nation føres tilbage til de ældste tider. Rask fandt, at såvel betegnelsen ’tysk’ som betegnelsen ’germansk’ kun kunne og burde betegne det tyske sprog, og han foreslog i stedet ’gotisk’ som den fælles betegnelse. I en anmeldelse af *Mithridates* fra 1809 præsenterer Rask disse anskuelser og beskylder Adelung både for uvidenhed, hvilket var rigtigt, og for utilstedelig nationalisme. Det sidste er tydeligvis en projektion af Rasks og hans eget århundredes holdninger.

Fra 1811 korresponderede Rask med de jævnaldrende brødre Grimm i Tyskland, især Jacob Grimm (1785-1863). Det er velkendt i lingvistikens historie, hvordan Rasks prisopgave (publiceret 1818) bl.a. med den første formulering af den germanske lydforskydning fik så afgørende indflydelse på Jacob Grimms *Deutsche Grammatik*, at han besluttede at erstatte førsteudgaven af bd. I fra 1819 med en ny udgave, der udkom i 1822. *Deutsche Grammatik* er en komparativ historisk grammatik over de germanske sprog, men Grimm bruger betegnelsen ’tysk’ i samme dobbelte betydning som Adelung og integrerer dermed de nordiske sprog og litteraturer i en tysk oprindelsesmyte, hvor han antog en oprindelig, fast enhed mellem samtlige ’tyske’ sprog. Rask var rasende, men fik ikke held til at overbevise Jacob Grimm. Jacob Grimm gik med tiden så vidt som til at fastslå, at ikke bare Slesvig-Holsten, men hele Jylland af sproghistoriske årsager burde indlemmes i en samlet tysk nationalstat (Sørensen 1997). Det endelige brud mellem Rask og Grimm skyldtes dog ikke denne kontrovers med nationalistiske undertoner, men uoverensstemmelser omkring spørgsmål om, hvordan en historisk grammatik overhovedet skal opbygges.

I konstruktionen af ’sandheden’ har eftertiden givet Rask ret med hensyn til den nordiske sproggruppes ældgamle selvstændighed. Men kampen om navngivningen vandt han ikke. I dag er der konsensus om at betegne den samlede sproggruppe som ’de germanske sprog’ som foreslået af både Adelung og Jacob Grimm. Mens ’tysk’, den betegnelse, som både Adelung og Jacob Grimm først og fremmest brugte, i dag kun kan betegne et specifikt sprog inden for den germanske gruppe.

Det er skæbnens ironi, at opdagelsen af den germanske lydforskydning i mange sproghistoriske fremstillinger tillægges Jacob Grimm. Den mest nærliggende forklaring er nok, at Grimm i sin reviderede tekst slet ikke henviser til Rask på dette punkt!

Litteratur

- Adelung, Johann Christoph (1806-1816) *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vaterunser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen oder Mundarten I-IV*. Berlin: Vossische Buchhandlung.
- Grimm, Jacob (1819) *Deutsche Grammatik I*. Göttingen: Dieterische Buchhandlung.
- Grimm, Jacob (1822-1837) *Deutsche Grammatik I-IV* (Vol. I =2. udg.). Göttingen: Dieterische Buchhandlung.
- Rask, Rasmus (1932-33 (1809)) Bemerkungen über die skandinavischen Sprachen, veranlasst durch den zweiten Theil des Adelungschen Mithridates. *Zeitung für Litteratur und Kunst in den königl. Dänischen Staaten*, 3. Jahrg., Bd. I, Nr. 4-6, Kiel 1809. Rasmus Rask *Udvalgte Afhandlinger Vol. II*, ed. Louis Hjelmslev, København: Levin & Munksgaards Forlag:102-125.
- Rask, Rasmus (1811) *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. Kjøbenhavn: Hofboghandler Schuboths Forlag.
- Rask, Rasmus (1932 (1818)) *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. Rasmus Rask *Udvalgte Afhandlinger Vol I*, ed. Louis Hjelmslev, København: Levin & Munksgaards Forlag.
- Sørensen, Bengt Algot (1997) Wissenschaft und Ideologie. Deutsch-Dänische Streitgespräche im 19. Jahrhundert. *Bengt Algot Sørensen. Funde und Forschungen*, ed.. Steffen Arndal, Odense: Odense Universitetsforlag: 411-429.
- Wodak, Ruth; de Cillia, Rudolf; Reisigl, Martin & Liebhart, Karin (1999) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

ADVERBIELLE UDTRYK I DANSK OG FINSK

Af Hans Götzsche og Susanne Annikki Kristensen (Aalborg Universitet)

1. Indledning

Adverbielle udtryk er ikke lette at have med at gøre. Dels i teorien, som enten kan finde på at placere dem i en 'undefinerbar restgruppe' eller på filosofisk vis kan dissekere dem ved hjælp af større tekniske teorier indenfor en formallogisk ramme (jf. fx Cresswell (1985)). Dels i analysen, som enten på psykologisk intuitiv vis opfatter de mest hårdnakkede adverbielle udtryk som den talendes kommentarer i og til sætningen eller lægger et skematisk gitterværk henover ordgrupperne og lader de adverbielle udtryk falde i de huller der passer æstetisk bedst. Problemet er at, hvor man starter, har voldsomme konsekvenser for hvad man ender med. Tager vi sætningen:

(1) Jeg kan ikke holde ud at I larmer
(Hansen 1977 (-97) s. 75)

så vil den dæmoniske analyse af konstruktionen medføre følgende:

(2) Jeg kan ikke holde ud at I larmer
F v a V A X=====¹

og vi ser den klassiske begrundelse for oprettelsen af den finale ekstraposition: *ud* er et adverbium og skal stå på A, hvorfor vi skal finde en plads til *at*-ledsætningen. En skattet kollega siger nu at det da er en 'skraldespandsløsning' mens jeg med en eufemisme kalder det en 'ad hoc-løsning'. Teoretisk begrundet vil næppe nogen kalde det. Men det gør jo heller ikke noget så længe det virker og vi kan iagttage visse regelmæssigheder, og vel at mærke får det hele med. Deskriptivisme i rendyrket form.

2. Grundlag

Vi vil i stedet forsøge at følge en anden vej, den formalistiske, ud fra hvad vi hidtil har arbejdet med (jf. litteraturlisten). En af præmisserne er her at Diderichsens oprindelige fastlæggel-

¹ Sætningsskemanalysen sættes af æstetiske grunde under eksemplerne.

se af otte, og kun otte, pladser som kendetegnende for danske (og nordiske) sætninger skal fastholdes, og så må analysen laves om hvis det hele ikke lige passer. I eksemplet fra før:

(3) Jeg kan ikke holde ud at I larmer
 s v na iv a o-----
 F v a V===== N=====

kan man således sige at adverbiet *ud* er placeret på V-pladsen, hvorfor *at*-sætningen indsættes på N-pladsen som objekt. Det kan begrundes med at et sådant adverbielt udtryk er nært knyttet til verbet, og der kan laves en regel om at kun når adverbielle udtryk står efter nominale udtryk kan de få deres egen plads, mens de når de er efterstillet verber, står på samme plads som dem. Der skal således stadig være en selvstændig A-plads idet man kan få eksempler som:

(4) Jeg kan ikke holde ud at I larmer hver dag
 s v na iv a o----- a-----
 F v a V===== N===== A=====

Det afsluttende adverbielle udtryk skal også stå på A-pladsen hvis der ikke er noget nomen på N-pladsen:

(5) Det kan jeg ikke holde ud hver dag
 o v s na iv a a-----
 F v n a V===== A=====

for de adverbielle udtryk er kategorisk forskellige. Rent deskriptivt viser det sig ved at *ud* og *hver dag* har forskellige topologiske egenskaber idet *ud* “kan flytte plads” alt efter nominalernes optræden. Enten står det foran et objekt på V-pladsen eller også står det på A-pladsen:

(6) Jeg kan ikke holde det ud hver dag
 s v na iv o a a-----
 F v a V===== N A=====

Og det er – efter vores opfattelse – ikke et spørgsmål om “vægt” når objektet *det* kommer til at stå foran *ud* – og således kunne opfattes som “flyttet” i forhold til placeringen af objektet i (1) *at I larmer* – men om hvad vi kalder den ‘syntaktiske signifikation’ af *det* (jf. Götzsche 1994 og Kristensen 2001). I (5) kan man, klart nok, diskutere om *ud* skal stå på V- eller A-pladsen, men det kan vi tage en anden gang – og vi kan evt. sammenligne med svensk (*hålla ut* betyder som bekendt ikke helt det samme og går ikke sammen med *inte* så derfor må vi finde på et andet eksempel):

(7) Jag kan inte klara av det varje dag
 s v na iv a o a-----
 F v a V===== N A

Når nu det adverbielle udtryk *ud* antages at have et nært forhold til verbet på V-pladsen så vil vi forsøge at drage en videre konsekvens af det, nemlig at antage at adverbielle udtryk med et nært forhold verbet slet ikke er sætningsled, altså adverbialer, men blot adverbier, dvs. ord (i vores terminologi: morfemer) der er en del af verbalfrasen. Det vil medføre en noget anderledes forståelse af fx følgende konstruktionen:

(1) Jeg kan ikke holde ud at I larmer

Dels vil vi foreslå en særlig teoretisk konception af sætningens syntaks, og dels vil vi foreslå nogle særlige og afvigende inddelinger af syntaksens elementer.

Teorien har sin baggrund i hvad vi har præsenteret adskillige gange og steder i de senere år: den såkaldt **Epi-Formale Syntaksteori (EFA(X))**, og her vil vi kun fremdrage de relevante begreber. De traditionelle led-størrelser kaldes her (sætnings-) KONSTITUENTER, og disse antages at kunne være simple, dvs. bestå af kun ét enkelt morfem,² eller være komplekse, dvs. bestå af to eller flere morfemer, og i det sidste tilfælde kalder vi dem FRASER. Hvor sætningen i EFA(X) forstås som en række af konstituenten der enten specificerer eller prædikerer hinanden, så opfattes den komplekse frase som en struktur af specifikationer der bestemmer og beskriver en begrebslig kerne. Kernen kaldes da HABITAT (notation: h) og hver enkelt specifikation kaldes et INDEKS (notation: j eller g³). Da der kan dannes et hierarki af habitater og indekser er der også mulighed for at der forekommer INDEKSIKALE HABITATER (notation: hj). Alt dette skal selvsagt udtrykkes i en sproglig form, og hvert enkelt morfem i en kompleks konstituent vil da fungere som en af de nævnte elementtyper. Hvor elementerne indgår i en struktur af specifikative over- og underordningsforhold, så kan kæden af morfemer siges at være en række af KOMPONENTER (for nu at adskille dem fra konstituenten som morfemer jo også kan optræde som). Afhængigt af hvilken semantisk specifikation det enkelte morfem bidrager med, vil det så tilhøre en bestemt specifikationskategori. Eller i teknisk forstand: ligesom sætningen er en struktur af konstituentkategorier, hvor hver kategori har sine kriterier for at en bestemt sproglig form (et materiale) kan udfylde funktionen at optræde i kategorien, så gælder det samme komponenterne. Et eksempel kan illustrere dette:

(8)	den	afskyeligt	ildelugtende,	røde	hund	fra	Nibe
	g	j	hj	j	h	j	hj
	det	adj	adj	adj	nom	prp	nom
	artl	adjv	adjv	adjv	nomn	prep	nomn

² Ét morfem er i vores forstand alt hvad der afgrænses af den traditionelle ordgrænse.

³ g defineres som et morfem der ikke kan fungere som habitat.

Annotationen angiver her i første linje at *hund* er habitatet mens resten er indeksikale morfemer af forskellig art (og vi har her den hierarkiske struktur af morfemer), anden linjes symboler med tre tegn angiver at ‘ordene’ tilhører de pågældende komponentkategorier (som forklares nedenfor), mens tredje linjes firetegn-symboler angiver hvilke morfemparadigmer de pågældende morfemer er hentet fra. Der er nu to ting som skal fremstå fuldstændig klart: (i) hvorledes et morfem kommer til at tilhøre et bestemt paradigme, afgøres af hvilken komponentkategori det kan tilhøre, altså hvilken syntagmatisk funktion det kan have – og ikke omvendt; og (ii) de pågældende frasestrukturer kan beskrives ved hjælp af en formal teori i en teknisk model.

Det sidste kræver en bemærkning: når folk udarbejder udviklede tekniske, symbolske semantikker for fx *Adverbial Modification* (Cresswell 1985) så er det der normalt kommer ud af det, en undersøgelse af et formalt (dvs. kunst-) sprogs evt. adverbielle modifikationer (der evt. kan være udvalgte gloser fra fx engelsk), mens folk iøvrigt tror at de undersøger fx det naturlige sprog engelsk. En tredje ting som skal gøres klart er altså at: (iii) vi beskriver med en formal teori de naturlige sprog dansk og finsk (de filosofiske dybsindigheder overlader vi til et bedre tidspunkt).

Og så mangler der kun to ting for at apparatet for adverbielle udtryk er på plads. Dels en præcisering af hvad en SPECIFIKATION er overfor en PRÆDIKATION. For at tage det letteste først, så er en prædikation (stort set) det samme som i den klassiske logik, nemlig en (evt. re-) klassifikation (spidsfindighederne kan vi tage andetsteds), fx:

BILEN ER RØD

dvs. at ‘bilen tilhører klassen af røde genstande’. Heroverfor er en specifikation en subklassifikation:

HUNDEN SPISER (en assertiv, eller a-) specifikation

DEN RØDE BIL (en stipulativ, eller s-) specifikation

dvs. at ‘hunden tilhører subklassen af hunde der spiser’ mens ‘bilen tilhører subklassen af biler der er røde’. Hvis ikke man opretholder distinktionen mellem prædikation og stipulativ specifikation så kan man ikke skelne semantisk mellem *bilen er rød* og *den røde bil*, som i fx prædikatslogikken ville have samme notation.

Det sidste forberedende begrebsapparat er så at koble det her til adverbielle udtryk, og det gør vi på den måde at vi siger at ADVERBIER har et nært forhold til verbet og altså indgår i verbalfrasen som indeksikale specifikationer af verbet (verbalhabitatet), mens ADVERBIALER har et lidt fjernere forhold til verbet og derfor optræder som selvstændige konstituenten i sætningen i form af prædikationer. Det medfører så at vi i forhold til

(1) Jeg kan ikke holde ud at I larmer hver dag

får en underlighed som at *hver dag* er et adverbial med betydningen ‘klassen af handlinger som finder sted hver dag’ og som verbalbetydningen ‘ikke kan holde ud’ tilhører. Men det er kun en vanesag, for det lader til at det er hvad der sprogligt overføres af information i nævnte sætning.⁴

Vi skelner altså grundlæggende mellem specificerende adverbier og prædikerende adverbialer, og vi lader de specificerende adverbier være en del af verbalfrasen, mens de prædikerende adverbielle udtryk er “frie” adverbialer, og årsagen hertil er, at der ser ud til at være distributionsmæssige forskelle mellem de to typer af adverbielle udtryk. Hvis man vil beskrive de forskellige adverbielle udtryk må man derfor beskrive både adverbialfrasen og verbalfrasen.

3. Adverbialfrasen

Adverbialfrasen udgøres af “frie” prædikerende adverbialer; “frie” i betydningen, at de frit kan placeres i en konstruktion på de specifikke sprogs mulige adverbialpladser. Vores forståelse af frie prædikerende adverbialer er ikke enestående, eftersom Diderichsens også taler om frie eller “løse” adverbialer (Diderichsen 1946 (1971): 188) om de såkaldte “Indholdsadverbialer” (jf. Diderichsen 1946 (1971): 179). I vores optik udgøres de prædikerende “frie” adverbialer af dét, som traditionelt kaldes præpositionsfraser og adverbier, hvis leksikalsk-semanticke indhold vedrører f.eks. tid, sted og måde.

Når vi skal beskrive adverbialfraserne formalt vha. et generelt (og måske universelt) system, skal vi have fat i de tidligere omtalte termer “habitat” og “indeks”, og med dem kan vi afgøre, at der findes to typer af prædikerende adverbialer, nemlig adverbialer med et nominalt habitat (nom-habitat) og med et adverbial habitat (adv-habitat); dvs. adverbialfrasen kan enten have et substantiv eller et adverbium som kernebegreb, som, for at der er tale om en frase, skal specificeres af mindst ét indeksikalt begreb. Disse habitater kan specificeres af forskelli-

⁴ Men det svarer også næsten til Davidsons idé om at analysere adverbielle udtryk som “predicates of events” (Cresswell 1985 s. 3 et passim), dog formaliseret i første ordens logik, men vi begrænser mekanikken til bestemte adverbielle udtryk.

ge typer af indekser, og det giver en række af komponenter i en adverbialfrase, der ser ud som følger:

A-PHR (CST: a)

adv	(adverb: concept)
adq	(adjective: specification by quantification)
det	(determiner: specification by referential in/determinacy)

Sub-PHR

nom	(noun: concept)
adj	(adjective: specification by qualification)
adq	(adjective: specification by quantification)
prn	(pronoun: in/determiner by replacement; referential underdeterminacy)
det	(determiner: specification of referential in/determinacy)
prp/psp	(pre/postposition: specification by ?)

Whole PHR

nom	(noun: concept)
adj	(adjective: specification by qualification)
adq	(adjective: specification by quantification)
prn	(pronoun: in/determiner by replacement; referential underdeterminacy)
det	(determiner: specification of referential in/determinacy)
prp/psp	(pre/postposition: specification by ?)

(Kristensen 2004: 125)

Rækken af komponenter opstår som følge af empiriske generaliseringer foretaget på baggrund af dansk, og finsk (og til dels også tyrkisk og grønlandsk), og ud fra komponentrækken ses det, at både et adverbial med et nom-habitat og et adv-habitat kan specificeres af en sub-frase, og sub-frasens komponenter svarer til komponenterne i en adverbialfrase med nom-habitat; dvs. hvis der forekommer f.eks. en adj-komponent i en adverbialfrase med et adv-habitat, så optræder den i den specificerende sub-frase.

Den såkaldte adq-komponent kunne måske med fordel få et par ord med på vejen, idet den umiddelbart kunne se ud til at afvige fra traditionelle frasebeskrivelser. Ideen til adq-komponentens definition stammer fra filosofiens kvantorer (jf. Audi 1995: 667) men i modsætning til en traditionel filosofisk kvantor, hvortil kun kan regnes sproglige størrelser som f.eks. *alle*, *nogle* og *ingen*, anvender vi den kvantitative specifikation om kardinaltal (om den præcist angivne mængde, f.eks. *et*, *to*, *tre* osv.), ordenstal (om en rækkefølge, f.eks. *første*,

(9) Han gik næsten helt nede i haven⁵
 s v pa-----
 adq adq adv prp nom
 j hj h g hj
 (Kristensen 2004: 127)

Som det endvidere ses i ovenstående definitioner er hverken prp- eller psp-komponenten blevet defineret, hvilket skyldes, at vi endnu ikke har klarlagt præ- og postpositionens teoretiske status. Der har gennem tiden været gjort forskellige forsøg på at definere præ- og postpositioner, og Diderichsen forsøger at lade præpositionen betegne en relation (jf. Diderichsen 1946 (1971): 70), men præpositionen er ikke den eneste komponent, der betegner relation (det gør vel også konjunktionalet og verbalet). Andre forsøger med at koble præpositionen sammen med evnen til at “styre” et bestemt kasus, men et sådant kriterium gælder f.eks. ikke længere for dansk (men dog for finsk), hvorfor kriteriet ikke kan være generelt, mens endnu andre (herunder Trask (1993) og Crystal (1980 (1997))) udelukkende definerer præ- og postpositionen ved deres distribution som foranstillet eller efterstillet et substantiv, men en sådan karakteristik klarlægger ikke de sproglige kategoriers teoretiske status. Vi har endnu ikke en brugbar løsning på problemet og lader derfor indtil videre spørgsmålet stå åbent.

Vi har efterfølgende dels anvendt de generelle komponenters system ved formuleringen af sprogspecifikke frasekalkuler for dansk og finsk⁶ og dels undersøgt om de sprogspecifikke

⁶ De danske frasekalkuler for adverbialfraser ser ud som følger:

$$\begin{aligned} &> \{ \text{adq} \} / \text{prp} / \text{det} / \text{adq} / \text{adj} / \text{nom} \} / \text{prp} / \text{adq} / \text{det} / \{ \text{adq} \} / \text{adj} / \text{nom} \{ \text{det} \} / \{ \text{adq} \} / \{ \text{adj} \} / \text{prp} / \{ \text{adq} \} / \text{det} / \{ \text{adq} \} \\ &\quad \} / \text{adj} / \text{nom} \{ \text{det} \} / \{ \text{adq} \} / \{ \text{adj} \} \} > \end{aligned}$$

(Kristensen 2004: 189)

192

frasekalkuler er adækvate til formale beskriver af henholdsvis danske og finske adverbialfraser, og det ser ud til at være tilfældet. Vi kan tage et eksempel fra hvert af de to sprog:

(10)	Markerne	var	indhegnet	af	høje	grønne	popler
	s	v-----		pa-----			
		aux	vr	prp	adj	adj	nom
		j	h	g	j	j	h
		verb	verb	prep	adv	adv	nomn
		pret	prfp		plur	plur	plur
							indf

(Kristensen 2004: 227)

(11)	Ve-i-n	se-n	autotalli-n	ulko-pääty-yn
	bringe-pret-1.sing	den-accv.sing	garage-	ydregavl-
	sv	o	pa-----	
			det	nom
			g	h
			nomn	nomn
			sing	(sing)
			genv	illv

(Kristensen 2004: 253)

I det danske eksempel har adverbialfrasen et nom-habitat, og pga. de danske komponenters forekomstregler (jf. Kristensen 2004: 167) optræder der i frasen også en prp-komponent, og disse to komponenter er obligatoriske komponenter i en adverbialfrase med nom-habitat. Derudover forekommer der to adj-komponenter, som hver især specificerer nom-habitatet men ikke hinanden.

Den finske adverbialfrase har ligeledes et substantiv som nom-habitat, men eftersom der i finsk ikke er en obligatorisk forekomstrelation mellem nom-habitatet og en prp-komponent eller for den sags skyld en psp-komponent, optræder der ikke nødvendigvis en prp- eller en psp-komponent i den finske frase. I stedet er komponenterne kasusmarkerede. Det finske nom-habitat specificeres desuden af en det-komponent, som er usædvanlig i traditionelle kredse, idet det udgøres af et genitivisk element. Vi ser dog det genitiviske element som et determinerende element (og ikke som et adjektivisk element), idet vi mener, at geniti-

A-PHR (habitat: nom):

> {adq} / prp / [det/adq/adj/nom] / det/adq/adj/nom / psp / {adq} / [det/adq/adj/nom] >

A-PHR (habitat: adv): > [det/adq/adj/nom] / adq/adv / [det/adq/adj/nom] > (Kristensen 2004: 217)

Både den danske og den finske adverbelle frasekalkule formuleres ved lineære sekvenser, idet komponenternes rækkefølge er fikseret.

ven her angiver, at nom-habitatet er referentielt afgørbart, svarende til en hvilken som helst anden bestemmer. At det genitiviske element i ovenstående konstruktion kan ses som en bestemmer bekræftes yderligere af, at der mellem et finsk demonstrativ (og ved dansk også de øvrige bestemmere) og det genitiviske element er komplementær distribution.

Det væsentligste ved disse prædikerende adverbielle udtryk er dog, at deres placering er friere i forhold til de specificerende adverbielle udtryk, ligesom de prædikerende adverbielle udtryk netop antages at prædikere verbalet (jf. tidligere), i modsætning til de specificerende adverbielle udtryk, som derimod specificerer verbalet, idet de indgår som komponenter i verbalfrasen.

4. Verbalfrasen

De specificerende adverbielle udtryk indbefatter negationer, verbalpartikler i Diderichsens forstand (jf. Diderichsen 1946 (1971): 237), og dét som nogle ville kalde sætningsadverbialer, men som vi af grunde, vi ikke skal komme ind på her, foretrækker at kalde kvasiadverbielle udtryk. De specificerende adverbielle udtryk har i modsætning til de prædikerende udtryk en fikseret placering i en konstruktion, og der synes at være en tendens til, at de placeres tættere på verbalet end de prædikerende adverbielle udtryk – i dansk som oftest mellem aux-komponenten (hjelpeverbet) og vrb-habitatet (fuldverbet). Derfor anser vi som nævnt de specificerende adverbielle udtryk for at være en del af verbalet og ikke som selvstændige konstituentkategorier. Verbalfrasens indgående komponenter er derfor:

V-PHR (CST: v)

vrb (verb: concept)

aux (auxiliary: specification, by finiteness)

vqa (verb quasi adverb: specification, by presupposition)

vna (verb negative adverb: specification, by negation)

vra (verb relational adverb: specification, by relation)

(Kristensen 2004: 125)

I verbalfrasen fungerer verbalet som frasens habitat, og som sådan defineres det som et begreb. De øvrige af verbalfrasens komponenter fungerer alle som specifikationer af verbalet i henhold til deres definitioner. Aux-komponenten specificerer verbalet ved at udtrykke finithed ved sammensatte verber. Vna-komponenten specificerer verbalet ved non-klassifikation, hvorved vrb-habitatets semantik placeres i sin komplementærmængde. Vra-komponenten specificerer verbalet ved at begrænse vrb-habitatets semantik. Vqa-komponenten adskiller sig fra de øvrige adverbielle udtryk ved hverken at (re-)klassificere verbalet som de prædikative

adverbialer eller at specificere verbalet som de øvrige adverbier Dog anses vqa-komponenten som en del af verbalfrasen pga. distributionsmæssige forhold, idet det viser sig, at vqa-komponenten optræder internt i verbalfrasen med begrænsede placeringsmuligheder i både dansk og finsk, men det ville føre for vidt at redegøre indgående for vqa-komponentens teoretiske status, hvorfor der blot kan henvises til (Göttsche 1993 og 1999, og Kristensen 2004).

De generelle komponenter er siden blevet anvendt ved formuleringen af sprogspecifikke frasekalkuler for dansk og finsk⁷, og de sprogspecifikke frasekalkulers anvendelighed ved beskrivelse af danske og finske verbalfraser er derefter blevet påvist (jf. Kristensen 2004). Et eksempel på verbalfraser i hvert af de to sprog kunne være:

(12) Peter har sgu ikke slået hunden ihjel i dag
 s v----- o ----v pa-----
 aux vqa vna vrb vra prp nom
 j g j h j g h
 verb advb advb verb advb prep nomn
 pres prfp sing
 indf

(13) Se e-i ol-lut liikku-nut
 Den (nomv.sing) ikke- være- røre sig-
 s v-----
 vna aux vrb
 j j h
 advb verb verb
 3.sing prfp prfp
 sing sing

(Kristensen 2004: 263)

I den danske, konstruerede sætning ses det maksimale antal forskellige komponenter i en verbalfrase, idet vra- og vva-komponenten aldrig kan optræde samtidigt i en frase (jf. Kristensen 2004: 183), hvilket skyldes at de begge specificerer verbalet, men vva-komponenten specificerer verbalet ved at ændre eller abstrahere verbalets semantik, mens dette ikke er tilfældet

⁷ Den danske verbalfrasekalkule ser ud som følger: V-PHR (habitat: vrb): >adq/vqa/vna/{aux\vr/vva/vra} (Kristensen 2004: 189). I forhold til de generelle symboler er der i den danske verbalfrase blevet afledt en komponent, vva, ud fra den danske vra-komponent, eftersom vva-komponenten ikke er en generel komponent; afledningen tillades i systemet, så længe det afledte symbol kan defineres præcist i forhold til et eller flere af systemets andre symboler. Vva-komponenten defineres endvidere som "specification by modification" (Kristensen 2004) og anvendes i forbindelse med idiomatiske udtryk. Den finske kalkule for verbalfraser ser ud som følger: V-PHR (habitat: vrb): >vna/aux/vqa/vrb{vqa}/vra> (Kristensen 2004: 217). Også de sprogspecifikke kalkuler for de danske og de finske verbalfraser er formuleret vha. lineære sekvenser, idet komponenternes rækkefølge er fikseret.

ved vra-komponenten (jf. Götzsche 1993 og 1999, og Kristensen 2004: 182). Som det ses er rækkefølgen af verbalfrasens komponenter endvidere fikseret, idet vqa- og vna-komponenten i nævnte rækkefølge altid placeres mellem aux-komponenten og vrb-habitatet, hvis aux-komponenten forekommer i konstruktionen, og i modsat fald placeres vqa- og vna-komponenten lige efter vrb-habitatet. Vra-komponenten er derimod som oftest allokeret i forhold til verbalfrasens øvrige komponenter, hvis der optræder et objekt i frasen, dvs. vra-komponenten er adskilt fra verbalfrasens øvrige komponenter.

I finsk ses det fantastiske og (måske nok) kontroversielle fænomen, at det negative adverbium har mulighed for at udtrykke morfologiske informationer, her informationer om person. Visse finske deskriptive grammatikker hævder, at negationen er et negativt verbum og ikke et negativt adverbium (jf. Sulkala og Karjalainen 1992 (2002): 115). Vi ser dog ingen problemer i at analysere negationen som et adverbium, idet den i vores optik indgår i verbalfrasen og som sådan som en specifikation af vrb-habitatet, hvorved verbalets finithed opstår som en kombination af vna-komponenten og vrb-habitatet. De øvrige komponenter optræder i perfektum participium – for aux-komponentens vedkommende fordi vna-komponenten forekommer, og for vrb-habitatets vedkommende fordi aux-komponenten forekommer. Rækkefølgen af de tre komponenter er endvidere fikseret, og det skal dertil siges, at verbalfraser, der består af tre eller flere komponenter som oftest placeres samlet, mens verbalfraser bestående af kun to komponenter (som oftest en aux-komponent og et vrb-habitat) kan splittes op, idet aux-komponenten kan allokeres i forhold til verbalfrasens øvrige komponenter.

5. Konklusion

Ud fra vores undersøgelser viser det sig således, at det generelle system til frasebeskrivelser kan anvendes ved formuleringen af sprogspecifikke frasekalkuler, og at disse frasekalkuler er adækvate til beskrivelse af danske og finske adverbierne udtryk. Dermed er det muligt at lave frasebeskrivelser i dansk og finsk, som har baggrund i en formelt defineret teori. Det viser sig tillige, at der mellem danske og finske fraser ikke er så stor forskel, som man måske umiddelbart kunne tro – taget i betragtning, at finsk er et morfologisk sprog med fri konstituentfølge, mens dansk er et topologisk sprog med fikseret konstituentfølge. På fraseniveau viser det sig dog, at de to sprog begge har fikseret komponentfølge, hvilket indikerer, at finsk måske nok har fri konstituentfølge men ikke fri “ordfølge”, som det ellers traditionelt set har været hævdet (jf. bl.a. Vilkkuna 1989).

Litteratur

- Audi, Robert (1995) *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cresswell, M.J. (1985) *Adverbial Modification. Interval Semantics and its Rivals*. Dordrech / Boston / Lancaster / Tokyo: D. Reidel Publishing Company (Kluwer).
- Crystal, David (1980 (1997)) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Diderichsen, Paul (1946 (1971)) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Göttsche, Hans (1993) "Adverbialer – sprogvidenskabens adoptivbørn", in 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, s. 96-107.
- Göttsche, H. (1994) *Deviational Syntactic Structures. Contrastive Linguistic Studies in the Syntax of Danish and Swedish*. Doktorsafhandling (PhD Thesis). Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Göttsche, Hans (1999) "Om satsadverbial i svenska", i *Svenskans beskrivning* 23. Lund: Lund University Press, s. 143-150.
- Göttsche, Hans & Susanne Annikki Kristensen (2001) "En morfologisk variant af EFA(X)-Teorien", i 8. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, s. 105-112.
- Kristensen, Susanne Annikki: *Syntagmatiske Strukturer. Frasestrukturelle beskrivelser af adverbelle udtryk i dansk og finsk*. Ph.d.-afhandling. Aalborg Universitet 2004.
- Sulkala, Helena & Merja Karjalainen (1992 (2002)) *Finnish*. London and New York: Routledge.
- Trask, R. L. (1993) *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Vilkuna, Maria (1989) *Free Word Order in Finnish. Its Syntax and Discourse Functions*. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.

“SKRIV TIL MIG: JEG LOVER SVAR”

Af Tina Thode Hougaard (Aarhus Universitet)

Som man råber i skoven, får man svar, men hvis man råber i et chatrum, bliver man smidt ud. Sker det samme når man kommanderer, provokerer, bønfaller, leger eller flirter? Hvilken betydning har sproget når man, som citatet i overskriften klart tilkendegiver, gerne vil i kontakt med nogen i et chatrum?

1. Undersøgelsens fundament

I min ph.d.-afhandling “Nærmest en leg. En undersøgelse af sprog og interaktion i dansk webchat” har jeg undersøgt hvad der får respons i en dansk social webchat. Undersøgelsen beskæftiger sig med tekstbaseret webchat i to forskellige chatrum: Andre Unge og Andre Seniorer på TDCs nu hedengangne Opasiachat. Logningen af chatinteraktionen er foretaget i år 2000 og omfatter godt 8600 indlæg fordelt over 10 forskellige logfiler. Der blev logget i i alt 24 timer fordelt over forskellige ugedage. I Andre Seniorer (AS) var der gennemsnitligt 50 aktive deltagere og i Andre Unge (AU) gennemsnitligt 150.

Responsfremkaldelse er et begreb der beskriver chatindlægs evne til at generere respons. Selv om chatinteraktion bygger på et dialogisk princip med en relativt ordnet vekselvirkning mellem initiativ og respons i forholdet 1:1, sker der ofte et brud på denne struktur enten i form af manglende respons eller i form af mange responser (ekstrarespons). I forhold til ansigt til ansigt-samtaler er forventningerne til eller kravene om at få respons ikke er så høje i chat pga. fysisk og interpersonel distance og interaktionel kompleksitet i form af mange samtidige interaktionsforløb. Deltagerne chatter under dæknavn, nick name, og kender typisk ikke hinandens off line-identitet. De kan ydermere hverken se eller høre hinanden. Interaktionen har derfor mulighed for at foregå på anonyme præmisser. Men i mange tilfælde vælger deltagerne at logge på chatrummet med det samme nick hver eneste gang hvorved de lærer hinandens chatidentitet at kende. Det er derfor mere rammende at beskrive chat som interaktion mellem mange pseudonyme deltagere i en kompleks struktur med mange samtidige interaktionsforløb. Chancen for at et indlæg bliver overset, er ofte meget stor, og antallet af indlæg uden re-

spons er derfor noget større i chat end i samtaler. Det er følgelig interessant at se hvilke faktorer der gør sig gældende for de indlæg der fremkalder respons og ekstrarespons trods den svage konditionelle relevans¹. Foranledningselementerne er centrale i beskrivelsen af responsfremkaldelse, og jeg vil derfor vise hvad der skal til for at fremkalde respons, og hvad der fremkalder flest responser. Jeg inddelte datamaterialet i tre grupper:

- (1) Indlæg uden respons
- (2) Indlæg med én respons
- (3) Indlæg med mere end en respons (ekstrarespons)

Gruppe 2 er den største gruppe og dermed udgangspunktet for undersøgelsen. Den viser hvad der er grundreglen i feedback i chatinteraktion. Når jeg alligevel har valgt at koncentrere opmærksomheden om de 358 indlæg der får ekstrarespons, beror det dels på et ønske om at vise hvilke typer indlæg der genererer ekstrarespons, dels på en formodning om at nogle af mønstrene for responsfremkaldelse træder tydeligere frem i indlæg med ekstrarespons.

Eftersom chatinteraktion udelukker indvirkningen af en række faktorer hvis indflydelse kendes fra ansigt til ansigt-interaktion, som fx påklædning, stemmebrug og udseende, var det min tese at undersøgelsen kunne give et fingerpeg om hvilke sproglige og interaktionelle elementer der i højere grad reflekteres på end andre. Undersøgelsen skulle også vise hvilken betydning interaktionssituationen og de interpersonelle faktorer havde.

2. Chatstilistisk sprogbrug

Sprogbrugen i chatrummene er central i undersøgelsen af responsfremkaldelse eftersom chatten ikke virker gennem andre kanaler end den sproglige. I chat kommunikeres der personligt og refleksivt med fokus på hvad den anden gør (sproghandling og sprogfunktion), og hvordan han eller hun gør det (sprogbrug).

Når man logger på et chatrum første gang, bliver man slået af deltagernes meget anderledes sprogbrug. I chatinteraktion forholder man sig eksperimenterende og ekspressivt til den danske norm for ortografi, dvs. stavning og tegnsætning. Den syntaktiske struktur er elliptisk, man beskriver vha. regibemærkninger kropslige handlinger og reaktioner der i samtalen ville være umiddelbart formidlet, og man foretager fiktive sproghandlinger. Jeg vil her bruge betegnelsen chatstil om alternativ ortografi, regibemærkninger og grafiske virkemidler som farve og alternativ typografi.

¹ Chat er ikke i samme grad som ansigt til ansigt-interaktion underlagt en uskrevet norm om krav på gensvar (Sacks 1987).

En optælling af indlæg med ekstrarespons viser at 94 % rummer elementer af chatstil. Sammenholdt med det faktum at de resterende 6% skrives af ikke-rutinerede eller helt nye chattere, viser det at chatstil snarere er en konvergerende sprogbrug end et ultimativt krav. Chatstil er et delelement i responsfremkaldelsen der ofte som i eksempel 1 bruges til at signalere overensstemmelse med. JIK i eksempel 1 kunne have valgt andre formater end regibemærkningen til sin afvisning af relluts ide, men anerkender med chatstilen indirekte fiktionshandlingen som attraktivt format:

Eksempel 1

472 **rellut** : *hiver de store kasser med julepynt frem*
471 **JIK** : ***smider tændstikker i rellut's kasser***

AS.24.5

Hvis der i fremkalderen er brugt ekspressiv ortografi, er der sandsynlighed for at det også kan findes i responsen, jf. eksempel 2 hvor Art*Kort*s ekspressive hilsen *heyyyyy* fremkalder en næsten enslydende genhilsen fra Ayla:

Eksempel 2

702 **Art*Kort***:heyyyyy Ayla.....*knuuuz*.....SSS
703 **Ayla: Art>> heiii *S* megaknuuuser *S***

AS.18.10

En kvantitativ analyse af de etableredes chatstil tyder på at visse elementer af chatstilen, som fx grafiske virkemidler og forkortelserne GG og SS, hurtigt bliver inkorporeret i de nyankomnes interaktionsstil, mens det at gøre brug af lydstavning, regibemærkninger og fiktionshandlinger kræver større sproglig og interaktionel kompetence. Chatstilens eliciterende kraft skyldes sandsynligvis at chatstilistiske træk som lydstavning, grafiske virkemidler, forkortelser og regibemærkninger alle er ekspressive og performative træk der både får den anonyme afsenders personlighed til at træde tydeligere frem og gør indlægget mere vedkommende og nærværende.

3. Sprogfunktioner i chat

Fire sprogfunktioner spiller en dominerende rolle i chatinteraktion: metakommunikation, fatisk, emotiv (eller ekspressiv) og poetisk sprogfunktion (Jakobson 1967)².

² Hvis man forklarer bestemte typer regibemærkninger og bestemte typer tegnsætning som informationer til læseren om hvordan det samlede indlæg skal læses, vil disse mest naturligt skulle rubriceres under en femte sprogfunktion, den jakobsonske konative sprogfunktion.

Metakommunikation

Hvis man under metakommunikation indregner indlæg der eksplicit forholder sig til interaktionsstilen, chatstilen eller andre sproglige faktorer, vil man kunne iagttage at den slags indlæg næsten altid får respons. Metakommunikerende indlæg er ikke særsomt hyppige i chat. Optællingen viser 9 metakommunikerende indlæg med ekstrarespons (2 af dem i AU). Disse indlæg handler enten om chatkoderne (eksempel 3) eller om forskellen på at chatte privat og offentligt.

Eksempel 3

583 **Mich.:** Hej jeg er ny og jeg kennde iøvrigt ikke alle de forkortelser kan jeg få en kursus eller hvor kan jeg lære det !
587 **jørn 39:**Mich>> *S* = Smiler *V* = Vinker *SMF* Smiler Meget Frækt
588 **Optimistin:** Mich...Paa din vej herind kom du forbi et par stande, hvor du kan læse lidt om, hvad chatten er for noget*s*

AS.18.10

En analyse af alle metakommunikative indlæg i datamaterialet viser at næsten alle får én respons, og at reglen om metakommunikationens forrang (Togeby 1981) også gælder i chatinteraktion. Det er til enhver tid tilladt at bryde med den eksisterende interaktionsramme og spørge til den fælles forståelse af konteksten eller af sprogbrugen. Metakommunikation fremkalder dog kun sjældent ekstrarespons og fører næsten aldrig direkte til længere interaktionsforløb. Det hænger sikkert sammen med at metakommunikative indlæg ofte er meget konkrete og afsluttede i form af forståelsesspørgsmål eller instruktionsønsker. Det er høfligt, næsten påkrævet, men også omkostningsfrit at besvare metakommunikation.

Fatisk kommunikation

Fatisk kommunikation rangerer normalt meget lavt som usaglig og intetsigende kommunikation (Coupland, Coupland & Robinson 1992). Fatisk kommunikation handler ikke om et bestemt emne og fungerer ikke som informationsudveksling, men derimod som bekræftelse af hinanden, interaktionen og tilhørsforholdet. Hilsner der tjener til etablering og opretholdelse og dermed bekræftelse af kontakten og fællesskabet, er chatinteraktionens prototypiske fatiske indlæg. Hilsner skrives hovedsagelig af de etablerede chattere, men rettes både til etablerede og nybegyndere og er som sådan en meget vigtig bestanddel af responsfremkaldelsen. De indlæg der scorer flest responser (4-6), er næsten alle hilsner.

Der er meget forskel på hvor stor en rolle hilsnerne spiller i de to rum. I AS er der 80 hilsner med ekstrarespons, mens der i AU kun er 10. I AU hilses der næsten udelukkende på

etablerede chattere, men i AS hilses der i reglen på næsten alle der logger på – hvis ikke personligt så i form af en kollektiv hilsen som i eksempel 4:

Eksempel 4

426 Optimistin: *Velkommen'er alle de nye paa én gang*s**

AS.28.11

En forklaring på forskellen er sandsynligvis at der i AU er en stor udskiftning af deltagerne. Hvis alle hilste på alle, ville det forstyrre interaktionen betydeligt.

Hvis man forstår fatisk kommunikation som interaktion der tjener til at holde kanalen åben og fællesskabet aktivt, kan al chatinteraktion regnes under fatisk kommunikation. I chat er der meget hårde betingelser for netop kanalen og fællesskabet pga. anonymiteten og den manglende ekstralingvistiske kommunikation. Alt hvad man foretager sig i et chatrum, kan derfor vurderes som et forsøg på at overkomme disse grundlæggende forhindringer. Fatisk kommunikation skaber sociale bånd mellem deltagerne og har i hilsnerne karakter af socialt ritual med konstituerende og opretholdende effekt. Undersøgelsen viser dog at det i chatinteraktion ikke kun går ud på at skabe tryghed i interaktionen. Chattens interaktive og pseudonyme univers giver også plads for eksperimenter med det ekspressive udtryk og med deltageres legende og performative tilbøjeligheder.

Ekspressivitet

Under begrebet chatstil antydede jeg at det ekspressive spiller en betydelig rolle i responsfremkaldelsen. Ekspressivitet bruges både i stil med Jakobsons emotive sprogfunktion, dvs. hvor det sproglige udtryk læses som en funktion af hvem der har skrevet det. Men det kan også forstås som et udtryk for en udtryksfuld og dramatiserende adfærd. Eftersom chat for nogen handler om at lære hinanden (bedre) at kende, har det stor betydning hvordan man selv og de andre deltagere træder frem gennem sproget. En ekspressiv interaktions- og sprogstil og skiller sig dermed ud som dynamisk og appellerende. Den er kendetegnet af en høj interaktionsintensitet, dvs. den enkeltes evne til at administrere mange samtidige interaktionsforløb og til at svare hurtigt, og af at afsenderen træder tydeligt og markant frem.

En markant ekspressiv deltager i AU er siMz*KiCk azZ*. siMz*KiCk azZ* skriver mange indlæg hurtigt efter hinanden og med mange forskellige adressater, dvs. med ekspressiv interaktionsstil, og udformer alle sine indlæg med et skift mellem store og små bogstaver og med alternativ ortografi som i eksempel 5:

Eksempel 5

1242 siMz*KiCk azZ*: *gLæDer zarJ tE hUn zKaL tE fÆzD hOz mP mÆ JulLæ unD
cuLty* *Ti Hi* =)

AU.13.11

Allerede med sit nick har siMz*KiCk azZ* markeret sig som igangsættende og anderledes. Med sin intense interaktionsstil konstruerer hun en figur der er engageret og allestedsnærværende. Skrivestilen vidner om lyst til at afprøve grænserne for den ortografiske gengivelse, og sammen med det bestemte farvevalg fremtræder den som et varemærke.

Den ekspressive sprogstils evne til at fremkalde ekstrarespons er relativt svær at isolere. Den tematiseres sjældent eksplicit i responsen. Ekspressiv sprogstil fungerer som et ledsagefænomen og har i reglen elicitationskraft i samvirke med andre faktorer.

Poetisk

Den sidste sprogfunktion der er interessant i forhold til chatinteraktion, er den kontroversielle poetiske sprogfunktion. Jakobson beskriver det poetiske som en “fokusering på meddelelsen for dens egen skyld” (Jakobson 1967). Poesi kædes af Jakobson sammen med flertydighed fordi meddelelsen samtidig med at have referentiel funktion også gøres til en oplevelse i sig selv. Jakobson understreger at man ikke skal fastlåse den poetiske funktion i poesien. Den poetiske funktion fremmer generelt tegnenes tingslighed, og det er i høj grad som sådan den poetiske funktion dominerer i chatinteraktion. Chatterne eksperimenterer med tegnenes udseende snarere end deres betydning i tegnsystemet. I stedet for kun at overtage de gældende normer for tegnsystemet ser chatterne tastaturtegnene gennem en grafisk-semiotisk undersøgende og eksperimenterende optik. Principper som analogi og ikonicitet ses i det digitalt-grafiske medium hvor den billedlige repræsentation ganske vist endnu er underudviklet i forhold til hvad man ellers møder i cyberspace (Danet 2001)³. Tegn-smileys er tastaturtegn der ligner et liggende ansigt som her: :-), og i tegngentagelsen (iteration) fokuseres på ikoniciteten, dvs. på lighed mellem omfang på udtrykssiden og indholdssiden idet *GGGGGG* svarer til at der grines meget højt eller meget længe. En vis afsmitning fra tegneseriegenrens brug af grafiske virkemidler som compensation for mangel på lyd og bevægelse kan ses i brugen af fx

³ Siden empirien blev indsamlet, er den digitale side af chatinteraktion blevet udviklet betydeligt, så fx tegn-smileys kan erstattes med små ansigtikoner.

zzz som angivelse af at nogen sover⁴, og andre delvist onomatopoetiske træk som i verbalinterjektionerne⁵ *SUK* og *GISP* og lydord som fx **SPLOINNG**:

Eksempel 6

837 -=Furygan=-: **SPLOINNG*....mailfeen var på besøg*

AS.18.10

Ikke kun tegnenes form gøres til genstand for en poetisk bevægelse. Også tegnenes lyd er produktive som fornyere af tegnanvendelsen i homofoniforkortelser – et forkortelsesprincip der udnytter det lydlige sammenfald mellem navnet på et tegn og en lydforbindelse, som fx mellem den engelske udtale af 4, *four*, og præfikset *for* i fortæl:

Eksempel 7

505 Baddie: *Garf... 4tel 4tell*G**

AU.13.11

Det poetisk-æstetiske princip er fremherskende i chatinteraktion – specielt i udformningen af nicks hvor flest mulige almindelige skrifttegn erstattes med lignende tegn med en ganske anden betydning, som fx *a→@*, *s→\$*, *L→£* og *R→®* i nicks som *T!gê®p¥®tø§* og *^MiZz^Chri\$tin@^*. Enkelte nicks består udelukkende af tegn, som fx *==?=-*.

Den poetiske funktion kan både betragtes som hæmmende og fremmende for responsfremkaldelsen. På den ene side er de poetiske vendinger i sagens natur selvrefererende og introverte. Den fyndige vending er som regel ikke sådan at give igen på andet end i form at latter eller beundring for afsenderens ordækvilibrisme. Den afslutter frem for at elicitere. På den anden side betragter en del af deltagerne netop pingpong-dialogen med den fyndige og sjove kommentar som en af de største attraktioner ved chatinteraktionen. Når der ikke findes meget ekstrarespons på den poetiske sprogbrug, hænger det sandsynligvis sammen med at modtageren både skal være snarrådig og elokvent for at nå at komme med et indlæg inden den kvikke interaktion har taget en ny retning. Og det kan til tider være næsten umuligt.

4. Situation og kontekst

Efter at have undersøgt de sproglige faktorer vil jeg undersøge interaktionssituationens betydning for responsfremkaldelsen. Social chatinteraktion er overordnet betragtet ét langt ufor-

⁴ Mit forslag til opløsning af den analoge bevægelse i dannelsen af dette tegn for at sove eller snorke er at det er en grafisk forenkling af den billedlige gengivelse af en der snaver brænde (en zig zag-bevægelse), som oprindeligt må være brugt som en form for onomatopoietikon for lyden af snorken.

⁵ Verbalinterjektioner er beskrevet hos Bojsen, 1996.

pligtende møde uden dagsorden hvor deltagerne kommer og går. Interaktionsintensiteten kan svinge meget i løbet af dagen og afhænger desuden af hvem der deltager.

Responsfremkaldelsen bestemmes dermed af hvilken sammenhæng et indlæg optræder i og hvilket forhold der er mellem dem der interagerer.

Chat synes umiddelbart meget usammenhængende og inkohærent, men et nærmere eftersyn viser at hovedparten af indlæggene via fx adressering, referencer og en konsistent isotopi relaterer sig til hinanden. Dog er der stadig brud på og udvidelser af den konsistente isotopi i de mange dobbelttydigheder og associationsspring som man umiddelbart skulle mene ville gøre interaktionen endnu mere forvirrende. Men i stedet for at reagere med uforstående tavshed deltager chatterne næsten endnu mere ivrigt i de sekvenser hvor associationsspringene er voldsomme, og hvor isotopien konstant rystes af dobbelttydigheder. Den isotopiske brydning virker appellerende fordi det ofte implicerer leg med fiktioner eller med sproget (Herring 1999) som i eksempel 8 hvor DK2day uden optakt laver en kobling mellem forkortelsen MD for henholdsvis MamaDevil og Mejeriselskabet Danmark. MamaDevil griber i farten at *Arla* er svensk for *årle*, dvs. tidligt, og svarer altså i linje 13 på morsom og ordlegende vis DK2day der igen tilføjer en ny humoristisk vinkel til den fortløbende interaktion i linje 18:

Eksempel 8

7	DK2day: hey MD*SS*....skal vi egentlig ikke kalde dig Arla nu?*GG*
13	MamaDevil: DK>> kald mig hvad du vil.....bare ikke tidligt op.....*GGG*
18	DK2day: MD...AhrrrLa' vær'..*GG*

AS.28.11

Chat er på den konto uforudsigelig og udfordrende fordi deltagerne selv skal finde meningen og sammenhængen. Det legende og uhøjtidelige konstituerer en anden form for samvær og bliver af mange opfattet som et rekreativt alternativ til en struktureret, normeret og temmelig forudsigelig hverdag.

Det enkelte indlægs sekventielle kontekst, specielt i forhold til afsenderens på- eller aflogning, er også vigtig for responsfremkaldelsen. Hilsner spiller en afgørende rolle i chatinteraktion fordi de indledende manøvrer ligesom i samtalen er vigtige for det videre forløb. En afsenders første indlæg og responsen til dette rummer flere betydningsfulde funktioner. Det indikerer deltagerens status som funktion af antallet af responser, og det kan endvidere antyde den påloggedes aktuelle formål med at logge på. Annoncering af og hilsner specielt i forbindelse med etablerede og vellidte chatters på- eller aflogning kan foranledige ekstrarespons. En deltagerannoncering angiver kun den pågældende chatters nick og er dermed hverken ekstra ekspressivt eller chatstilistisk. Det må dermed være den pågældende chatters position i

rummet eller dennes relation til de andre i rummet der gør udslaget. Hvis et kendt nick desuden er forsynet med en ekstrainformation, som fx Zungate *depri*, hvor regibemærkningen meddeler noget nyt, afføder det ofte ekstrarespons:

Eksempel 9

Chatten : Zungate *depri* er logget på kl. 11:42
Blaze : Zun>> Heiii lille friend..ked? når zolen zkiner? *SS*
Zungate *depri* : **vinker til dem alle sammen**
Zungate *depri* : *Blaze.... zkole probz..... *zUk**
søren36 : zun >> vinker retur og sender et par lykkepiller

AS.31.3. Linje 181-163

Den form for responsfremkaldelse er svær at beramme fordi den ud over at afhænge af afsenderens status og rolle i chatrummet, også afhænger af hvem der ellers deltager på det pågældende tidspunkt, og hvor optagede de andre chattere er af eksisterende interaktionsforløb.

Der tegner sig et tydeligt mønster af at ekstrarespons primært gives til etablerede og kendte chattere. Men hvordan får man så respons som ikke-etableret chatter? Det spørgsmål kan nedenstående uddrag af den nye chatter DuZi være med til at give et bud på. Uddraget viser alle DuZis indlæg fra hun er logget på, til hun langt senere får den første offentlige respons. Det er interessant at iagttage hvordan hun opgraderer sine formuleringer, indhold og udformning idet hun afsøger alle muligheder for at få nogen i tale:

Eksempel 10

763 **DuZi**: *Hejsa alle sammen!! *ssS* Er der en der vil chatte?? (jeg er en pige)*
773 **DuZi**: *martin: Ikke rød chat... *sS**
781 **DuZi**: *Martin: Hvor gammel er du? Jeg hedder foresten Louise*
797 **DuZi**: *Er der nogen der vil chatte?? (under alle)*
803 **DuZi**: *I'm a girl *sSSsgG**
811 **DuZi**: *Stik mig j'an øl! Så wil a' denunddenlymne *gGggggG**
821 **DuZi**: *Nogen dR kommR fra Skive??*
831 **DuZi**: *Oki!!!! Er der nogen der vil chatte!? Jeg kan godt gå med til at chatte i rødt *sssSG**
836 **DuZi**: *UPS!*
845 **DuZi**: *Nogen dR vil chatte?? *snøfter**
848 **DuZi**: *Er der ingen *snøft*(skrifttype fantasy)*
865 **DuZi**: **hører Olsen Brothers! GgG**
872 **m@jgaards snugie**: DuZi.....**Godt musik**

AU.18.10

Først da hun producerer en åben regibemærkning om populærmusik og dermed går væk fra det eksplicit personligt appellerende, får hun respons. Hun bevæger sig med andre ord væk fra en meget forpligtende form hvor indholdet af interaktionen i store træk er givet på forhånd, over mod det mere legende og uforpligtende. Med regibemærkningen stiller hun ikke længere

krav om bestemt personorienteret respons, men åbner for forskellige former for interaktion. Det giver resultat.

5. Opsamling

Et belæg for at det er interessant og vigtigt at undersøge responsfremkaldelsen i chat, er dels den til tider høje grad af responser, den svækkede konditionelle relevans i chat til trods, dels muligheden for at isolere sproglige faktorer i forhold til ekstralingvistiske. Undersøgelsen viste sig dog mere kompliceret end først antaget, og resultatet er i sig selv ikke særlig overraskende. Jo bedre deltagerne kender hinanden, jo større er muligheden for at fremkalde respons. Hilsner og deltagerannonceringer eksponerer på glimrende vis dette forhold idet etablerede deltagere ikke engang behøver at formulere en hilsen for at få mange responser eller hilsner hvorimod nye chattere ikke skal regne med at blive hilst på, i hvert fald i AU. Chatstilen som umiddelbart virker meget dominerende i chatinteraktionen, er ikke i sig selv responsfremkaldende, men fungerer som et vigtigt delelement samtidig med at den understøtter opfattelsen af afsenderens tilhørsforhold.

Undersøger man hvilke sproghandlinger der afføder ekstrarespons, er det iøjnefaldende at de to hyppigste sproghandlinger er hilsner og fiktionshandlinger. Det understøtter den overordnede forståelse af chat som refleksiv interaktion med fokus på legen og det fatiske element. Chatten fremstår som et stimulerende frirum hvor den enkelte kan afprøve sine ekvilibristiske og dramatiserende evner og udfordre sin evne til at eksperimentere både med det sproglige, det grafiske og det associative udtryk og med forskellige rollelege. Men chat fremstår også som et fællesskab der skal dyrkes gennem hyppig deltagelse for at bestå. En overordnet, men naturligvis aldrig verbaliseret regel eller maksime⁶ for social webchat kunne dermed lyde: Formulér dit indlæg så engageret, ekspressivt og performativt som situationen kan rumme.

Litteratur

Bojsen, Else (1996) Arven fra Anders And & Co. Om nogle verbalinterjektioner i dansk m.m. *Språket lever! Festskrift til Margareta Westman* d. 27. marts 1996: Svenska språknämnden.

⁶ Grices konversationsmaksimer om kvantitet, kvalitet, relation og måde, som ganske vist er et idealsystem, står i konflikt med chatinteraktion: Mængden af information står ikke altid mål med hvad situationen kræver eftersom situationen og relationen mellem deltagerne sjældent er fast defineret. Kravet om sandhed støder sammen med chattens fiktive univers og manglende krav om vederhæftighed. Relevans fungerer nok for chatinteraktion, men under andre betingelser end normalt (se kapitel IV.2.4). Måde omskrives af Grice som gennemskuelighed, dvs. klar, utvetydig, kortfattet og ordentlig, og på dette område opfører interaktionen i chat sig fuldstændig modsat idet det nogle gange næsten virker som en sport at være så uklar, tvetydig og uforventelig som muligt.

- Coupland, Nikolas, Coupland Justine & Robinson, Jeffrey D. (1992) "How are you?": Negotiating phatic communion. *Language in Society* nr. 21: Cambridge University Press: 207-230.
- Danet, Brenda (2001) *Cyberpl@y – communicating online*. Oxford: Berg.
- Herring, Susan C. (1999) Interactional Incoherence in Computer-Mediated Communication. *Journal of Computer-Mediated Communication* nr. 4 (4):
<http://www.ascusc.org/jcmc/vol4/issue4/herring.html>.
- Jakobson, Roman ((1960) 1967) Lingvistik og poetik. *Vindrosen* 14. årg. nr. 7.
- Sacks, Harvey (1987) On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. *Talk and Social Organisation*, ed. Button & Lee: Clevedon. Multilingual Matters.
- Togeby, Ole (1981) Mig skal sådan en som hende ikke prøve på at afbr/ *Rolig papir* nr. 26: RUC.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005

SPROGLIG KODNING AF RUMLIG ORIENTERING – EKSEMPLER PÅ BRUG AF VERDENSHJØRNER I DANSKE DIALEKTER

Af Henrik Hovmark (Københavns Universitet)

1. Indledning

Når vi på dansk ønsker at udtrykke hvor noget befinder sig eller bevæger sig hen, dvs. foretager en såkaldt sproglig kodning af rumlig orientering, kan vi bl.a. benytte os af verdenshjørnerne. Vi kan fx sige *nord for København* eller *vest for Storebælt*. Det vi relaterer til, vil typisk være et stednavn (fx et land eller en by) eller evt. en karakteristisk bygning (*øst for kirken*), geografisk lokalitet (*vest for søen*) eller linje (*syd for grænsen*).

Dykker man ned i arkiverne over de danske dialekter, kan man imidlertid konstatere at man her i langt større udstrækning har benyttet sig af udtryk med verdenshjørner, og jeg skal i det følgende give nogle eksempler på denne brug. Undersøgelsen indgår som del af et netop påbegyndt ph.d.-projekt ved Ømålsordbogen ved Københavns Universitets Afdeling for Dialektforskning.

Som det muligvis vil være bekendt, er de danske dialektsamlinger i høj grad historiske samlinger. Fx sættes Ømålsordbogens sproglige kerneperiode til ca. 1850-1920. Dette kan i visse sammenhænge være en hæmsko. Det empiriske materiale består således primært af en seddelsamling hvor man undertiden kan savne lidt større fraseologiske sammenhænge, og selvom der stadig findes ældre mennesker i ømålsområdet som taler en forholdsvis gammel dialekt, er mulighederne for at efterprøve materialet begrænsede. På den anden side lægger materialets karakteristika og tidsmæssige afgrænsning op til interessante perspektiveringer og sammenligninger – mellem dialekt og standard, land og by, før og nu. Det indgår således som en del af projektet at sammenligne med moderne standarddansk i form af Korpus 90 og 2000.

Mit projekt tager udgangspunkt i Ømålsordbogens samlinger, og eksemplerne i det følgende er primært hentet herfra. De jyske dialekter vil dog også indgå i undersøgelsen. Alle optegnelser i lydskrift er omsat til almindelig skrift.

2. Eksempler på brug af verdenshjørnerne i dialekterne

Den dialektale brug af verdenshjørnerne kan i større eller mindre grad adskille sig fra den måde vi i dag benytter os af verdenshjørnerne på. Lad mig starte med et forholdsvis genkendeligt eksempel.

- (1) byenden nordvest herfor (dvs. for gården) (Møn)

Taleren markerer her hvor den pågældende byende (en landsby kunne være opdelt i to karakteristiske halvdele, kaldet byender) skal lokaliseres ved at sige i hvilket verdenshjørne den befinder sig henne i forhold til et karakteristisk referencepunkt, i dette tilfælde en bygning (gården). Brugen svarer typemæssigt til den brug der blev skitseret ovenfor (*øst for kirken, nord for huset*). Det er dog værd at bemærke at taleren spontant bruger en kombination af verdenshjørnerne, altså *nordvest*. En sådan, mere detaljeret brug forekommer også i dag, men først og fremmest i forbindelser hvor taleren har et geografisk kort i tankerne og naturligvis i forbindelse med vind og vejr (*vinden er slået over i sydvest*).

Kombinationen af verdenshjørne og præposition kender vi også godt, først og fremmest i forbindelser med *-på* og *-fra* (*sydpå, nordfra* osv.). Kombinationer af verdenshjørne og retningsadverbium er langt sjældnere, og når de forekommer, er det ofte i afgrænsede sammenhænge, fx blandt fiskere i forbindelse med sejlads (*nordud, vesterud*). Her ligger der måske en forbindelse til dialekterne, for i dialektmaterialet er fiskernes brug af disse kombinationer meget almindelig. Således i det følgende eksempel:

- (2) vi skal nørud og sætte kroge (Drejø)

Når vi bruger retningsadverbierne i dansk, indgår de typisk i en konstruktion bestående af en kompleks prædikatsforbindelse og en præpositionsforbindelse¹ (*vi skal ud og sætte kroge i Svendborgsund*). I eksemplet fra Drejø mangler præpositionsforbindelsen imidlertid. Til gengæld har *nør-* hæftet sig på retningsadverbiet som en ekstra semantisk byggeklods der kan supplere eller helt erstatte den information som gives i præpositionsforbindelsen (*vi skal nørud og sætte kroge (i Svendborgsund)*). Brugen af verdenshjørnerne angiver præcist hvor taleren skal hen, og en yderligere konkretisering i form af en præpositionsforbindelse er kun nødvendig i det øjeblik modtageren ikke er tilstrækkelig bekendt med konteksten.

¹ Jeg følger her fremstillingen hos Harder et al. 1996.

Det skal understreges at denne brug af verdenshjørnerne i dialekterne ikke kun forekommer blandt fiskere. Tværtimod er kombinationer af denne type også uhyre almindelige på land, både med præposition og adverbium som andetled. Feilbergs jyske ordbog (Feilberg 1886-1914) anfører fx følgende række fra Vendsyssel alene under *øster*: *østerpå*, *-efter*, *-hen*, *-ud* og *-ned*. Arne Espegård har i en artikel fra 1958 undersøgt denne diversitet i den vendsyselske dialekt og kortlagt et nuanceret system af retningsangivelser med udgangspunkt i gården. Ved ophold eller bevægelse i eller i umiddelbar nærhed af gården eller gårdspladsen anvendes *østenud* eller *østentil*. Bevæger man sig lidt længere bort, men stadig inden for synsvidde, fx ud på marken, bruges *østerefter* eller blot *øster* (*øster i heden*). Bevægelse længere bort, til et sted uden for synsvidde, markeres ved hjælp af *østerned* (Espesgård 1958:93f.).

Brugen af retningsadverbierne er ikke alene interessant i kombination med verdenshjørnerne. De kan også i sig selv have en interessant og overraskende semantik. Det følgende eksempel fra Bagenkop på Sydlangeland hidrører også fra en fisker:

(3) vinden kommer nede nordfra (Langeland)

Som det fremgår, kobles *nede* ikke med *syd*, men med *nord*. Hvordan skal brugen af *nede* da forstås? En mulighed kunne være at brugen af *op/ned* blandt fiskere er knyttet til strømretningen – og strømmen i Storebælt bevæger sig overvejende fra syd mod nord (jf. Pedersen 2001). De danske retningsadverbier har imidlertid også andre semantiske funktioner som må tages med i betragtning i en sådan vurdering. En nærmere undersøgelse af retningsadverbiernes semantik i de danske dialekter indgår også som del af mit ph.d.-projekt, men jeg vil ikke komme nærmere ind på denne del her.

Når brugen af verdenshjørnerne har været mere udbredt i dialekterne, betyder det også at de har været brugt i situationer hvor vi i vore dage ville bruge højre eller venstre. Således i dette eksempel fra Ærø:

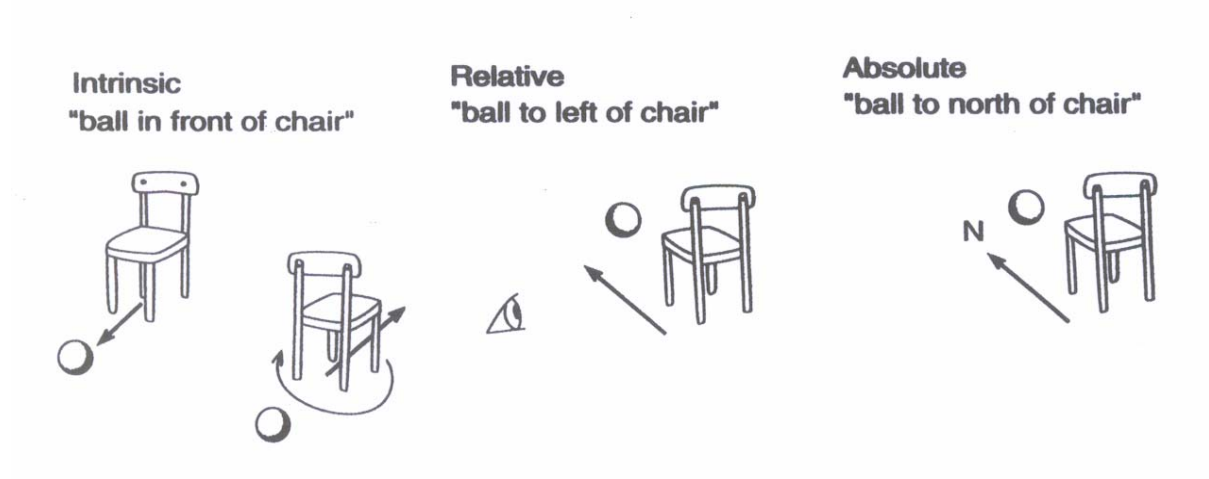
(4) når du kommer til det sidste hus, drejer du nordgang (Ærø)

Eksemplet viser at der naturligvis er flere måder at udtrykke rumlig orientering på i sproget. Udtryk med verdenshjørner er bl.a. blevet kaldt *absolut orientering*. Jeg skal i det følgende give et kort rids af hvad der nærmere kendetegner denne sproglige strategi.

3. Absolut orientering

En af de lingvister der har beskæftiget sig med sproglig kodning af rumlig orientering, er Stephen C. Levinson. Siden starten af 1990'erne har han stået i spidsen for en forskergruppe der har undersøgt hvordan man i en lang række, ikke mindst ikke-indoeuropæiske sprog udtrykker rumlig orientering. Undersøgelserne, der alle er baseret på empiriske studier og feltarbejde, har resulteret såvel i beskrivelser af enkelte sprog som i typologiske beskrivelser og teoretiske arbejder.

På basis af egne og kollegers feltstudier har Levinson udarbejdet en typologi over hvordan man sprogligt udtrykker hvor noget befinder sig henne i forhold til noget andet på en vandret akse. Typologien omfatter tre såkaldte *referencerammer* (Frames of References). Nogle sprog benytter kun en af de tre typer, andre flere (det gælder fx dansk). De følgende tegninger er taget fra Levinsons monografi fra 2003 hvor der gives en detaljeret beskrivelse af de tre typer (jf. især Levinson 2003:34ff.).

(Levinson 2003:52)

Når man vil angive hvor noget (*Figuren*, her bolden) befinder sig henne, kan man sige at det befinder sig i en bestemt vinkel i forhold til et andet punkt (*Grunden*, her stolen).² Sprogligt kan relationen mellem Figur og Grund udtrykkes på flere måder der hver især giver mulighed for at etablere en sådan vinkel. Den sproglige reference kan enten gå på beskueren, Grunden eller et tredje, absolut punkt uden for beskuer og Grund. Sprogligt kan der altså etableres tre typer af referencerammer der gør det muligt at fastlægge et koordinatsystem og et foran-

² Levinson anvender Leonard Talmys begreber Figur og Grund, Figur om det man taler om og i denne sammenhæng ønsker at stedfæste, og Grund om det Figuren sættes i relation til (jf. Levinson 2003:65).

kringspunkt for en x- og en y-akse. Og dermed hvor Figuren befinder sig i forhold til Grunden.

Den absolutte referenceramme er karakteriseret ved at vinklen mellem Figur og Grund fastlægges ved at referere til et punkt eller en linje som er absolut (fx verdenshjørnerne), dvs. som er uafhængig af både Grund og beskuer. Punktet eller linjen ligger fast uanset hvor eller hvordan beskueren står, eller hvordan Grunden (stolen) vender. Figuren (bolden) vil i alle tilfælde befinde sig *nord for stolen*. Punktet eller linjen behøver i øvrigt ikke være et verdenshjørne, det kan fx også være en bjergside eller en flods løb. Dette er således tilfældet i det indoeuropæiske sprog kalasha i Nordvestpakistan hvor man kan sige at bolden ligger *opflods* eller *nedflods* i forhold til stolen, efter den fremherskende strømretning i den nærliggende flod (jf. Mørch 2000).

Den intrinsiske referenceramme er karakteriseret ved at der sprogligt refereres til Grunden (stolen), eller rettere: til en karakteristisk del af den. Dvs. Grunden gives en bestemt form eller skikkelse. Dette giver mulighed for at angive om den genstand der skal placeres (Figuren, bolden), befinder sig fx ud for Grundens forende/bagende, højre/venstre side eller top/bund. Ligesom ved den absolutte model, har det ingen indflydelse hvor eller hvordan beskueren står, bolden vil under alle omstændigheder ligge *foran stolen*, dvs. ud for dens “for-side”. Derimod er det afgørende om stolen roteres; en 180 graders rotation vil resultere i at bolden nu ligger *bag ved stolen*, altså ud for dens “bagside”.

Den relative referenceramme er karakteriseret ved at der sprogligt refereres til beskuerens synsvinkel eller -punkt. Hvordan Grunden (stolen) vender, er uden betydning, bolden vil stadig ligge *til venstre for stolen* set fra beskuerens synsvinkel. Til gengæld er det naturligvis helt afgørende hvordan beskueren vender. Af denne grund kaldes denne model også *egocentrisk* til forskel fra de to andre modeller som kaldes *allocentriske*. Det er først og fremmest de to allocentriske referencerammer der er relevante i forbindelse med dialekterne.

4. Gården som referencepunkt

For at rumlig orientering ved hjælp af verdenshjørner skal kunne fungere effektivt, må sprogbrugerne hele tiden have styr på hvor øst, vest, syd og nord befinder sig henne. Dette er naturligvis særlig påkrævet i sprog der kun har denne ene referenceramme (fx sproget guugu yimithirr i den nordlige del af Australien, jf. Levinson 2003:113ff.), men det er karakteristisk for alle absolutte systemer at de støtter sig til fikspunkter i det umiddelbart omgivende landskab der dagligt kan være med til at etablere og opretholde den kognitive bevidsthed om fx verdenshjørnernes placering.

Dette kommer tydeligt til udtryk i dialektmaterialet. For fiskernes vedkommende spiller strøm- og vindretninger selvsagt en afgørende rolle. Det samme gælder bønderne, men her fremstår gården og dens umiddelbare omgivelser som et endnu mere konkret og nærværende fikspunkt. Dette kommer tydeligt til udtryk hvis man ser på de adjektiviske forekomster af verdenshjørnerne.

(5) den nordre længe/gavl/lo ..

(6) den nordre vej/mark ..

Der refereres systematisk til gården, dens længer og længernes sider ved hjælp af verdenshjørnerne. Dette giver mulighed for præcise, absolutte lokaliseringer af følgende type; typen er meget udbredt.

(7) høladen, den var i den østre længe op mod den nordne gavl (Sydvestsjælland)

Det er interessant og bemærkelsesværdigt at man i dialekterne på denne måde kombinerer den absolutte og den intrinsiske referenceramme. Syntagmer af følgende type er meget almindelige.

(8) den nordre ende/side (af ..)

(9) det nordre hjørne (af ..)

Man kan således tale om en længes *nordre/søndre/østre/vestre gavl/side* og på denne måde bygge en form ind i længen. Derimod behøver man ikke bygge en forside eller bagside, eller en højre eller venstre side ind i længen eftersom der i forvejen entydigt og absolut kan skelnes mellem de to ender og sider ved hjælp af verdenshjørnerne. Metoden kan også bruges til at skelne mellem ender og sider af andre rektangulære genstande, som fx en mark e.l.

(10) taget er dårligt på den nordre side (af huset) (Østsjælland)

(11) (de 10 tdr. rugsæd) blev sået på Høylunds nordre ende vestre side (Vestfyn)

Det kan nævnes at man fx i guugu yimithirr har udviklet lexemer med samme betydning ('nordside af, sydside af' osv.) (Levinson 2003:330 note 29).

5. Absolut orientering i videre anvendelse

Anvendelsen af syntagmer med ende/side/gavl/hjørne osv. er også interessant fordi det kan ses som et første skridt i retning af en generalisering af brugen af verdenshjørnerne. Metoden giver mulighed for at benytte den absolutte referenceramme om andet end gårdens bygninger og dens umiddelbare omgivelser, dvs. som redskab til lokalisering af en hvilken som helst Figs placering i forhold til en hvilken som helst Grund. Fx kunne man sige at *glasset står nord for tallerkenen*. En sådan brug forudsætter at sprogbrugerne er klar over hvor verdenshjørnerne befinder sig henne, også når fikspunktet ikke er i nærheden eller inden for synsvidde, eksempelvis indendørs.

Som tidligere omtalt findes der adskillige sprog der gør brug af den absolutte referenceramme på denne måde. Spørgsmålet er i hvor høj grad man har benyttet denne mulighed i de danske dialekter. Indtil videre er belæggene få. Jeg har dog fundet et enkelt eksempel som kunne antyde en sådan videre brug af verdenshjørnerne, i dette tilfælde i skuespillet *Livet på Hegnsgård* af Jeppe Aakjær. Trine er konen i huset, og Fip er en ældre kone der går til hænde, og som på dette sted i stykket skal hjælpe med at dække bord – der kommer nemlig gæster. Pludselig finder Trine ud af at hun mangler fire par knive og gafler og sender Fip af sted efter dem.

- (12) *Trine (til Fip)*: Hør, a fattes inu fir Par Knyw og Gafler; kan du ett rend ind og ta mæ dem. De legger i den gul Kommode i æ nordvejst Hjørn af den anden Skuff fræ æ Overend. Men læd wos nu si, du er geswindt.

(Fip ud)

(...)

Fip (sur): De laa ett i æ nordvejst Hjørn.

Trine: Hwor laa de da?

Fip: De laa akkuraat i æ søndvejst Hjørn.

Trine: Naa; saa er de bløwen flytt; men det war jo godt, du fand em.

(Aakjær 1946[1907]:37)

Man kan se hvordan bestikkets placering i skuffen markeres ved hjælp af verdenshjørner, og hele kommunikationen forudsætter en generaliseret brug af verdenshjørnerne hvor gårdens længer ikke er umiddelbart synlige. Oven i købet er både nord, syd og vest i spil på samme tid. Samtidig er der naturligvis tale om en spøgende karakteristik af den ældre Fip. Allerede på Aakjærs tid var jyderne tilsyneladende berømte – eller berygtede – for deres “sære” brug af verdenshjørner!

6. Verdenshjørnerne som mulighed – før og nu

Verdenshjørnerne fremstår som en mulighed når man skal udtrykke rumlig orientering i dansk. Sådan er det i standarddansk, og sådan er det i dialekterne. Lad mig vende tilbage til byenden fra eksempel (1). Når man har haft anledning til at skelne mellem de to byender (fx hvor der har været to forskellige lav knyttet til de to bydele), har man i en række tilfælde anvendt en helt enkel deiktisk markering:

(13) denne/den anden byende

I andre tilfælde har man benyttet sig af iøjnefaldende karakteristika, som fx niveau eller størrelse:

(14) øverste/nederste byende (Fyn)

(15) Søndersø deltes i den lille byende og den lange byende (Vestfyn)

Eller man har benyttet sig af den mulighed som verdenshjørnerne frembyder i en sådan sammenhæng:

(16) i den norden byende (Bågø)

Denne brug af verdenshjørnerne adskiller sig ikke voldsomt fra brugen i moderne standarddansk hvor vi fx kan tale om *det nordlige Jylland* eller *den nordlige del af Odense Kommune*. Der er altså fælles træk mellem dialekter og standarddansk. Men som det er fremgået, er der også store forskelle. Hvor ofte bruger vi egentlig verdenshjørnerne helt spontant i dag? Og helt præcist i hvilke sammenhænge? Under alle omstændigheder er det klart at verdenshjørnerne er blevet udnyttet i langt højere grad og i langt flere sproglige sammenhænge i dialekterne end det er tilfældet i moderne standarddansk.

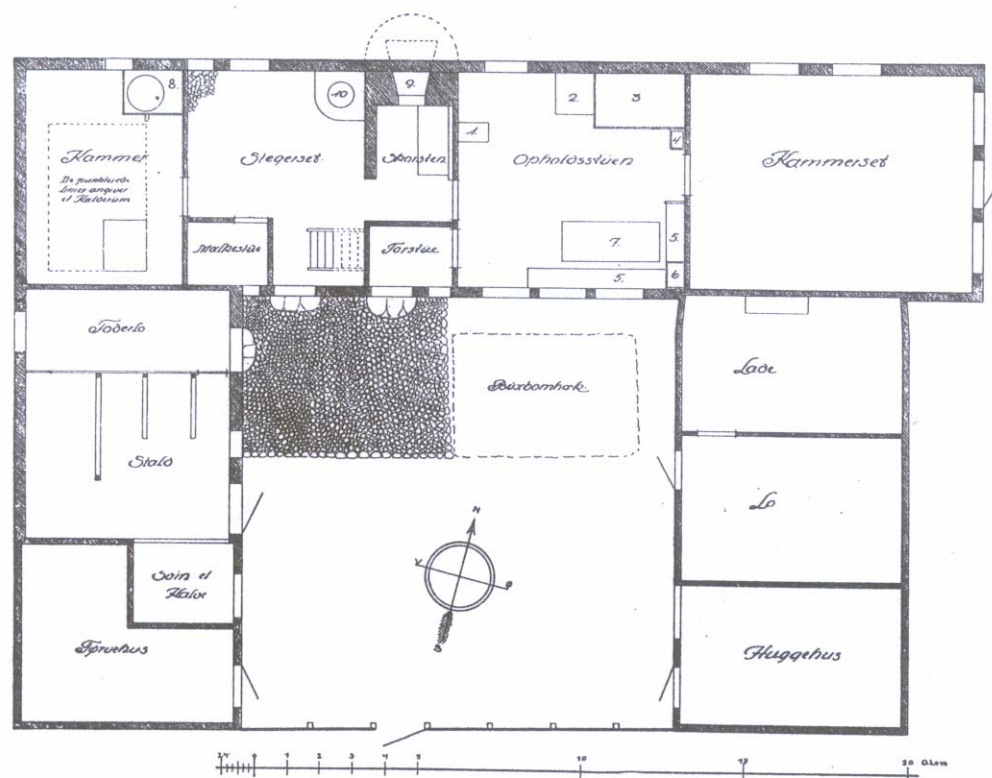
7. Forskellige orienteringssystemer – et samspil

Det intrinsiske og ikke mindst relative orienteringssystem er dominerende i de moderne vesteuropæiske sprog (og derfor har man muligvis haft en tendens til at glemme det absolutte system i sprogbeskrivelser af rumlig orientering). Men det absolutte system findes altså også – hvilket demonstreres med al ønskelig tydelig af de danske dialekter. I det sidste eksempel kan man se hvordan udtryk med højre og venstre spiller sammen med udtryk med verdenshjørner.

Der er tale om et uddrag af en beskrivelse af en mindre, nordsjællandsk gårds indretning. I uddraget beskrives indretningen af stegerset og det tilstødende kammer. Man kan prøve at følge med ved at kigge på den bragte skitse.

- (17) I skorstenen er der til højre et ildsted, og ovenover er der et fyrhul ind til bilæggerovnen. *Mod nord* har bagerovnen skudt sig ud, men der er kun munden tilbage. Til venstre har der været indfyring til gruen, men den er, som grundplanen viser, flyttet *hen i det nordlige hjørne*. I stegersets ene hjørne er der et lille mælkekammer, *hen mod væggen mod vest* er der en vask med udløb til haven, ovenover findes der en hylde. I kammeret, som udgør stuehusets sidste rum, er der en maltkværn til højre, *i det sydvestre hjørne* står der en simpel gammel seng.

(Uhrskov 1922:117)

GRUNDPLAN FOR LILLE RAVNEBJERGHUS
Efter Tegning af M. P. Madsen.

(Uhrskov 1922:116)

Når jeg har taget dette eksempel med, er det imidlertid også af andre grunde. For det første er længere tekstpassager forholdsvis sjældne i det ældre seddelmateriale, og derfor har Uhrskovs tekst en vis interesse. For det andet rummer teksten nogle af de modsætninger som er aktuelle at forholde sig til i mit projekt, og som jeg nævnte i indledningen. Først og fremmest er der tale om en skriftlig fremstilling og ikke talesprog. Betyder det noget for valget af oriente-

ringsudtryk? Ville der have været flere udtryk med verdenshjørner i en dialekttalendes mundtlige fremstilling? Uhrskov var selv født på landet (ved Horsens) og var stærkt interesseret i dialekter og lokalhistorie så der er ikke nogen grund til at tro at han skulle ønske at rense sit sprog for dialekttræk. På den anden side var han som så mange andre koryfæer inden for dialektologien også skolelærer, dvs. dannet og opdraget i skolesystemet. I hvor høj grad er Uhrskovs brug af højre/venstre udtryk for skriftsproglig dannelse? Både land og by er i en vis forstand til stede hos Uhrskov og i hans tekst.

Målet er ikke at nå frem til en vurdering af netop Uhrskovs tekst. Pointen er nærmere at i arbejdet med orienteringsudtrykkene i dialekter og rigsmål i 1800- og 1900-tallet er det vigtigt at tage med i sine betragtninger hvad det betyder at bo på landet, hvad det betyder at bo i (stor)byen, hvad det betyder at gå i skole. Pointen er imidlertid også at man skal passe på med stereotype og deterministiske generaliseringer om at “fiskerne og bønderne var i tættere kontakt med naturen og derfor udviklede eksotiske former for absolut orientering”, men brugen af verdenshjørnerne står naturligvis i forhold til bestemte økologiske og socio-kulturelle betingelser. Som sagt: Den absolutte orientering foreligger som en mulighed i dialekterne, og den mulighed udnyttes dynamisk af sprogbrugerne i forskellig grad og i bestemte sammenhænge som det står tilbage at give en samlet beskrivelse af. Fortsættelse følger!

Litteratur

- Espegaard, Arne (1958) Nogle nordjydske retningsbetegnelser, indendørs og udendørs. *Sprog og kultur*, nr. 20:93-102.
- Feilberg, H.F. (1886-1914) *Bidrag til en ordbog over jydske almuesmaal*. København: H.H. Thieles Bogtrykkeri.
- Harder, Peter et al. (1996) Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host and co-predicates. *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*, ed. Elisabeth Engberg-Pedersen et al., Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:159-198.
- Levinson, Stephen C. (2003) *Space in Language and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mørch, Ida Elisabeth (2000) Et pakistansk bjergfolks orientering i forhold til floden og bjergsiden. *Mål & Mæle* 2000(2):7-9.
- Pedersen, Karen Margrethe (2001) Op sønderefter og ned nordpå. Retningsangivelser til søs. *Mål & Mæle* 2001(1):10-14.
- Uhrskov, Anders (1922) Et Nordsjællandsk Husmandshjem. *Aarbog for Historisk Samfund for Frederiksborg Amt* 1922:71-120.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* (1992-). København: Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet og C.A. Reitzels Forlag.
- Aakjær, Jeppe (1946[1907]) *Livet paa Hegnsgaard* (6. udg.). København: Gyldendalske Boghandel.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

VIDENSKABELIGE ORD

Af Peter Stray Jørgensen (Formidlingscentret, Københavns Universitet Amager)

I mit oplæg viser jeg hvordan ordvalg er en indgang til at vurdere om en tekst er videnskabelig. Videnskabelighed er et nøglebegreb i Formidlingscentrets (Det Humanistiske Fakultet, KUA) undervisning og vejledning. Selve rationalet er beskrevet i "Videnskabelige ord ..." (2004), så her koncentrerer jeg mig om at eksemplificere hvordan rationalerne kan omsættes i praksis.

På MUDS for 4 år siden holdt jeg et oplæg om metakommunikation som kriterium for videnskabelig skrivning. Se evt. "Metakommunikation og videnskabelighed" (2001). Oplægget i dag er en fortsættelse, uddybning og konkretisering. Nye tilhørere kan sagtens starte her.

Konteksten er pædagogisk: Udgangspunktet er studerendes opgavetekster som vi ser i Formidlingscentrets rådgivning. Og målet er vejledning og undervisning i videnskabelig skrivning. Delmålet er en kategorisering af ordtyper der signalerer videnskabelighed. det teoretiske begrebsapparat er funderet i en kombineret videnskabs- og genredefinition som jeg kort ridser op. Videnskabelighed og videnskabelig genre er nøglebegreber i Formidlingscentrets undervisning og vejledning. Jeg går altså ikke i detaljer med "teorien", men koncentrerer mig om eksemplet/erne.

(I mit mundtlige oplæg indgik aktivering af tilhørerne; dette element har jeg omskrevet).

Eksempler

Eksemplerne er ret tilfældige uddrag fra en god og en dårlig opgave. Min observation er generelt at de gode opgaver (= dem der har fået høje karakterer) gennemgående har nogle bestemte sproglige træk og mangler nogle andre bestemte sproglige træk. Og modsat med de dårlige opgaver.

Jeg fokuserer på den gode gode, og den dårlige fungerer som reliefbaggrund, jeg ser efter videnskabeligheden i opgaverne.

Eksempel A

Det følgende afsnit er en gennemgang af de teorier og sproglige begreber, som vi vil bruge i den senere analyse af opgaverne på mikroniveau. Vi vil fokusere på elementer inden for sprogbrugsteorien, da en analyse af skribernes sproglige valg på ord-, grammatik og syntaksniveau belyser skriverens positionering af sig selv og konstruktion af sin identitet i det fag, der skrives opgave inden for. Til det vil vi beskæftige os med teoretikerne inden for akademisk skrivning, Maggie Charles og Nicholas Groom.

Teorien til vores analyse af kildebrug og autoritet i opgaverne tager udgangspunkt i lingvisten Roz Ivanic, da hun i sin bog *Writing & Identity* netop fokuserer på selvpræsentation i forhold til skriveridentitet, og hvordan skriverne viser tilhørsforhold til det enkelte fag på det sproglige niveau.

4.1. Sprogbrug og identitet

Inden for syntaks er især subjektets placering interessant i en undersøgelse af skriverens selvpræsentation og -positionering i opgaven. Ved hjælp af en subjektanalyse er det muligt at se, hvor meget skriveren er tilstede i teksten, og hvem der er ansvarlig for handlingerne og opgavens pointer. Underviser i Akademisk Engelsk på Oxford University, Maggie Charles, beskæftiger sig i artiklen *Aspects of the author's voice in three academic research articles* med subjektpositionering, brug af "jeg", verber og pronominer i akademiske opgaver. Hun relaterer ikke analyserne til identitetsbegrebet, men hendes sproglige iagttagelser er alligevel interessante i en undersøgelse af sammenhængen mellem de sproglige valg og det indtryk, skriveren giver af sin egen identitet og rolle.

Maggie Charles har undersøgt, hvordan skriverne inden for akademiske opgaver varierer omfanget af deres egen tilstedeværelse i opgaverne og dermed opnår forskellige retoriske effekter¹. Charles skelner mellem "author revealed" og "author obscured", som rækker fra en stærk jeg-positionering med et eksplicit "jeg" på subjektets plads, hvor skriveren bruger sin egen stemme som autoritet i opgaven, til et skjult "jeg" hvor skriveren gemmer sig bag demonstrative pronominer og passive verber.

Susan Peck MacDonald argumenterer også i kapitlet *Sentence-Level Differences in Disciplinary Knowledge Making*² for vigtigheden af at undersøge subjektets placering i sætninger, og hvad eller hvem der er placeret i den grammatiske subjektposition. Hun skriver bl.a. om subjektets plads; “I am [...] arguing that if the subject position is the natural place for topical focus to occur, whatever we find in the subject position should be taken very seriously as an indication of agency or epistemic accounting”.³

En subjektanalyse kan altså afsløre meget om, hvordan den studerende konstruerer sig selv som skriver, og hvordan den studerende sprogligt konstruerer en identitet inden for faget, hvilket vi vil komme meget mere ind på i analysen af mikroniveauet i opgaverne.

I denne tekst kan man observere at der er

- faglige begreber, terminologi
- videnskabelige fremstillingsformer (se nedenfor)
- ord der viser en undersøgelse “undersøger”, “analyserer”
- ord der viser hvordan skrivelserne bruger fagets teorier og metoder: videnskabelige meta-sætninger
- forbinderord
- kildereferencer, markeringer af hvornår skrivelserne taler og hvornår kilderne
- præciserende, definerende og eksemplificerende ord.

Det er tegn på at skrivelserne klart, præcist og struktureret ekspliciterer hvordan de som fagpersoner gennemfører en undersøgelse med brug af fagets teorier og metoder som skrivelserne tydeligt positionerer sig i forhold til. De skriver videnskabeligt, og det har givet dem en god karakter.

Eksempel B

Alle former for referencer

Et godt eksempel på et postmodernistisk værk, der indeholder nærmest et festfyrværkeri af

allehånde referencer, er efter min mening Salman Rushdies "De Sataniske Vers" (Rushdie 2000). Som det er alment kendt, er der direkte referencer til koranen. Samtidig refererer værket til alle mulige andre lødige såvel som underlødige kilder. Fx indgår der en kvinde ved navn Lovelace. Når man som jeg dagligt i arbejdsmæssig sammenhæng udsættes for de forskelligartede produkter fra sexindustrien, er man godt klar over, at Lovelace referer til en omend meget kendt person nemlig Linda Lovelace, der var hoved-rolleindehaver i en af de mest kontroversielle hardcore pornofilm nemlig "Deep Throat" (Lovelace 1972). Den virkelige – såvel som Rushdies Lovelace – peger på frigørelsen af den kvindelige seksualitet. I "De Sataniske Vers" har Miss Lovelace således en god kontakt til sin egen seksualitet, og i virkeligheden var Miss Lovelace fortaler for kvindens rettigheder til et frit seksualliv. Rushdie refererer endvidere til popsange, tegneseriehelte og masser af andet

De store fortællinger og modernisme og postmodernisme

Den modernistiske periode set med (mit kendskab til) Jamesons og Lyotards tekster ser ud til at være mere entydig end den postmodernistiske! Det vil sige, at de tegner en forståelse af postmodernismen som en periode, der er mere kompleks end modernismen. Som jeg forstår det, er det dog afhængigt af, hvilket abstraktionsniveau man anlægger. I modernismens tidsalder, som måske kan defineres til et tidsmæssigt spænd fra ca. 1850'-erne frem til 1950-60'erne, har der været mange forskellige store historier eller ideologier på spil. I kunsten har der fx været realisme, kubisme, surrealisme, strukturalisme osv. Med andre ord en mangfoldighed der kan være svær at få til at udgøre en samlet helhed. Gennemgående har dog været, at der har været forskellige ismer, hvorpå man har kunnet sætte sin tro! Postmodernismens afskaffelse af disse mange ismer gør jo på en måde det hele lettere i og med, at den afskaffer dem alle sammen på en gang! Omvendt bliver der en mangfoldighed i forskellige indgangsvinkler, hvilket kan gøre forståelsen af fænomenet vanskelig

Bruddet fra modernisme til postmodernisme

I modernismen har der ofte været fokus på kunstens politiske rolle. Et af de spørgsmål Jameson stiller til Warhols billeder, der indimellem nærmest blot fungerer som ikoner, er, hvordan denne form for kunst overhovedet spiller en rolle på et samfundsmæssigt niveau. Jeg tror, at en teoretiker som Clement Greenberg ville kategorisere Warhol i kategorien "Kitch" (jf. Greenberg 1994). Greenberg bruger i teksten "Avantgarde og Kitch" fra 1940 et kitchbegreb, hvor tilegnelsen af værket udelukkende kræver forbrugerens indsats i form af penge (Greenberg 1994:248)

At Warhols værk ville være kitch eller trivialkunst i 1940'erne, mens det kommer til at re-

præsentere postmodernistisk kunst i 1970-80'erne, understreger efter min mening det skifte Lyotard og Jameson ser i 1950'erne. Det bliver [...]

I denne tekst kan man observere at der er

- subjektivt vurderende fremstillingsformer uden dokumentation og argumentation
- holdningsord, ord med vurderende konnotationer uden dokumentation og argumentation
- billedlige ord og metaforer som ikke er definerede
- tvetydige, fortolkelige ord
- "pådutterord", dvs. ord som tillægger læseren en holdning eller stillingtagen
- forskellige begreber og ord for det samme indhold)
- kildesprog (afsmitning).

Der er ingen faglig undersøgelse er foregået, men der er snarere tale om et personligt cause-rende essay om emnet uden egentlig faglighed. Det er ikke en videnskabelig fremstilling, og det har givet en mindre god karakter.

Disse vurderingskriterier bestemmer jeg i forhold til hvordan de forholder sig til den overordnede videnskabelige undersøgelse og genren. Vi bruger vores begreb af videnskab til at definere hovedgenren, den videnskabelige undersøgelse, research paper osv.:

Den videnskabelige genre er

- dokumentation
- af en undersøgelse
- af et fagligt relevant problem
- ved brug af fagets teorier og metoder
- med det formål at overbevise
- en fagfælle
- om rigtigheden af undersøgelsens resultater og konklusion
- i en fremstilling som er acceptabel i det faglige diskursfællesskab.

Alle disse karakteristika må i den videnskabelige tekst se sit sproglige udtryk, dvs. der skal være ord som viser genrens enkelte konstituerende træk. Som generelle kriterier er *undersøgelse*, *dokumentation* og *vidensbrug* de vigtigste som går på tværs af videnskabsområder, fakulteter og fag. De andre karakteristika og kriterier er mere fag og diskursspecifikke.

Herudfra kan jeg opstille disse ordkategorier som er kriterielle for den videnskabelige tekst (og dermed opgaver som har videnskabelighed som mål):

Videnskabelige ordkategorier

Undersøge-ord

- viser at der foregår bearbejdelse og analyse af et materiale
- er videnskabelige sproghandlinger: analysere, fortolke, kombinere, karakterisere, kategorisere, vurdere m.fl. (kriterierne for sproghandlingerne er fagligt funderede, ikke private)
- viser skriveren som aktiv forsker i teksten, enten eksplicit med "jeg" (vælger/afgrænser/konkluderer/osv.), eller implicit ved at bruge de tilsvarende nominaler: "valg"/"afgrænsning"/"konklusion" (som forudsætter et aktivt subjekt)

Vidensbruge-ord

- viser at fagets teorier og metoder bruges til at undersøge med, og hvordan de bruges
- er begreber fra fagets teorier og metoder: terminologi, "redskabsord"
- er videnskabelig metakommunikation der viser hvordan skriveren vælger teorier og metoder målrettet, og hvordan skriveren praktiserer undersøgeordene: "bruge ... for at", "vælge ... til at", "begrundes med", "forklares ud fra", "analyserer ... for at".

Dokumentere-ord

- er eksakte og entydige ord som viser præcist hvad der undersøges, med hvad og hvordan.

(Her er et par oversigter der viser hvad jeg mener med sproghandlingersproghandlinger og videnskabelig metakommunikation:

Videnskabelige og uvidenskabelige sproghandlinger/fremstillingsformer

Gangbart i den videnskabelige genre er:

- analysere
- argumentere
- begrunde
- beskrive
- (be)vise
- citere
- definere
- diskutere
- fortolke
- kategorisere
- konstruere
- kontekstualisere
- kritisere
- kvalificere
- nuancere
- parafrasere
- prioritere
- problematisere
- reflektere
- relatere
- ræsonnere
- sandsynliggøre
- undersøge
- vurdere (ud fra faglige kriterier!)

- vælge

Ikke gangbart i den videnskabelige genre er:

- agitere
- anmelde
- bekende
- belære
- causere
- formode
- fortælle
- føle
- lovprise
- mene
- missionere
- nedgøre
- opleve
- popularisere
- postulere
- plagiere
- synes
- tro
- underholde.

(Udvidet efter Rienecker & Jørgensen m.fl. 2000).

Videnskabelig metakommunikation

- forbinder informationer til den allerede eksisterende faglige viden
- viser hvordan faglig viden og faglige teorier og metoder bruges
- placerer undersøgelsens (del)resultater i fagets løbende diskurs og debat

- viser ræsonnementet og argumentationen
- viser sammenhørende informationers funktion i teksten og markerer sproghandling
- forbinder informationer indbyrdes.)

Et opmærksomhedsredskab

Nu er det ikke meningen at disse ordkategorier skal bruges som en rigid og ufravigelig systematik, men at de nærmere skal være et opmærksomhedsredskab til observation i tekster og til undervisning: Sproget som symptom på videnskabelighed, genreforståelse og videnskabelig skrivning.

Litteratur

- Jørgensen, Peter Stray (2004): A Linguistic Heuristic for Diagnosing Problems in Student Academic Writing. In: *European Association for the teaching of Academic Writing. Second Conference: Tutoring and Teaching Academic Writing. Budapest June 2003 – Proceedings. (CD-rom).*
- Jørgensen, Peter Stray (2001): Metakommunikation og videnskabelighed – om praktisk skriverådgivning på videnskabeligt grundlag. I: Jarvad, Pia m.fl. (red.) *Sproglige åbninger – E som Erik, H som 70. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001.* Hans Reitzels Forlag, København. S. 311-319.
- Jørgensen, Peter Stray (2004): Videnskabelige ord – sproglig rådgivning i videnskabelighed. I: Jørgensen, Henrik; Jørgensen, Peter Stray (red.) (2004): *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag den 4. februar 2004.* Århus, Wessel & Huitfeldt, 2004.
- Rienecker, Lotte; Jørgensen, Peter Stray (med bidrag af Lis Hedelund, Signe Hegelund og Christian Kock) (2000): *Den gode opgave – opgaveskrivning på videregående uddannelser.* 2. udg. Frederiksberg, Samfundslitteratur.
- Rienecker, Lotte; Stray Jørgensen, Peter (2003): The Genre in Focus, not the Writer: Using Model Examples in Large-class Workshops. In: Björk, Bräuer, Rienecker & Stray Jørgensen (eds.): *Teaching Academic Writing in European Higher Education.* Kluwer Academic Publishers. The Netherlands. S.61-76.

OM GENTAGELSER – ISÆR I MEDICINSKE INTERVIEWS

Af Jakob Ladefoged (Syddansk Universitet)

Indledning

Inden for lægeverdenen er man igennem de sidste 10-20 år i stigende grad blevet opmærksom på den rolle som kommunikationen mellem læge og patient spiller for et vellykket behandlingsforløb. Der findes en ganske omfattende litteratur, på udenlandsk og efterhånden også på dansk, med rådgivning til læger og medicinstuderende om hvordan de bør kommunikere med patienter. I denne artikel vil jeg fokusere på ét af de råd som går igen i de lærebøger for medicinstuderende der beskæftiger sig med læge-patient-kommunikation, nemlig at ‘gentage det sidste patienten har sagt’. Det anbefalelsesværdige i brugen af bl.a. gentagelser beskrives f.eks. således i to bredt anvendte lærebøger:

“Mens patienten fortæller, skal du blot benytte dig af aktiv lytning, fx støttende hm’er, ja’er, nåh’er, nik, fortæl..., gentage patientens sidste ord spørgende, benytte pauser og komme med affektivt inviterende gensvar som: »Det lyder da også ubehageligt«.”
(Bentzen, Hollnagel & Lauritsen (red.), 1997:79, min understregning, J.L.)

“*Gentagelse* af en sætning eller blot det sidste ord (»papegøjemetoden«) kan stimulere patienten til at uddybe samtalen. Gentagelser kan være et effektivt middel til styring af samtalen”
(Mabeck, 1999:127, forfatterens fremhævelse)

I en dansk sammenhæng kan dette råd spores tilbage til en meget indflydelsesrig bog af Torben Bendix fra 1977 hvori lægen rådes til at prøve “i 10 minutter blot at gentage noget af det patienten har sagt” (Bendix, 1977:18), eftersom:

Dette er måden at få patienten til at udfolde sig på. (...) Dette er måden, hvorpå man får fastholdt patientens og ens egen interesse for de hverdagssituationer, som er patientens egentlige problemer
(Bendix, 1977, ibid.)

Jeg arbejder i øjeblikket på et ph.d.-projekt om kommunikationen imellem medicinstuderende og patienter i en række ‘øvelseskonsultationer’ der indgår som led i undervisningen på medicinstudiet i Odense. I det følgende vil jeg beskrive de foreløbige resultater af en igangværende

konversationsanalytisk (CA, jf. f.eks. Atkinson & Heritage, 1984; Steensig, 2001) undersøgelse af de medicinstuderendes brug af gentagelser i deres samtaler med patienterne. I min undersøgelse har jeg fokuseret på medicinstuderendes gentagelser af patienters svar på spørgsmål, dvs. på ‘anden-gentagelser’, ikke på ‘selv-gentagelser’ hvor en samtaledeltager gentager noget han eller hun selv har sagt. Jeg har heller ikke (endnu) undersøgt parafraseringer og reformuleringer, gentagelser af ja/nej-svar eller gentagelser der forekommer i forbindelse med fysiske undersøgelser. Jeg vil i artiklen bruge betegnelserne ‘spørgsmål’ og ‘svar’ i en meget bred forstand der f.eks. også kan omfatte taleture med deklarativ sætningsstruktur samt (korte eller lange) tilføjelser til svarture.

Gentagelsernes form

Før jeg går i gang med at beskrive anden-gentagelsernes funktion(er) i konsultationerne – om de rent faktisk bruges og opfattes som beskrevet i lærebøgerne eller ej – vil jeg opholde mig lidt ved nogle formelle træk ved anden-gentagelserne. Det vil jeg gøre af to grunde: For det første fordi jeg mener at selv så kort og summarisk en beskrivelse af formelle træk ved anden-gentagelserne i mit datamateriale som det jeg præsenterer her, bør give anledning til forbehold over for hvordan (anden-)gentagelser ofte beskrives og billedliggøres – ikke kun i lærebøger for medicinstuderende. Og for det andet fordi jeg indtil nu kun er stødt på spredte og sparsomme bemærkninger om gentagelsers formelle træk¹. Jeg mener derfor at selv en nok så kort og summarisk beskrivelse kan bidrage til beskrivelsen af et lille, stort set ubeskrevet hjørne af dansk sprogbrug².

Jeg vil komme ind på fire-fem træk ved anden-gentagelserne i mit datamateriale:

For det første består gentagelserne ikke af mere end én turenhed, hvad der omtrent svarer til en helsætning eller en anden slags helhed der kan stå alene i sammenhængen. Dette gælder også hvis den ytring der gentages, består af mere end én turenhed:

(1) [Patienten har vist den studerende sin psoriasis på knæet]

¹ Eksempler på korte beskrivelser af anden-gentagelsers *funktion* på dansk kan findes i Steensig (2001:161f., 293). Schegloff (1997, m.fl.) kommer, nærmest i forbifarten, ind på nogle formelle træk ved gentagelser i amerikansk-engelsk. Disse træk adskiller sig tilsyneladende ikke fra de formelle træk som jeg har kunnet identificere i mit danske datamateriale.

² Man skal selvfølgelig være opmærksom på at jeg kun har beskæftiget mig med *anden-gentagelser*, ikke *selv-gentagelser* (se indledningen). Mit datamateriale er selvfølgelig heller ikke repræsentativt for interviews i det hele taget, for da slet ikke at tale om dagligdags-samtaler. På den anden side er der heller ikke i sig selv noget ved de formelle træk jeg har set på, som jeg mener kan begrunde en antagelse om at disse træk skulle være *særligt* knyttede til anden-gentagelser i netop ‘øvelseskonsultationer mellem patienter og medicinstuderende’. Jeg anser det altså for ikke usandsynligt at de træk jeg beskriver her, også gælder for (i hvert fald anden-)gentagelser mere generelt.

1 Stud: har du det $\uparrow$ andre steder også $\uparrow$,
 2 (0,9)
 3 Stud: på kroppen,=
 4 Pat: =nej:.h
 5 Stud: =nej;
 6 Pat: sommetider en plet
 7 men den: forsvinder i [gen,
 8 Stud: $\rightarrow$ [den forsvinder.h

Ofte er det endnu mere der 'slettes' i gentagelsen; i mange tilfælde bibeholdes kun en del af en turenhed, typisk en nominalhelhed, mens mere 'grammatiske' elementer som "det er", og lignende, ikke medtages:

(2) ['Patienten' er en mor der er til toårsundersøgelse med sit adoptivbarn]

1 Stud: hvor gammel var han °da° han kom (her) op?
 2 Pat: >han var et<=halvt *år*,
 3 Stud: $\rightarrow$ (.mlk=)h: $\uparrow$ alvt år.

For det andet bliver de elementer af en ytring som relaterer den til den forudgående taletur, som regel også slettet fra gentagelsen; dette kan forklares med at det gentagne 'flyttes' fra sin oprindelige sekventielle position (2. position – svar på spørgsmål) til en ny position (3. position – reaktion på svaret). Oftest er det indledende 'ja', 'nej', 'men', 'jamen', 'så', 'øhm', 'og', og lignende der bliver slettet³:

(3) [kun svar og gentagelse er medtaget]

Pat: =men: ømh. (0,3) >nogen gange så $\uparrow$ glemmer jeg dem<,
 (0,2)
 Stud: nogen gange så glem[mer °du det°.]

For det tredje ændres personlige pronominer altid så de korresponderer med den nye talers perspektiv:

(4) [Den studerende spørger til patientens arbejdsstillinger på arbejdet]

1 Stud: hvor me:get °be(b)-° b:ru?ger du (pf-) °(e-)-° e:r=
 2 Pat: =j'g står op hele dagen,
 3 Stud: $\rightarrow$ du stå:r op hele dagen,=

For det fjerde slettes usikkerhedsmarkeringer, gradsangivelser, beskrivelser af omstændigheder, og lignende – oftest udtrykt gennem adverbialled – tit fra gentagelserne:

³ Det er oplagt at antage at elementer der relaterer fremefter, som f.eks. et efterhængt 'ikk', også slettes i gentagelser – men i mit materiale er der ingen tilfælde af anden-gentagelser af svar med efterhængt 'ikk'.

(5) [Der snakkes om patientens blodsukkerværdi]

- 1 Stud: hvornår fik du ↑sīdst taget den↑,
2 (0,3)
3 Pat: det e:r: v'st (.)↑tō mån'der sīden↑,
4 (.)
5 Stud: →↑tō måneder [sīden.=så de:t f]ørst,...
6 Pat: [°'a d' trør jeg nok°]

Dette er dog langt fra en fast regel.

Endelig har jeg en stærk fornemmelse – som jeg (endnu) ikke kan underbygge med en systematisk undersøgelse – af at der i gentagelserne foregår hvad man kunne kalde en ‘prosodisk neutralisering’ hvor kraftigt tryk eller betoning, særlig stemmekvalitet, og lignende, slettes. Den stigende, ‘spørgende’, intonationskurve som tit nævnes som et træk ved anden-gentagelser (se f.eks. citatet fra Bentzen et al., 1997, i indledningen), synes i hvert fald at være undtagelsen snarere end reglen i mit datamateriale.

Anden-gentagelser i læge-patient-kommunikation er ofte blevet kaldt “spejlinger” eller “papegøjeteknik” (se citatet fra Mabeck, 1999, i indledningen). Hvis man ser på de ovenstående eksempler (og i øvrigt også hvis man ser på eksemplerne i Bendix, 1977) vil man dog kunne se at der ikke er tale om ren, automatisk ‘genafspilning’ af bestemte stykker tale. Det kunne derimod se ud til at der findes forholdsvis faste regler for hvad der skal ændres, hvad der kan udelades og hvad der *skal* udelades i (anden-)gentagelser; og det er desuden oplagt at antage at gentagelser kan ‘henvise’ til mere end dét de rent faktisk ‘gentager’, siden gentagelserne tilsyneladende aldrig er længere end én turenhed.

Gentagelsernes funktion

At gentage hvad patienten lige har sagt, “kan stimulere patienten til at uddybe samtalen” hedder det i en af lærebøgerne for de medicinstuderende (Mabeck, 1999:127; cf. indledningen); men dette er ikke det den eneste funktion anden-gentagelserne har i konsultationerne mellem medicinstuderende og patienter i mit datamateriale. Jeg har fundet i alt lidt over 100 tydelige eksempler på at den studerende gentager patientens svar på et spørgsmål (eller en udbygning af et svar på et spørgsmål, jf. indledningen), og i ca. halvdelen af tilfældene er det tydeligt at den medicinstuderende *ikke* er ude efter noget større bidrag fra patienten som respons på gentagelsen. Det kan f.eks. være at gentagelsen bruges til at fokusere på patientens svar som udgangspunkt for et opfølgende spørgsmål:

(6) [Patienten har lige fortalt at han af og til er i dårligt humør]

- 1 Stud: men:- er det me:re tror du end det sådan, (.) hvad
2 hedder de:t, (.) plejer og være *fo:r*, (0,2) for
3 dig i: normale situationer eller, (1,1) °det
4 når [der s]ådan er°, =
5 Pat: [*a:h*]
6 Pat: =*a[↑]:h ja*.
7 Stud: *ja*(.) °[↑]okay°.
8 (2,6)
9 Pat: tærsklen er lidt [↑]lavere,
10 Stud: tærsklen er lidt lavere.
11 Pat: ja.
12 Stud: →er det på grund af årstiden eller:,

I eksempel (6), ovenfor, laver den studerende godt nok plads til et minimalt 'ja' fra patienten efter gentagelsen, men man skal her bemærke at den studerende ikke venter og ser om patienten skulle have *mere* at sige end blot et 'ja'. Den studerende kan også vise at gentagelsen ikke var ment som en opfordring til patienten om at udbygge sit svar, ved at vende sin opmærksomhed et andet sted hen⁴ – f.eks. ved at se ned i patientjournalen eller begynde at skrive noget ned.

Mønstret af anden-gentagelser + (minimal) bekræftelse + nyt spørgsmål ligner ikke hvad de medicinstuderende rådes til i deres lærebøger, men snarere den brug af anden-gentagelser som man meget ofte finder i forskellige andre former for interviews, f.eks. i telefoniske spørgeskemaundersøgelser (se f.eks. Houtkoop-Steenstra, 2000) hvor det som oftest gælder om at få korte, entydige svar på de præformulerede spørgsmål, ikke om at få lange udbyggelser af svarene. Der er altså noget der tyder på at anden-gentagelser generelt lægger op til en efterfølgende bekræftelse⁵ – men ikke nødvendigvis til mere end en *minimal* bekræftelse. I næsten alle tilfældene i mit datamateriale kommer patienten med (mindst) en kort bekræftelse efter gentagelsen – også selvom den studerende ser bort eller fortsætter med at tale (se også eksempel (5), ovenfor).

Når de medicinstuderende i mit datamateriale bruger anden-gentagelser, er det altså i mindst halvdelen af tilfældene ikke for at få patienten til at uddybe eller tilføje noget til hvad han eller hun lige har sagt, men for at signalere at de har hørt og forstået et svar på et spørgsmål, eller at de i det mindste opfatter svaret som færdigt. Gentagelserne fungerer i disse tilfælde næsten på samme måde som andre 'modtagesignaler' som f.eks. 'okay', 'ja', 'godt',

⁴ Kropsholdning og øjenkontakt spiller en meget stor rolle for om samtaledeltagere vælger at tale eller lade være (jf. f.eks. Goodwin, 1981, Heath, 1986, og Steensig, 2001:198-206).

⁵ Se også Schegloff (1997:527).

m.fl., der ofte kommer mellem et svar og et nyt spørgsmål. Men også kun næsten, for gentagelserne gør det tilsyneladende relevant at patienten tager taleturen (kortvarigt eller ej) lige efter gentagelsen, på en helt anden måde end vendinger som 'okay' og 'ja'.

I ca. en fjerdedel af tilfældene i mit datamateriale er det tydeligt at den medicinstuderende *gør* plads for at patienten kan fortsætte med at tale efter gentagelsen. Det kan man se ved at den studerende tier stille og opretholder øjenkontakten efter patientens bekræftelse af gentagelsen, som i (7), nedenfor (i en del tilfælde kommer den studerende desuden med et kort anerkende 'ja' eller 'nej', og tier så derefter stille):

(7) [Patienten er voldsomt overvægtig]

- 1 Stud: jeg k' se (a)t du (i) forbindelse med^{ø::h°} din
2 indlæggelse i: fireoghalvfems hvor du blev indlagt
3 for en:. (.) lille [↑]blodprop i hjernen,
4 Pat: ·mt=jah
5 (0,7)
6 Stud: at de:røh gik i igang med: vægt o-og
7 kolesterolreg[ulering,
8 Pat: ['a
9 (0,7)
10 Stud: ja,
11 (2,2)
12 Pat: °det virker ikke.°
13 (1,1)
14 Stud: det virker ikke,
15 (0,2)
16 Pat: °ne:jh°
17 (1,1)
18 Stud: °hvorfor virker det ikke tro[r du°]
19 Pat: [°mhng°] det ved jeg ikke
20 alt[så je::gh (0.3) spiste dem jeg skulle... ((osv.))
21 Stud: [hm

I den sidste fjerdedel af tilfældene begynder patienten at tale og kommer med mere end blot en bekræftelse, enten før den studerende er færdig med gentagelsen, eller lige efter. I disse situationer er det derfor ikke til at sige med sikkerhed om det er 'meningen' med gentagelsen at den skulle få patienten til at udbygge sit svar, eller om den skulle fungere som et modtagesignal på linie med 'okay' eller lignende.

Gentagelserne bliver nogen gange behandlet som 'modtagesignaler', og nogen gange som opfordringer til patienten om at fortælle mere. At patienten og den medicinstuderende ikke altid er enige om hvilken funktion gentagelsen skal spille, kan man f.eks. se i eksempel (7) ovenfor: her får den studerendes gentagelse ikke patienten til at udbygge sit svar i løbet af det næste 1,1 sekund (hvilket er lang tid nok til at betyde noget i en samtale) hvorefter den

studerende vælger at stille et direkte spørgsmål for at få patienten til at uddybe sit korte svar. Man kan spørge sig selv om anden-gentagelser overhovedet er et særligt effektivt middel til at få patienter til at udbygge deres svar på lægens (eller den medicinstuderendes) spørgsmål; men før man for alvor kan besvare dette spørgsmål, må man forsøge at besvare et andet spørgsmål, nemlig: *hvordan* kan gentagelserne overhovedet virke sådan? hvordan kan noget som i nogen tilfælde bruges til at behandle et svar som afsluttet, så i andre tilfælde bruges til at opfordre til uddybelse af et svar?

For at kunne begynde at besvare dette spørgsmål, må man se på hvilken kontekst gentagelserne forekommer i – hvilke svar de kommer efter. Foreløbigt – og dette er i høj grad et foreløbigt analyseforslag – ser det ud til at man i ganske mange af de tilfælde hvor en anden-gentagelse af et svar følges af en uddybelse af dette svar, kan se at dette svar faktisk er *designet* til at blive fulgt af en opfordring til uddybelse. Sagt på en anden måde, så formulerer patienten i disse tilfælde sit svar sådan at den studerende kan høre at svaret ikke er ‘hele historien’. I eksempel (8), nedenfor, er det tydeligt at patienten i sit første svar (i linie 3) godt kunne være kommet med flere oplysninger om hvilken medicin han får, end bare at den ‘ikke virker’, og det er tydeligt at disse oplysninger ville have været relevante at få frem i en læge-patient-konsultation. Men det er først efter 0,3 sekunders udånding (det tre h’er sidst i linie 3), efterfulgt af den studerendes anden-gentagelse (linie 4), at patienten kommer med noget der, i modsætning til hans første svar, ser ud til at kunne være ‘hele historien’:

(8) [Patienten og den studerende studerer patientens psoriasis på knæet]

- 1 Stud: får du noget for det? ((patienten ser op))
- 2 (1,0) ((den studerende ser også op på patienten))
- 3 Pat: det hjælper ikke,=hhh[h ((ryster på hovedet))
- 4 Stud: [det hjælper ikke; ((do.))
- 5 Pat: [e]j jeg får noget
- 6 salve så smører jeg det ((fortsætter...))

I dette tilfælde – og i en række andre som jeg ikke har plads til at vise her – kan man tale om at det er patienten der til at begynde med ‘skaber’ konteksten for at en anden-gentagelse kan ses som en opfordring til uddybelse.

At en samtaledeltager ikke fortæller ‘hele historien’ ved først givne lejlighed men foretrækker at få i det mindste én (ekstra) opfordring først, er ikke noget der kun forekommer i (medicinske) interviews. Button & Casey (1984, 1985) har beskrevet lignende mønstre for hvordan nye emner bringes på banen i dagligdags-samtaler, og de har desuden beskrevet hvordan samtaledeltagere der har noget at fortælle, også nogle gange vælger at svare ‘henholdende’ på interesselikende spørgsmål som ‘er det *rigtigt?*’, ‘*sagde* han virkelig?’, ‘*har* du?’ ved

kun at komme med et simpelt 'ja'. Sådanne interessetilkendegivelser deler nemlig det træk med gentagelser at de *kan* behandles som lige-ud-ad-landevejen-spørgsmål (f.eks. har de jo ofte en interrogativ sætningsstruktur, som i de fiktive eksempler jeg er kommet med her) der formelt kan besvares med et simpelt 'ja' eller 'nej'. Men siden disse 'spørgsmål' jo reelt er udtryk for at samtalepartneren faktisk gerne vil høre mere om et emne, følges de minimale svar ofte af direkte, uddybende spørgsmål som 'og hvad skete der så?', 'hvad sagde du så?', 'gjorde det ikke ondt?', og så videre, hvorefter 'hele historien' typisk kommer som svar på dette spørgsmål.

Hvis man igen ser på eksempel (7), ovenfor, kan det ses at mønstret med først en interessetilkendegivelse (anden-gentagelsen i linie 14) og dernæst, da den ikke afføder mere end et minimalt svar (linie 16), et direkte spørgsmål også forekommer i samtalerne mellem medicinstuderende og patienter. Button & Casey (1985) foreslår at disse mønstre kan forklares med en generel tendens til at man opfatter det som mere socialt 'risikabelt' bare at snakke løs, end at udbrede sig om et emne som (d)en anden samtaledeltager faktisk har tilkendegivet interesse for at høre om. Hvis man bare snakker løs, risikerer man måske at fremstå som 'selvoptaget' eller 'anmassende'. Og set fra dette perspektiv er det jo faktisk endnu mere 'sikkert' at fortælle om noget som svar på et spørgsmål, eftersom netop spørgsmålet kan ses som udtryk for at samtalepartneren som udgangspunkt anser det man fortæller om, for at være interessant og relevant.

I samtalerne mellem patienter og medicinstuderende kan man måske sige at patienterne udviser en 'klædelig tilbageholdenhed' i forhold til deres forskellige problemer (i modsætning til en 'hypokondrisk optagethed') ved netop ikke straks at buse ud med alt hvad de har at sige, men i stedet vente til den medicinstuderende har tilkendegivet en vis interesse for deres svar ved f.eks. at gentage det⁶.

Diskussion

Set fra en sprogligt deskriptiv synsvinkel er lærebøgernes beskrivelser af hvad der menes med "at gentage det sidste patienten har sagt", meget vage, og beskrivelserne af effekten heraf er meget generelle. Det er selvfølgelig heller ikke disse lærebøgers opgave at levere præcise sproglige beskrivelser, men snarere anvendelig kommunikativ rådgivning. Og det er især i

⁶ Denne fortolkning er også meget inspireret af John Heritage's beskrivelser af 'doctorability' (Heritage, under udg.) hvor han, kort fortalt, argumenterer for at patienter ofte forsøger at komme til at fremstå som 'legitime patienter', dvs. ikke 'hypokondriske', 'pylrede' eller 'uselvstændige' personer. Når lægen stiller fokuserede, 'lukkede' spørgsmål til et problem som patienten har præsenteret, tages det for eksempel ofte som udtryk for at lægen opfatter problemet, og dermed patienten, som 'legitim', eller 'doktorabel' (*doctorable*).

denne forbindelse at jeg har to indvendinger mod beskrivelserne og den tankegang de er udtryk for:

For det første kan det let komme til at se ud som om anden-gentagelser *altid* virker som opfordringer til uddybelse. Dette kan ikke bekræftes af mit datamateriale.

For det andet ignoreres patientens aktive rolle i samtalen næsten helt. Det skulle gerne fremgå af denne artikel at det faktisk kan være patienterne der 'iscenesætter' anden-gentagelserne, og at der efter gentagelsen faktisk er flere forskellige muligheder for hvordan patienten kan reagere uden at han eller hun derved overtræder de samtalemæssige spilleregler.

Dette er ikke argumenter *mod* at de medicinstuderende (eller læger i det hele taget) skal komme med anden-gentagelser i deres konsultationer, men snarere imod den forståelse af anden-gentagelsers funktion i samtaler som kommer til udtryk i lærebøgerne i kommunikation for medicinstuderende.

Anden-gentagelser er ret hyppige i mit datamateriale – meget hyppigere end i dagligdags-samtaler (hvor de er ret sjældne). Én forklaring på at de bliver brugt så meget, kunne måske være at de medicinstuderende i anden-gentagelsen har en mulighed for at 'vise flaget' som læge ved at anvende en 'kommunikationsteknik' som er letgenkendelig som 'lægeadfærd', samtidig med at 'teknikken' egentlig ikke kræver stor medicinsk indsigt. Bendix (1977:18) giver måske en del af svaret på 'papegøjeteknikkens' udbredthed:

Måske du allerede nu, uden at have afprøvet reglen i praksis, kan forestille dig, hvorledes anvendelsen af denne metode i betydelig grad fritager dig for at sidde og spekulere på hvad du skal sige i næste sætning, for du skal ikke sidde og udtænke kloge spørgsmål, du skal blot lytte intenst efter, hvad patienten siger

Udskriftskonventioner⁷

(0,4)	Pauser i sekunder, én decimal		omgivet af éns pile, har markant hævet/sænket tonehøjde
[...]	Overlappende tale		
=	Tæt sammenknyttede elementer	*...*	‘Knirkende’ stemme
(.)	Mikropause, under 0,2 sekund	>...<	Hurtig tale
jam::	Forlængelse, ved flere koloner er hvert kolon lig med 0,1 sekund	°...°	Lav lydstyrke på stavelse(r)
jam-	Afsnubbet stavelse (‘cut off’)	AAA	Høj lydstyrke
., ; ?	Faldende, jævn, let stigende og stigende intonation	(h)	Latter-‘eksplosion’
jam-	Betonet stavelse, jo mere understregning, jo stærkere betoning	hh ·hh	Udånding/indånding – ved mere end to h’er, angiver hvert ‘h’ 0,1 sekund
↑...↓	Næste stavelse, eller stavelserne	·mt, ·tk	Læbesmask (f.eks. når munden åbnes)

Litteratur

- Atkinson, J. Maxwell & John Heritage (red.) (1984) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bendix, Torben (1977) *Din nervøse patient. Den terapeutiske samtale. Indføring i en undersøgelsesteknik, som du aldrig fik undervisning i*. København: Lægeforeningens forlag.
- Bentzen, Niels; Hanne Hollnagel og Torsten Lauritzen (red.) (1997) *Almen medicin. Grundbog*. København: FADL’s forlag.
- Button & Casey (1984) Generating topic: the use of topic initial elicitors. I: Atkinson & Heritage (red.). 167-190.
- Button, Graham & Neil Casey (1985) Topic nomination and topic pursuit. I: *Human Studies* 8. 3-55.
- Goodwin, Charles (1981) *Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers*. New York: Academic Press.
- Heath, Christian. (1986) *Body movement and speech in medical interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heritage, John. (under udg.): Accounting for the visit: Giving reasons for seeking medical care. I: Heritage, John & Douglas Maynard (red.): *Practising Medicine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Houtkoop-Steenstra, Hanneke (2000) *Interaction and the Standardized Survey Interview. The living questionnaire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mabeck, Carl E. 1999: *Samtalen med patienten. Kommunikation og forståelse*. København: Lægeforeningens forlag.
- Schegloff, Emmanuel A. (1997) Practices and Actions: Boundary Cases of Other-Initiated Repair. I: *Discourse Processes* 23. 499-545.
- Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

⁷ Udskrifterne følger stort set standarden for CA-transkriptioner (se f.eks. Atkinson & Heritage, 1984:ix-xvi, og Steensig, 2001:32-7). Jeg har så vidt muligt fulgt normal retstavning.

SVAR UDBEDES! BESVARELSESNORMEN I UNGES SMS-KOMMUNIKATION¹

Af Ditte Laursen (Syddansk Universitet)

1. Indledning

Tekstanalyser af sms-kommunikation har først og fremmest fokuseret på beskederne som enkeltbeskeder og behandlet deres sproglige form – forkortelsesstrategier, talesprogstræk, kreativitet – og deres kommunikative funktion (Androutsopoulos og Schmidt 2002, Döring 2002a+b, Grinter og Eldridge 2001, Hård af Segerstad 2002, Kasesniemi og Rautiainen 2002, Kasesniemi 2003, Ling 2003, Schlobinski 2001, Thurlow 2002). Denne artikel behandler derimod sms-kommunikation som interaktion og tager dermed udgangspunkt i den observation som også findes i flere af de ovenstående studier (Androutsopoulos og Schmidt 2002:15-19, Kasesniemi og Rautiainen 2002: 187), at sms-kommunikation er dialogisk. Desuden behandler artiklen kommunikationsforløb hvor sms'er og mobiltelefonsamtaler spiller sammen.

Den anvendte sociologiske metode er konversationsanalyse (conversation analysis) som går ud fra konkrete hændelser i data og forsøger at finde mønstre og formulere disse mønstre som normer som deltagerne orienterer sig mod. Unges sms-kommunikation består, ligesom samtaler, af udvekslinger hvor parterne skiftes til at tale, og i disse udvekslinger viser deltagere hinanden deres orientering mod de normer de forholder sig til. Konversationsanalytikeren kan få indblik i de normer ved at studere hvordan en tur er konstrueret til at udføre bestemte handlinger, og hvordan disse handlinger er en reaktion på den foregående tur.

I det følgende vil jeg vise at der blandt de unge mobilbrugere hersker en norm om at en sms skal have en tilbagemeldning. Denne besvarelsesnorm er en praksis som antydes i andre studier. Taylor og Harper har i interviews og etnografiske studier af unges mobilbrug identificeret en *obligation to reciprocate* der blandt andet viser sig i at en sms skal have et svar (Taylor og Harper 2003: 13), og Kasesniemi og Rautiainen skriver *Leaving an SMS message unanswered is almost without exception interpreted as rudeness* (Kasesniemi og

¹ Første del af denne artikel er udgivet på engelsk (Laursen 2004).

Rautiainen 2002: 186). Denne artikel vil undersøge præcist hvordan besvarelsenormen i unges sms-kommunikation manifesterer sig.

Artiklen opererer med a-b-forløb hvor a står for en sms fra initiativtageren til kommunikationsforløbet, og hvor b står for en tilbagemeldnings-sms fra modtageren. Et a-b-forløb kan fortsætte a-b-a ..., men gør det ikke nødvendigvis. Den norm deltagerne orienterer sig mod, kan dermed formuleres: *Den initierende a skal have en tilbagemeldning*. Normen undersøges i artiklens tre hovedafsnit: Første afsnit behandler det typiske a-b-forløb og viser at afvigelserne fra forløbet faktisk bekræfter normen. Andet afsnit ser på de tilfælde hvor første a ikke får en tilbagemeldning i form af en sms, men i form af et opkald. Tredje afsnit diskuterer den type a'ere der ikke behøver at få en tilbagemeldning: kædebeskeder og natbeskeder.

Datamaterialet er baseret på 3 teenagepiger og 3 teenagedrenge 519 tekstbeskeder og 284 mobilsamtaler optaget over seks uger i 2001-2002; hver deltager blev optaget i en uge. Materialet er indsamlet i samarbejde med den TDC Mobil og indgår sammen med etnografiske observationer og interviews som data i ph.d.-projektet *Det mobile samtalerum – om unges kommunikations- og samværsformer i omgang med mobiltelefonen* (Laursen 2005). De seks deltagere går i den samme ottende klasse og er venner.

2. Svarkravet til den initierende sms

I dette afsnit behandles det typiske a-b-forløb, og afvigelserne fra forløbet analyseres med henblik på de interaktionelle og relationelle konsekvenser det har for parterne når normen overtrædes.

2.1 Det normale forløb

I datamaterialet starter det typiske og umarkerede sms-forløb med en a-b-udveksling. Den kan fx se sådan ud:

(Eks. 1)

Daniel	fre kl. 11.26	Skal vi følges fra skole idag...
Rune	fre kl. 11.30	Jeg skal hjem og sove...men du må da godt komme med.....
[...]	[...]	[...]

(Eks. 2)

Malene	ons kl. 21.57	Hey Frida! Whats up?
Frida	ons kl. 22.05	Ikke så meget. Jeg har lidt neder på fordi jeg skal til

sådan noget familie kom sammen ved på min skole.
Istedet for at gå til en fest hvad mener du?

[...] [...]

[...]

Hver af disse a-b-forløb udgør en 'paired sequence' (Schegloff og Sacks 1973) hvor a er første pardel, og b er anden pardel. 'Paired sequence' refererer til en sekvens bestående af to ture hvor den første tur styrer forventningen til den anden tur og dens form. Spørgsmål-svar, hilsen-ghilsen og invitation-accept/afslag er eksempler på sådanne turpar. Turpar, som i de ovenstående eksempler, er hyppige i materialet, men da turpar netop har en indbygget forventning om et svar, beviser de ikke normen om at en første sms skal have et svar. De modbeviser den imidlertid heller ikke. Eksempler som de følgende vil være det første tegn på normen om at en første sms skal have et svar:

(Eks. 3)

Daniel søn kl. 11.02 Hej trine. nu er jeg færdig i kirken og jeg er totalt smadret. Nu skal jeg snart ud og købe gaver til rune og jonas. Vi ses.

Katrine søn kl. 11.03 Yes det gør vi i hvert tilfælde ! Kysser mig!

I eksempel 3 har den første sms ikke status af en første pardel og er ikke designet som noget der fordrer en tilbagemeldning fra modtageren. Den første sms er en slags situationsrapport, og den kunne for så vidt godt have stået alene som et lille elektronisk postkort der nok varmede sin modtager, men ikke førte til videre kommunikation. Alligevel kommer der næsten øjeblikkeligt en svar-sms (b). Svar-sms'en skaber et dialogisk a-b-forløb der bekræfter og styrker interaktionen mellem de to parter: Modtageren af a kan med b vise ikke bare at b er modtaget, men også hvordan b er blevet forstået, og hvordan den er taget til efterretning. Afsenderen af a kan på sin side se at b rent faktisk blev modtaget, og se hvordan den er blevet forstået og taget til efterretning. Det gensidige princip er også et håndgribeligt fokus for social udveksling og bekræftelse idet det stadfæster og udvikler relationen mellem parterne. Ofte synes a-b-udvekslingen udelukkende at have en fatisk funktion:

(Eks. 4)

Henrik man kl. 12.33 RO PÅ RANCORE

Malene man kl. 12.33 GRRRRR!!

[...] [...]

[...]

(Eks. 5)

Sara	man kl. 14.53	Skov Tihi
Malene	man kl. 14.54	Nej BØGETRÆ!!!!
[...]	[...]	[...]

I de to eksempler er det ikke indholdet, men udvekslingen i sig selv der synes vigtigst. Udvekslingen er rituel; det er det sociale, det at kommunikere og det at dyrke den indbyrdes relation der står i centrum.

a-b-forløb som de ovenstående hvor den første sms får et svar selv om den ikke er designet til at få det, udgør første bevis for at den første sms skal have et svar. Inden jeg i det følgende afsnit vil fremlægge yderligere beviser for besvarelsesnormen, vil jeg kort behandle fænomenet svartid. Svartiden for et normalt produceret b-svar synes nemlig at være afhængig af parternes relation. For kærestepar og bedstevenner er den gennemsnitlige svartid under tre minutter (jf. eks. 1-5), mens den er højere for fjernere relationer:

(Eks. 6)

Michael	kl. 9.06	Hey smukke ninja nini. hva laver du så for tiden. hvornår kommer du til danmark` håber at hører fra dig. din ven michael-matros
Nete	kl. 10.55	HEJ MICKEY! DET GÅR GODT. HVA MED DIG HVORDAN GÅR DET MED KÆRLIGHE- DEN? K NETE

Michael og Nete er ikke nære venner, og fra at Michael sender sin sms, går der næsten to timer før Nete svarer². Den lange svartid er imidlertid ikke problematisk for parterne. På den måde afspejler svartiden parternes relation, og den forhandles løbende i og med relationen forhandles. I det næste afsnit vil jeg se på de tilfælde hvor et svar ikke produceres inden for den normerede svartid, og hvor besvarelsesnormen dermed ikke overholdes.

2.2 Det afvigende forløb

Den stærke sammenhæng mellem a-b-a-forløbets første to dele manifesterer sig ikke blot i de mange eksempler på første a'ere der ikke fordrer et svar, men som alligevel får det. Normen er også synlig i de tilfælde den ikke bliver overholdt: Bliver en b-tilbagemeldning ikke produceret sådan som normen foreskriver, så vil den blive behandlet som 'mærkbart fraværende' (Sacks

² En relativt lang svartid er kun mulig i forbindelse med besvarelsen af en første-besked. Når sms-dialogen er i gang, dvs. når begge parter er gået ind i den, er svartiden væsentlig kortere, og hvis en besked ikke besvares inden for minutter, betragtes udvekslingen som afsluttet.

1992), og fremsætteren af første a vil sende en rykker og/eller modtageren af første a vil sende en undskyldning og/eller en forklaring for at svaret ikke faldt i tide. Med disse rykkere og undskyldninger viser parterne hinanden (og os) også deres orientering mod normen. Det er disse 'afvigende tilfælde' (Heritage 1984: 248-251), hvor a-b-forløbet er problematisk eller ikke forløber som ventet, der paradoksalt nok udgør det stærkeste bevis for besvarelsenormen.

I dette afsnit vil jeg behandle de sms-rykkere som afsenderen af første a reagerer med hvis ikke en b-tilbage meldning produceres sådan som normen foreskriver. Rykkerne kan ses som en form for 'repair', altså som organiserede måder at tackle problemer i interaktionsforløbet på (Schegloff, Jefferson og Sacks 1977). Rykkerne er af repair-typen 'other-initiated other-repair' og er et følsomt spørgsmål fordi det at minde en anden om en fejl eller mangel fra hans side kan underminere en harmonisk udveksling og true forholdet mellem parterne. Derudover repræsenterer rykker-handlingen i sig selv en skævhed imellem parterne. I afsnittet vil jeg vise at rykkerne som afsenderen af den første sms reagerer med, konstrueres som en løsning på det problem der kan være, siden første-beskedene ikke er blevet besvaret. Kanalproblemer, problemer med modtagelsen, problemer med det sagte og problemer med relationen er de fire problemtyper som de unge i dette datamateriale konstruerer deres rykker-sms til at løse, og de udgør samtidig fire forskellige måder at tackle en manglende respons på. Hver måde har forskellige interaktionelle og relationelle konsekvenser for parterne.

De fire rykkertyper optræder ikke kun i forbindelse med et manglende svar på en første a, men også i forbindelse med manglende svar længere nede i a-b-a-forløbet; her er det dog kun rykkere i forbindelse med manglende svar på førstebeskeder der analyseres.

2.2.1 Kanalproblem

Kanalproblemet er et hyppigt bud på hvad der kan være galt med modtagelsen af den første a når den ikke bliver besvaret, og det undersøges/løses ved at sende en ny sms med det samme indhold:

(Eks. 7)

	Morten	søn kl. 15.04	Hmmm Vanløse... Satme længe siden at jeg har været på den her station...
	Maja	—	—
→	Morten	søn kl. 15.11	Hmmm Vanløse... Satme længe siden at jeg har været på den her station...
	Maja	søn kl. 15.13	Hvad laver du på vanløse st....?
	[...]	[...]	[...]

I eksemplet giver den tid der går efter at første-beskedene er sendt af sted uden at der kommer et svar, Morten både mulighed for og grund til at overveje hvad der kan være galt siden hans besked ikke er blevet besvaret. Herefter sender Morten en identisk sms der fungerer som rykker. Rykkerbeskeden er imidlertid ikke konstrueret som en rykker, men baserer sig på en forestilling om at den første sms muligvis ikke er nået frem til modtageren og derfor må sendes igen. På den måde foregiver den at være en første-besked som om den første besked ikke var nået frem.

I betragtning af at et manglende svar fra modtageren kan afspejle forskellige problemtyper der er mere eller mindre alvorlige for deltagere og deres relation, er kanalproblemet et mindre problem der kan løses enkelt og hurtigt. Først og fremmest er det enkelt for afsenderen at tjekke kanalen og sende den samme sms igen, særligt hvis han har gemt beskeden i sin udbakke. Dernæst er det enkelt for modtageren at bekræfte at kanalen fungerer, og interaktionen går normalt videre uden at parterne gør noget ud af den forvirring der har været. Endelig er kanalproblemet socialt og interaktionelt ukompliceret, idet det ikke tages som noget der afspejler forholdet mellem parterne.

At afsenderen af første a hyppigt tackler en manglende respons som et kanalproblem, har måske to forklaringer. Den ene hænger sammen med at kanalproblemet er det problem der er mindst kompliceret og mindst omkostningsfuldt: Det kan meget vel være at afsenderen af den initierende sms netop først vælger noget der kan undersøges nemt, lidt ligesom en tv-reparatør først vil undersøge om der overhovedet er sat strøm til tv-apparatet (jf. også Pomerantz 1984b: 156). Den anden hænger sammen med at kanalproblemet giver en rykker der ikke afspejler rod i interaktionen eller i forholdet mellem parterne. I den sammenhæng er det bemærkelsesværdigt at der i datamaterialet ikke er nogen eksempler på reelle kanalproblemer³, og man kan derfor formode at kanalproblemet er et påskud der bruges til at konstruere en rykker der er så godt som risikofri så længe altså parterne opretholder fiktionen om et kanalproblem.

2.2.2 Problemer med modtagelsen

Problemer med modtagelsen er det mest almindelige bud fra afsenderens side på hvad der kan være galt siden første a ikke er blevet besvaret. Det undersøges/løses ved at sende en ny sms der eksplicit beder om svar:

(Eks. 8)

³ Reelle kanalproblemer kan dog finde sted, fx brød de mobile systemer i flere lande ned under presset fra mange jule- og nytårsbeskeder i 2003 (www.mobil.nu 08-01-2003).

	Henrik	tirs kl. 9.11	HEJ Dorte gider du sige til grete at jeg er syg?
	Dorte	–	–
→	Henrik	tirs kl. 10.18	HALLO?
	Dorte	tirs kl. 10.52	jeg har sagt d grete og der r porno imellem anders og maja! D r meget sjov! Hva laver du? Knuzzer..
	[...]	[...]	[...]

I eksemplet rykkes der med et *HALLO?*. Denne rykker forudsætter at den første besked rent teknisk er blevet modtaget, samtidig med at den med brugen af versaler 'råber' at svaret burde have fundet sted. Rykkeren afspejler utålmodighed og svigt, og den intensiverer derfor også den potentielle konflikt der ligger i at modtageren af den første sms ikke har svaret. Med andre ord: Afsenderen af den første sms viser med sin rykker at han har identificeret et problem, og at problemet ligger hos modtageren. Det viser sig da også at Dorte har været distraheret af *porno imellem anders og maja!*.

Problemer med modtagelsen er lidt mere komplicerede og kræver lidt mere interaktionelt arbejde end kanalproblemer. Først og fremmest skal afsenderen konstruere en helt ny sms der manifesterer sig som en rykker samtidig med at den åben over for reelle forklaringer på det manglende svar. Dernæst skal modtageren ikke bare bekræfte/afkræfte at hun rent faktisk har modtaget den første sms, hun skal også respondere på den og oven i afbøde den potentielle konflikt der kan være i at hun har haft vigtigere ting for. Endelig er problemer med modtagelsen en latent trussel mod interaktionen og den sociale relation og kan føre til en eksplicit behandling af forholdet mellem partere.

2.2.3 Problemer med det sagte

Problemer med det sagte er et tredje bud fra afsenderens side på hvad der kan være galt siden første a ikke er blevet besvaret. Det undersøges/løses ved at sende en ny sms der ændrer det der blev sagt i den første sms:

(Eks. 9)

	Maja	man kl. 15.05	Jeg har lige siddet og læst noget..... Det passede lidt på dig..... "hvorfor kysse drengens kind? Når pikken er af samme skind.....! Lidt sjovt ik'? Knus maja...
	Katrine	–	–
→	Maja	man kl. 15.30	Ej ok sorry!!! Jeg har det bare lidt sjovt over det.....! Du er mere porno end nogen anden ok måske ikke markus men ellers.....! Ha ha....=:)
	Katrine	man kl. 16.33	<i>Katrine ringer til Maja</i>

Majas rykker forudsætter at Katrine har fået beskeden samtidig med at den ændrer det potentielt krænkende indhold i den første sms. Ændringen handler i høj grad om at vise Katrine hvordan den første sms skal forstås: Dels at den ikke var negativt ment, men nærmere med *Du er mere porno end nogen anden* var en slags kompliment, dels at den blev sendt for at drille lidt og skulle forstås som en morsomhed: *Ha ha....* Det smilende ansigt sidst i sms'en fungerer som afsendersignatur (Maja har pandehår), men det kaster også et forsonende skær over hendes sms og foregriber at sms'en ikke endnu gang bliver forstået negativt. Det er også vigtigt at bemærke at Maja med undskyldningen *Ej ok sorry!!!*, der med sine tre udråbstegn leveres med energi og ærlighed, viser at hun helt påtager sig ansvaret for det problem der er opstået.

Problemer med det sagte er et bud der kræver en hel del interaktionelt arbejde for parterne. Afsenderen skal først gennemgå den sendte besked for at identificere hvad problemet med den er. Dernæst skal hun konstruere en ny sms der eliminerer problemet og måske også undskylder for fejlen. Modtageren skal på sin side acceptere rykkeren som rykker, bekræfte at der ikke (længere) er et problem og svare før interaktionen kan gå videre. Problemer med det sagte er en latent trussel mod interaktionen og den sociale relation og kan også føre til en eksplicit behandling af forholdet mellem parterne.

2.2.4 Problemer med relationen

Problemer med relationen er det fjerde og sidste bud fra afsenderens side på hvad der kan være galt siden første a ikke er blevet besvaret. Det undersøges/løses ved at sende en ny sms der eksplicit adresserer forholdet mellem parterne:

(Eks. 10)

	Michael	ons kl. 13.03	Hva så smukke kommer du ik hjem til mig hos min mor. morten og jeg gider ik til træning. michael
	Susanne	—	—
→	Michael	ons kl. 16.28	Hemliiii/hej der. skal du noget på fredag. nu hap vi ikke set hinanden i ret lang tid.. jeg troede du havde masse-re af tid da vi begynde at komme sammen men-> <-jeg tog måske fejl... jeg ved det ikke kan du svare mig. savner dig michael
	Susanne	ons kl. 16.59	Hey Mick! Jeg r lige kommet hjem fra skole.. Troede du jeg havde mere tid?? Jeg r plan en travl tog tog pige.. Ej r du sur over d? Hva laver du? *Din Kæreste*
	[...]	[...]	[...]

Michael og Susanne er kærester, og Michael prøver i sin første sms at få en aftale i stand mellem dem. Susanne svarer ikke, og den pinefulde ventetid på over tre timer fra at Michael

sendte sin sms, afspejles i hans rykkers alvorlige karakter: Efter at have foreslået en ny aftale der dermed sletter den foregående aftale der ikke længere er relevant, adresserer Michael forholdet mellem de to: *nu har vi ikke set hinanden i ret lang tid.. jeg troede du havde massere af tid da vi begynde at komme sammen men-> <-jeg tog måske fejl... jeg ved det ikke.* Dernæst markerer han med *kan du svare mig* det manglende svar på hans første sms og forudgriber at Susanne ikke svarer på den nye sms. Endelig viser han med sit *savner dig* at han ikke er ude på at opløse kæresterelationen mellem dem. På én gang afspejler hans sms åbenhed og sårethed. Susannes svar lægger ud med noget der kan ses som en undskyldning og en forklaring på at hun ikke svarede på den første besked og først nu svarer på den anden besked: *Jeg r lige kommet hjem fra skole.* Dernæst behandler hun Michaels klage på denne måde: *Troede du jeg havde mere tid?? Jeg r plan en travl tog tog⁴ pige.* Susannes respons på Michaels sms behandler kun meget overfladisk hans klage. Den adresserer ikke Michaels forsøg på at få en aftale i stand, og hans udsagn om at de ikke har set hinanden i lang tid bliver gjort til et spørgsmål om hvor travlt Susanne har. Desuden antyder hun med *Ej r du sur over d?* at det er Michael der er galt på den, og med *Hva laver du?* og **Din Kæreste** at alt er som det plejer. Med andre ord fremstiller Susanne sig selv som forundret og uskyldig og afkræfter at der skulle være noget galt med forholdet mellem dem.

At der kun er to eksempler i datamaterialet på en relations-rykker, afspejler relations-rykkerens prekære karakter. Man kan forestille sig at man ved mistanke om problemer med relationen først anvender en af de andre typer af rykkere og kun tyr til relations-rykkeren når der virkelig er noget galt. I hvert fald er forhistorien til Michaels rykker at Michael i dagene forinden har prøvet en anden type rykker, og at Susanne i deres tre sms-forløb i de to dage forinden har overskredet sin svartid. Derudover har hun tre gange afvist at mødes med ham.

Problemer med relationen kræver en hel del interaktionelt arbejde for parterne. Afsenderen skal først gennemgå sin første besked for at udelukke at der kan være tale om en anden problemtype. Dernæst skal han konstruere en ny sms som adresserer forholdet uden at true det, og som opretholder muligheden for videre kommunikation. Modtageren skal på sin side acceptere rykkeren som rykker og redegøre for grunden til at svaret ikke faldt i tide. Desuden skal hun bekræfte/afkræfte at der er noget galt med relationen samtidig med at hun gør rede for sin egen position. Problemer med relationen er en direkte trussel mod interaktionen og den sociale relation idet den ultimativt kan føre til et brud mellem parterne.

⁴ Måske menes der med *tog tog* 'og ung' eftersom t og o er at finde på samme taster som u og g på mobiltelefonens tastatur.

De forskellige former for rykkere som fremsættereren af den første sms kan sende per sms, er nu blevet behandlet. Imidlertid har afsenderen af den første sms også mulighed for at rykke på andre måder end via sms'en. I datamaterialet sker det også at der rykkes for et svar via et opkald. I det følgende sender Katrine en sms til Karsten som han ikke svarer på. Dagen efter ringer hun til ham:

Det er spisefrikvarter, og jeg har spurgt Katrine om hun har noget imod at jeg går med hende og hendes venner når de forlader skolen. Det har hun ikke, så vi går et par hundrede meter hen til en kiosk der hedder Joshi. Jeg tror vi skal ind og handle, men alle bliver stående udenfor. Der kommer et par stykker mere fra skolen, og nogle stiller sig og ryger og småsnakker. Katrine spørger om jeg kender det gymnasium der ligger tæt på, og jeg siger at jeg har hørt om det og spørger om hun skal gå der. Hun svarer at det er lidt for folkeskoleagtigt og nævner to andre gymnasier hun hellere vil gå på. Efter at have stået der i små fem minutter beslutter Katrine og de andre at vi skal gå. På vej derfra ringer Katrine til en der skylder hende nogle penge.

247

fra det sted hvor hun har bedt ham om at møde hende, men hvor han ikke er dukket op, og som hun nu forlader.

Det første man bemærker i eksemplet er at afsenderen af den første sms som vælger at rykke per opkald, ikke synes at være orienteret mod hvorfor svaret er udeblevet ligesom den der rykker per sms. Til gengæld tegner der sig det billede for rykkeropkaldene i datamaterialet at opkalderen udsætter at præsentere sit ærinde med opkaldet. Det gør opkalderen ved at benytte selvidentifikation, overlade turen til den anden og/eller via en 'initial inquiry' (Schegloff 1986). Denne udsættelse af ærinde med opkaldet er tydeligst i følgende eksempel:

(Eks. 12)

Mi: det Michael?
Ps: (0.4)
Na: he:j. det Nana?
Ps: (0.7)
Mi: he:y.
Ps: (0.3)
Na: he:y.
Ps: (0.3)
Na: hvordan går det
Ps: (0.6)
Mi: (det går fint nok)
[...]

I eksemplet udsætter opkalderen Nana der altså tidligere har sendt en sms som hun ikke har fået svar på, at præsentere sit ærinde: Først besvarer hun Michaels selvidentifikation med navn ved selv at komme med en selvidentifikation hvor hun i stedet – selv om det ville have været tidligt – havde muligheden for at gå i gang med sit ærinde. Herefter overlades i en 0.7-pause turen til Michael. Efter Michaels *he:y* opstår der en ny mulighed for Nana hvor hun kan præsentere sit ærinde, men i stedet replicerer hun med et *he:y*. Dette *he:y* kunne have fortsat ud i ærinde med opkaldet, men her vælger Nana at indlede en spørgesekvens: *hvordan går det*.

Ved at benytte selvidentifikation, gå ind i en spørgesekvens og/eller give den opkaldte mulighed for at tage eller fortsætte taleturen mildner opkalderen den potentielt konfliktfyldte situation hvor hun eksplicit må rykke for svar (jf. Pomerantz 1984a). Derudover giver hun den opkaldte en (sidste) mulighed for at give respons på den sms han ikke har svaret på. Spørgesekvensen skaber i den forbindelse en særlig oplagt plads hvor den opkaldte kan svare på den oprindelige sms: I eksempel 11 giver Katrines *hvor er du henne*

således Karsten mulighed for at forklare hvorfor han ikke er dér hvor Katrine i sin sms har bedt ham om at være. Hun ringer nemlig til ham på præcist det tidspunkt og fra den købmand hvor hun har bedt ham om at dukke op (*Gider du ikke ha dem med imorgen og komme ned til joshi med dem?*), se feltnoten ovenfor hvor hendes opkald er registreret, og hvor der også er tegn på at hun i minutterne ved købmanden venter Karsten, i hvert fald taler hun om hans gymnasium. På samme måde giver Nanas spørgsmål *hvordan går det* i eksempel 12 Michael mulighed for at svare på Nanas oprindelige sms-spørgsmål *HVORDAN GÅR DET MED KÆRLIGHEDEN?* De to spørgsmål er imidlertid netop ikke gentagelser af sms-spørgsmålet, men tager i stedet form af spørgsmål som rutinemæssigt anvendes i telefonåbninger: *hvor er du henne* som en orientering mod interaktionel tilgængelighed (Arminen og Leinonen 2003: 2, jf. også Schegloff og Sacks 1973: 316) og *hvordan går det* som en 'initial inquiry' som del af en 'how-are-you-sequence' (Schegloff 1986). Svareren har dermed mulighed for enten at svare rutinemæssigt eller at svare på det oprindelige sms-spørgsmål.

Mens opkalderen skaber flere oplagte pladser hvor den opkaldte kan svare på den tidligere sms, vælger den opkaldte i begge eksempler at lade muligheden passere: Han behandler spørgesekvensen rutinemæssigt og undlader at forudgribe opkalderens ærinde på de overgangsrelevante steder. Eksempler på at den opkaldte orienterer sig mod potentielle ærinder som opkalderen måtte have, og forudgriber det, forekommer især i forbindelse med seriesamtaler, dvs. samtaler som finder sted over flere opkald (Laursen 2005), og da netop rykkeropkaldet har samme karakter af løbende kommunikation som seriesamtalerne, er det bemærkelsesværdigt at det ikke sker i nogen af tilfældene. Ved ikke at forudgribe opkalderens ærinde med opkaldet, viser de opkaldte at de ikke ønsker at svare på den oprindelige sms på dette tidspunkt og den ubalance der som udgangspunkt var mellem parterne, stadfæstes.

Den rutinemæssige måde at rykke for en sms er ved at sende en rykker per sms, men i eksemplerne ovenfor sker der imidlertid et skift fra sms til samtale, og man kan spørge sig selv hvad der foranlediger dette medieskifte.

For det første synes der – i en situation hvor der er en ubalance i forholdet – at være noget ved samtalens potentiale der kan aktualisere et medieskifte. Samtalens produktionsbetingelser gør at den opkaldte vanskeligt kan gemme sig på samme måde som man kan gemme sig bag en sms, og opkalderen kan derfor få en god fornemmelse af hvad forholdets status er. Åndedræt, pauser, stemmeføring og timing gør det muligt for opkalderen at tjekke temperaturen på forholdet uden at adressere det eksplicit. Netop samtalen med dens mulighed for en udvidet åbning hvor der er plads for opkalderen og den opkaldte til at pejle sig ind på hinanden, synes at være ideel til dette formål.

For det andet synes telefonopkaldet at blive udløst af en ændring af situation/omstændighed der (re)aktualiserer et svar fra modtageren. Katrine beder i sin sms Karsten om at møde hende dagen efter på et bestemt tidspunkt og et bestemt sted. Hun får ikke noget svar, men møder alligevel selv op – og det er på det tidspunkt hvor hun indser at Karsten ikke kommer, at hun foretager sit opkald til ham.

Endelig kan det at foretage et opkald være en måde at undgå at sende en sms på. En sms-udveksling er baseret på et dialogisk princip hvor man skiftes til at sende og modtage, og har man ikke modtaget svar på sin sms, vil ens følgende sms uundgåeligt få karakter af en rykker. Ved at foretage et opkald kan man konstruere sin henvendelse som en ikke-rykker og lave den handling det er at ikke-rykke.

3.0 Alternative besvarelsesmuligheder: når sms'en besvares med et telefonopkald

Første a får ikke altid et svar i form af en sms; svaret kan også komme i form af et opkald. Hvis fremsætteren af første a ønsker tilbakemeldning i form af et opkald, vil hun typisk eksplicitere dette ønske ved at sms'e "ring mig op":

(Eks. 13)

Katrine fre kl. 16.44 Hej rune og daniel..... En af jer.... Ring lige til mig når I er færdige TAK!

I eksemplet henvender Katrine sig til Rune og Daniel som hun tilsyneladende regner med er sammen. Hun sender dog kun beskeden til Daniel, og det er da også ham der efterfølgende ringer hende op.

Modtageren af sms'en kan imidlertid også ringe op på eget initiativ:

(Eks. 14)

fre kl. 18.32 *Malene ringer til Sara og beder hende spille videre for sig på internettet*
Malene fre kl. 19.04 Hvad sker der? Lykkedes det?
Sara fre kl. 19.05 Du har jo kun Buer! Du til blive smadret! Skal først skaffe svær!
Malene fre kl. 19.06 Randmaj siger at klanen har nok hvad-det-nu-hedder så jeg ikke behøves sværd! Bare prøv!
fre kl. 19.15 *Sara ringer til Malene*

Ma: hej?

Ps: (1.0)

Sa: e: >jeg er blevet nødt til at sende femhundrede krigere væk for at kunne angribe ham<

Ps: (1.4)
 Ma: ble:v-
 Ps: (0.2)
 Ma: blev nødt til ↑hvad
 Ps: (0.6)
 Sa: fem hundrede kriger- (.) krigere til Bamse for
 at kunne angribe ham
 Ps: (1.0)
 Ma: sende dem til Bamse hvorfor det
 Ps: (1.1)
 Sa: bare til en eller anden fordi jeg ku ikk angribe ham jeg var for stor men jeg er
 stadig for stor .hh je:g sku næsten sende a:lle dine krigere væk for at kunne
 a:ngribe ham men så vil jeg- vil du bli smadret i løbet af nul komma fem så nu
 ber jeg Bamse om at sende de fem hundrede tilbage
 Ps: (0.7)
 Ma: ne-e:j la vær
 [...]

I samtalen ringer Sara til Malene som svar på hendes sms: *Randmaj siger at klanen har nok hvad-det-nu-hedder så jeg ikke behøves sværd! Bare prøv!* Det som Sara skal prøve, er – som det fremgår af en tidligere samtale mellem de to – at angribe en spiller i et onlinespil på Malenes vegne. I samtalen er Saras svar at nok kan det være at man ikke behøver sværd for at angribe spilleren, men at hun har været nødt til at sende 500 krigere væk. Dette svar kan også ses som en respons på Malenes foregående og mere generelle sms: *Hvad sker der? Lykkedes det?*

Mens åbningen i rykkersamtalen var maksimal idet opkalderen udsatte præsentationen af sit ærinde, kan åbningen i svarsamtalen karakteriseres som minimal. Opkalderen og den opkaldte bruger næsten ingen resurser på at identificere og genkende hinanden, og der er ingen høflighedsudvekslinger. Den opkaldte svarer *hej?* med en opgående intonation der viser en orientering mod opkalderen og hendes opkald. Opkalderen går på side i sin første tur straks i gang med ærindet for opkaldet (dog efter en 1.0-pause der sandsynligvis skyldes at hun sidder og spiller computer). Den minimale åbning er påfaldende, så meget desto mere at svar-samtalerne kommer for sent i forhold til den normerede svartid, i dette tilfælde ni minutter efter sms'en er sendt. At parterne springer over en trinvis identifikation og genkendelse, tyder på at de har en stærk orientering mod det manglende svar. Derudover tyder den minimale åbning med den hurtige indgang til samtals ærinde på at der ikke synes at være noget behov hos parterne for en undskyldning for at svaret ikke kom i tide. Derved adskiller de forsinkede svar-samtaler sig fra de forsinkede svar-sms'er; måske kan man helt eller delvist bøde for et forsinket svar ved at ringe op.

Samtalens første emne er identisk med samtalens ærinde der samtidig fungerer som respons på den tidligere sms. Det er karakteristisk for samtale-svarene at svaret – i den form det kommer i i opkaldet – er mere kompliceret og længere end der er plads til i en sms. Ærindet med opkaldet udfoldes derfor over længere ture bestående af flere turkonstruktionsenheder og ad flere omgange. Eftersom der fra sms-afsenderens side lægges op til et sms-svar og dermed et kort svar, kan det forekomme problematisk at modtageren af sms'en på den måde indlader sig på en længere håndtering af svaret i et opkald. Men sms-modtageren synes netop i sit opkald at være sensitiv over for dette mulige problem på den måde at hun ikke bare kaster sig ud i det, men før og undervejs sikrer sig den opkaldtes godkendelse og accept. Opkalderen kommer således først med en respons i kort form (e: *>jeg er blevet nødt til at sende femhundrede krigere væk for at kunne angribe ham<*), og denne respons udvides først efter den opkaldtes godkendelse og accept (*sende dem til Bamse hvorfor det*). Den korte respons er ofte utilstrækkelig og tjener dermed også til at vise den opkaldte det nødvendige i at ringe op.

Der synes altså at være noget ved de svar der kommer, som kan udløse et medieskifte. Svarene er lange og relativt komplekse, og det er derfor sandsynligt at sms-modtageren ringer op fordi det kun meget vanskeligt ville kunne lade sig gøre at svare på samme måde per sms. Samtalen er simpelt hen bedre egnet til mere sammensatte anliggender.

Dernæst er det muligt at opkaldet kan udløses af en særlig vigtig eller alvorlig sms. Det er ikke så tydeligt i det ovenstående eksempel som ikke klart viser hvor stor betydning det pågældende spil har i Sara og Malenes liv, men et mere oplagt eksempel fra datamaterialet er hvor en pige sms'er til sin bedsteveninde at hendes kæreste har svigtet hende, og i stedet for at svare via sms ringer bedsteveninden pigen op. Opkaldet forekommer i den forbindelse at vise mere engagement end en sms.

Endelig er der noget der tyder på at et opkald i det hele taget er mere end en sms. Et opkald koster mere og kræver mere tilstedeværelse og deltagelse. Et opkald kan på den måde bruges ikke bare til at vise et særligt engagement, men kan også i sig selv bøde for et manglende svar og dermed genoprette en skævhed mellem parterne.

4.0 Sms'er uden krav om tilbagemeldning

I særlige tilfælde får en første a ikke et svar, og et svar synes heller ikke nødvendigt. Afsenderen af første a rykker ikke for svar, og modtageren undskylder ikke efterfølgende for ikke at have svaret. Sådanne første a'er viser sig at være af to forskellige slags: første a er en kædebesked eller første a er en natbesked.

4.1 Kædebeskeder

Kædebeskeder fordrer ikke en tilbagemeldning. De kan tage form af vittigheder, billeder, talebeskeder og korte digte, eller de kan ligne traditionelle kædebrevs der lover held i kærlighed:

(Eks. 15)

?	kl. 11.07	<3 <3 <3 <3 <3 <3 send disse 6 hjerter til 6 af dine VENNER & den du elsker vil elske dig hele år 2002 hvis du bryder kæden vil personen forsvinde fra dit liv!
Daniel	–	–

Ideen med en kædebesked er ikke at melde tilbage på den, men at videresende den til en anden end den man har modtaget den fra. Idet kædebeskeden cirkulerer i vennegruppen, binder den gruppen sammen om en fælles oplevelse og skaber dermed et sammenhold hvorpå videre interaktion kan baseres.

4.2 Natbeskeder

En anden undtagelse fra det ellers tvingende a-b-forløb er beskeder der sendes sent om aftenen. Her vil jeg kalde dem natbeskeder. Natbeskeder er ofte beskeder der siger godnat, og netop ved sengetid er beskedaktiviteten mellem venner og kærestepar høj. Mobiltelefonens sms-funktion synes perfekt til sene tidspunkter hvor man ikke vil risikere at vække sin modtager eller dennes familie. Natbeskeder få ofte svar, men ikke altid:

(Eks. 16)

Daniel	kl. 23.25	Godnat... Jeg elsker dig... Daniel.
Katrine	–	–

(Eks. 17)

Henrik	kl. 23.27	DAV DAV HAR VI NOGET FOR TIL I MORGEN?
Dorte	–	–

I de to eksempler får første a ikke noget svar – men det behandles ikke som problematisk af parterne. Fremsætteren af første a rykker ikke, og modtageren undskylder ikke efterfølgende for det manglende svar. Det ser altså ud til at normen *Den initierende a skal have en tilbagemeldning* kan blive ophævet ved nattetide. Fremsætteren af første a ved at modtageren

måske er gået i seng og sover, og næste morgen når indholdet af natbeskeden som i eksempel 16 og 17 ikke længere er relevant, lader begge parter sagen ligge.

5.0 Afslutning

Jeg har nu vist hvordan normen *Den initierende a skal have en tilbagemeldning* manifesterer sig i mit datamateriale. Normen er ikke en konvention der absolut skal overholdes, snarere er det sådan at fremsætteren af første a og modtageren af den orienterer sig mod normen ved at følge den eller rykke henholdsvis undskyldte når den ikke bliver fulgt, og det er netop når det forventede mønster brydes, at nogle af de mest signifikante og karakteristiske aspekter af sms-interaktionen kommer frem. Analysen af normbruddene viser at afsenderne konstruerer rykkerne til at være en løsning på det problem der må være eftersom den første sms ikke er blevet besvaret, og at de konstruerer dem ud fra fire problemtyper der er mere eller mindre alvorlige for deltagere og deres relation. De fire problemtyper – problemer med kanalen, med modtagelsen, med det sagte og med relationen – har modtageren mulighed for at vedkende sig, afvise eller omformulere. To typer af første a'ere unddrager sig normen om at et svar skal finde sted: kædebeskeder og natbeskeder.

a-b-forløbet styres af et dialogisk princip hvor man skiftes til at sende henholdsvis modtage. Gensidigheden i udvekslingen er forpligtende, men også udbytterig: Afsenderen af a får opmærksomhed og belønning i form af b, og modtageren af b får opmærksomhed og gennem tilbagemeldingen b skabt balance i forholdet således at parterne efterlades på lige fod. Opretholdelsen af ritualen er med til at dyrke og styrke forholdet mellem parterne. Hvis den uskrevne kontrakt derimod ikke overholdes, er det en trussel mod interaktionen og den sociale relation. Tidsfaktoren spiller i den forbindelse en væsentlig rolle. Først og fremmest synes der ligesom i ansigt til ansigt-samtaler at være en maksimumsstandard der afspejler parternes tolerance af tavshed, men mens den i ansigt til ansigt-samtaler ser ud til at være universel (Jefferson 1983), så er den i sms-interaktion afhængig af parternes relation: Bedstevenner og kærester skal svares inden for minutter, fjernere relationer inden for timer.

Sms-beskeder indgår ofte i sammenhængende kommunikationsforløb med anden mobiltelefonkommunikation (Laursen 2005), og i artiklen behandles 'svar-samtaler' og 'rykker-samtaler'. Svarsamtalen og rykkersamtalen kendetegnes af henholdsvis en minimal og maksimal åbningssekvens hvorigennem relationen mellem parterne og relationen mellem sms og samtale forhandles og etableres.

Litteratur

- Arminen, Ilkka og Minna Leinonen (2003) Mobile phone calls – reflecting a new type of openings as an emergence of a new genre of talk-in-interaction? Paper presented at the 8th International Pragmatics Conference.
- Androutsopoulos, Jannis og Gurly Schmidt (2002) SMS-Kommunikation: Ethnografische Gattungsanalyse am Beispiel einer Kleingruppe, *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 36, p. 49-80.
- Grinter, Rebecca E. og Margery A. Eldridge (2001) y do tngers luv 2 txt msg, ECSCW 2001 The Seventh European Conference on Computer Supported Cooperative Work.
- Döring, Nicola (2002a) 1x Brot, Wurst, 5Sack Äpfel I.L.D. – Kommunikative Funktionen von Kurzmitteilungen (SMS). *Zeitschrift für Medienpsychologie* 3.
- Döring, Nicola (2002b) "Kurzm. wird gesendet" – Abkürzungen und Akronyme in der SMS-Kommunikation, *Muttersprache. Vierteljahresschrift für deutsche Sprache*, Heft 2
- Heritage, John (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology*, Polity Press.
- Hård af Segerstad, Ylva (2002) *Use and Adaptation of Written Language to the Conditions of Computer-Mediated Communication*, unpublished Ph.D. Thesis.
- Jefferson, Gail (1983) Notes on a Possible Metric which Provides for a 'Standard Maximum' Silence of Approximately One Second in Conversation. *Tilburg papers in language and literature* 42, Tilburg.
- Kasesniemi, Eija-Liisa (2003) *Mobile messages. Young People and a New Communication Culture*, Tampere University Press.
- Kasesniemi, Eija-Liisa og Pirjo Rautiainen (2002) Mobile culture of children and teenagers in Finland. In: James E. Katz og Mark Aakhus (red.): *Perpetual Contact. Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*, Cambridge University Press.
- Laurier, Eric (1999) Why people say where they are during mobile-phone calls. www.receiver.vodafone.com/07/articles/pdf/07.pdf [16.10.03].
- Laursen, Ditte (2004) Please reply! The Replying norm i adolescent SMS communication. In: Richard Harper, Leysia Palen og Alex Taylor (eds.): *The Inside Text: Social, Cultural and Design Perspectives on SMS*, Kluwer Academic Publishers.
- Laursen, Ditte (2005) *Det mobile samtalerum. Unges kommunikations- og samværsformer i omgang med mobiltelefonen*, ph.d.-afhandling, Institut for sprog og kommunikation, Syddansk Universitet.
- Ling, Rich (2003) The socio-linguistics of SMS: An analysis of SMS use by a random sample of Norwegians. In: Rich Ling and Per Pedersen (eds.) (in prep.): *Front Stage – Back Stage: Mobile communication and the renegotiation of the social sphere*.
- Pomerantz, A. (1984a) Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. In: Atkinson, J.M., J. Heritage, eds. *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pomerantz, Anita (1984b) Persuing a response. In: J. Maxwell Atkinson and John Heritage: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel A. (1986) The routine as achievement. In: *Human Studies* 9.
- Schegloff, Emanuel A. og Harvey Sacks (1973) Opening up closings. In: *Semiotica* 7.
- Schegloff, Emanuel A., Jefferson, Gail og Sacks, Harvey (1977) The preference for self-correction in the organisation of repair in conversation. In: *Language* 53 (2).
- Schlobinski, Peter et al. (2001) Simsen. Eine Pilotstudie zu sprachlichen und kommunikativen Aspekten in der SMS-Kommunikation <http://www.mediensprache.net/networx/networx-22.pdf> [05.01.04].

- Taylor, Alex S. og Harper, Richard (2003) The gift of the gab: a design oriented sociology of young people's use of mobiles. *Journal of Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 12(3).
- Thurlow, Crispin (2002) Generation Txt? Exposing the sociolinguistics of young people's text-messaging, *Discourse Analysis Online*.

UPASSIVE KONSTRUKTIONER

Af Richard Madsen (Aarhus Universitet)

1. Indledning

Udgangspunktet for nærværende undersøgelse er at funktionen af den grammatiske udtrykskategori diatese er at vise hvad slags semantisk rolle subjektet har ved transitive verber. Aktiv diatese signalerer at subjekt udtrykker en aktant med actor-rolle, passiv diatese signalerer at subjekt udtrykker undergoer.¹ Imidlertid er der afvigelser fra dette system. De mest velkendte afvigelser, kendte allerede i klassiske grammatikker, er de deponente verber som har passiv diatese, men aktiv semantik, dvs. deres subjekt udtrykker actor. Deponente verber findes også i dansk, fx *omgås*, *synes* (som synonym til *mene*).

Den "omvendte" afvigelse er de såkaldte uakkusative verber som har aktiv diatese, men passiv semantik, dvs. deres subjekt er undergoer (Burzio 1986, Abraham 2003). Eksempler på uakkusative verber er *suppen koger*, *bolden ruller*.

Deponente og uakkusative verber er leksikalske undtagelser idet det er det verbale leksems egenskab at være deponent eller uakkusativ. Men der findes også morfo-syntaktiske afvigelser fra den "normale" brug af diatese. Der er morfo-syntaktiske konstruktioner hvori den "normale" brug af diatese ophører. Sådanne konstruktioner kalder jeg upassiver fordi de har passiv semantik, men aktiv eller diatese-neutral morfo-syntaks. Disse konstruktioner er de uakkusative verbers morfo-syntaktiske pendanter. Man kan anse upassiver for at være "øer" i sprogsystemet hvor alle verber kan opføre sig uakkusativt.

Formålet med min undersøgelse er at klassificere de upassiver og at forsøge at forklare hvorfor de eksisterer. Der er flere typer upassiver, og de findes i en række sprog ud over dansk. Nogle af konstruktioner er velkendte, andre synes endnu ikke at være studeret særligt. Dansk foreviser flere slags upassiver, som alle bliver beskrevet i artiklen og perspektiveret i forhold til andre sprog.

¹ Betegnelserne actor og undergoer stammer fra Foley og Van Valin (1984) og er samlebetegnelser for hhv. agens o.l. samt patiens o.l. semantiske roller. Betegnelsen aktant henviser til de genstande der deltager i en situation som en grammatisk konstruktion afbilder.

Det skal bemærkes at jeg her arbejder med et udvidet subjektbegreb. Det er ikke kun et bestemt led i finitte sætninger som jeg betragter som subjekt, men også attributters kerneled.

2. Typologi af upassiver

Upassiver kan karakteriseres ud fra tre sæt kriterier: (i) indifferente vs. aktive, (ii) monomorfemiske vs. kompositionelle, og (iii) invariable vs. variable. De indifferente (eller diatese-neutrale) upassiver er dem hvor der slet ikke er mulighed for at angive diatese vha. et givet sprogs formbestand; de aktive er dem hvor det i princippet var muligt at markere passivitet eksplicit, men man gør det ikke. De monomorfemiske er dem hvor det til verbalstammen føjede grammatiske morfem alene gør konstruktionen upassiv; de kompositionelle er dem hvis upassivitet fremkommer gennem kombineringen af de i konstruktionen deltagende grammatiske morfemer, hvor de deltagende grammatiske morfemer ikke i sig selv eller i andre kombinationer markerer passiv diatese. Invariable er de upassiver som altid har passiv semantik, variable er de som - afhængig af kontekst - kan have både passiv og aktiv semantik.

De tre gange to kriterier er stort set logisk uafhængige af hinanden og kan kombineres med hinanden (se Tabel 1), dog må en indifferent monomorfemisk upassiv nødvendigvis være variabel, for ellers ville den "bare" være en regulær passiv. De variable upassiver kan man tillige underinddele på basis af hvilke mekanismer der styrer variabiliteten. Et yderligere træk ved de enkelte upassiver er om der findes en parallel konstruktion til dem med eksplicit passiv-diatese.

Tabel 1: Typer af upassiver

1. Indifferent, monomorfemisk, invariabel:	deverbale derivativer: <i>-(e)lig (forståelig)</i> , <i>-bar (bærbar)</i>
2. Indifferent, monomorfemisk, variabel:	ungarsk perfektparticip
3. Indifferent, kompositionel, invariabel:	ungarsk participium potentiale tysk gerundiv
4. Indifferent, kompositionel, variabel:	ungarsk participium futurum
5. Aktiv, monomorfemisk, invariabel:	?
6. Aktiv, monomorfemisk, variabel:	infinitiv
7. Aktiv, kompositionel, invariabel:	<i>blive</i> + perfektparticip
8. Aktiv, kompositionel, variabel:	<i>lade</i> + akkusativ + infinitiv

Gruppe 1 og 7 er kun medtaget for fuldstændighedens skyld. De er jo regulære passiver. Gruppe 5 har jeg ikke fundet eksempel på i nogen sprog, og det er vist heller ikke sandsynligt at sådanne konstruktioner findes, for i så fald ville det være svært at opretholde en diatesedistinktion. Gruppe 3 kunne man også betragte som regulær passiv, hvilket nogle fremstillinger gør (Kiefer et al. 2000), men det gør jeg ikke af grunde forklaret nedenfor i afsnit 2.2.

Det skal bemærkes at jeg i Tabel 1 kun har anført de variable konstruktioner der er variable med hensyn til transitive verber. Hvis man også medtog intransitive verber, ville der være flere konstruktioner at betragte som upassiver. Men de konstruktioner tager jeg ikke i betragtning fordi de alle (fx det danske perfektparticip og den ungarske resultativ konstruktion) fungerer på den måde at de har passiv funktion med transitive verber og aktiv funktion med intransitive verber.

I de følgende afsnit vil jeg beskrive upassiverne i gruppe 2-4, 6 og 8. Der er særlig fokus på gruppe 8 fordi den forekommer mig mest spændende, ikke mindst i en tværsproglig sammenhæng.

2.1 Upassiver, gruppe 2: ungarsk perfektparticip

Kernesubstantivet til et attributivt brugt ungarsk perfektparticip kan udtrykke både actor (2) og undergoer (1).

- (1) *az elüt-ött gyalogos*
 ART køre.ned-PP fodgænger
 'den nedkørte fodgænger'
- (2) *a gyalogos-t elüt-ött autós*
 ART fodgænger-AKK køre.ned-PP bilist
 'bilisten der har kørt en fodgænger/fodgængerens ned'

Muligheden for at bruge det i aktiv funktion synes at være en nyligt startet udvikling af perfektparticipet, som oprindeligt kun kunne bruges passivt. Om det fortolkes passivt eller aktivt, kommer an på både syntaktiske og pragmatiske faktorer. Hvis der er et objekt (som i (2)) eller et agentivt led (et led der svarer til det danske *af* + nominal) til participiet til stede, kan selvfølgelig kun den aktive fortolkning komme på tale. Men hvis der ikke er noget objekt eller agentivt led til stede, er fortolkningen afhængig af hvorvidt det underliggende verbum kan bruges intransitivt (-> aktiv fortolkning) eller ej (-> passiv fortolkning).

2.2 Upassiver, gruppe 3: ungarsk *participium potentiale*, tysk *gerundiv*

Kiefer et al. (2000) analyserer det ungarske *participium potentiale* som regulær passiv og ser dermed bort fra dets kompositionalitet. Men jeg mener ikke at det er en tilfredsstillende analyse fordi jeg mener det er indlysende at *participium potentiale* konstrueres af *potentialis-morfemet* og *præsens participium-morfemet*.

- (3) (a) *olvas-hat-ó írás,* (b) *olvas-hat-ja az írás-t,*
læse-POT-PRS.PTCP skrivelse læse-POT-3SG.BEST ART skrivelse-AKK
(a) 'læselig skrift' (b) 'han må gerne læse skrivelsen'
- (c) *az olvas-ó-k*
ART læse-PRS.PTCP-PL
(c) 'de læsende'

Dette er indlysende både ud fra formelle og semantiske træk. For det er de samme morfer der samlet udgør *participium potentiale*s eksponent (se (3)(a)) som hhv. udgør *potentialis-modus* ((3)(b)) og *præsens participium*s eksponent ((3)(c)); og *participium potentiale* er et *participium* der udtrykker noget der kan eller gerne må gøres, dvs. det indeholder både funktionen af *potentialis-modus* og *præsens participium*. Det har selvfølgelig også et tredje betydningsselement, passivitet, som ingen af de andre morfemer har. Dette gør det til upassivt.

Det tyske *gerundiv* ligner det ungarske *participium potentiale*. Det udtrykkes ved en kombination af elementerne *zu* og *end* der hver for sig er eksponenter for hhv. finalitet (formål) og *præsens participium*. Det udtrykker noget der bør gøres eller vil blive gjort, hvorved det indeholder både finalitet og *participielhed*.

- (4) *ein ein-zu-setz-end-er Zug*
et ind-FIN-sætte-PRS.PTCP-M.SG.NOM tog
'et tog at indsætte'

Ud over disse to betydningselementer, der stammer fra bestanddelene i *gerundiv*ets eksponent, indeholder det også funktionen passivitet, som ingen af de to andre bestanddele i sig selv udtrykker.

2.3 Upassiver, gruppe 4: ungarsk futurum participium

Det ungarske futurum participium ligner både det ungarske participium potentiale og det tyske gerundiv for så vidt ingen af dets bestanddele, futurumsmorfemet og præsens participium-morfemet, selv udtrykker passivitet. Men det er forskelligt fra de to andre ordklasser idet det i visse tilfælde fortolkes som aktiv, i andre tilfælde som passiv.

(5) *az elbocsát-and-ó személy*

ART fyre-FUT-PRS.PTCP person

‘personen der skal fyres’

(6) *A helyzet-et tisztáz-and-ó, megbeszélés-t folytat-t-ak*

ART situation-AKK afklare-FUT-PRS.PTCP diskussion-AKK fortsætte-PRT-3PL.UBEST

‘For at afklare situationen fortsatte de med at diskutere.’

Fortolkningen afhænger af syntaksen. Futurum participium kan forekomme attributivt, prædikativt og som konverbum.² Brugt attributivt (som i (5)) og prædikativt fortolkes det som passiv, brugt som konverbum (som i (6)) fortolkes det som aktiv.

2.4 Upassiver, gruppe 6: Infinitiv

Infinitiven er upassiv i en række sprog. Dette kan fx i dansk, engelsk og tysk konstateres i konstruktioner hvor infinitiven bruges som en relativsætning: *der er intet at spise*. Grunden til at betragte infinitiven upassiv her og dermed at betragte *intet* som subjekt, er at hvis konstruktionen omformes til en finit relativsætning med *intet* som subjekt, bliver denne passiv: *der er intet der kan spises*.

Det interessante er at der er forskel på hvorvidt passiviteten kan markeres eksplicit. I dansk og tysk kan man ikke bruge passiv infinitiv: **der er intet at blive spist*, **es gibt nichts gegessen zu werden*. Men på engelsk er det muligt, dog ikke obligatorisk: *there's nothing to eat*, *there's nothing to be eaten*.

For infinitiven i aktiv form er det i første omgang den syntaktiske konstruktion der afgør om den bruges upassivt eller aktivt. I de fleste konstruktioner anvendes den regulært, i aktiv

² Konverber er non-finitte verbalformer der former non-finitte adverbelle ledsætninger, der fx udtrykker måde, tilstand, tid eller som det ungarske futurum participium hensigt.

funktion, men som relativsætning anvendes den i passiv funktion. I andre konstruktioner er det en anden komponents semantik der afgør om infinitiven i aktiv fungerer aktivt eller upassivt. Dette illustreres af de klassiske eksempler *she's eager to please* (aktiv) vs. *she's easy to please* (upassiv), hvor det er adjektivets betydning der er den afgørende faktor. Det er her interessant at bemærke at andre sprog, fx dansk, i tilsvarende konstruktioner ikke forlader sig på semantik alene, men markerer infinitivens funktion eksplicit. Dog ikke i form af infinitivens diatese, men i form af et eksternt element, en præposition: *hun er ivrig efter at behage* vs. *hun er let at behage*. Det er interessant at det her er den aktive funktion, som man ellers betragter som den umarkerede funktion, der bliver markeret eksplicit.

2.5 Upassiver, gruppe 8: *lade* + akkusativ med infinitiv

Betragtningen af denne konstruktion som upassiv (som i (7)) bygger på at *lade*'s objekt er infinitivens subjekt. Denne antagelse underbygges – ud over den traditionelle analyse af akkusativ med infinitiv-konstruktioner – af at den upassive *lade* + akkusativ + aktiv infinitiv har et alternativ med eksplicit passiv (som i (8)) og at man godt kan indsætte et agentivt led i den upassiv konstruktion (som i (9)).

- (7) *Forældre ... er ikke pligtige til at lade børnene undervise i folkeskolen.*
- (8) *En overgang tænkte jeg på at lade ham blive indkaldt til militæret.*
- (9) *Han lod sig lede af sine nærmeste åndsfrænder.*
- (10) *Hun lod sin mand vaske bilen.*

Lade + akkusativ + infinitiv kan selvfølgelig også forekomme med aktiv semantik (som (10)), derfor er denne konstruktion variabel mht. passivitet.

Der er flere ting der gør *lade* + akk + inf særlig interessant. En af de ting er at der er forskel på tæt beslægtede sprog som dansk, svensk, engelsk og tysk hvorvidt kognate konstruktioner kan bruges upassivt. På engelsk kan man ikke bruge *let+akk+inf* upassivt, der skal man bruge passiv infinitiv, illustreret ved en ordret oversættelse af (9): **he let himself lead by his soulmates*.

På dansk er det *muligt* at bruge passiv infinitiv i *lade+akk+inf*, men i langt de fleste tilfælde er konstruktionen brugt upassivt når den har passiv semantik. I et dansk korpus på ca. 7,5 millioner ord, der indeholder i alt ca. 3700 *lade+akk+inf*-konstruktioner, har jeg blot fun-

det otte eksempler med passiv infinitiv. Da 32 % af konstruktionerne er upassiv, betyder dette at eksplicit passiv kun bruges i ca. 0,67 % af konstruktionerne med passiv semantik.³

På tysk kan man kun bruge *lassen+akk+inf* upassivt. I et korpus på ca. 7,5 millioner har jeg ikke fundet et eneste eksempel på passiv infinitiv, og mine informanter har konsekvent afvist alle sætninger som jeg har konstrueret med passiv infinitiv i *lassen+akk+inf* (fx **So wird die Hoyer Railserv künftig ihre beiden Elloks im Opladener Ausbesserungswerk gewartet werden lassen*).

Man kan således opstille et kontinuum over sprog med henblik på muligheden for upassiv anvendelse (Tabel 2).

Tabel 2: Udstrækningen af *lade+akk+inf*'s upassivitet i forskellige sprog

Obligatorisk upassiv	Mulig upassiv	Obligatorisk passiv
tysk	dansk	engelsk

En udvidet undersøgelse skal afgøre hvor andre sprog er placeret i kontinuet. Dansk står tæt på tysk eftersom den eksplicitte passiv er brugt forsvindende sjældent, men svensk synes ifølge min foreløbige undersøgelse at stå tættere på engelsk.

Et spørgsmål som det er relevant at prøve at besvare i forbindelse med ovennævnte kontinuum, er i hvilken retning den sproglige udvikling går: fra obligatorisk passiv til obligatorisk upassiv, eller omvendt. Med andre ord, er det engelsk eller tysk der repræsenterer "utilstanden"?

En anden ting der gør *lade + akk + inf* særlig interessant, er et dansk internt fænomen. Som sagt er det muligt at formulere konstruktionen med passiv infinitiv, men det synes aldrig at være s-passiv, men altid *blive*-passiv.⁴ Det der er endnu mere interessant, er at *lade* synes at have så stærk en "aversion" mod s-formen at selv et medio-deponent verbum som *nøjes* ofte mister sit *-s*: *Her bliver KOM-projektet nødt til at lade sig nøje med et par generelle betragtninger. Nøjes* kan jo ellers ikke forekomme i aktiv form, kun i *lade*-konstruktionen. I otte (67 %) af de i alt 12 forekomster af *nøjes* i *lade+akk+inf* i mit korpus er det uden *-s*. I alle disse otte forekomster er *lade*'s objekt et refleksivpronomen. Kun i ét ud af de resterende fire tilfælde er objektet refleksivpronomen, i hvert fald formelt set: *Lad jer ikke nøjes med det, hvis der skal Windows 98 på maskinen*.

³ Procenttalene er baseret på en analyse af 200 tilfældigt udvalgte konstruktioner.

⁴ Dette er baseret på det ovennævnte korpus indeholdende otte passive infinitiver i *lade+akk+inf*. På svensk synes s-formen til gengæld at være ret almindelig: fx ... *medan det ektopiska syndromet och binjurebarkstumörer oftast ej låter sig påverkas av CRH injektionen*. (<http://www.invmed.gu.se/rcem/clinical/cushing.htm>)

Det er i denne forbindelse interessant at det overvejende flertal (86 %) af de upassiver forekomster af *lade*+akk+inf har et refleksivpronomen som *lade*'s objekt. Til gengæld er objektet kun i ét ud af de otte tilfælde med passiv infinitiv et refleksivpronomen. Dette tyder på at *lade*+akk+inf hovedsageligt bruges upassivt når *lade*'s subjekt og *lade*'s objekt henviser den samme aktant.

Lade+akk+inf's variabilitet mht. passivitet er både syntaktisk og pragmatisk styret. Hvis der er et eksplicit objekt til infinitiven (som i (10) ovenfor) eller et eksplicit agentivt led (som i (9) ovenfor), er den passive fortolkning den eneste mulighed. Men hvis ingen af disse elementer er til stede, og hvis verbet også godt kan bruges intransitivt, er det kun sammenhængen der kan afgøre om konstruktionen skal fortolkes som passiv eller aktiv. Fx er (7) tvetydig mht. om børnene skal undervise eller undervises. Den sidste, passive, fortolkning er nok mere sandsynlig, men den første er heller ikke helt virkelighedsfjern.

3. Konklusion

Det er påfaldende at upassiverne alle sammen er non-finitte konstruktioner. (*Lade* + akk + inf er ikke som helhed en non-finit konstruktion, men det er netop den non-finitte del der viser upassiver træk.) Derfor er det nærliggende at antage at upassivitet forårsages af non-finitthed. Det er blevet postuleret at sprog generelt viser færre distinktioner i non-finitte konstruktioner end i finitte konstruktioner (jf. fx 1761 og 1759 i The Language Universals Archive <http://ling.uni-konstanz.de/pages/proj/sprachbau.htm>). Så det er ikke underligt at diatese går den samme vej som person/numerus, tempus og modus, nemlig at den bliver undermarkeret i non-finitte konstruktioner.

Det er dog ejendommeligt at *lade* har en særstatus i den forstand at akkusativ + infinitiv-konstruktionen kun påtager sig upassiv karakter sammen med *lade*. Med ingen af de andre verber der kan styre den (sanseverberne og *bede*), er akk+inf upassiv. Ej heller er andre kausative konstruktioner (fx med *tvinge*) upassive. Dette fænomen har jeg endnu ikke nogen forklaring på.

4. Forkortelser

akk	akkusativ
art	artikel, bestemt
best	bestemt bøjning af ungarske verber
fin	final (hensigt)
fut	futurum
inf	infinitiv
m	maskulinum

nom	nominativ
pl	pluralis
pot	potentialis
pp	perfektum participium
prs	præsens
prt	præteritum
ptcp	participium
sg	singularis
ubest	ubestemt bøjning af ungarske verber

Litteratur

- Abraham, W. (2003) "Ergative diagnostics: *temptatio redux*" i *Linguistik online* 13, 1/03. www.linguistik-online.com/13_01/abraham.html.
- Burzio, L. (1986) *Italian Syntax: A government-binding approach*. Dordrecht: Reidel.
- Diderichsen, P. (1968) *Elementær dansk grammatik*. Copenhagen: Gyldendal.
- Eisenberg, Peter and Klosa, Anette (eds.) (1998) *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim: Dudenverlag.
- É. Kiss, K., Kiefer, F., Siptár, P. (1998) *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Foley, W.A. & Van Valin, R.D. Jr. (1984) *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenesei, I., Vago, R.M., Fenyvesi, A. (1998) *Hungarian*. London: Routledge.
- Kiefer, F. (ed.) (2000) *Strukturális magyar nyelvtan*, Vol. 3. *Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kulikov, L. (1999) "Split causativity. Remarks on correlations between transitivity, aspect, and tense." In *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov*, A. Werner & L. Kulikov (eds.). 21-42. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kulikov, L. (2001) "Causatives" In *Language Typology and Language Universals*, M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible. (eds.) 886-898. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lehmann, Chr. (2003) "Cognitive roles, participant roles and syntactic functions". http://www.uni-erfurt.de/sprachwissenschaft/personal/lehmann/CL_Publ/Cognitive_syntactic_functions.pdf
- Mikkelsen, Kr. (1975) *Dansk ordføjningslære*. Copenhagen: Hans Reitzels Forlag.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskning af Dansk Sprog
Århus 2005

PÆDAGOGISK ANVENDELSE AF FUNKTIONEL LINGVISTIK

Af Ruth Mulvad (CVU-Storkøbenhavn/Københavns Dag- og Aftenseminarium)

Den sproglige dimension i grundskolens danskfag indtager en nøgleposition i bestemmelserne for faget i undervisningsministeriets *Fælles Mål. Dansk* 2003. Mine undervisningsmaterialer til dansk i grundskolens ældste klasser, *Kommer tid – kommer sprog, Sproglære* (Mulvad 2002a) og *Et ord flyver op, Skriftlighed* (Mulvad 2002b), har fokus på den sproglige dimension og er et både fagligt og fagdidaktisk bud på en undervisning der er på omgangshøjde med *Fælles Mål*.

I denne artikel sætter jeg de lingvistiske teorier jeg bygger på, i relation til både pædagogisk og fagdidaktisk teori og praksis. Det kan være nyttigt at have de to sæt undervisningsmaterialer ved hånden under læsningen selv om jeg har bestræbt mig på at min fremstilling kan stå alene.

1. Den pædagogiske ramme – grundskolens danskfag

I *Fælles Mål, Dansk*, gives der indledningsvis dette signalement af faget:

Signalement af faget Dansk

(...)

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er:

Det talte sprog (lytte og tale)

Det skrevne sprog (læse og skrive)

Sprog, litteratur og kommunikation

Kernen i faget er dansk sprog og litteratur.

Dansk er et dannelsesfag, hvor de grundlæggende kundskaber og færdigheder skal udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i faget dansk, og når dansk indgår i tværgående emner og problemstillinger.

(Undervisningsministeriet 2003:10)

Sprog er gennemgående i hele faget – det er sammen med litteratur kernen i faget. Desuden betones det gang på gang at arbejdet med sprog skal hænge sammen med de andre dele af faget. Også i vejledningen i *Fælles Mål* pointeres det under afsnittet om sproglære at arbejdet med sprog skal integreres i hele faget: dets forskellige faglige dele og dets arbejds måder.

Sproglære

Sproglæren omfatter alle forhold i sprog og sprogbrug, om hvilke der kan dannes generaliserende antagelser, fx om sprogsystemets regler og kategorier eller sprogbrugens normer og konventioner. Børn kan ligesom alle andre sprogbrugere benytte sig af sådanne regler i deres sproglige praksis. I danskundervisningen drejer det sig om, at eleverne udvikler denne ubevidste beherskelse af sprogregler til bevidst viden, som de kan benytte sig af i deres omgang med sproget.

Det sker, når de beskæftiger sig med sproget i alle sammenhænge i dansk, men støttes af arbejde, der har som direkte mål, at eleverne erhverver sig viden og erfaringer om sproget og dets brug. Denne undervisning må i høj grad bygge på elevernes egne undersøgelser, eksperimenter og ræsonnementer.

(Undervisningsministeriet 2003:94)

Faget forstås som et helhedsfag, dvs. at udviklingen af de grundlæggende kundskaber og færdigheder – og altså også “det sproglige” – skal ske integreret i undervisningsforløbene.

Undervisningsministeriets arbejdsgruppe Fremtidens danskfag har i sin masterplan fire anbefalinger. Den første lyder:

Danskfaget kan blive bedre hvis dets dele integreres bedre.

(Arbejdsgruppen Fremtidens danskfag 2003:15)

Denne anbefaling handler bl.a. om at integrere fagets forskellige dele, de fire forskellige kulturelle kompetencer (tale, læse, lytte, skrive) og de tre stofområder (sprog, litteratur og medier).

I rapportens redegørelse for udgangspunkterne foreslår arbejdsgruppen at traditionen i såvel den litterære som den sproglige side af faget tages op til kritisk gennemsyn med henblik på at få faget til at fungere som et helhedsfag:

Når man underviser i sprog, er det helt legitimt at trække det bagvedliggende system frem... en viden som er opstået gennem en strukturalistisk tilgang til sproget. Den tolkende aktivitet som især de litterære teksttyper er blevet udsat for i skolerne, bygger derimod oftest på hermeneutikken(...) de er videnskabsteoretisk så tæt på at være ufornelige som tendenser der har levet sammen inden for humaniora i et helt århundrede kan være det (...)

Udfordringen ligger således i at gennemtænke både den sproglige undervisning og den litterære for at se hvordan de to stofområder kan bidrage til at kvalificere de fire kulturelle kompetencer.

(Arbejdsgruppen Fremtidens danskfag 2003:51)

Det billede som Arbejdsgruppen Fremtidens danskfag tegner af de to stofområders parallelle eksistens, kan man finde mange eksempler på i grundskolens danskfag i hele forløbet fra 1. til 10. klasse. Mens det efterhånden er almindeligt på en eller anden måde at integrere arbejdet med de to af “de fire kulturelle kompetencer” som tidligere var adskilte, nemlig *at læse* og *at skrive*, så ser det ud til at det stadig er svært at integrere det sproglige stofområde i faget. Det hænger ligesom på siden, fx i særlige kursusforløb, som typisk kan hedde noget i retningen af *stave- og grammatikkursus* – dog bruges der ofte eksperimenterende og undersøgende arbejds måder sådan at det sproglige forløb på det metodiske felt kommer til at ligne det øvrige danskfag (Sørensen m.fl. 2004:137-182).

Udfordringen er altså

- at arbejdet med sprog også omfatter sprog i brug
- at integrere arbejdet med sprog i hele faget

2. Rekonstekstualisering

Tænker vi os sprogforskningen som det område hvorfra skolefagets sproglige dimension henter sit indhold, så er der i skolen en tradition for en slags nedsivningsprincip, dvs. et princip hvor man udvælger dele af videnskabsfaget og simplificerer det så det passer til modtagergruppen (Sørensen m.fl. 2004:208-227). Men de to rammer, den videnskabelige og den pædagogiske, er kvalitativt forskellige. Faget er i grundskolen med dens bestemmelser og formål indlejret i en pædagogisk diskurs. Faget i skolen er rekontekstualiseret, dvs. indholdet er udvalgt og organiseret i forhold til den kontekst hvor indholdet skal tilegnes.

De to centrale udfordringer til danskfagets sproglige dimension: 1) at undervise i sprog under synsvinklen sprog i brug og 2) at integrere sprogarbejdet i faget som helhed, har konsekvenser for både de faglige og didaktiske valg. Her skal jeg blot komme ind på to – afgørende – valg som jeg bygger mine to sæt sprog bøger til danskundervisningen i folkeskolens ældste klasser på:

- 1) at anvende et sprogligt beskrivelsesapparat som har begreber for både “sprog og sprog i brug” (*Fælles Mål*), og som ikke er strukturalistisk (*Fremtidens danskfag*),

men har betydningsdannelse i fokus. Det drejer sig om systemisk funktionel lingvistik:

Sprogsynet, som ligger bag systemisk funktionel lingvistik, er, at sproget er en ressource, og det er baseret på fire grundlæggende antagelser.

(i) Sprogbrugen er funktionel.

(ii) Sprogets funktion er at skabe betydninger.

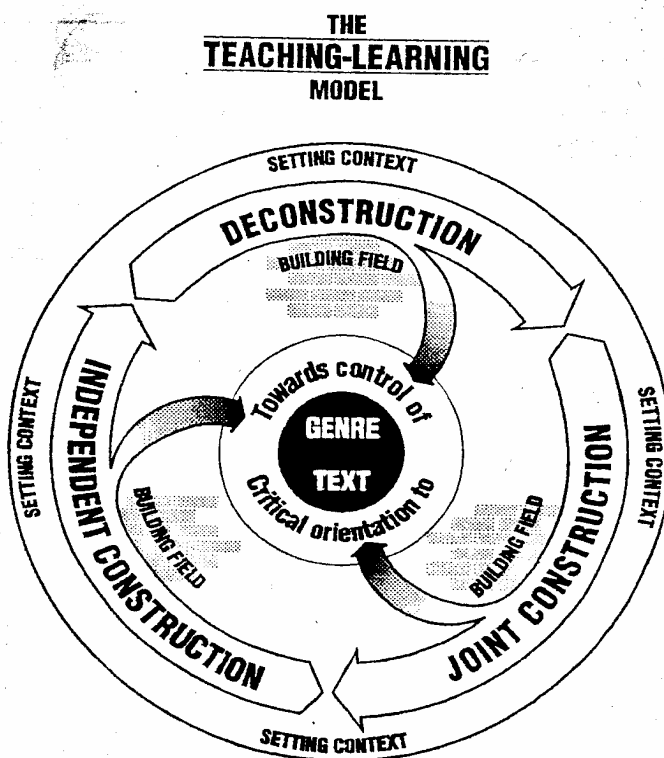
(iii) Sprogets betydninger påvirkes af den kontekst, de udveksles i.

(iv) Sprogbrugen er en semiotisk proces, hvor betydning skabes gennem valg.

Tesen i systemisk funktionel lingvistik er, at sproget er en ressource til at skabe betydning, som leksikogrammatikken realiserer ved at sætte ord og form på.

<http://www.humaniora.sdu.dk/sfl/hvadersfl.htm>

- 2) at anvende en pædagogisk teori som kan integrere arbejdet med både de fire kulturelle kompetencer, skrive, læse, tale, lytte, og de tre stofområder sprog, litteratur og medier, nemlig genrepædagogikken:¹

¹ Genrecirklen er en grafisk model (Rothery and Stevenson 1994) som jeg bruger som illustration på det teoretiske kompleks som går under navnet genrepædagogik.

3. Et bud på en sprogpædagogik: *Et ord flyver op, Skriftlighed og Kommer tid – kommer sprog, Sproglære*

I mine undervisningsmaterialer rekontekstualiserer jeg systemisk funktionel lingvistik (sfl) til en pædagogisk diskurs på grundlag af genrepædagogikken og tilpasser både sfl og genrepædagogikken til faget dansk (her 7. – 10. klasse) i grundskolen.

Ovenstående grafiske model af genrepædagogikken lægger jeg til grund for min fremstilling i de følgende afsnit. I begge sæt bøger er undervisningens fokus det at lære forskellige måder at bruge sproget på, *genre* – lige som i den grafiske model. Der arbejdes således med både sprog og genre også når det er sproget der er i fokus som i sproglæren *Kommer tid – kommer sprog*, og der arbejdes med sprog også når synsvinklen er genre som i *Et ord flyver op, Skriftlighed*. Den kontekst som etableres omkring arbejdet (*setting context*), er styrende for selektionen og organiseringen af det der skal tilegnes. Det er det andet springende punkt i genrepædagogikken. Det tredje er at *building field*, opbygning af emnet og det faglige indhold, sker undervejs. Og det fjerde er de forskellige arbejdsmåder, som især har dialog og stilladsering som mål.

3. 1. *Setting context* – kontekstualisering

Den yderste ring i den grafiske model af genrepædagogikken hedder *setting context*. Kontekstualisering er et gennemgående princip. Det som eleverne arbejder med, skal have en (også for eleverne) synlig kontekst. I *Kommer tid – kommer sprog, Sproglære* er den overordnede kontekst hvordan sproget klarer den opgave det er at udtrykke tid. Det betyder at udvælgelsen, afgrænsningen og organiseringen af det faglige stof udgøres af en måde at bruge sproget på, ikke grammatiske kategorier.

Går vi ind i *Kommer tid – kommer sprog*, så er sproglæren komponeret efter denne sprogbrugsopgave: kapitlerne i undervisningsbogen er ordnet efter forskellige måder sproget kan udtrykke tid på. Kapitlet *At se tiden* handler om hvordan vi i sproget kan pege på tiden: tiden kan være omstændighed for en begivenhed eller hændelse (adverbiumgrupper, præpositionalfraser); tiden kan være det der tales om, sagen eller genstanden (nominalgrupper); tiden kan vises i handlingsforløb og komme til syne i handle-/gøreprocesser (verber), og begivenheder kan bindes sammen i en eller anden logisk rækkefølge (fx tidslig, causal, additiv) med forbinderord (adverbier, konjunktioner, præpositionalfraser) og ledsætninger. Følgende kapitel, *At opleve tiden*, handler om hvordan vi kan få vores tilhørere til at opleve tiden på forskellig måde (tempus i verbalsystemet). Endelig handler det sidste kapitel, *At ophæve tiden*, om hvordan vi kan vælge at skjule at noget forløber i tid (nominalisering).

Samme princip om kontekstualisering går igen inden for de enkelte kapitler og afsnit. Der er hele tiden en sprogbrugssituation, en genre, som det at udtrykke tid ses inden for. I en avisartikel bruger man tidsangivelser som fx datoer der alle sammen refererer til tidspunkter i virkelighedens verden, mens det forholder sig anderledes i fiktive tekster hvor selv eksakte tidsangivelser som den 7. oktober 2004 får en anden betydning fordi tidsangivelserne henter deres betydning inden for selve den fiktive ramme.

Både valg af sprog og sprogets betydning er afhængig af genren, fx også valg af tempus. Kapitlet *At opleve tiden* starter med spørgsmålet om hvad tempus betyder – og demonstrerer betydningens afhængighed af genrer som i dette eksempel fra kapitlet:

Genvejsmenuer

Når du trykker på højre musetast, åbnes der en genvejsmenu. Genvejsmenuerne indeholder nogle af de vigtigste funktioner fra menuerne. Hvilke funktioner, der er til rådighed i genvejsmenuen, afhænger af, hvilke der er relevante for dét sted markøren befinder sig, når du trykker på højre musetast

(Mulvad 2002b:85)

Udskifter man præsens- med præteritummorfemerne, har man ikke blot forlagt fortælle-tidspunktet i forhold til begivenhederne, men også rokket ved genren sådan at teksten får karakter af en form for fortælling.

I arbejdet med sproglæren sættes sprogbrugen altså ind i en genresammenhæng. Sprogets ord og former (grammatikken) ses ikke alene under en formel synsvinkel, men også under en sprogbrugssynsvinkel: de forskellige sproglige valg har betydnings- og genremæssige konsekvenser.

I det andet sæt undervisningsmateriale, *Et ord flyver op, Skriftlighed* er kontekstualiseringen på det overordnede plan skriftlig kommunikation da det er et undervisningsmateriale til skriftlig fremstilling. Undervisningsbogen er bygget op omkring kommunikationselementerne tekst, skribent og læser. Vælger man en position som fx forfatter (Mulvad 2000a:82ff), kan det tydeliggøre sprogbrugssituationen for eleven og dermed funktionen af den type tekster som skønlitterære forfattere skriver, - som igen har betydning for tekstens opbygning og sprog.

Konteksten for arbejdet kan også være en sprogbrugsfunktion, en særlig måde at bruge sproget på. I sidste kapitel, *Tekster – hvad gør de ved læseren?* arbejder eleverne med hvordan skribenten kan påvirke sin læser til at gøre noget eller til at forstå noget på en bestemt måde (Mulvad 2000a:102ff). Inden for denne sprogfunktion findes der en række sproglige ressourcer til at få nogen til at gøre/mene/opleve noget, fx forskellige sætningstyper som spørgsmål og opfordringer, forskellige ordgrupper og -klasser der kan udtrykke holdninger

(modalverber, sanse-/sigeverber, adverbier mv.), bøjningsformer (fx imperativ, valg af tempus), leksikalske måder at udtrykke holdning på (jf. de-/konnotation), osv. Der findes tilsvarende en række genrer inden for denne måde at skabe betydning på der ligesom de litterære genrer har de deres særlige opbygning og sprog, fx love, indkøbssedler, opskrifter, ekstra-bladsartikler, digte.

3.2. Genre

I genrecirkelens midte står *genre - text*. Det er formålet med det sproglige arbejde at eleven dels behersker fænomenet genre, dels kan forholde sig kritisk og selvstændigt til brug af genrer, og det hvad enten det er fiktive eller ikke-fiktive genrer.

Genre er den gennemgående ramme om sprogarbejdet ikke alene når eleverne arbejder med tekstfremstilling, men overhovedet når der arbejdes med sprog. Lige meget om indfaldsvinklen er genre eller sprog, er målet at kunne bruge sproget – sådan som det også fremgår af *Fælles Mål*. Og al sprogbrug som har en betydning i kommunikationen, er udformet på en bestemt måde, dvs. er en tekst og har en genre. Det genrebegreb som ligger til grund for mine undervisningsmaterialer, er et sådant kommunikativt genrebegreb:

“(...) genre is a staged, goal-oriented social process. Social because we participate in genres with other people; goal-oriented because we use genres to get things done; staged because it usually takes us a few steps to reach our goals.”

(Martin and Rose 2003:7-8)

Når der fx i sproglæren *Kommer tid – kommer sprog* arbejdes med orddannelse, fx nominalisering, arbejdes der samtidig og integreret med betydningen og brugen af nominalisering: når formålet er at skrive om en sag, fx om et boldspil, så er det relevant at vælge sproglige former hvor man kan tale om en begivenhed som en sag (fx spil, målkast osv.) som man kan bestemme, beskrive, klassificere osv. Desuden skal teksten bygges op sådan at den i vores kulturelle kontekst kan genkendes som en bestemt genre, fx fodboldsregler (Mulvad 2000b:115ff).

En kendt sag er det at mange elever ikke af sig selv aflurer hvordan man skal skrive i faglige genrer, men i stedet bliver hængende i talesprog og mere fortællende fremstillinger også når de skal skrive fagligt. Det er imidlertid altafgørende at beherske faglig formidling for at kunne klare sig i skole og uddannelse. Ikke mindst for vores tosprogede elever er en eksPLICIT og sprogliggjort faglighed en af de afgørende forudsætninger for at bryde “lydmuren”.

3.3. *Building field* – opbygning af det faglige indhold

Building field kan oversættes til dansk med "opbygning af emnet, indholdet, og sproget til at tale om det, dvs. fagsproget". Hvis vi går til et andet fag, fx geografi, så er det måske tydeligere at se hvad det betyder, og hvilke konsekvenser det har. I geografi er der en række fagudtryk og bestemte måder at sprogliggøre faget på. Ekspertsproget har sine særlige fagudtryk og måder at danne sætninger og tekster på. At lære geografi er altså også at lære sprog.

Det samme gælder faget dansk. Fagets kerne er sprog (og litteratur), og det har sit særlige sprog til at tale om sprog (og litteratur) med.

I sproglæren *Kommer tid – kommer sprog* opbygges emnet igennem en række aktiviteter med tekster, fx tempus (betydning, funktion, bøjningsmønster). Den grammatiske viden tilegnes ud fra elevernes forforståelse, forkundskaber og kompetencer som sprogbrugere og det faglige sprog man kan tale om fx verber med, introduceres i løbet af aktiviteterne med sprog og genrer sådan at eleverne kan relatere den faglige term til et indhold og en sprogbrug som de har lært at kende.

I et af kapitlerne i *Et ord flyver op* har eleverne mulighed for at vælge rollen som forfatter der skriver skønlitteratur. Fiktion er en teksttype som eleverne har stor erfaring med på dette klassetrin, men som de måske ikke har en bevidst viden om som teksttype, noget der ofte viser sig når elever arbejder med realistiske, fiktive tekster. Derfor er det nødvendigt at eleverne både ved noget om forholdet mellem fakta og fiktion, virkelighed og opdigtede verdner. En af de aktiviteter der sætter fokus på fiktion og ikke-fiktion, er en aktivitet der handler om at lave et digt af en side i en telefonbog (Mulvad 2002a:84).

Et digt lavet af udklip af en telefonbogsside kunne se sådan ud:

Provst
Ærtemarken
4711

Ordstoffet er hentet direkte ud af telefonbogen: det er samme navne og tal, om end der er selekteret kraftigt og efter forgodtbefindende i telefonbogens ordstof, men layoutet og strukturen er anderledes end telefonbogens og peger på en anden genre i vores kulturkontekst, nemlig lyrik, der har en helt anden funktion end telefonbogen: både provsten, ærtemarken og tallene er trådt ud af virkelighedens verden, som telefonbogen referer til, og ind i digtningens hvor ordene henter deres betydning fra hinanden inden for tekstens egne rammer.

I *Kommer tid – kommer sprog* og i *Et ord flyver op* opbygges emnet altid kontekstualiseret og dialogisk. Fagligheden gøres synlig og fælles som i ovenstående eksempler. I undervis-

ningsbøgerne er der teksteksempler, aktiviteter med og forklaringer på sprogbrug, sprog og genre, genretræk, og der er billeder, grafiske opstillinger mv. sådan at eleverne aldrig kastes ud i et nyt område uden fagligt, sprogliggjort stillads (fx Mulvad 2000a:32-33).

3.4. “Deconstruction, joint construction og independent construction”

Til sidst vil jeg se på genrecirkelns *deconstruction*, *joint construction* og *independent construction*. I de to sæt undervisningsmaterialer arbejdes der meget med *deconstruction*, eksperimenter og undersøgelser.

I *Et ord flyver op* er den procesorienterede skrivepædagogik rammen om skriveprocessen. Man kan sige at det den kan, er at lære skribenten en skriveadfærd: at opbygge skriveprocessen i trin, bruge forskellige redskaber som hurtigskrivning, mindmap, osv. Men det er genrepædagogikken og sfl der kan sikre at danskfagligheden indbygges i arbejdet og gøres eksPLICIT og synlig for eleven (*building*). I førskrivningsfasen samles der fx ikke alene stof og ideer ind, men også sprog, viden om sprog og om den genre der skal skrives i (*field*: undervisningens indhold, forhold om sprog og genre, på tekst-, sætnings- og ordniveau og fagsproget). Under skrivefasen kan der løbende ske en faglig evaluering, fx i responsrunder og skrivekonferencer, fordi eleverne har opbygget en faglighed eller har den ved hånden. Den sproglige vejledning kan også ske løbende og foretages både af elever og lærer. I det hele taget fylder *deconstruction* (eksperimenter og undersøgelser på mange forskellige måder) meget under arbejdet med genre og sprog. *Independent construction*, selvstændig skrivning af en tekst, tænker man måske uvilkårligt på som individuel skrivning af det endelige produkt. Det kan det typisk være, men den selvstændige skrivning kan også indgå som en del af førskrivningsfasen, skrivning af 1. udkast osv. *Joint construction* eller fælles tekstskrivning er en spændende måde at arbejde med undervisning i skriveproces på.²

4. Synlig pædagogik og radikal fagdidaktik – faget dansk: sprog i brug og helhedsfag

Jeg vil afslutte med et par betragtninger over sprogpædagogik og valg af fagdidaktik. Til det vil jeg tage afsæt i et af Basil Bernsteins arbejder om pædagogisk diskurs fra 1990’erne (Bernstein 2001). Bernstein skelner mellem to grundlæggende forskellige pædagogikker, nemlig en synlig og en usynlig pædagogik:

En synlig pædagogik (RM fremhævet) (og en sådan har mange modaliteter) vil altid lægge vægten på barnets præstation, på den tekst barnet skaber, og på spørgsmålet om i hvilken udtrækning teksten imødekommer kriterierne.

² - som jeg ikke har brugt i de to sæt undervisningsmaterialer. Se Hedeboe og Polias 2000, Christie 2002

(...)

Når det drejer sig om en **usynlig pædagogik** (RM fremhævet), er de diskursive regler (reglerne for undervisningens orden) kun kendt af formidleren, og i denne henseende er en pædagogisk praksis af denne type (i det mindste i begyndelsesfasen) usynlig for modtageren, (...)

(Bernstein 2001:101)

Bernsteins parentetiske bemærkning går på at en synlig pædagogik kan have mange didaktikker. Den kan være autoritær og konservativ som den ene yderpol, eller den kan være radikal i ordets egentlige betydning og give alle elever mulighed for en faglig udvikling ved at inddrage eleverne dialogisk i undervisningsprocessen hvis faglige indhold er synligt (Bourne 2003:510ff.).

I mange undervisningsmaterialer til folkeskolen kan man finde eksempler på usynlige pædagogikker. Her er et hentet fra et tilfældigt materiale:

Skriv en god billedtekst der er spændende at læse.

Sæt jeres tekst og billede op på et stort stykke papir. Det hele skal sidde pænt og se flot ud.

Og længere nede:

Skriv om den fritidsinteresse du har fortalt om i gruppen.

Citaterne er – indrømmet – løsrevne, og omkring dem er der – i større eller mindre omfang – eksempler, fx på elevtekster om fritidsinteresser. Men ellers bliver der ikke opbygget noget *field* om hvad en god og spændende billedtekst er, hvordan den sprogligt kan skrues sammen og ej heller nogen kontekst for billedteksten. Ofte bliver der i materialerne sagt mere om hvad eleverne skal gøre, fx *skriv...*, *sæt...* end om det faglige indhold i det de skal skrive om og sætte op. I det sidste eksempel er der ikke megen hjælp at hente til hvordan man kommer fra en mundtlig måde at bruge sproget på til et skriftsprog – og slet ikke noget om hvad teksten skal bruges til, genren. Det er som om den blotte brug af sproget skulle kunne sætte eleven i stand til at bruge sproget i forskellige kommunikationskanaler (fra talt til skrevet) og genrer (fx en artikel).

Et andet typisk træk i mange undervisningsmaterialer er den vægt der lægges på at regulere adfærd – ligesom i ovenstående eksempel: *gør sådan og sådan* (– og *gør det pænt!*). Det ligger i skolens væsen og dens pædagogiske diskurs at den regulative diskurs (Bernstein 2001:151ff.; Christie 2002:22ff.; Sørensen m.fl. 2004:15ff.) er rammen om det faglige indhold. I ovenstående eksempler er det den regulative diskurs der ekspliciteres, mens det faglige indhold er fraværende i instruktionen i opgavens udførelse. Der er kun anvisninger på hvad

eleverne skal gøre. En sådan usynlig pædagogik kan meget vel som konsekvens have at den deler eleverne i de vidende og de ikke-vidende, og man kan finde mange eksempler på at denne deling tages for given eller ontologisk, og på den måde lægges ansvaret på den enkelte elev selv: det beror på evner, social baggrund, etnicitet eller lignende. Genrepædagogikken og sfl tilbyder i modsætning hertil en synlig pædagogik i en radikal didaktisk udgave (Christie 2002: 161ff.).

Danskfaget kan blive bedre hvis dets dele integreres bedre, skrev Arbejdsgruppen Fremtidens danskfag. Styrkelse af fagligheden hedder det hos politikere. Det er ikke sikkert at det er det samme man forstår ved de to udsagn, men ikke mindst PISA-rapporterne har sat fagligheden på dagsordenen, også som et internationalt konkurrenceparameter i OECD-sprog. Det betyder at ikke alene skal den enkelte elev have mere for pengene, men også at så mange elever som muligt skal have del i skolens, og i vores tilfælde danskfagets, faglighed ("at bryde den sociale arv" hedder det i andres sprog). De to udfordringer for danskfaget i skolen som jeg indkredsede i begyndelsen af denne artikel, nemlig den faglige: at udvikle et sprog til at tale både om sprog og sprog i brug med, og den didaktiske: at integrere det sproglige stofområde i fagets øvrige dele, kan også forstås i denne kontekst – og kalder på yderligere satsning på fagdidaktisk udvikling og forskning.

Litteratur

- Andersen, Thomas, Uwe Helm Petersen, Flemming Smedegaard (2001) *Sproget som ressource. Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense Universitetsforlag.
- Bernstein, Basil (2001) *Pædagogik, diskurs og magt*. Akademisk Forlag.
- Bjar, Louise og Caroline Liberg (2004) *Børn udvikler deres sprog*. Gyldendal.
- Bourne, Jill: Vertical Discourse (2003) The role of the teacher in the transmission and acquisition of decontextualised language, in: *European Educational Research Journal*, 2/4. www.triangle.co.ud/EERJ
- Christie, Frances (2002) *Classroom. Discourse Analysis. A Functional Perspective*. Continuum.
- Fremtidens danskfag – en diskussion af danskfaglighed og et bud på dens fremtid*. Uddannelsesstyrelsen temahæfteserie nr. 1 – 2003
- Fælles Mål. Faghæfte 1. Dansk*. Undervisningsministeriet. Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 9 – 2003
- Halliday, M.A.K. and Christian M.I.M. Matthiessen (2004) *An introduction to Functional Grammar*. Third Edition. Arnold
- Hedeboe, Bodil (2002) *Når vejret læser kalenderen. En systemisk funktionel genreanalyse af skrivepædagogiske forløb*. Syddansk Universitet.
- Hedeboe, Bodil og John Polias (2000) Et sprog til at tale om sprog. Om funktionel grammatik og genrepædagogik I Australien, in: Esman, Karin og Alma Rasmussen (red.): *Dansk i dialog*. Dansklærerforeningen., s, 193-231
- Martin, J.R. and David Rose (2003) *Working with Discourse. Meaning Beyond the Clause*. Continuum.

- Mulvad, Ruth (2002a) *Et ord flyver op. Skriftlighed. Undervisningsbog. Elevfagbog og Lærervejledning*. Alinea.
- Mulvad, Ruth (2002b) *Kommer tid – kommer sprog. Sproglære. Undervisningsbog. Elevfagbog og Lærervejledning*. Alinea.
- Rothery, J, and M. Stevenson (2000) *Write It Right: Resources for Literacy and Learning. English Resource pack*. NSW: Disadvantaged Schools Program. Metropolitan East Region. New South Wales Department of School Education.
(equity.sydney@dte.nsw.edu.au)
- Sørensen, Birte, Else Lammers, Ruth Mulvad, Britta Rahlf og Marianne Rothmann (2004) *Danskidaktik i praksis – brudstykker af et mønster*. Kroghs Forlag.
- Undervisningsministeriet (2003) *Fælles Mål. Dansk. 2003*
<http://www.faellesmaal.uvm.dk/fag/Dansk/formaal.html>
www.humaniora.sdu.dk/sfl/ - SFL-kredsen. SDU

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

DANSKE ADVERBIER MELLEM LEKSIKON OG SYNTAKS

Af Sanni Nimb (Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet)

1. Indledning

“Jeg burde simpelthen undgå adverbier. Så vidt muligt. Men adverbier er ret egenrådige. Og temmelig påtrængende. De finder altid et smuthul. Som nu tilsyneladende. Det skulle absolut stille sig op foran adjektivet uendelig. Ærgerligt, når det uden større skade kunne have stillet sig foran så mange andre adjektiver. Tilsyneladende ensomme. Tilsyneladende hjælpeløse, tilsyneladende ubevægeligt. Men ret skal være ret. Det virker som om pladsen foran uendelig for det meste står gabende tom og der er ikke særlig mange adverbier, der har lyst til at stille sig på netop den plads.” Fra essayet “Silken, rummet, sproget, hjertet”, Inger Christensen: *Hemmelighedstilstanden*. Essays. Gyldendal 2000.

Disse smukke ord af Inger Christensen, der sikkert kan tolkes på uendelig (☺) mange måder, står for mig som en konkret og poetisk beskrivelse af arbejdsprocessen i min afhandling om danske adverbier: “Danske Adverbier mellem Leksikon og Syntaks”. Kernen i afhandlingen er en lang række korpusundersøgelser af adverbiers syntaktiske opførsel i danske sætninger – og sandt er det, at de er egenrådige og altid finder et smuthul!

Udgangspunktet for at vælge adverbiers syntaktiske, leksikalske egenskaber som emne for min afhandling var, at jeg som leksikograf og datalingvist havde erfaret, at ordklassen ikke var beskrevet overhovedet i datamatiske leksika for dansk, og i øvrigt heller ikke i nævneværdig grad for andre sprog. Adverbier volder ellers masser af problemer i automatisk analyse af sprog som dansk, fordi de kan knytte sig til så mange forskellige slags syntagmer og optræde i så mange forskellige positioner. De er da også genstand for stadig forskning blandt grammatikudviklere, idet man i høj grad er interesseret i at kunne forstå og beskrive deres placeringsmuligheder i sætningen, deres ophægningsmuligheder i syntakstræets hierarkiske struktur, deres indbyrdes rækkefølge og deres semantiske rækkevidde. Men hvor disse grammatiske tilgange altid tager udgangspunkt ‘oppefra’ i den prototypiske syntaktiske opførsel for små grupper af betydningsmæssigt beslægtede adverbier, var det tydeligt at adverbierne aldrig var blevet undersøgt systematisk ‘nedefra’, ord for ord, på leksikografisk vis. En sådan metode har ellers vist sig udbytterig inden for datalingvistikken i de senere årtier. Man har her, hvad angår verber og substantiver og til dels adjektiver, rettet fokus på udbygningen af information i leksikonnet frem for i grammatikreglerne (Ooi 1997), fx i de nyere formalismer som

HPSG (Pollard & Sag 1994) og LFG (Dalrymple 2001). Adverbier er bare blevet ‘glemt’ lidt undervejs i denne udvikling – dels fordi adverbier sjældent er den valensbærende kerne i de led, der indgår i en sætning (men i stedet typisk har rollen som adled) dels fordi ordklassen er så forholdsvis lille (ca. 1200 lemmaer på Den Danske Ordbogs lemmakandidatliste (www.dsl.dk)). I øvrigt er adverbier heller ikke specielt systematisk behandlet i almen leksikografi. De er svære at definere, fordi de udpeger ikke-konkrete forhold, og fordi de normale metoder mht. overbegreb og betydningskomponenter ikke dur når det gælder adverbier. Således finder man fx denne ikke helt heldige definition af *altid* i Politikens Nudansk med etymologi¹:

altid (Betydning 3). udtryk for at man må være tilfreds med noget • *det er dog altid noget, selvom det ikke er nok* • *det er altid bedre end ingenting*

Og selv om deres syntaks er så mangfoldig, er der sjældent nogen oplysninger i almindelige ordbøger om deres konstruktionspotentiale. Her er dog antydningen af noget, der ligner, i indgangen for *nok* i samme ordbog:

nok: (i faste udtryk); {**sjovt/l.**} **nok** udtryk for undrende eftertanke m.m.; *nok* står efter visse adverbier og gør at de kan stå andre steder i sætningen end ellers □ *underligt nok har jeg ikke hørt fra ham siden* □ *jeg har sjovt nok også haft sådan en* □ *de var mærkeligt nok kommet hjem* □ *sært nok*

2. Afhandlingens mål

Afhandlingens primære mål har været, ud fra en leksikografisk og korpusbaseret fremgangsmåde, at finde frem til, hvilke syntaktiske egenskaber, der er leksikalsk betinget for adverbier. Med andre ord, hvilke egenskaber der er særegne for det enkelte adverbium, og som derfor skal beskrives i leksikon-komponenten i en sprogteknologisk applikation (eller for så vidt i en ‘menneskeordbog’ for dansk, hvis man (fx som udlænding) skal vejledes i brugen af adverbier i dansk). En sådan information i leksikonnet skal dels sikre, at adverbierne placeres korrekt ved produktion af danske sætninger, dels sikre, at de analyseres syntaktisk korrekt i automatisk analyse af dansk. Et placeringsproblem mht. adverbier kan fx opstå i maskin-oversættelse fra engelsk til dansk. Nogle adverbier på engelsk kan fx stå sidst i sætningen, hvor den danske oversættelsesækvivalent umuligt kan det. Et eksempel på dette er adverbiet *willingly*, der på dansk oversættes til *gerne*: ‘*Mark rode a bicycle on the day of the transit strike willingly*’ (lit. ‘*Mark cyklede på dagen for transportstrejken gerne*’; Mark ville gerne cykle den dag der var transportstrejke).

¹ Politikens Nudansk med Etymologi. 1. udgave (elektronisk version).

Et problem med analyse af danske adverbier kan fx opstå ved analysen af en sætning som '*Man fastsatte værdien herefter*': skal *herefter* analyseres som bundet adverbial hørende til selve det leksikalske verbum (som erstatning for et præpositionsobjekt) eller som frit adverbial (med tidsbetydning)? Både informationen om, at *gerne* ikke kan stå længere til højre i en sætning end neksusfeltet, samt at *herefter* ikke kan stå i slutfeltet, når det har tidsbetydning og udgør et frit adverbial², må nødvendigvis komme fra den danske leksikon-komponent i en sprog-teknologisk applikation. Spørgsmålet er så bare, præcis hvilke egen-skaber, der er tale om, ud over de positionsegenskaber som fremgår af ovennævnte eksempler, samt hvordan modellen for en sådan leksikonkomponent skulle se ud. Ud over at afdække i afhandlingen, hvilke leksikalske syntaktiske egenskaber der er vigtige at beskrive i et leksikonmodul for adverbier, har jeg således endvidere opstillet en model for kodningen af danske adverbiers syntaks, samt kodet lidt over 200 adverbier³ ud fra denne model. De leksikalske indgange er til slut blevet grupperet og sammenlignet på forskellig vis. I denne artikel vil jeg beskrive 1) for det første, hvilke egenskaber jeg, ud fra en større korpusundersøgelse og gennemgang af grammatisk litteratur om adverbier, mener er væsentlige at medtage i et leksikon, 2) for det andet, hvordan min leksikonmodel ser ud og hvilke kriterier der ligger til grund for den grundlæggende del af de syntaktiske beskrivelser, og 3) til sidst, hvad man generelt kan udlede om adverbier ud fra de leksikalske indgange, jeg har udarbejdet for ca. 1/5 af de danske adverbier.

3. Undersøgelser af adverbiers syntaktiske muligheder

Adverbiernes syntaktiske muligheder blev i projektet undersøgt på tre måder: tidligere sprog-teknologiske leksika for adverbier blev studeret (Internettet 2004, Conlon & Evens 1994, Macleod et al. 1998), det samme blev nyere, store grammatikker for dansk, norsk og svensk (dansk: Togeby 2003, Hansen & Heltoft (endnu ikke udkommet), norsk: Faarlund, Lie & Vannebo 1997; svensk: Teleman, Hellberg & Andersson 1999). Endelig udførte jeg en detaljeret korpusundersøgelse af 49 danske adverbier, der repræsenterer alle betydnings-områder. (Teleman, Hellberg & Andersson 1999) opstiller 8 hovedbetydningsområder for adverbier med svenske ordeksampler, og en delmængde af disse ord blev oversat til dansk og udgjorde de 49 undersøgte adverbier; de ses herunder:

² I kun 2 ud af 837 eks. står '*herefter*' til sidst i en sætning som frit adverbial i Berlinske korpus 1999, som var mit grundlæggende undersøgelseskorpus, derfor regnes det som så sjældent, at det ikke skal medtages i leksikonnet (eksempel '*..en grund blandt mange til, at Hemingway aldrig fik afsluttet en roman herefter*').

³ Kodningsarbejdet er foretaget sammen med Nicolai H. Sørensen

- (1) **Grad:** *ganske, næsten, lige, nok, bare, netop, endnu*
- (2) **Måde og andre aktionelle omstændigheder:** *tilsammen, enkeltvis, sammen, afslutningsvis, forsøgsvis, lovligt, forsætligt, dårligt, nøje*
- (3) **Tid:** *netop, omsider, lige, snarest, for nylig, for længst, først, forinden, før, altid, længe, endnu, stadig, sommetider, indimellem, på ny, igen, endnu, nok*
- (4) **Sted:** *udenlands, ombord, tilbage, derinde, indimellem, derind, frem, sammen, østover, herfra, milevidt*
- (5) **Valensbundet aktant:** *hvorom, herom*
- (6) **Logisk relation:** *først, også, nok, kun, derimod, altså*
- (7) **Negation:** *dårligt, ingenlunde*
- (8) **Talerens attitude:** *nok, bare, måske, naturligvis, lovlig, altså*

Ca. 100 tilfældigt udtrukne konkordanslinjer⁴ for hvert adverbium blev i korpusundersøgelsen opmærket mht. syntaktisk opførsel, dvs. mht. hvilket led i sætningen adverbiet knyttede sig til, samt i hvilken position det gjorde det. Det blev noteret, hvilken type syntagme adverbiet modificerede, og om det eventuelt gjorde det i efterstillet position. Når adverbiet knyttede sig til selve verbet, verbalet eller hele sætningen, opererede jeg med en opmærkning af følgende positionsmuligheder (Hansen og Heltoft (endnu ikke udkommet)):

- **Fundamentfeltet:** '*Nu taler vi ikke mere om det.*'
- **Neksusfeltet** opdelt i to pladser, én på hver sin side af nægtelsen: temapladsen før nægtelsen og fokuspladsen efter nægtelsen. (Hansen & Heltoft opererer også med en tredje plads til sætningsadverbier før temapladsen, men jeg har i den syntaktiske undersøgelse udelukkende undersøgt, om adverbierne kunne stå før nægtelsen): Temapo-

⁴ 'Berlingske Aviskorpus', ca. 30 mill. ord, Berlingske Tidende og Weekendavisen (årgang 1999. København)

sition: 'Han har tit ikke ryddet op'; 'Han har jo ikke ryddet op'; Fokusposition: 'Han har ikke tit ryddet op.'

- **Mådesadverbialpladsen:** 'Han har ryddet værelset omhyggeligt op.'
- En plads til det som Hansen & Heltoft kalder **adverbialprædikativ** og hvorunder jeg også har kategoriseret placeringen af **partiklerne** i partikelverbums-konstruktioner. Adverbiet står på en plads mellem et mådesadverbial og et præpositionsobjekt eller bundet adverbial: 'Han vil give bolden hurtigt tilbage til drengen', 'De vil flytte hurtigt sammen til Danmark', 'Han rakte ud efter smørret.'
- **Fællespladsen for bundne adverbialer og præpositionsobjekter:** 'Han har boet derovre i lang tid'; 'Han havde snakket længe derom i telefonen.'
- **Slutfeltet** efter eventuelle bundne adverbialer: 'Han havde snakket derom forleden.'

Undersøgelsen af adverbierne reelle syntaktiske opførsel i skreven tekst viste, at hvad angår adverbiers tilknytningsmuligheder, var følgende typer led almindelige: adjektivsyntagmer, adverbier, præpositionssyntagmer, substantivsyntagmer⁵, infinitivsætninger og bisætninger. Med hensyn til postmodifikation af led var der tilfælde med både substantiv-, adjektiv-, adverbiums- og præpositionssyntagmer. Adverbierne havde forholdsvis tit et foranstillet adled, men ikke særlig tit et efterstillet styret led. Næsten alle adverbier på verbal- eller sætningsniveau kunne stå i neksusfeltet, enten før eller efter nægtelsen eller begge steder. Mange kunne desuden stå i fundament- eller slutfeltsposition eller begge dele. Der var forholdsvis mange adverbier, der stod på adverbialprædikativpladsen eller udgjorde et bundet adverbial, mens det var mere sjældent (kun i ét tilfælde), at et adverbium erstattede et præpositionsobjekt (også kaldet middelbart objekt).

Den samlede konklusionen på gennemgangen af tidligere syntaktiske leksika for adverbier, de skandinaviske grammatikker samt den brede korpusundersøgelse blev, at nedenstående syntaktiske egenskaber bør beskrives i et syntaktisk leksikon for danske adverbier:

- (1) hvilken eller hvilke syntagmetyper – kerner - adverbiet er i stand til at knytte sig til** (fx kan *ganske* knytte sig til et adjektiv (*ganske stor*), og *jo* kan knytte sig til hele sætningen ('Han er *jo* træt')).

⁵ Herunder også substantivsyntagmer i form af pronomener (fx **netop** *ham*) eller indledt af en kvantor, hvor det reelt er syntaktisk tvetydigt, hvorvidt adverbiet knytter sig til kvantoren eller substantivet (**kun** *tre børn* var tilstede)),

- (2) **i hvilken eller hvilke positioner adverbiet gør det** (fx foranstillet sit kerne (som fx er et adjektiv: 'ganske stor'), efterstillet sin kerne (som fx er en PP: '*I Asien derimod*') eller i neksusfeltet før en evt. nægtelse (('Han har jo ikke været opmærksom').
- (3) **hvorvidt adverbiet selv kan have et andet adverbium som adled** (som adverbiet *tit* kan: 'ganske tit').
- (4) **hvorvidt adverbiet kræver positiv eller negativ sætningskontekst** - *nogensinde* kræver fx negativ kontekst ('*aldrig nogensinde*').
- (5) **hvorvidt adverbiet kan optræde i en prædikativkonstruktion**, som *hjemme* fx kan ('Han er hjemme').
- (6) **hvorvidt adverbiet knytter et andet sætningsled til sig**, fx et præpositionssyntagma eller en bisætning ('*Heldigvis for ham*'; '*Desuagtet at det ødelægger barnets fremtid*').
- (7) **hvorvidt det kan optræde i kløvning**, som fx *derfor* kan ('det er derfor hun gør det').
- (8) **hvorvidt det, hvis det knytter sig til hele sætningen, kan optræde i spørgsmål** ('Er der ikke dermed sket et skred?'; * '*Kommer han jo?*').
- (9) **Hvorvidt adverbiet, hvis det knytter sig til verbalet, kan knytte sig til et infinitivsyntagma i foranstillet position** (som *kun* i '*Kun at læse bøger er kedeligt*').

Derudover var der en række egenskaber, som jeg vurderede til enten at have en direkte sammenhæng med en eller flere af de ni nævnte egenskaber, eller til ikke at være udbredt nok i skriftsprog eller for svære at undersøge i korpus. De blev derfor sorteret fra⁶.

4. Leksikonmodellen

Den leksikonmodel, der er opstillet for adverbierne, er integreret i et eksisterende sprogteknologisk leksikon, STO⁷. I STO beskrives en lang række syntaktiske konstruktionsmuligheder for danske verber, substantiver og adjektiver (for i alt ca. 45.000 ord), såfremt

⁶ De frasorterede egenskab 1) udrykning foran den infinitivsætning som adverbiet logisk tilhører ('Han har tænkt på **igen** at læse bogen'), 2) modifikation af sideordnet proform ('Han gik hjem og det **straks**'), 3) mulig apposition (*tirsdag* er apposition til *i dag* i sætningen '*I dag tirsdag mødte jeg kl. 8*'), 4) at udgøre en selvstændig ytring (Spørgsmål: '*Kommer du i morgen?*'. Svar: '**Måske**') samt 5) at forekomme ved andetleddet i sideordning (eks. fra svensk: '*En ring och troligen också ett halsband blev stulna*').

⁷ www.est.dk/STO, samt "En introduktion til STO, SprogTeknologisk Ordbase", MUDS10.

konstruktionstypen er forholdsvis velrepræsenteret i Berlingske Aviskorpus. I min opbygning af en model for adverbiernes beskrivelse har jeg ønsket at ramme nogenlunde samme beskrivelsesniveau. De ni udvalgte syntaktiske egenskaber er alle egenskaber, der forholdsvis hyppigt kommer til udtryk i dansk skriftsprog, og som let kan undersøges i et tekstkorpus (jeg har ikke ønsket at beskrive adverbiernes opførsel i talt sprog – her er der sandsynligvis langt friere syntaks mht. adverbiernes positioner). Alle de ni egenskaber beskrives i den leksikalske indgang for hvert adverbium ud fra korpusundersøgelser. Her vil jeg dog kun komme nærmere ind på, hvilke syntagmetyper det er muligt at knytte et adverbium til i leksikonnet, samt hvilke kriterier der anvendes til at afgøre det. Dette er nemlig ikke altid lige nemt. Især skellet mellem, hvornår et adverbium knytter sig til selve verbet, til hele verbalet eller til hele sætningen er et meget omdiskuteret problem i lingvistikken. Ligeledes kan det ofte diskuteres, om et givet adverbium er adled eller apposition til et andet led (fx et andet adverbium), om det styrer leddet som en slags valensled eller blot modificerer det (fx når det drejer sig om præpositionssyntagmer). Det, der især er nyt i modellen for kodning af adverbier i STO-leksikonnet i forhold til alle andre beskrivelser af adverbier, er de præcise, syntaktisk definerede skel, der er opstillet mellem de adverbier, der knytter sig til verbet, til verbalet eller til hele sætningen – sætningsadverbierne er fx ganske enkelt de adverbier, der ikke kan optræde i en infinitivsætning. Herunder er de forskellige kriterier anført i et skema:

Syntagme som adverbiet er knyttet til samt kriterier og karakteristika
Adjektiv alene (ADJ) (som <i>ganske</i> i '<i>katten var ganske stor</i>') Der kan ikke stå andre ord mellem adverbiet og adjektivet. Adverbier '<i>ganske</i>' og '<i>helt</i>' modificerer således et adjektiv alene, idet syntagmerne: * '<i>Ganske meget stor</i>' og * '<i>Helt næsten lille</i>' er ukorrekte. Adverbiet og det modificerede adjektiv kan (i prædikative konstruktioner) topikaliseres samlet: '<i>Han var ganske træt</i>' : '<i>Ganske træt var han</i>' Adverbiet kan evt. modificere adjektivet i efterstillet position, som fx <i>endnu</i> og <i>nok</i> gør det i '<i>værre endnu</i>', '<i>træt nok</i>'
Adjektiv-syntagme (ADJP) (som <i>sikkert</i> i '<i>den sikkert ganske trætte mand</i>') Der kan godt stå andre adverbier mellem adverbiet og adjektivet, modsat ovenfor. Adverbium og adjektivsyntagmet kan ikke topikaliseres samlet, hvilket følgende sætninger er eksempler på: * '<i>Indimellem træt var han</i>', * '<i>Måske velegnet var den</i>'
Adverbium (ADV) (som <i>meget</i> i '<i>han gik meget ofte i byen</i>') Det modificerende adverbium og det adverbium, der udgør kernen, kan samlet topikaliseres:

'Han var **meget ofte** på arbejde' - '**Meget ofte** var han på arbejde'. Adverbiet kan evt. modificere det andet adverbium i efterstillet position, som **nok** i 'Han var tit **nok** i København'

Præpositionssyntagme (PP) (som **lige** i '**Lige** ved indgangsdøren stod en kommode')

Adverbium og præpositionssyntagme kan som regel topikaliseres samlet (jf. *atter* i '*Atter i år viser Galleri Specta i København værker fra afgangseleverne*'). Adverbiet kan ikke stå alene: (*'Han får bugseret alt sit habengut op bag'). Adverbiet kan udelades, uden at sætningen bliver ukorrekt, som *bag* og *lige*: '*I korte afsnit og illustrative billedgrafikker fortælles (bag) i bogen om fødekæder*'; '*(Lige) ved indgangsdøren stod en kommode*'. Adverbium og PP kan ikke adskilles, hvis sætningen skal bevare sin betydning. OBS: det kan ofte diskuteres om adverbiet ikke snarere styrer PP'en som en slags valensled.

Adverbiet kan også modificere PP'en i efterstillet position: '*I Asien **derimod** var problemet løst*'

Substantivsyntagme (NP): ('**Kun** oplysning og information hjælper'; '**Næsten** al regnen faldt i august').

Adverbium og NP kan samlet topikaliseres, som i eksemplet '*Vi står over for **endnu en** krise*' - '**Endnu en** krise står vi over for'. Substantivsyntagmet kan evt. indeholde en kvantor ('*al regnen*'). Adverbiet kan også modificere NP'en i efterstillet position: '*Regnen **derude** har været hele dagen*'

Verbum (V): Adverbiet knytter sig til selve det leksikalske verbum når det syntaktisk set fungerer som en af følgende fire argumenttyper til verbet:

Prædikativadverbial: som prædikativadverbial står adverbiet på en plads mellem et mådesadverbial og et præpositionsobjekt eller bundet adverbial: '*Han vil give bolden hurtigt **tilbage** til drengen*', '*De vil flytte hurtigt **sammen** til Danmark*'

Mådesadverbial: som mådesadverbial er adverbiet i stand til at stå mellem den infinitte del af verbet (med evt. tilknyttet objekt) og et prædikativ eller prædikativadverbial (en partikel): '*Han har været **længe** syg*', '*Han har kigget **nøje** efter*' '*Han har læst brugsanvisningen **omhyggeligt** igennem*'

Adverbiet kan modificere et adjektiv afledt af et participium: '***mundtligt** fremlagt*', '***dårligt** tilberedt*', '***længe** ventet*', '***nøje** planlagt*'

Bundet adverbial: som bundet adverbial står adverbiet som obligatorisk led med steds-, retnings- eller tidsbetydning, på en plads efter et evt. mådesadverbial eller prædikativadverbial: '*Det varede **længe***', '*Han sad **derinde***', '*Han gik (beslutsomt) **derind***'

Præpositionsobjekt: i denne syntaktiske rolle erstatter adverbiet - som anafor - et valensstilknyttet obligatorisk led, der er knyttet til verbet ved en præposition. Fx erstatter *derom* i '*De snakkede længe **derom***' leddet '*om det*' ('snakke om noget')

Verbal (VP):

Adverbiet knytter sig ikke kun til selve V men til hele verbalet, hvis det ikke udgør nogen af de ovennævnte syntaktiske funktioner, og hvis det samtidig kan optræde i et infinitivsyntag-

me (inklusive verbets obligatoriske led, fx objekt, partikel, bundet adverbial). Adverbiet kan eventuelt knytte sig til verbalet i foranstillet position, dvs. før infinitivmarkøren *at*. *Bare* knytter sig fx til VP foranstillet: '**Bare** *at spise bøffer er dyrt*'. *Indimellem* knytter sig derimod til VP efterstillet: '*At rejse på ferie indimellem er sundt*'. *Igen* knytter sig til VP både foran- og efterstillet: '*At flytte herfra igen ville være synd*'; '**Igen** *at flytte herfra ville være synd*'

Sætning (S):

Adverbier, der knytter sig til hele sætningen og ikke kun til verbalet, kendetegnes ved, at de ikke kan optræde i et infinitivsyntagme, hverken foran- eller efterstillet. Dette gælder fx *hidtil* (* '*At bo her hidtil var behageligt*'), *fornylig* (* '*At læse bogen fornylig var godt*'), *måske* (* '*At rejse derhen måske er sjovt*'). Adverbier, der knytter sig til hele sætningen, udsiger typisk noget om den talendes holdning til udsagnet ('sætningsadverbier' i dansk grammatisk tradition, som fx *desværre*, *jo*, *naturligvis*), eller de angiver et tidspunkt og samtidig en holdning fra den talendes side til dette tidspunkt (*omsider*, *snarest*, *for længst*) - eller et tidspunkt der kræver en relation til verbets tempus (hvilket bevirker, at de ikke kan stå i infinitivsætninger, der jo mangler tempusinformation): *fornylig*, *hidtil*

Ekspletivt *det* (ExC): Nogle adverbier kan optræde med ekspletivt *det* i sætningskløvnings, efterfulgt af en hovedsætning, Fx '*det er herinde han sover*'; '*Det er nu det gælder*'. '*Det er tit han kommer for sent*'

I afhandlingen er opstillet et leksikon på 217 lemmaer (alle med kun én betydning i den elektroniske ordbog Politikens Nudansk med etymologi), der er beskrevet i henhold til ovennævnte kriterier. Kodningen af de 217 adverbier resulterede i i alt 417 syntaksindgange, idet der altid er én ny indgang pr. type af syntagme, som et adverbium kan knytte sig til. Fx har adverbiet *forneden* to syntaktiske indgange⁸ i leksikonnet, én for tilknytning til et verbal og en for tilknytning til et NP:

forneden_1	mFNS VP	<i>Dørens forkant synker, så den går på forneden og gaber foroven</i>
forneden_2	mpost NP	<i>Træk skindet forneden hen over åbningen og luk med kødnåle</i>

5. Gruppering af adverbierne i leksikonnet, samt adverbiers individuelle opførsel

Når de 417 leksikalske indgange sorteres i grupper ud fra deres syntaktiske formåen, viser der sig flere interessante ting, fx at der i mange af grupperne er semantiske ligheder mellem adverbierne. Særligt en gruppering ud fra, om adverbiet kan knytte sig til kun én, præcis to eller flere end to typer af syntagmer, er interessant. Næsten halvdelen af de 217 adverbier, nemlig 101, kan kun knytte sig til én syntagmetype (heraf er de største grupper i øvrigt S- eller V-tilknyttede adverbier), 72/217 eller ca. 1/3 kun til to, og resten – 44/217 eller ca. 1/5 - til tre eller flere. Semantisk set viser den sidste gruppe sig at bestå af næsten udelukkende såkaldt fokuserende adverbier (*udelukkende*, *alene*, *eksempelvis*, *fortrinsvis* etc.). Gruppen af adverbier-

⁸ **mFNS** står for: adverbiet kan selv modificeres (*helt forneden*) og det kan stå i fundamentfeltet, neksusfeltet og slutfeltet; **mpost** står for: adverbiet kan selv modificeres og det står efter NP'et.

er, der kan knytte sig til to typer syntagmer, har også mange semantiske ligheder, når de knytter sig til de samme to typer. Fx har adverbier, der knytter sig til enten VP eller V og samtidig en NP, steds-betydning. I øvrigt skal det bemærkes, at viden om, at næsten halvdelen af adverbierne kun knytter sig til én syntagmetype og faktisk kun 20 % til mere end to, er meget brugbar inden for datamatisk lingvistik – det indikerer nemlig, at man kan reducere antallet af analyse-muligheder for sætninger, der indeholder adverbier, betragteligt, forudsat at man i leksikonnet har angivet, hvilket syntagme ordet kan knytte sig til. Med hensyn til fx positionsmuligheder er der også visse typiske grupperinger, men det skal samtidig understreges, at mange adverbier opfører sig meget individuelt ved at kunne stå på særligt mange eller særligt få pladser i sætningen. Fx kan adverbiet *sent* både stå i fundamentfeltet ('*Sent var det blevet, da [de] landede i Københavns Lufthavn*'), i neksusfeltet ('*Regeringen har for sent indset, hvor det bærer hen*'), på mådesadverbialpladsen ('*Minervas ugle flyver som bekendt sent ud, som Hegel siger det*') og i slutfeltet ('*Hvis en eventuel konflikt bryder ud sent .. kan lærerne ikke holde ferie*'), hvilket er usædvanligt. De fleste adverbier, der kan stå på mådesadverbialpladsen, kan nemlig ikke også stå i slutfeltet. Og adverbiet *værre* kan stå på mådesadverbialpladsen og i fundamentfeltet, men ikke i neksusfeltet, hvilket også er usædvanligt (kun *galt* opfører sig på samme måde af de 217 adverbier): '*Værre ser det imidlertid ud for midtbanespilleren Allan Nielsen*'; '*Det har set værre ud før*'; * '*Det har værre set ud før*.' Sådanne særtræk understreger nødvendigheden af at have et detaljeret syntaktisk leksikon for adverbier, hvis man ønsker at kunne håndtere dem automatisk i sprogteknologiske applikationer.

Litteratur

- Conlon, Sumali Pin-Ngern & Martha Evens (1994) *An Adverbial Lexicon for Natural Language Processing Systems*. In International Journal of Lexicography Vol. 7 No. 3, England: Oxford University Press: 197-221.
- Dalrymple, Mary (2001) *Lexical Functional Grammar in Syntax and Semantics*, Volume 34. New York: Academic Press.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997) *Norsk Referansegrammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (endnu ikke udkommet): *Grammatik over det Danske Sprog*. Kapitel 18: Hierarki og ledstilling.
- Internettet (2004) www.ub.es/gilcub/SIMPLE/reports/parole/parole_IT.rtf: Italian, Spanish, Swedish, Danish Lexicon Documentation.
- Macleod, Catherine, Adam Meyers & Ralph Grishman (1998) *The Syntactic Classification of Adverbs as an Update to COMLEX Syntax: An Addition to an On-line Ressource for Research in Syntax*. Ungarn: Proceedings of the ALLC/ACH'98.
- Ooi, Vincent B.Y. (1998) *Computer Corpus Lexicography*. Skotland: Edinburgh University Press.

- Pollard, Carl & Ivan A. Sag (1994) *Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Teleman, U., Hellberg, S. and Andersson, E. (1999) *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.

STO - EN SPROGTEKNOLOGISK DATABASE

Af Sussi Olsen (Center for Sprogteknologi)

1. Indledning

Denne artikel beskriver STO-ordbasen, den sprogteknologiske ordbase, som er resultatet af et treårigt projekt støttet af Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling. Udover at beskrive ordbasens ordforråd, dækningsgrad og struktureringen af de lingvistiske oplysninger, vil der blive givet nogle eksempler på hvordan den meget strukturerede og detaljerede beskrivelse afdækker træk ved de enkelte ord, her nogle morfologiske træk, som ikke har været belyst før. Desuden gives der en kort beskrivelse af STO's brugergrænseflade på internettet.

2. STO-projektet, formål og baggrund

STO-projektet var et 3-årigt projekt, der løb fra 2001-2004 støttet af Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling med det formål at skabe en sprogteknologisk ordbog der kunne afhjælpe den flaskehals som danske sprogteknologiske projekter i årevis er løbet ind pga. det store arbejde der ligger i at skabe sprogteknologiske ordbogsdata af en vis mængde. På sin vis startede projektet dog før idet Center for Sprogteknologi havde gjort forstudier til ordbasen via et mindre pilotprojekt. Ordbasen bygger delvist videre på lingvistiske og strukturelle beskrivelser fra de europæiske ordbogsprojekter Parole (LE_PAROLE 1998) og Simple (Lenci et al. 2000), og data fra disse projekter indgår i modificeret form i den nuværende STO-ordbase.

Formålet med STO-projektet var at producere en dansk sprogteknologisk ordbase på 45.000 lemmaer med morfologiske og syntaktiske oplysninger, hvoraf ca. 10.000 lemmaer skulle forsynes med semantisk information af forskellig detaljeringsgrad. Ordbasen er beregnet til maskinel anvendelse i alle slags datalingvistiske og sprogteknologiske projekter, såvel af forskningsmæssig som af udviklingsmæssig karakter.

Projektet var et samarbejdsprojekt der ud over Center for Sprogteknologi som projektleder inkluderede følgende samarbejdspartnere: Institut for Datalingvistik, HHK, Institut for Almen og Anvendt Lingvistik, KU samt Institut for Erhvervsinformatik, Kolding.

3. Ordforråd og korpus

Det blev tidligt besluttet at STO skulle være korpusbaseret. Dette betød at vi i samtlige processer prioriterede hvad vi fandt i korpus over leksikografernes introspektion, naturligvis under hensyntagen til antallet af forekomster i de anvendte korpusser. Korpus blev inddraget i alle processer, både ved lemmaselektion og ved morfologisk og syntaktisk og semantisk kodning. At fastlægge retningslinjer for korpusbrug og at fastholde tolkningen af disse retningslinjer blandt en flok leksikografer spredt på flere institutioner viste sig at være en af de vanskeligere opgaver i projektet.

Ordforrådet i STO består dels af et almensprogligt ordforråd og dels af ordforråd fra seks domæner. Det almensproglige ordforråd er udvalgt fra lister udarbejdet af Den Danske Ordbog med hyppige ord i dansk. En liste over de hyppigste blev verificeret via et aviskorpus og Korpus2000.

Følgende skema viser ordforrådet i STO-basen fordelt på ordklasser, med oplysninger om deres lingvistiske beskrivelsesniveau:

Leksikalsk kategori	Antal lemmaer	Morfologi	Syntaks	Semantik
Substantiv	64.740	100 %	53 %	12 %
Adjektiv	9770	100 %	68 %	13 %
Verbum	5775	100 %	98 %	17 %
Adverbium	770	100 %	19 %	
Interjektion	160	100 %	0 %	
Præposition	80	100 %	0 %	
Konjunktion	60	100 %	0 %	
Pronomen	45	100 %	0 %	
Diverse	130	100 %	0 %	
Total	81.530			

Som det ses blev det totale ordforråd med morfologiske oplysninger langt større end planlagt da det viste sig at den morfologiske kodning gik langt hurtigere end ventet mens det ikke var muligt at overskride antallet med syntaks og semantik. Samtidig blev vi opmærksomme på at der var stor interesse for store mængder ord med morfologiske oplysninger. De hyppigste ord fra morfologien blev valgt til syntakskodning, mens ordforrådet med semantik dels består af 7000 almensproglige ord dels af ordforrådet fra domænet sundhed/helse på ca. 2500 ord.

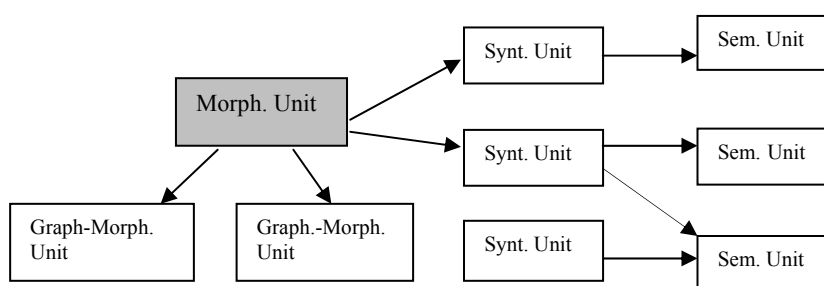
Det fagsproglige ordforråd blev udvalgt via tekster indsamlet fra nettet. Ordforrådet skulle ikke være faglige termer, men derimod ord der ligger tæt op ad det almene ordforråd, men er særligt relevante for det aktuelle domæne, såkaldte gråzone-ord. Derfor blev der valgt tekster skrevet af eksperter til lægmand og disse blev samlet i korpusser på mellem 1 og 2 mio. løbende ord (se Jørgensen 2001). De seks domæner blev: IT, miljø, handel/erhverv, forvaltning, sundhed/helse samt finans.

Det fagsproglige ordforråd fordeler sig på de forskellige domæner som det fremgår af følgende skema:

Domæne	Substantiv	Verbum	Adjektiv	Total
IT	1730	160	115	2005
Miljø	1770	50	300	2120
Handel/Erhverv	1800	60	160	2020
Forvaltning	2430	25	220	2675
Sundhed/Helse	2285	40	250	2575
Finans	1880	30	160	2070
Total				13.465

4. Lingvistisk beskrivelsesmodel

Et af de karakteristiske træk ved STO er den skarpe opdeling af det morfologiske, syntaktiske og semantiske niveau, samlet i hhv. morfologiske, syntaktiske og semantiske enheder som det ses nedenfor:

Den morfologiske enhed (med tilhørende grafisk morfologisk enhed) indeholder ordklasseangivelse, stavemåder (fx hæfte/hefte), bøjningsmønstre (ofte mere end et), dekomposition (for sammensatte substantiver), fugeelement (for substantiver), autonomi (angiver om ord kun kan forekomme i kollokationer) samt om ordet er godkendt i denne stavemåde af Retsskrivningsordbogen. Desuden indeholder den oplysninger om status, oprindelse og frekvens.

Den syntaktiske enhed indeholder oplysninger om ordets valensramme med angivelse af aritet, den kanoniske rækkefølge af de styrede led samt om et led er obligatorisk eller optionelt. Desuden oplyses om refleksivitet, partikelverbum, leddenes syntaktiske kategori (NP, PP, at-sætning, infinitiv og spørgende sætning), leddenes syntaktiske funktion (subjekt, objekt, indirekte objekt), samt for de fleste ord et eksempel (til brug for mennesker).

Nedenfor følger to eksempler på syntaktiske enheder:

Lemma: **indsprøjte**

Description: **Dv3NP_a0-i** → Trivalent verbum, subjekt (ikke udtrykt), objekt=NP, adverbialt PP-objekt (optionelt) indledt af præp. 'i'.

Eksempel: Lægen **indsprøjter** stoffet i patienten

Lemma: **præference**

Description: **Dn2GP_{ni}-for** → Divalent substantiv, valensbunden genitiv, optionelt PP-objekt indledt af præp. 'for', hvor styrelsen kan være et NP eller en infinitiv.

Eksempel: Frischs **præference** for arbejderklassen

Den semantiske enhed er ikke en entydig størrelse. Da projektet i opstartsfasen blev beskåret på netop semantikdelen, blev målet at integrere semantikdataene fra SIMPLE-projektet og derudover at give ordene fra et af domænerne mere begrænset semantisk information end det var tilfældet i Simple-projektet. Ordforrådet er derfor nu beskrevet med semantik i tre forskellige detaljeringsgrader: **Niveau 1:** angivelse af domæne som eneste semantisk information (alle ord), **Niveau 2:** angivelse af domæne, betydningsopdeling, ontologisk tilhørsforhold ud fra SIMPLE-ontologien, argumentstruktur og selektionsrestriktioner (2500 sundhedsord) **Niveau 3:** informationer fra niveau 2 + qualiaroller samt polysemi- og synonymirelationer på basis af SIMPLE-modellen (7000 almensproglige ord).

Følgende eksempel viser en semantisk enhed på niveau 2:

Korpuseksempel: Læger **indsprøjter** stoffet N. i narkoofre.

Ontologisk tilhørsforhold: PurposeAct

Event Act **Relational act** Purpose act

Syntaktisk konstruktion: Dv3NP_a0-i

Verbum trivalent, styrede led: subjekt (default), NP objekt, optionel modifikator med præposition 'i'

Argumentstruktur: arg12_ADJi

subjekt=arg1, objekt=arg2, præpositionssyntagme=adjunct

Selektionsrestriktioner: ARG12ADJhum_sub_bpahum

subjekt: human, objekt: substance, adjunct: body part/hum

5. Bøjningsmønstre – remove/add-metoden

STOs bøjningssystem er baseret på en automatisk beregningsmetode, den såkaldte remove/add-metode. Der arbejdes ikke med regler og dermed heller ikke med regelmæssige/uregelmæssige bøjninger, og der er ikke tale om at skelne mellem stamme og fleksiv, kun om ren beregning, som det fremgår nedenfor:

Lemma		removed	added	resultat
Stol	Ubestemt sing	0	0	stol
	Bestemt sing	0	en	stolen
	Ubestemt plur	0	e	stole
	Bestemt plur	0	ene	stolene

Hvert unikt sæt af fjernede og tilsatte 'tekststreng' samles i et bøjningsmønster, og dette mønster gælder så for en lang række ord som i eksemplet ovenfor, eller for kun ét enkelt ord som i eksemplet nedenfor:

Lemma		removed	added	resultat
barnebarn	Ubestemt sing	0	0	barnebarn
	Bestemt sing	0	et	barnebarnet
	Ubestemt plur	arnebarn	ørnebørn	børnebørn
	Bestemt plur	arnebarn	ørnebørnene	børnebørnene

Dette system er yderst velegnet og hurtigt til maskinel behandling af data, men pga. de manglende generaliseringer og det store antal mønstre (ca. 700), er det vanskeligt at håndtere for leksikografen, så vi var nødt til at udarbejde et værktøj hvor mønstrene var grupperet efter almindelige morfologiske principper såsom konsonantfordobling, synkope, vokalskifte etc. til brug ved kodningen af ord.

6. Eksempler på detaljeret morfologisk information

Det faktum at STO er korpusbaseret, og at et bøjningsmønster afspejler nøjagtig de former af et ord som kan findes i korpus, har vist sig at føre til nye interessante opdagelser om sprogets opførsel. Et eksempel på dette er verbet *give* og de mange sammensætninger der dannes heraf.

Et verbums bøjningsmønster indeholder temmelig mange former som det fremgår af nedenstående skema, bl.a. fordi vi også medtager participiernes forskellige bøjningsformer når disse bruges adjektivisk.

Ordform	Genus	Numerus	Bestemthed	Tid	Modus	Diatesse	Transcat
give					infinitiv	aktiv	
gives					infinitiv	passiv	
giver				præsens	indikativ	aktiv	
gives				præsens	indikativ	passiv	
gav				præterit	indikativ	aktiv	
gaves				præterit	indikativ	passiv	
giv					imperativ		
givende				præsens	particip		
givet				præterit	particip		
given	fælles	singularis	umarkeret		(gerund)		transnominal
givende	umarkeret	umarkeret	umarkeret	præsens	particip		transadjectival
given	fælles	singularis	ubestemt	præterit	particip		transadjectival
givet	neutrum	singularis	ubestemt	præterit	particip		transadjectival
givne	umarkeret	singularis	bestemt	præterit	particip		transadjectival
givne	umarkeret	pluralis	umarkeret	præterit	particip		transadjectival

Det er en velkendt at nogle verber ikke har passiv, dette gælder fx de obligatorisk refleksive (*skammes), samt mange uregelmæssige verber der ikke bruges i præteritum passiv (*ådes). Der findes imidlertid ikke en gennemgang af præcis hvilke verber det sidste fænomen angår. Ved kodningen af *give* og dets sammensætninger viste det sig at *give* stadig tillader brugen af præteritum passiv (*der gaves...*) om end formen er sjælden på nudansk. Men det samme gælder ikke for alle sammensætninger af *give*, som det ses af nedenstående eksempler:

- Alle passive former bruges: *tilkendegive*, *afgive*...

- Ingen passive former overhovedet: *begive, hengive* (refleksivitet)
- Kun præsens passiv: *medgive, foregive, opgive...*

For at kunne tildele det rigtige bøjningsmønster er det nødvendigt at undersøge hvert eneste ord i detaljer.

Samtidig spiller netop de adjektivisk brugte participier også en vigtig rolle når der skal tildeles entydigt bøjningsmønster til disse verber da participier af uregelmæssige verber kan ende på –n eller –t når de modificerer et ubestemt substantiv af fælleskøn, og for nogle af verberne lever begge former side om side

- en forsvunden person 30 forekomster i korpus
- en forsvundet person 7 forekomster i korpus

og begge former skal naturligvis være afspejlet i ordbasen.

Tildelingen af bøjningsmønstre til verbet *give* og sammensætningerne deraf fik derfor endnu en komplikation da der også skulle tages højde for participiumsformen.

n-form: *give, hengive*

t-form: *udgive, tilgive, gengive...*

begge former: *frigive, navngive, angive...*

Give og dets sammensætninger involverer dermed seks forskellige bøjningsparadigmer, og de af verberne der har begge participiumsformer, skal have tildelt to mønstre.

Eksempler på opdagelser af denne art er der mange af også for andre ordklasser. Eksempelvis registreres syntetisk komparation i adjektivernes bøjningsmønstre, hvorfor det skal undersøges for hvert eneste adjektiv om det kan kompareres syntetisk, en oplysning der ikke normalt optræder i en ordbog og kun behandles på regelbasis i grammatikkerne.

Den morfologiske tilgang i STO medfører altså at man kan finde bøjningsdetaljer i STO som normalt ikke findes registreret i en ordbog, heller ikke i Retskrivningsordbogen.

7. Anvendelsesmuligheder for STO

Det var målet at ordbasen skulle kunne udnyttes som basisprodukt i så mange forskellige anvendelser som muligt, fx i online informationssøgning, hjælpeværktøjer til at oversætte tekster, talegenkendelse og -syntese, sproglige hjælpemidler for handicappede og undervisningsprogrammer.

Der har allerede i projektets løbetid været adskillige henvendelser fra både forskere og udviklere der ville bruge STO-data i såvel sprogteknologiske applikationer, såsom udviklingen af en lemmatiser, semantisk-baserede søgemaskiner og maskinoversættelse som i mere alment lingvistiske forskningsprojekter, datalingvistiske forskningsprojekter, ph.d.-projekter

og projektopgaver, samt til ordbogsudvikling. Og interessen fortsætter her efter projektets afslutning. Også projektets brugergrænseflade på internettet (se nedenfor) har stor søgning af alle mulige professionelle brugere af dansk

8. STOs grænseflade

STO fik i 2002 en bevilling fra Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek, DEF, til udvikling af en internetbaseret brugergrænseflade til STO. Grænsefladen har hovedsagelig interesse for menneskelige brugere, især studerende og forskere i dansk sprog, hvor sidstnævnte, og det gælder både datalingvister, almene lingvister og dansklærere, bruger grænsefladen og dermed STO-data i kurser og undervisning.

Brugergrænsefladen giver adgang til at lave ordsøgninger hvor et ords morfologiske og syntaktiske oplysninger vises. Der kan også søges på ordsammensætninger hvor søgeordet indgår, og der kan foretages opslag med det pågældende ord i et aviskorpus. Endelig kan man søge på særlige mønstre af morfologisk eller syntaktisk karakter, fx en særlig type bøjning eller en bestemt syntaktisk ramme, og få en liste på max 30 ord fra databasen der matcher de stillede kriterier. Grænsefladen er tilgængelig på <http://www.cst.dk>.

9. Opsummering og fremtidsperspektiver

Med STO har Danmark fået den forholdsvis store ordbase som ofte har været flaskehals for udviklingen af sprogteknologiske applikationer. En udvidelse på flere fronter ville være ønskelig, men dette kræver finansiering ligesom vedligeholdelse af databasen kræver finansiering. For tiden bliver STO udvidet med udtaleinformation via et projekt på Handelshøjskolen i København, og derudover står en udvidelse med kollokationer samt semantik på en større del af ordforrådet meget højt på ønskesedlen. Fremtidsvisionen er naturligvis at STO kan sælges til forskellige kommercielle projekter og derigennem blive vedligeholdt, opdateret og udvidet som ovenfor nævnt og også gerne med et større ordforråd.

Henvendelse angående erhvervelse af STO-data foregår til

- Center for Sprogteknologi

Anna Braasch, anna@cst.dk

Hjemmeside for STO-projektet og søgninger via grænsefladen: www.cst.dk

Litteratur

Braasch, A., C. Navarretta, S. Nimb, S. Olsen, B. Pedersen, C. Povlsen (2004) *Lingvistiske Specifikationer for STO*. Under udgivelse.

- Braasch, A. (2002) Current Developments of STO – the Danish Lexicon Project for NLP and HLT Applications. In: *Proceedings of the 3rd International Conference on Language Resources and Evaluation* (pp. 986-992). Las Palmas.
- Braasch, A. & B. S. Pedersen (2002) Recent Work in the Danish Computational Lexicon Project „STO“. In: *Proceedings from the Tenth Euralex International Congress* (pp.301-314), CST, Copenhagen.
- Jørgensen, S. W., C. Hansen, J. Drost, D. Haltrup, A. Braasch, S. Olsen (2003) Domain specific corpus building and lemma selection in a computational lexicon. In: *Corpus Linguistics 2003 Proceedings* (pp. 374-383). Lancaster.
- Lenci, A., N. Bel, F. Busa, N. Calzolari, E. Gola, M. Monachini, A. Ogonowski, I. Peters, W. Peters, N. Ruini, M. Villegas, A. Zampolli (2000) SIMPLE: A General Framework for the Development of Multilingual Lexicons. In: *International Journal of Lexicography*, Vol. 13, no. 4, (pp.249-263). OUP.
- LE-PAROLE, (1998) *Danish Lexicon Documentation*. Internal report, Center for Sprogteknologi, Copenhagen.
- Nimb, S. (2004) A corpus-based syntactic lexicon for adverbs. In: *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*. Lisbon.
- Olsen, S. (2002) Lemma selection in domain specific computational lexica – Some specific problems. In: *Proceedings of the 3rd International Conference on Language Resources and Evaluation* (pp.1904-1908). Las Palmas.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

NATIONAL, INTERNATIONAL OG GLOBAL SPROGNORM I GYMNASIERNE I DEN DANSK-TYSKE GRÆNSEREGION

Af Karen Margrethe Pedersen (Institut for Grænseregionsforskning, Syddansk Universitet)

I Danmark og Tyskland har sprognormer inden for undervisning først og fremmest været sat under lup i den danske folkeskole og den tyske grundskole.¹ Her opfylder de fleste danske børn deres undervisningspligt og de tyske børn deres skolepligt. Sprognormerne bliver således et fælles vilkår som gælder for næsten alle børn. Det gør dem interessante at analysere, for det giver mulighed for generaliseringer. De gymnasiale uddannelser i Danmark og de sidste år af det tyske gymnasium er derimod frivillige, så sprognormerne i undervisningen er ikke fælles for alle unge. Det som især gør dem interessante at studere, er at gymnasieeleverne tilhører en gruppe der kan videreuddanne sig til at blive undervisere både i skolen og de gymnasiale og videregående uddannelser. De kan blive normbærere og fortsætte i det traditionelle spor, men de kan også blive normgivere og sætte nye normer for sproget i undervisningen. Begge dele kan få konsekvenser for sprognormerne i hele samfundet.

En sprognorm fastlægger hvilke sproglige udtryksmidler man skal anvende, og hvornår man skal bruge dem. Men den er ikke det samme som det sproglige udtryk og sprogbrugen. Normen er en idealforestilling. Og virkeligheden svarer ikke altid til idealet. Det fremgår hverken af danske eller tyske bekendtgørelser, undervisningsvejledninger eller læseplaner hvilken sprognorm der er gældende for talesproget i undervisningen, men det er præciseret at lærere og elever skal overholde de officielle retstavningsregler i deres skriftlige produktion. For dansk er de i Danmark defineret i *Retskrivningsordbogen* fra Dansk Sprognævn og for tysk i Tyskland i *Duden*. For engelsk som fremmedsprog fremgår det heller ikke hvilken varietet af sproget lærere og elever skal have som norm.

Der er ingen officiel udtalenormering i undervisningen i Danmark og i Tyskland, men til gengæld er der en skjult dagsorden. De fleste lærere tilstæber at leve op til en dansk rigsmåls-

¹ Ammon 1972, Pedersen 1977, Hansen 1983, Kristiansen 1990.

norm eller en højtysknorm fordi de hver især har høj status i samfundet, og fordi det er en udbredt myte at det mundtlige sprog i undervisningen skal svare til skriftsproget for at undgå sproglige barrierer. Dette sprogsyn bliver lagt ned over undervisningen, så eleverne skal leve op til disse sprognormer. Det gælder både i skolen og det almene gymnasium i Danmark og Tyskland.

Skole- og gymnasiestrukturen i grænseregionen

Da skolestrukturen i Danmark og i den tyske delstat Slesvig-Holsten er forskellig, afspejler det sig i Sønderjylland og Sydslesvig, som udgør den dansk-tyske grænseregion. På dansk side omfatter skolen 1.-9./10. klasse og det almene gymnasium 1.-3. gymnasieklasse. På tysk side består skolen af en grundskole med en 1.-4. klasse, og derefter er eleverne fordelt på hovedskole med 5.-9. klasse, realskole med 5.-10. klasse og gymnasium med 5.-13. klasse. Desuden er der nogle enkelte fællesskoler med 1.-13. klasse. Både det offentlige og det private skolesystem må rette sig efter denne struktur.

Grænseregionen er karakteriseret ved at de to nationale mindretal, det tyske og det danske, har deres eget private skolevæsen, der også omfatter et gymnasium. I Sønderjylland har det tyske mindretal Deutsches Gymnasium für Nordschleswig i Aabenraa, og i Sydslesvig har det danske mindretal Duborg-Skolen i Flensborg, som på dispensation kun omfatter 7.-13. klassetrin. Derudover er der offentlige gymnasier i Sønderjylland og Slesvig-Holsten.

Der vil i den følgende analyse af sprognormer i undervisningen blive fokuseret på tre gymnasier, hvor det danske sprog spiller en fremtrædende rolle, og hvor der udspiller sig sprogsyn og sprognormer som dels bekræfter, dels adskiller sig fra de traditionelle.

En national sprognorm

Der bliver undervist på dansk i de danske gymnasier og på tysk i de tyske gymnasier, undtagen i sprogfagene. Der hersker en officiel etsprogethedsnorm. Sådant en etsprogethedsnorm finder mange helt indlysende. Det skyldes en indgroet forestilling om at det almendannende gymnasium skal formidle den nationale kultur på det nationale sprog, så eleverne kan opbygge deres kulturelle selvforståelse som danskere eller tyskere. Denne forestilling bygger på en nationalromantisk tankegang om overensstemmelse mellem sprog, kultur og identitet. Eleverne vil efter denne ide ikke kunne danne en national dansk eller tysk identitet uden nationalsproget og uden nationalkulturen, som er de væremåder, opfattelser og færdigheder som ligger i nationen og nationens vi-fællesskab. Her er nationalsproget det nationale kit som binder nationen sammen,

og som binder det tyske og det danske mindretal til deres nationale tilhørsland. De hører også til nationen, det tyske mindretal til Tyskland og det danske til Danmark.

I gymnasierne hersker der ikke blot en etsprogethedsnorm, men også en rigsdansk sprognorm. I de danske gymnasier, som også omfatter det danske mindretals gymnasium, er rigsdansk normen, dvs. dansk rigsmål i mundtlig fremstilling og dansk rigssprog i skriftlig fremstilling. I de tyske gymnasier, som ligeledes omfatter det tyske mindretals gymnasium, er det højtysk på begge områder. Tilsammen giver etsprogethedsnormen og rigsdansknormen en national sprognorm.

En international sprognorm

Blandt de offentlige tyske gymnasier i grænseregionen er der enkelte som har en tosproget gren. Der bliver eleverne undervist på engelsk i nogle af de naturvidenskabelige fag, og idealet er at eleverne skal beherske tysk og engelsk præcist som etsprogede og holde sprogene hver for sig. Denne sprognorm er en dobbelt etsprogethedsnorm. Tillige gør en uofficiel udtalenormering i form af højtysk og britisk-engelsk sig gældende. Disse to sprognormer giver tilsammen en international sprognorm.

På de tyske mindretals gymnasium i Aabenraa har undervisningen hidtil haft en tysk national sprognorm, for tysk har været det eneste undervisningssprog uden for fremmedsprogundervisningen. I år har mindretallets skole- og sprogforening, som gymnasiet hører under, imidlertid vedtaget en tosproget sprogpolitik for mindretallets skolevæsen.² Da den endnu ikke hverken har ført til forandring af sprogfordelingen i læseplanerne eller er blevet udmøntet i praksis, kan det ikke slås fast at sprogpolitikken vil medføre en international sprognorm, men meget tyder på at det vil ske.

En international sprognorm er allerede på programmet i en dansk-tysk Europaklasse i grænseregionen. Den er et resultat af et grænseoverskridende samarbejde mellem to offentlige gymnasier: Tønder Gymnasium i Sønderjylland og Friedrich-Paulsen-Schule i Niebüll i Sydslesvig. Denne klasse har officielt ikke blot en dobbelt etsprogethedsnorm, men en tredobbelt etsprogethedsnorm. De danske og tyske elever som går i denne Europaklasse, bliver undervist på dansk, tysk og engelsk, og målet er en høj kompetence i alle tre sprog, og eleverne får en international studentereksamen. Hvilken udtalenormering som gælder for de tre sprog, er der ikke taget officiel stilling til, og det er helt i tråd med dansk og tysk sprogpolitik inden for undervisning. Det er ikke officiel sprogpolitik i læseplanerne at eleverne skal lære at tale rigsdansk og

² Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig 2004.

højtysk, men det bliver gennemført som pædagogisk praksis. Efter al sandsynlighed adskiller udtalenormeringen for denne klasse sig ikke fra den gængse.

Sprogfordelingen og sprogkompetencen i Europaklassen

Europaklassen adskiller sig fra de to gymnasiers øvrige klasser ved at dens elever går i skole i Tønder den ene halvdel af året og i Niebüll den anden halvdel, men de har de samme lærere hele året. De er ansat dels i Tønder og dels i Niebüll og har dels dansk, dels tysk uddannelse, men flere af dem har boet i begge lande i en årrække. Klassens første skoleår var 2003-4.

Eleverne har de tre sprog: tysk, dansk og engelsk som fag, men klassen er delt i tyskere og danskere i fagene tysk og dansk. Tyskerne har faget tysk som modersmål og faget dansk som andetsprog, mens danskerne har faget dansk som modersmål og faget tysk som andetsprog. Da de danske elever videreudvikler tysk i mållandet Tyskland og de tyske elever dansk i Danmark, bliver disse sprog betragtet som andetsprog og ikke fremmedsprog. Eleverne har derimod undervisning i engelsk som fremmedsprog sammen. I alle de øvrige fag bliver de også undervist sammen, og her har de fagundervisning på dansk, tysk og engelsk.

Det første år har de haft matematik og fysik/kemi på dansk med danske lærere og danske lærebøger. Matematiklæreren er tosproget dansk-tysk, og fysiklæreren har dansk som modersmål og behersker tysk som fremmedsprog. Sport har eleverne haft med en tysk og en dansk lærer, og dansk og tysk sprog har været ligestillet og brugt af begge lærere. Den ene er tosproget tysk-dansk, den anden behersker dansk som modersmål og tysk som fremmedsprog.

I biologi og geografi har undervisningssproget været defineret som engelsk, og lærebøgerne har været på engelsk. Biologilæreren er tresproget tysk-dansk-engelsk, men geografilæreren er tosproget tysk-engelsk. Hun forstår lidt dansk, men taler det ikke ret gerne. I kunst har undervisningssproget været defineret som tysk. Læreren er etsproget tysktalende.

Da eleverne startede i Europaklassen, var 4 af de 28 elever tosprogede dansk-tysk. De øvrige havde lært tysk eller dansk som fremmedsprog og dertil engelsk. Generelt havde de danske elever en højere kompetence i tysk end de tyske elever i dansk. Men en del af de tyske elever havde en højere kompetence i engelsk end de danske elever. Nogle af dem havde haft fagundervisning på engelsk tidligere.

Undervisningen og sprognormerne i Europaklassen

Det billede der tegner sig efter første skoleår, er at lærerne i fagene dansk og tysk som modersmål lever op til en national norm. De har selv dansk, henholdsvis tysk som modersmål, dvs. første-

sprog. Lærerne i dansk og tysk som andetsprog har som erklæret hensigt at stræbe efter at opfylde den nationale norm, men lever ikke helt op til idealet, hverken med hensyn til standardsprog eller etsprogethed. De har selv tilegnet sig dansk, henholdsvis tysk som andetsprog gennem studier og bopæl i dansk- og tysksprogede samfund.

I de naturvidenskabelige fag opfylder lærerne ikke den internationale norm med den dobbelte etsprogethedsnorm og en standardsprognorm i hvert sprog. I klasseundervisningen har de en udstrakt brug af to eller tre sprog, der er hyppige kodeskift, og de sprog de har tilegnet sig som andetsprog, er karakteriseret ved sproglige træk fra deres førstesprog. Fx skal fagene matematik og fysik/kemi efter sprogfordelingsplanen foregå på dansk. Grunden hertil er at de tyske elever har et fagligt forspring i de to fag. De kan altså koncentrere sig om tilegnelse af dansk som andetsprog gennem fagundervisning på dansk.

I den daglige pædagogiske praksis indgår tysk imidlertid også i matematik- og fysiklærernes undervisning. De bruger det som et hjælpesprog til forklaringer for dem der har dansk som andetsprog. Men de bruger det også over for hele klassen. Tysk bliver derved undervisningssprog ligestillet med dansk både mundtligt og skriftligt. Lærerne begrundet denne sprogbrug med at de ønsker at øge de tyske elevers motivation for at videreudvikle deres kompetence i dansk og de danske elevers motivation for at videreudvikle tysk. Denne motivation mener de også at de fremmer ved ikke at rette elevernes sprog og ved at lade dem bruge kodeskift. Lærernes mål er at eleverne skal kunne opfylde den tredobbelte etsprogethedsnorm inden for så mange fag som muligt når de bliver studenter. Dertil kommer at matematiklæreren også anvender sønderjysk. Det anser han for naturligt i et område hvor dialekten bruges på begge sider af grænsen i en klasse hvor nogle af eleverne taler dialekten til daglig.

Elevernes holdning til brugen af de to sprog i matematik og fysik er positiv, og de bruger gerne både dansk og tysk og kodeskifter mellem dem. Der er derimod forskellige holdninger til brugen af sønderjysk. De som taler dialekten hjemme, føler det befriende at de endelig får deres dialekt accepteret i undervisningen. Det var ikke tilfældet i folkeskolen. De rigsdansktalende finder det i orden, mens de som har dansk som andetsprog, føler at sønderjysk komplicerer deres tilegnelse og udvikling af rigsdansk.

En global sprognorm

Spørgsmålet efter det første skoleår er om lærernes og elevernes brug af og blanding af dansk og tysk og evt. sønderjysk på to år vil føre frem til at eleverne kan opfylde den dobbelte etsprogethedsnorm i dansk og tysk hvor eleverne skal beherske hvert sprog præcist som etsprogede og

holde sprogene hver for sig. Og spørgsmålet er også om elevernes blanding af sprogene eller kodeskift er udtryk for et udviklingstrin i en sprogtilenelsesproces, et intersprogligt tilegnelsestrin, på vejen mod at adskille sprogene og opfylde idealet om en dobbelt etsprogethedsnorm.

Hverken lærernes eller elevernes holdning til sprognormerne tyder på at nogen af spørgsmålene er relevante. De siger godt nok at de har den norm som er angivet i formålet med Europa-klassen, men tilsyneladende er de i fællesskab ved at etablere en anden sprognorm i undervisningen. Det er en integreret tosprogethedsnorm, hvor idealet er at man udnytter hele den samlede sproglige kompetence man har og skifter mellem sprogene og bruger låneord og også integrerer de egnsbestemte sprog, dialekterne. I skriftsproget ser der ligeledes ud til at være accept af valg af begge sprog i besvarelser af opgaver. Ved en mundtlig eksamen i fysik blev det endda understreget at valget af sprog var frit, og det var tilladt at skifte sprog. Både lærer og censor beherskede begge sprog.

En sådan sprognorm er global og ikke bare international. Den bliver betegnet som en global sprognorm fordi samtaler og forhandlinger inden for en globaliseret handelsverden uden for Europa og USA ofte har denne integrerede tosprogethedsnorm. Her er det muligt at leve op til idealet ved at bruge ens samlede sproglige kompetence i kommunikationen, og den kan omfatte flere sprog, dialekter og varieteter og kodeskift mellem dem.

En tilsvarende global norm forekommer hos unge inden for det danske mindretal i Sydslesvig, især blandt dem som er vokset op med to sprog i hjemmet. Deres ideal er at bruge disse to sprog og kodeskifte mellem dem og gerne også flette engelsk eller andre fremmedsprog sammen med dem.³ Dette er fx tilfældet blandt gymnasieeleverne uden for undervisningen på det danske mindretals gymnasium Duborg-Skolen.

Duborg-Skolen

Denne skole har en dansk national sprognorm for lærer-elev-kommunikationen både i og uden for undervisningen. Den er så udpræget at det er kutyme at lærerne kun taler dansk med eleverne. I undervisningen i faget tysk og fremmedsprogsundervisningen taler de naturligvis andre sprog. Men uden for timerne i disse fag gælder det for sproglærerne som de øvrige faglærere at der forventes at der bliver talt dansk af både lærer og elev. Det er dog ikke alle tysklærere der overholder den nationale sprognorm over for de dansk-tysk tosprogede elever. Dette bliver afspejlet

³ Pedersen 2000.

i en spørgeskemaundersøgelse blandt eleverne i 11. årgang.⁴ De oplyser at de som regel taler dansk til lærerne i timerne, men uden for undervisningen taler de også tysk til nogle af dem.

Duborg-Skolens elever er tosprogede efter et langt skoleforløb i det danske skolesystem og et liv i et tysk samfund. Over halvdelen af dem har tysk som førstesprog og hjemmesprog. De der har dansk som førstesprog, har i stor udstrækning forældre som er opvokset i Danmark. Disse forældre giver deres danske sprog videre og taler dansk med børnene derhjemme. Når gymnasieeleverne taler sammen i og uden for skolen, oplyser halvdelen af dem at det sker dels på dansk, dels på tysk. Den anden halvdel oplyser at de kun taler tysk til deres skolekammerater.

Næsten alle gymnasieeleverne mener dog at de skifter sprog og kodeskifter under samtaler med venner, familie og andre tosprogede. Et skriftligt kildemateriale fra gymnasieeleverne bekræfter at de praktiserer kodeskift uden for timerne, men der er endnu ikke foretaget observationer og optagelser i den almindelige undervisning. Disse kodeskift kan markere en afstandtagen til skolens nationale sprognorm, eller også er sprogbrugen et udtryk for et ønske om at opfylde en global sprognorm, således som den bliver praktiseret i nogle fag i Euroopaklassen.

Duborg-Skolens elever har hvert år en Blå Bog, hvor hver student bliver karakteriseret. Den giver også belæg for at kodeskiftene kan være udtryk for en global norm. Fx omtaler redaktørerne til bogen en kammerat på følgende måde, citeret som det står:

“Der var engang en lille pige med langt, lyst permanentehår, som “de slemme” ikke ville bo sammen med på en klasserejse til Bornholm i 8. klasse. ABER ERARE HUMANUM EST! Dette gælder på flere områder, denn “wenn jemand mit Alkohol umgehen kann, dann Bente” tror vi, remember Wallsbüll ‘93, denn wer hoch fliegt, kann tief stürzen, sogar ins Krankenhaus, aber was soll’s, inden vi kunne nå at besøge hende, mødte vi hende på festivals-pladsen igen.” (Blå Bog 1995).

Teksten har skift mellem dansk, tysk, latin, dansk, tysk, dansk, engelsk, tysk og dansk. Nogle vil tolke sprogbrugen som en frigørelse fra skolens norm efter studentereksamen, men gymnasieeleverne markerer også deres globale sprognorm i opslag på Duborg-Skolen. For nogle år siden blev et opslag sat op, hvorpå der stod: “Elevrådet på Duborg-Skolen: Wir quarken für Euch! Skriv til os, snak med os, læs vores www-sider, vær med til møder, muligheder er der mange, også for dig.” (Duborg-Skolen 1998 – og ‘af’ manglede). I 2003 var der sat et stort målebånd med tredive enheder op i kantinen en månedstid før studentereksamen. Det var forsynet med den tresprogede tekst: “Skoledage bis Abi. Made by Kirsten og Hans”. *Abi* er forkortelsen for den

⁴ Pedersen 2000.

tyske betegnelse for studentereksamen, *Abitur*. I øvrigt er elevernes studentertrøjer også tosprogede med ordene *Abi* og *studentereksamen* plus et årstal påtrykt.

En sådan studentertrøje bar eleverne i 2004, hvor to studenter holdt tale ved dimissionsfesten på dansk med et afsnit på tysk flettet ind. Dette afsnit var til de forældre som ikke forstod dansk. Der blev et ramaskrig, for fra Duborg-Skolens talerstol taler man kun dansk, for skolen har en officiel dansk national sprognorm. Følgen blev en læserbrevsdebat i hele agurketiden i Flensborg Avis, mindretallets avis, som i øvrigt er på både dansk og tysk.

Sprogdebat

Denne sprogdebat er ikke noget nyt blandt de dansksindede i Sydslesvig. Den har været i over hundrede år, for den kom til udtryk første gang i Flensborg Avis i 1870. Debatten udspringer af en uoverensstemmelse mellem sprogbrugen i virkeligheden og det sproglige ideal som er en dansk national sprognorm. Den har primært drejet sig om elevernes sprog i mindretallets skoler og deres forældres kundskaber i dansk, men også om sprogbrugen i mindretallets foreninger. En gruppe af debattører går ind for en national sprognorm med dansk inden for alle områder, og for at dansk sprog, kultur og identitet hænger sammen. Det er karakteristisk at flere af dem er tilflyttere fra Danmark eller bosat der. De definerer mindretallet ud fra deres egen nationale identitet eller selvforståelse fra mindretallets tilhørsland Danmark som er domineret af en national sprognorm.

En anden gruppe har en international sprognorm med dansk i mindretallet og tysk i det tyske samfund. Flere af dem argumenterer for at eleverne skal udvikle dansk-tysk tosprogethed i skolen, og de fleste anser tilegnelsen af dansk som andetsprog for at være en langvarig proces. Så tysk må ind som hjælpesprog. Eleverne og forældrene må derfor tale dansk og tysk i skolen. Endemålet er dog en fordeling af sprogene så dansk bruges i mindretallet og tysk i flertallet.

Endelig har en tredje gruppe en global sprognorm. De ønsker at både dansk og tysk sprog har hver deres funktionsområder i mindretallet, og at dansk forekommer i flere varieteter så der foruden rigsdansk også er sydslesvigsk og sønderjysk. Dertil kommet at kodeskift mellem dansk og tysk og varieteterne er fuldt ud accepteret.

Sprognormer i nutid og fortid

Foreløbig omfatter analysen kun disse tre gymnasier. De to samarbejder om Europaklassen, hvor den nationale sprognorm ophæves i undervisningen i naturfag og afløses af en global sprognorm. Det foregår i de offentlige gymnasier i to lande der er domineret af en national sprognorm, og

hvor de fleste gymnasieelever fra barnsben af i dag er etsprogede, men hvor der tidligere har været en traditionel flersprogethed. I mindretalsgymnasiet er der derimod en national sprognorm i undervisningen i alle fag. Det foregår inden for et mindretal, hvor de fleste er tosprogede og både dansk og tysk bliver brugt i kulturelle og politiske foreninger. Denne modsætning i sprognormer i undervisningen kunne tyde på at det danske mindretals skolevæsen vil opretholde nationalstatens traditionelle nationale sprognorm, mens det offentlige skolevæsen går nye veje mod en global sprognorm.

Denne globale sprognorm har imidlertid rod i den traditionelle sproglige mangfoldighed i grænseregionen med dansk, sønderjysk, plattysk, højtysk og frisisk og en udbredt flersprogethed. Før sprogene blev nationaliseret i 1800-tallet, kunne sprogene frit bruges og kombineres, også med dialekterne. Det blev de ikke bare i dagligtale, men også i prædikenen i kirken og i skriftsproget. Men da den nationale tankegang fik overtaget, blev der strid om kirkesproget og undervisningssproget i skolen. Den skulle herefter svare til det officielle nationalsprog i den nation som havde magten i området.

Den globale sprognorms tilsynekomst i undervisningen åbner muligheder for at de unge kan blive normgivere der sætter tidligere tiders sprogsyn og sprogbrug på dagsordenen i regionen, det tidligere hertugdømme Slesvig. Det nye er at fremmedsproget engelsk er kommet til i en fremtrædende position. Derfor vil den nye sprognorm ikke være regional, men netop global.

Litteratur

- Ammon, Ulrich (1972) *Dialekt, soziale Ungleichheit und Schule*. Beltz Verlag: Weinheim und Basel.
- Dansk Sprognævn (2001) *Retskrivningsordbogen*. Alinea – Aschehoug Dansk Forlag: København.
- Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig (2004) *Sprachförderung in den Institutionen des Deutschen Schul- und Sprachvereins für Nordschleswig*. Deutscher Schul- und Sprachverein: Aabenraa.
- Duden – *Die deutsche Rechtschreibung* (23. Auflage) Dudenverlag: Mannheim.
- Hansen, Elisabeth & Jørn Lund red. (1983) *Skolen, samfundet og dialekten*. Dafolo: Frederikshavn.
- Kristiansen, Tore (1990) *Udtalenormering i skolen*. Gyldendal: København.
- Pedersen, Karen Margrethe (1977) *Dialekt, regionalsprog og rigssprog – en analyse af børns skolesprog*. Institut for grænseregionsforskning: Aabenraa.
- Dansk sprog i Sydslesvig I+II* (2000) Institut for grænseregionsforskning: Aabenraa.

ADVERBIAL, LOKATIVOBJEKT ELLER VERBALPARTIKEL?

Af Kathrine Beck Risom (Aarhus Universitet)

1. Indledning

Det er som bekendt meget omstridt, hvordan en grammatisk analyse af en sætning som

(1) Han gik ud i haven¹

ser ud. Striden går på, om der forekommer objekt(er) eller adverbial(er), og på, hvordan man overhovedet afgrænser verbet.

Denne artikel omhandler, hvordan den ovennævnte sætning hidtil er blevet analyseret grammatisk, og hvordan den analyseres grammatisk i den nyeste danske grammatik, Ole Togeby's *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk Sproglære (FDS)* fra 2003.

Hensigten med artiklen er at efterprøve disse grammatiske analyser ved hjælp af en række undersøgelser og ved inddragelse af andre synspunkter for derved at nå frem til den bedst mulige grammatiske analyse af sætningstypen *Han gik ud i haven*.

Artiklens fokus er bestemmelsen af *ud*'s ledfunktion, og det er dette ord, spørgsmålet i titlen drejer sig om.

2. Eksisterende analyser

Paul Diderichsen karakteriserer i *Elementær Dansk Grammatik* ordrækken *ud i haven* i sætningen *Han gik ud i haven*² som et adverbial (Diderichsen 1946:163). I hans sætningsskema (Diderichsen 1946:186) placeres *ud i haven* således på adverbialpladsen:

Forb.-felt	Fund.-felt	Neksusfelt			Indholdsfelt			
Konj.	Fund.	Finit	Subj.	Neksusadv. 1, 2...	Hjælpeinfinit	Fuldinfinit	Obj. 1-2	Indholdsadv. 1, 2...
	Han	gik						ud i haven

¹ Dvs. af konstruktionen verbum + trykovertagende dynamisk retningsadverbium + præpositionalsyntagme.

² Diderichsens eksempel er *Han gik hjem til Ribe*, som er fuldstændig parallelt med det udvalgte standardeksempel *Han gik ud i haven*.

Diderichsen er imidlertid klar over, at adverbialerne er problematiske størrelser, idet han ikke har defineret denne ledtype præcist, og at hans karakteristik af ordrækken *ud i haven* derfor er mindre fyldestgørende:

Adverbialer er kun negativt definerede, som Led, der har Funktion i Sætningen, men ikke er hverken Verbaler, Substantialer eller Prædikativer (Diderichsen 1946:179).

Denne måde at forholde sig til adverbialer på kritiserer Erik Hansen, idet han om det ovenfor anførte citat skriver:

Det vil sige at hvilket som helst led man ikke kan identificere, automatisk bliver at opfatte som adverbial (Hansen 1970:119).

Erik Hansen mener, at *ud* i *Han gik ud i haven* er et selvstændigt led, der er afhængigt af verbet *gå*'s valens, men han mener dog stadig, at det er et adverbial. Han kalder led af denne type for »styrede (valensbetingede) adverbialer« (Hansen 1970:121). *i haven* karakteriserer han som frit adverbial:

k _s	F ³	V	S	L	a ₁	O _i	O _d	P	Adv.	a ₂
	Han	gik							ud	i haven

Da adverbialer traditionelt er led, der ikke indgår i verbernes valens⁴, er betegnelsen »valensbetinget adverbial« imidlertid uhensigtsmæssig. Det er dog interessant, at Erik Hansen udskiller *ud* som et led for sig.

Foreløbig er der enighed om, at *ud i haven* har adverbial funktion, men uenighed om, hvorvidt ordrækken udgør ét eller to led.

Togeby mener ligesom Diderichsen, at der er tale om ét led, men han gør op med synspunkterne om, at alt, hvad der ikke er verber eller nominale størrelser, hører hjemme på adverbialpladserne, og at der i sætningsskemaet kun findes pladser til verber, traditionelle objekter og udefinerede adverbialer.

Ordrækken *ud i haven* fungerer semantisk som en H-rolle (Togeby 2003a:70), dvs. rollen for bl.a. 'sted'. Dette ansporer Togeby til at analysere *ud i haven* samlet som et lokativobjekt, der skal placeres på pladsen for middelbare rolleled i hans sætningsskema. Middelbare rolle-

³ Fundamentfeltet er udeladt i denne version af Erik Hansens sætningsskema. Jeg er nødsaget til at tilføje det her.

⁴ Der findes dog tilsyneladende verber, der valensmæssigt kræver adverbialer så som *opføre sig* og *bo*.

led, forkortet **MR**, er i Togeby's system objekter, som indledes med retningsadverbier, som det er tilfældet her, eller med præpositioner (fx *stole på/lede efter/vente på dem*).

Når retningsadverbiet i konstruktionstypen *Han gik ud i haven* optræder alene med verbet, skal man medtænke en elliptisk udeladelse af præpositionalsyntagmet *i haven*, som dog altid vil være implicit til stede i ytringen (Togeby 2003a:72, note 1):

(2) Han gik **ud** (i haven)

Derfor er der også ved udeladelse af præpositionalsyntagmet tale om et (elliptisk) lokativobjekt på **MR**. I sætningsskemaet (Togeby 2003a:102) anbringes konstruktionen således:

K	F	Udsigelsesfelt			Omsagnsfelt							A	
		V	/y		a\	V		R					
			k\	s		l\	W	L	IO	DR	M		MR
	Han	Gik										ud i haven	

Togeby sætter altså sætningsskemaet i forbindelse med de semantiske roller eller dybdekasus (Togeby 2003a:80), hvilket peger på en holdning om, at der er parallelitet mellem semantisk og syntaktisk struktur. Termen *lokativobjekt* kombinerer i sig selv et semantisk og et grammatisk begreb. Dette er et grundtræk inden for den funktionelle grammatik:

Der er ikke nogen principiel adskillelse mellem [...] syntaks, semantik og pragmatik; det hele hænger sammen i et stort remtræk, som det er grammatikerens opgave at beskrive så økonomisk som muligt (Togeby 2003b).

I afsnit 4 vender jeg tilbage til dette syn på grammatisk analyse.

Hos de tre grammatikere foreligger der forskellige resultater i forbindelse med, hvorvidt *ud i haven* er et adverbial eller et (lokativ-)objekt, og med, om det overhovedet er ét samlet led.

3. Undersøgelse

For at undersøge, om der er tale om et objekt eller et adverbial, kan man gøre brug af forskellige tests (jf. Togeby 2003a:85; Jørgensen 1984:102; Herslund og Sørensen 1982:60), bl.a. **gøre det-testen** (Jørgensen 1984:102). Den går kort sagt ud på, at hvis man kan sætte *gøre det* ind foran det led, der skal undersøges, så er der tale om et adverbial; hvis ikke er leddet et objekt. *Gøre det*-testen viser i dette tilfælde, at der er tale om et adverbial:

(3) Han gik **ud**, og det gjorde han **i haven**

Men testen viser også, at *ud i haven* ikke er ét led, da det skilles ad ved indsættelsen af *det gjorde han*. Her optræder *ud* nærmere, som havde det en tæt samhørighed med verbet⁵.

Dette resultat, at *ud i haven* ikke skulle udgøre ét led, vil jeg efterprøve med en **topologisk analyse**, der går ud på, at hvis man kan flytte en ordrække op i sætningsskemaets fundamentfelt og bibeholde sætningens grammatikalitet, så har man afgrænset et samlet led (Jørgensen 2000:14), som udfylder én plads i sætningsskemaet (Heltoft 1986:121). Jeg har foretaget en rundspørge, og der var hos mine respondenter overvejende enighed om følgende (?? betyder, at sætningen virker forkert. ? vil sige, at sætningen går an, men ikke er god. Er der intet tegn foran konstruktionen, er den i orden):

- (4) a. ??**Ud i haven** gik han, fordi der var sol
- b. **I haven** gik han **ud**, fordi der var sol
- c. **Haven** gik han **ud i**⁶, fordi der var sol
- d. ?**Ud** gik han **i haven**, fordi der var sol

Eksempel (4a) blev ikke godkendt som mundret dansk, mens eksempel (4b), hvor *ud* er adskilt fra *i haven*, gik problemfrit igennem rundspørgen. At *haven* og *i* kan skilles ad, som eksempel (4c) viser, betyder ikke, at de ikke samlet udgør et led, idet præpositioner som bekendt kan skilles fra deres regimer. *ud* kan, som eksempel (4d) viser, ikke permuteres alene frem i sætningen, hvilket peger på, at det ikke er et led i sig selv. Det kunne have tæt samhørighed med et andet led, fx verbet, som det fremgik af *gøre det*-testen.

Ud fra disse to tests vil jeg opstille en tese, der siger, at *ud i haven* ikke optræder som ét led, men at det snarere kun er *i haven*, der udgør et selvstændigt led. Derimod synes *ud* at konstituere en del af verbet, dvs. at optræde som verbalpartikel.

Det, at *gik* og *ud* ikke optræder samlet, betyder ikke nødvendigvis, at de ikke kan danne en enhed. Der kan som bekendt netop i en verbalkæde forekomme topologisk diskontinuitet, idet finittet og infinitet kan adskilles både af subjekter og adverbialer, som det også fremgår af verbalpladserne (**v** og **W**) i Tøgebys sætningsskema:

⁵ Problemet med denne omskrivning er, at sætningens overførte betydning, *Han besvimed i haven*, kommer tydeligere frem. Denne betydning skal der ses bort fra.

Et andet problem med *gøre det*-testen er, at Herslund og Sørensen bruger den på en anden måde og med et andet resultat end her, nemlig således at *i haven/stuen/værelset* er et valensstyret rolleled: **Johannes går ind i stuen, og Marie gør det i værelset* (Herslund og Sørensen 1982:57). Denne problematik vil jeg vende tilbage til. Det vigtigste er nu, at *ud* og *i haven* udgør to led. Dette beviser begge varianter af *gøre det*-testen.

⁶ Nogle (fx Bjerre) ser *ud i* som et samlet led, nemlig som en kompleks præposition. Dette afviser jeg på baggrund af resultaterne fra *gøre det*-testen og den topologiske analyse.

K	F	Udsigelsesfelt				Omsagnsfelt								A	
		V	/y			a\	V		R						
			k\	s	l\		W	L	IO	DR	M	MR	OR		
		Havde	hun	ikke som altid	hurtigt	givet	ham	bogen?							

Det må også gælde for verbum og verbalpartikel, at der kan optræde led mellem dem.

Jeg vil i det følgende se på forholdet mellem *gik* og *ud* og derefter vende tilbage til spørgsmålet, om *i haven* er et (lokativ-)objekt eller et adverbial.

Reglen for enhedstryk kan ligeledes sige noget om forholdet mellem *gik* og *ud*. Enhedstryk signalerer, at der er en tæt forbindelse mellem de ord, der indgår heri. Denne tætte forbindelse opløses ikke, selvom de pågældende ord løsrives fra hinanden af andre ord. Togeby skriver i sit kapitel om ordtryk:

Proklise kræver ikke kontaktstilling mellem tryktabsordet og trykovertagelsesordet; der kan indskydes både trykssvage og trykstærke ord mellem de to dele af trykenheden (Togeby 2003a:38, min understregning).

Han skriver om forholdet mellem ordene i en tryktabsforbindelse:

Tryktab markerer altid at TRYKTABSORDET afgiver noget funktion eller indhold til det ord som bærer og overtager trykket, TRYKOVERTAGELSESORDET. Det kan ske [...] i de tilfælde hvor tryktabsordet indgår i en propositionel-konceptuel (syntaktisk-leksikalsk) enhed med ENHEDSTRYK [...] med trykovertagelsesordet (Togeby 2003a:38, min understregning).

Togeby påpeger her, at der dels kan være en tæt semantisk sammenhæng (*afgiver... indhold*) mellem ordene i en tryktabsforbindelse, og dels en tæt syntaktisk sammenhæng (*afgiver... funktion*).

I den konstruktion, jeg har valgt at beskæftige mig med, taber verbet proklitisk tryk til retningsadverbiet, som det fremgår af eksempel (5), (6) og (7):

(5) ₀gå 'ud

(6) ₀løbe 'hjem

(7) ₀skubbe 'vognen 'ud

Dette trykforhold understreger, at de to størrelser indgår i en tæt syntaktisk forbindelse med hinanden (se også Harder m.fl. 1996:167). I sin grammatiske analyse af *Han gik ud i haven* tager Togeby ikke hensyn til reglen for enhedstryk. Han ser som nævnt i afsnit 2 verbet *gå* som et divalent simpleksverbum med subjekt og lokativobjekt, når det forekommer med retningsadverbium og præpositionalsyntagma som i *Han gik ud i haven*.

At verbet *gå* ifølge Togeby er transitivt, fører til en uklarhed i forhold til **reglen for hjælpeverbum i supinum**, som er fremsat i FDS på side 69, note 2 ud fra et verbs valens:

Transitive og ditransitive verber tager have som hjælpeverbum for supinum [...] mens intransitive og kopulative verber bøjes med have hvis de er tilstande [...] og med være hvis de er overgange [...] (min understregning).

Hvis *gå* var et transitivt verbum med *ud* som elliptisk lokativobjekt, ville det kræve *have* som hjælpeverbum i supinum. Det gør det ikke:

- (8) a. *Han **har** gået ud⁷
b. Han **er** gået ud

Togeby løser problemet ved at lade *gå* være et korporativt prædikat (Togeby 2003a:69), når det optræder sammen med *ud* eller andre retningsadverbier. For de korporative prædikater opstiller han en ny regel for hjælpeverber i supinum, som lyder, at disse altid tager *være* som hjælpeverbum ved overgangsaspekt (Togeby 2003a:109, note 2). På den måde kan reglen for intransitive verber gælde for *gå*, selvom det tager et (lokativ-)objekt.

Når *gå* optræder uden retningsadverbium og præpositionalsyntagme, gælder de konventionelle regler for hjælpeverber i supinum imidlertid. Hvad angår hjælpeverbum, har det intransitive *gå* to muligheder, der afspejler hver sin dannelse af aspekt:

- (9) a. Han **har** gået
b. Han **er** gået

Eksempel (9a) afspejler en durativ foregang på ét sted, dvs. en foregang med tilstandsaspekt, mens (9b) udtrykker en overgang fra ét sted til et andet, dvs. en foregang med overgangsaspekt (Togeby 2003a:104).

Det, at verbet *gå* opfører sig anderledes, når *ud* er med, vidner om, at *ud* ikke er et objekt, for objekter ændrer normalt ikke brugen af hjælpeverber, men at det tilføjer verbet *gå* en ny egenskab og gør det til et andet verbum end *gå*.

Der er et andet faktum, der peger på, at *gå* og *gå ud* er to forskellige verber: Verbalpartiklen i *gå ud* er i stand til selv at repræsentere foregangens betydning. Der lægges i *gå ud* ikke vægt på det 'at gå', men på retningen 'ud'. Man kan fx i **imperativ** nøjes med at bruge verbalpartiklen (Nedergaard Thomsen 1996/97:73; Harder m.fl. 1996:188):

- (10) (gå) **ud** med dig!

⁷ Hans Götzsche har konstateret en ny tendens i brugen af hjælpeverber for intransitive verber og kopulaverber ved overgange, nemlig at de i mere og mere udstrakt grad bøjes med *have* i stedet for *være* (Götzsche 1997). Så længe dette ikke har sat sig endeligt igennem, vil jeg dog tage udgangspunkt i de konventionelle regler.

Børn i sprogindlæringsalderen benytter i forbindelse med tryksvage bevægeverber med retningsadverbier ofte kun verbalpartiklen, fx *ud*, *op*, *ned*, *ind*, *hjem*, som erstatning for hele foregangen. *gå ud* er altså et (komplekst) verbum, for hvis betydning simpleksverbets handling, 'at gå', ikke er den væsentligste, men hvor retningsadverbiets betydning dominerer.

I kapitlet om ordtryk behandler Togeby som nævnt også dette forhold, at trykovertagelsesordet overtager funktion og betydning.

Da *gå ud* danner en ny betydning i forhold til simpleksverbet *gå*'s betydning, og da *gå ud* kan slås op i **ordbøger** som en variant af verbet *gå* (Christensen 2002), betragter jeg det som en ny leksikalsk enhed (Novotný 1991:13).

I artiklen her ligger fokus på den grammatiske analyse af *ud*. Jeg vil dog som lovet i forbindelse med *gøre det*-testen knytte nogle kommentarer til min mening om, hvorvidt *i haven* er at betragte som objekt eller adverbial.

Da *gøre det*-testene ikke giver et entydigt svar, vil jeg se på andre kriterier, der er afgørende for, om *i haven* er et objekt eller et adverbial, nemlig på, om leddets tilstedeværelse er obligatorisk, og om der hos leddet foreligger formal indvirkning fra verbet. Er der tale om et valensbundet objekt, skal begge dele være til stede, men ingen af delene er at finde her: Man kan uden problemer sige *Han gik ud*, og der skal efter min mening ikke medtænkes et obligatorisk præpositionalsyntagma, som Togeby samt Harder, Heltoft og Thomsen mener (Harder m.fl. 1996:189f.)⁸. I overført betydning som i *Lyset gik ud* er leddet obligatorisk fraværende. Der er heller ingen formal indvirkning så som fast selektion af præposition som fx ved det tyske verbum *warten* + *auf* med akkusativ, hvor der er tale om et valensbundet præpositionalobjekt. Man kan i det lokative adverbial efter *gå ud* have forskellige præpositioner som i sætningerne *Han gik ud i haven/til bilen/på molen/under træet/fra stuen* osv. Man kan sågar sige *Hvor gik han ud?*, hvor det stedlige ikke er til stede i form af et præpositionalsyntagma. Derfor udnævner jeg præpositionalsyntagmet *i haven* i sætningen *Han gik ud i haven* til at være et frit adverbial⁹.

Jeg mener som sagt, man sammenblander semantik og syntaks i termen *lokativobjekt*. *Lokativ* giver mening på det semantiske niveau, men *objekt* ikke på det syntaktiske niveau, som jeg har argumenteret for. Der er ganske vist tale om et adverbial, som næsten altid er til

⁸ Jeg er opmærksom på, at valensbundne led til tider kan udelades (Herslund og Sørensen 1982:49f.).

⁹ Min analyse af *ud* som en del af verbet stemmer overens med analysen hos Herslund og Sørensen (1982), Harder m.fl. (1996) og Thomsen (1996). Ved at analysere *i haven* som et frit adverbial erklærer jeg mig uenig i deres analyse af dette led som valensbundet lokativobjekt (Herslund og Sørensen 1982:57) eller som en slags argument: »and the PP is thus a kind of argument of the co-precate« (Harder m.fl. 1996:191).

stede i form af en præpositionsforbindelse, der betegner noget stedligt, men restriktioner i forhold til frie adverbialer forekommer også ved andre verber. Fx kan et verbum som *sove* også næsten kun forbindes med et præpositionalsyntagme og evt. et statisk retningsadverbium, når det drejer sig om det stedlige. Verbum og adverbial skal være kompatible både syntaktisk og semantisk, og her er visse restriktioner normale.

Harder m.fl. påpeger, at præpositionalsyntagmet ryger væk, hvis man fjerner verbalpartiklen (Harder m.fl. 1996:189), og at dette tyder på en bundethed mellem *ud* og *i haven*. Det forklarer jeg med, at *gå ud* er et andet verbum end *gå*. De to verber er begge intransitive, men opfører sig forskelligt i flere henseender som nævnt tidligere i dette afsnit.

Det, at *i haven* betegner målet for retningen (Harder m.fl. 1996:190) eller foregangens udspring, er et semantisk kriterium, og det gør ikke leddet valensbundet¹⁰.

4. Forslag til ny analyse

På baggrund af resultaterne i afsnit 3 er mit forslag til en ny grammatisk analyse af *Han gik ud i haven*, at man ser *gå ud* som en verbal enhed, hvor *ud* er verbalpartikel og *i haven* frit adverbial¹¹.

Jeg har valgt at arbejde videre med Togeby's sætningsskema, da det er det absolut bedste, idet der er pladser til størrelser som verbalpartikler og præpositionalobjekter, og da adverbialtyperne bliver specificeret.

Det betyder, at *ud* skal placeres på **L** for verbalpartikler (jf. Steffensen 2002) og ikke på **MR** for middelbare rolleled.

Dette giver et problem i forbindelse med de bevægelsesverber, der tager objekt, da objektet kommer før verbalpartiklen (fx *bringe varerne ud*), og der samtidig ingen plads er til objektet mellem **W** (infinit)- og **L**-pladsen.

Måske har dette påvirket Togeby til at placere verbalpartiklen længere til højre i sætningsskemaet, dvs. som lokativobjekt på **MR**. Derudover kan han være påvirket af det faktum, at **L**-pladsen ikke kan forbindes med de semantiske roller, hvilket er problematisk i en funktionel grammatik, fordi det betegner noget stedligt. Jeg mener, at man ikke burde kombinere det semantiske og det syntaktiske niveau, for der er normalt forskel på antallet af semantiske argumenter og syntaktiske aktanter (von Polenz 1988:104). Semantik og syntaks udgør to sider af samme sag; man kan ikke forestille sig en sætning, som semantisk giver mening,

¹⁰ Tak til Per Bærentzen for argumenter og eksempler i denne diskussion.

¹¹ Jeg mener i tråd med Togeby's terminologi, at det et *udsagnsadverbial* betegnende 'sted' (Togeby 2003a:83). Togeby definerer i modsætning til Diderichsen de forskellige adverbialtyper (Togeby 2003a:269-275).

hvis syntaksen ikke er i orden og omvendt (Arndt 1997:19), og en fuldstændig analyse kræver begge planer, men de bør holdes adskilte på analyseniveau (von Polenz 1988:91; Heltoft 1986:117) – selv i en funktionel grammatik – da de giver forskellige resultater.

Hvis **L**-pladsen flyttes hen mellem pladsen for mådesadverbialer, **M**, og pladsen for de middelbare rolleled, **MR**, løses konflikten med pladserne, idet der bliver mulighed for at placere objektet før verbalpartiklen og samtidig bibeholde dennes status som verbalpartikel. **L**-pladsen må nødvendigvis indsættes efter **M**, da foregangene kan modificeres af mådesadverbialer, og før de bagerste objektpladser, **MR** og **OR** (jf. Jørgensen 2000:64). **MR**'s funktion i det justerede skema er at huse præpositionalobjekterne efter de præpositionelle verber (fx *stole på*, *lede efter*), og denne plads har intet med **L** at gøre, men **L** skal stå før **OR**, da man må tage hensyn til de diskontinuerte prædikater (Togeby 2003a:70), der kan tage omsagnsrolleled (*Hun_F bildte_v ham_{IO} ind_L, at der var gratis is_{OR}*).

Togebys skema ser således ud med *ud* på **MR**:

K	F	Udsigelsesfelt			Omsagnsfelt								A		
		v	k\	s	l\	y	a\	V		R					
								W	L	IO	DR	M		MR	OR
	Jeg	går											ud i haven		
	Jeg	bringer								varerne	langsomt	ud			

Mit forslag til det reviderede skema med verbalpartiklerne på den forskubbede **L**- plads er dette:

K	F	Udsigelsesfelt				Omsagnsfelt								A
		v	k\	s	l\	a\	V							
							W	R			L	R		
								IO	DR	M		MR	OR	
	Jeg	går									ud			i haven
	Jeg	bringer							varerne	langsomt	ud			

Accepterer man min revision af sætningsskemaet, løses også et andet problem, som det nuværende sætningsskema ikke håndterer optimalt. Det drejer sig om sætninger af typen *Der kom en Soldat marcherende*. Ifølge Togeby hører gerundium-formerne efter de aspektuelle hjælpeverber, *komme* og *blive*, hjemme på **L** (Steffensen 2002:3), men da **L** står før **DR**, hvor *en Soldat* placeres som egentligt subjekt, må Togeby omfortolke *marcherende* til at være en præsens participium-form, dvs. et adjektiv, så det kan stå som subjektsprædikat på **DR**. I sætningstypen *En Soldat kom marcherende* placeres *marcherende* dog på **L**. Med det nye sætningsskema er der mulighed for en entydig analyse af *marcherende* som en gerundium på **L**:

K	F	Udsigelsesfelt				Omsagnsfelt								A
		v	/y			a\	V							
			k\	s	l\		W	R			L	R		
								IO	DR	M		MR	OR	
	En Soldat	kom									marcherende			
	Der	kom						en Soldat			marcherende			

5. Afslutning

Hvis man vælger at se konstruktioner af typen *gå ud* som en verbal enhed bestående af verbum og verbalpartikel¹², kan man afspejle det i sætningsskemaet ved at rykke L-pladsen til højre, så verbalpartiklen kan stå der i alle tilfælde. På den måde bliver denne type verber, som Togeby kalder dynamiske lokativprædikater, behandlet jævnbyrdigt med de andre korporative prædikater. De korporative prædikater beskrives netop som verber med inkorporerede verbalpartikler (Togeby 2003a:69-71), en behandling som ud fra de synspunkter, jeg har inddraget, synes at være den mest optimale for fx *gå ud*. Det er kendetegnende for de korporative prædikater, at de er verber, der inkorporerer ikke-verbale elementer, således at disse to størrelser sammen udgør verbale enheder. Med mit forslag passer de dynamiske lokativprædikater bedre ind under kategorien korporative prædikater, da de er verber, der inkorporerer retningsadverbier, og ikke simpleksverber med lokativobjekter.

Jeg har valgt at arbejde videre med Togeby's system, da det er det system, der har flest perspektiver, og da jeg mener, skemaet kan gøres endnu bedre med denne lille justering.

I min revision af sætningsskemaet har jeg taget højde for iøjnefaldende krav, som har vist sig gennem korpussøgninger (www.dsl.dk). Det er muligt, at der er konstruktioner, min version af sætningsskemaet ikke kan håndtere optimalt, men som skemaet ser ud nu, giver det efter min mening en mere præcis beskrivelse af sætningen *Han gik ud i haven*.

Litteratur

- Arndt, Hans (1997) *Grammatisk analyse*. Institut for Lingvistik, Århus: Aarhus Universitet.
 Bjerre, Tavs (2003) Locative Prepositions and Adverbs in Danish, *Nordlyd. Proceedings of the 19th Scandinavian Conference of Linguistics*, vol. 31.1, ed. Anne Dahl, Kristine Bentzen og Peter Svenonius.
 Christensen, Christian Becker et al. (2002) *Politikens Nudansk Ordbog*, 18. udgave, 2. oplag, København: Politiken.

¹² Dette gør mange – bare ikke på funktionsniveau. Konstruktioner, hvor verbet taber proklitisk tryk til retningsadverbier eller andre ikke-verbale elementer (se Heltoft 1993; Harder m.fl. 1996), svarer til Paul Diderichsens *uægte Sætningsætninger* (1946:237), Michael Herslunds (1982) *complex predicates*, Ole Nedergaard Thomsens (1996) *analytisk komplekse prædikater* og andres (fx Dittmer 1982) *unfest zusammengesetzte Verben* (fx *gå ud* i modsætning til det fast sammensatte verbum *udgå*). De fleste er enige om (med undtagelse af fx Götzsche 1993 og Togeby 2003a), at det trykovertagende ikke-verbale element fungerer som en del af verbet, dvs. som verbalpartikel, men det er ikke alle, der udtrykker dette i deres sætningsskemaer (jf. Diderichsen 1946).

- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udgave, 3. oplag, 1968, København: Gyldendal.
- Dittmer, Ernst (1982) Zusammengesetzte Verben im Deutschen. *AUGIAS*, hæfte nr. 5, Århus: Aarhus Universitet:5-21.
- Göttsche, Hans (1993) Adverbialer – sprogvidenskabens adoptivbørn. Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.): 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet:96-107.
- Göttsche, Hans (1997) Forklaringsmodeller i sproghistorien belyst med et eksempel fra den aktuelle sprogudvikling. Peter Widell og Mette Kunøe (udg.): 6. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet:86-98.
- Hansen, Erik (1970) Sætningsskema og verbalskemaer. *NyS*, 2, København:116-137.
- Hansen, Erik (1980) Motorik und Lokalbestimmung einiger hochfrequenter verba ponendi im Dänischen. *Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik/Festschrift für Gunnar Bech*:189-198.
- Harder, Peter; Heltoft, Lars; Thomsen, Ole Nedergaard (1996) Danish directional adverbs: content syntax and complex predicates – a case for host and co-predicates. *Content, expression and structure. Studies in Danish functional grammar*, red. Engberg Pedersen, Elisabeth et al., John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/ Philadelphia:159-198.
- Heltoft, Lars (1986) Topologi og Syntaks. *NyS*, 16/17:105-130.
- Heltoft, Lars (1993) Revision af indholdsfeltet. Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.): 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet:119-133.
- Herslund, Michael; Sørensen, Finn (1982) Syntaks og leksikologi. *SAML*, hæfte nr. 9, København:33-83.
- Herslund, Michael (1984) Particles, Prefixes and Preposition Stranding. *NyS* 14, København:34-71.
- Jørgensen, Henrik (1984) Verber, syntax og skrift. *Semiotik*, hæfte nr. 7/8:100-120.
- Jørgensen, Henrik (2000) *Indføring i Dansk Syntaks*, 3. foreløbige udgave, Aarhus Universitet.
- Novotný, Robert (1991) Danske verbers enhedsforbindelser. *Mål & Mæle*, årgang 14, nr. 4:13-19.
- Steffensen, Sune (2002) Leksem-pladsen i FDS. Ms. AU 28/4-2002.
- Thomsen, Ole Nedergaard (1996/97) Retningsadverbier og komplekse prædikater i dansk. *Selskab for Nordisk Filologi*, København:66-84.
- Togeby, Ole (2003a) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.
- Togeby, Ole (2003b) *Fungerer denne sætning?*. *Information* den 14. juli 2003.
- von Polenz, Peter (1988) *Deutsche Satzsemantik*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Korpussøgninger på internettet: www.dsl.dk

Tak til Henrik Jørgensen for vejledning.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005

MATERIALFILOLOGI OG XML-OPMÆRKNING HVEM MÆRKER OMKVÆDET?

Af Hanne Ruus (Københavns Universitet)

Materialfilologi

I de sidste snart 15 år har filologien fået en renæssance i form af materialfilologi.¹ Materialfilologien blev lanceret i 1990 med et særnummer af tidsskriftet *Speculum* hvis tema var New Philology, redigeret af den romanske middelalderfilolog Stephen Nichols (Nichols 1990), senere indførte Nichols termen Material Philology (Nichols 1997). Denne anden term er mere hensigtsmæssig da den ikke fører til forveksling med modstillingen af den klassiske filologi der behandler græske og latinske oldtidstekster, og Neuphilologie eller nyfilologien der arbejder med udgivelse af tekster på de europæiske folkesprog fra middelalderen og fremefter. På dansk foreslås termen materialfilologi for den teoretiske og praktiske nyorientering mod de fysiske tekstbærere og deres liv i samtid og eftertid. Den materialfilologiske tilgang er ikke kun relevant for håndskrevne tekster, også trykte tekster og deres opståen og reception i samtid og eftertid får fornyet aktualitet og interesse ved at blive studeret med materialfilologisk værktøj; D.C. Greetham påpeger i sin håndbog i *Textual Scholarship* hvordan de mange deldiscipliner der beskæftiger sig med bøger og tekster, kan befrugte hinanden ved at samarbejde (Greetham 1994:4-5).

Den materialfilologiske tilgang indebærer en ny fokus på de tekstbærende genstande, på manuskripter og bøger i deres helhed, deres fysiske fremtrædelsesform og dens betydning for teksterne i manuskript og bog, på skrivere, udgivere, samlere og trykkere og deres forhold til og interesse i de tekstbærere som de bidrog til fremstillingen af, på den enkelte tekstbærer og dens teksters relationer til andre førtidige og samtidige tekster og deres repræsentation, og endelig på manuskripters og bøgernes efterliv og reception i senere tider, bl.a. i form af udgaver og udgivelsesprincipper.

¹I Anne Mette Hansens ph.d.-afhandling: *Den danske bønnebogstradition i materialfilologisk belysning* (2004), kap 1., er det påvist at materialfilologien er en renæssance i ordets egentlige betydning idet en stor del af de synspunkter der nu fremføres, svarer ganske godt til J.N. Madvigs forestillinger om Filologiens Encyklopædi fra 1830'erne.

xml-mærkning

Den fornyede fokus på selve tekstens fremtrædelsesform og materielle omgivelser skærper interessen for detaljen og nødvendiggør en omhyggelig skelnen mellem hvad der faktisk står i teksten, og hvilke oplysninger udgiveren tilføjer. Her får man brug for markering af hvilken slags oplysninger der registreres. Efterhånden foreligger alle tekster i digital form, og man kan derfor benytte et standardiseret digitalt mærkningsprog; Standard Generalized Markup Language (SGML) blev udarbejdet allerede i 1980'erne, og det er i 2000-tallet næsten helt fortrængt af Extensible Markup Language (xml).

Ved at forsyne teksten i digital form med mærker efter xml-standarden eller en dermed kompatibel mærkning opnår man en række fordele:

- Ved at skelne mellem informationsbevarende og informationsberigende oplysningstyper får man en klar adskillelse af selve kildeteksten fra de oplysninger man tilføjer om den.
- Ved at specificere tekstens struktur i en dokumenttypedefinition (dtd) sikrer man at den enkelte tekst er fuldstændig entydigt beskrevet. I selve teksten anføres en specifikation af hvilke tegn der indgår i teksten. Dette er særlig påkrævet så snart man bevæger sig uden for repertoiret af tegn mellem a-z, A-Z, 0-9 og er dermed aktuelt for enhver dansk tekst.²
- Ved specifikationen af tekststruktur og tegnrepertoire bliver den digitale tekst uafhængig af det program den er frembragt med, og af den type pc den er oprettet på. Dermed sikrer man at det store arbejde som en præcis tekstgengivelse repræsenterer, også kan nyttiggøres i fremtiden.

Her følger til illustration et lille uddrag af en tekst mærket med xml-mærker. Teksten indgår i DUDS³-projektet hvor Dorthe Duncker og Hanne Ruus arbejder på at opbygge en digital tekstsamling med flerniveaumærkning – foreløbig kildetekstniveau og leksikalsk niveau – dækkende perioden ca. 1400 til nutiden. Først en version af tekstuddraget hvor man ser de bibliografiske oplysninger og de første tekstlinjer, mens mærkerne og det tilføjede leksikalske niveau er skjult, derefter de samme data med alle mærker vist.

Tekstart: A295

² Eksempler på tegn uden for a-z, A-Z, 0-9 og deres behandling findes i kap. 3 i Anne Mette Hansen 2004.

³ DUDS står for digitale undersøgelser af dansk sprog.

Titel: B.T.

Dato: Tirsdag 14. april 1970

Findested: s.5, art.1, spalte 1

Afslører russisk atom-ubåds // forlis: Så

den i vanskelighed ved Spanien

<tekstart>A295</tekstart><hoved><titel>B.T.</titel><dato><dag>Tirsdag</dag><datonummer>14.</datonummer><maaned>april</maaned><aar>1970</aar></dato><findested><side>5</side><artikel>1</artikel><spalte>1</spalte></findested></hoved>
<tekstuddrag><overskrift><periode><refer lbnr="1"><kildeord neutral="afslører">Afslører</kildeord><lemma metode="mltdic" form="afsløre" klasse="vb"/></refer><refer lbnr="2"><kildeord neutral="russisk">russisk</kildeord><lemma metode="mltdic" form="russisk" klasse="adj"/></refer><refer lbnr="3" ok="ja"><kildeord neutral="atomubåds">atom-ubåds</kildeord><lemma metode="morfana" form="atomubåd" klasse="sb"/></refer><start/><refer lbnr="4" ok="ja"><kildeord neutral="forlis">forlis</kildeord><lemma metode="person" form="forlis" klasse="sb"/><postsep>:</postsep></refer></periode><periode><refer lbnr="5" ok="ja"><kildeord neutral="så">Så</kildeord><lemma metode="homhjul" form="se" klasse="vb"/></refer><nl/><refer lbnr="6" ok="ja"><kildeord neutral="den">den</kildeord><lemma metode="mltdic" form="den" klasse="pron"/></refer><refer lbnr="7" ok="ja"><kildeord neutral="i">i</kildeord><lemma metode="homhjul" form="i" klasse="præp"/></refer><refer lbnr="8"><kildeord neutral="vanskelighed">vanskelighed</kildeord><lemma metode="ro86" form="vanskelighed" klasse="sb"/></refer><refer lbnr="9" ok="ja"><kildeord neutral="ved">ved</kildeord><lemma metode="homhjul" form="ved" klasse="præp"/></refer><refer lbnr="10"><kildeord neutral="Spanien">Spanien</kildeord><lemma metode="mltdic" form="Spanien" klasse="stn"/></refer></periode></overskrift>
... </tekstuddrag>

Man ser at de bibliografiske oplysninger holdes adskilt fra teksten ved hjælp af mærkeparret <hoved>...</hoved>, at tekstdelen er mærket som overskrift, og at selve kildetekstens ord optræder omgivet af <kildeord>...</kildeord> ledsaget af attributten neutral med ordets ortografisk neutrale form, f.eks. <kildeord neutral="atomubåds">atom-ubåds</kildeord>. I det følgende vil jeg med en folkevisersion fra *Svanings håndskrift I* som eksempel demonstrere hvordan materialfilologiske synspunkter og tekstmærkning kan bringes til spille sammen med nye indsigter til følge.

En folkeviser som eksempel

I forskningsprojektet *Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, hvis resultater er fremlagt i værket *Svøbt i mår* 1-4 (Lundgreen-Nielsen og Ruus 1999-2002), var den ældste viseoverlevering før den første trykte visesamling fra 1591 genstand for indgående undersøgelser, både ud fra materialfilologiske synspunkter (Ruus 2003) og med anvendelse af tekstmærkning (if.

SGML-standarden da xml først kom frem et stykke ind i projektperioden 1993-1998). Alle tekster fra de ældste visebøger blev behandlet og er udgivet på den cd-rom der følger med bind 3 af *Svøbt i mår*. I det følgende bruges visen "Jomfruen og Dværgekongen" fra *Svanings håndskrift I*, nr. 93, side 161^r trykt i *Danmarks gamle Folkeviser* som nr. 37, som tekst Aa til at eksemplificere samspillet mellem materialfilologiske synspunkter, digital (re)præsentation og tekstmærkning.

Cd-rom-udgivelsen tilgodeser en række materialfilologiske synspunkter:

- Man kan studere de tekstlige omgivelser i manuskriptet. I katalogerne på *Svøbt i mår*-cd-rommen findes oplysninger om alle tekster i alle de behandlede visebøger og deres placering i visebøgerne tilgængelige og søgbare. F.eks. kan man bemærke at "Jomfruen og Dværgekongen" i *Svanings håndskrift I* godt nok er omgivet af ridderviser, men blandt de ti foregående viser findes en episk vise, og blandt de ti efterfølgende findes tre episke viser og to lyriske.
- Man kan studere selve manuskriptets fremtrædelseform idet alle viser der ikke er trykt i de videnskabelige udgaver, er læst efter billeder af håndskriftet, som er lagret i digital form på cd-rommen.
- Man får oplysninger om de enkelte visers reception i samtiden i det 16. og 17. århundrede idet der er linket mellem alle versioner af en vise i de visebøger der er registreret i katalogerne. F.eks. kan man se at "Jomfruen og Dværgekongen" findes i to andre visebøger fra det 16. århundrede og i to visebøger fra begyndelsen af det 17.
- Der er præcise henvisninger til de enkelte visers reception i eftertiden dels ved henvisninger til deres behandling og placering i de videnskabelige udgaver, dels ved et viseregister i *Svøbt i mår* 4 der giver henvisninger til de steder i værkets fire bind hvor de enkelte viser er omtalt.

På *Svøbt i mår*-cd-rommen er samtlige viser i den ældste overlevering, 1014 viseversioner, mærket på ordniveau efter SGML-standarden, og over halvdelen er forsynet med et leksikalsk niveau indeholdende ortografisk neutral form, lemma og ordklasse til hver ordform (Duncker og Ruus 2000, Ruus 2001). På basis af kildenniveau og leksikalsk niveau er der opbygget en komplet ordbog over alle ord i viserne, som forskere og studerende med vidt forskellige faglige interesser kan bruge til at undersøge viser og viseudtryk på kryds og tværs (Ruus 2002). Et par eksempler fra "Jomfruen og Dværgekongen" fra *Svanings håndskrift I* kan demonstrere den anvendte mærknings potentialer:

På basis af de ortografisk neutrale ordformer kan der fremstilles en nutidslæservenlig

version af teksten. Her følger to udsnit af visen i denne form. I visen er jomfruen blevet forført af en dværg og lever med ham om natten i bjerget og med sin moder om dagen.

33.

“hør du, kære datter min:
og hvi da falmer dine fagere skind?

34.

hvi da falmer din kinder så?
hvi kan dig ingen ridder få?

35.

dig haver bedet konger og grever rige:
hvi lader du ingen være din lige?”

36.

“min kære moder, vredes ikke ved:
alle min sorrig siger jeg eder.

37.

det duer ikke at dølge for eder:
den dværrigkonge haver lokket mig.

38.

jeg haver mig i bjerget inde
syv sønner ved den dværrig så fin.

Dværgen hører samtalen og tvinger jomfruen tilbage til bjerget. Efter afsked med forældre, venner og frænder vender jomfruen tilbage til bjerget:

52.

den jomfru ind i bjerget tren:
hendes syv sønner går hender igen.

53.

den ungeste går hender grædendes imod,
den ældste sætte hende hynde og stol.

54.

“hør I, kære moder min:
hvi da røbte I fader min?”

55.

så såre da randt hender tåre på kind:
hun gade ikke svaret sønner sine.

56.

hun gad dem ikke svaret for sorrig og nød:
der tiden gøres mig så lang.

og end før midnat var hun død.
eja, sorrigen, hvad du est tung!

Viseteksterne på cd-rommen bygger på de videnskabelige udgaver og anfører derfor kun mellemkvæd og omkvæd ved første og sidste strofe. Når man på god materialfilologisk vis kontrollerer viseteksten i Svanings Håndskrift s. 161^{r følgende}, viser det sig at mellemkvædet er anført i alle strofer. Omkvædet anføres – også i selve visebøgerne – ofte kun ved få strofer og antydes ellers med første bogstav af ordene i omkvædet ved de øvrige strofer. Fra en materialfilologisk synsvinkel bør en visetekst altså fremlægges med mellemkvæd og omkvæd anført ved alle strofer, kun på denne måde får man adgang til visen som den fungerer når den synges eller læses op. Når teksten er forsynet med mærker, kan man tilføje de manglende mellemkvæd og omkvæd ledsaget af en oplysning om at de er indsat i forhold til den trykte udgaves tekst; i eksemplerne i det følgende kursiveres den indsatte tekst. Her kommer to strofer med indsat mellemkvæd og omkvæd. Det er dværgen der beder sin moder om råd til at lokke jomfruen.

14.
Duerigen suøber sitt hoffuit y skiend,
Der tiden giøris mig saa lang.
hand ganger y lofft for sin moder ind.
Eya, huad sorigen du est tung!

15.
"Min kiere moder, y kiender mig rad:
Der tiden giøris mig saa lang.
huor ieg skall kongens datter foe.
Eya, huad sorigen du est tung!

Når mellemkvædet kommer ind i alle strofer, bliver det klart at denne følelse er vigtig for visen. Det kan da være oplysende at undersøge om formuleringen af at tiden går langsomt, forekommer i andre viser udtrykt med netop disse ord. En søgning på *Svøbt i mår*-cd-rommen efter ordene tiden-gøre-mig-lang i samme verslinje og vilkårlig rækkefølge giver elleve eksempler fra ni viseversioner – de syv fra lyriske viser – og afslører at det som oftest er længsel eller sorg der er anledning til følelsen, f.eks. "af længelse gøres tiden mig lang" eller "hemmelig længsel, hvad du est tung, | hvad du est tung at bære; | du gør mig tiden og stunden så lang, | for hvem skal jeg mig kære;"; dette passer jo smukt med sorgen i folkevisens omkvæd: "Eya, huad sorigen du est tung!".

En læsning af visen med de indsatte mellemkvæd og omkvæd giver inspiration til at se nærmere på de mange gentagelser og deres variationer. Ved mellemkvædet er det oplagt at variationen ligger i hvem tiden gøres lang for; mærkningen suppleres derfor med en attribut til

det indsatte mellemkvæd der hedder føler_mellemkvæd med visens personer som værdier. Andre gentagelser udmærker sig ved en variation i ordlyd; for at registrere dette med mærker indføjes et gentagelseselement med attributter. Her følger den del af visens xml-dtd der viser de indføjede oplysninger om omkvæd, mellemkvæd og gentagelser:

```
<!ELEMENT indsat EMPTY>
<!ATTLIST indsat
    mellemkvæd CDATA #IMPLIED
    føler_mkvæd CDATA #IMPLIED
    omkvæd CDATA #IMPLIED>
<!ELEMENT gentagelse ( #PCDATA )*>
<!ATTLIST gentagelse
    delnummer CDATA #REQUIRED>
<!ELEMENT gentagelsesvariation ( #PCDATA | betydning | formel )*>
<!ATTLIST gentagelsesvariation
    delnummer CDATA #REQUIRED>
```

Ved en digital fremvisning af den mærkede tekst anvendes forskellige farver til at vise de forskellige attributværdier. I de følgende eksempler er følgende notationskonvention brugt: indsat tekst (mellemkvæd og omkvæd) *kursiveres*; jomfruen føler i **fed stor skrift**, jomfruens moder føler i **fed normal skrift**, og jomfruens yngste søn føler i **fed lille skrift**. Gentagelser med variation i ordlyden en skrevet med skriften **Serifa BT i fed**, de udtryk der varierer, er gjort **store**, og anden forekomst er understreget. De fleste af de følgende strofer er anført i eksemplet på en nutidslæservenlig udgave af visen ovenfor, en sammenligning viser hvor meget man går glip af uden de indsatte mellemkvæd og omkvæd.

30.

Hinder beder rige konger fem,
Der tiden giøris mig saa lang.
oc ingen vill hun haffue aff dem.
Eya, huad sorigen du est tung!

31.

Hinder beder ryge greffuer ny,
Der tiden giøris mig saa lang.
oc ingen vill hun haffue aff dy.
Eya, huad sorigen du est tung!

32.

Iomfru Ermerig och hindis moder

Der tiden giøris mig saa lang.

saa ene syder di y dieris bure.

Eya, huad sorigen du est tung!

33.

“Hør du, kiere datter min:

Der tiden giøris mig saa lang.

och hui daa falffmer dine faffuere skind?

Eya, huad sorigen du est tung!

34.

Hui daa falmer din kiender saa?

Der tiden giøris mig saa lang.

hui kand dig ingen ryder foe?

Eya, huad sorigen du est tung!

35.

Dig haffuer beditt konger och greffuer rige:

Der tiden giøris mig saa lang.

hui lader du ingen vere din lige?”

Eya, huad sorigen du est tung!

36.

“Min kiere moder, vredis ichi vid:

Der tiden giøris mig saa lang.

alle min sorig siger ieg eder.

Eya, huad sorigen du est tung!

37.

Ditt duer iche at dulle for eder:

Der tiden giøris mig saa lang.

den duerig-konge haffuer lochit mig.

Eya, huad sorigen du est tung!

[...]

45.

Hun klapitt paa loffuis[-]dør met sin skind:

Der tiden giøris mig saa lang.

“Gode[-]natt, kiere fader och moder myn!

Eya, huad sorigen du est tung!

46.

Gode[-]natt, fader oc moder min!

Der tiden giøris mig saa lang.

min søster oc min broder!

Eya sorigen huad du est tung!

47.

Och der-till venner flere,

Der tiden giøris mig saa lang.

och venner och frender till[-]lige.

Eya, huad sorigen du est tung!

48.

Och segne eder **Christ hin rige:**

Der tiden giøris mig saa lang.

y syer mig aldrig miere!

Eya, huad sorigen du est tung!

49.

Och segne eder **alt dett, Gud haffuer skabt!**

Der tiden giøris mig saa lang.

och beder løche saa vor mig act. ”

Eya, huad sorigen du est tung!

[...]

52.

Den iomfru ind y biergitt trend:

Der tiden giøris mig saa lang.

hindis VII sønner gaar hinder igen.

Eya, huad sorigen du est tung!

53.

Den ungiste gaaer hinder gredendis imod,

Der tiden giøris mig saa lang.

den elste sette hinde hønede och stoell.

Eya, huad sorigen du est tung!

54.

“Hør y, kiere moder min:

Der tiden giøris mig saa lang.

hui da røbte y fader min?”

Eya, huad sorigen du est tung!

55.

Saa sore daa rand hinder tore paa kiend:

Der tiden giøris mig saa lang.

hun gade ichi suarit sønner sine.

Eya, huad sorigen du est tung!

Konklusion

Den materialfilologiske tilgang til undersøgelser af en enkelt viseversion og mulighederne for at supplere en xml-mærket tekst med oplysninger inspireret af materialfilologien har demonstreret at filologiens nyorientering kan få stort udbytte af xml-mærkningsteknologien fordi den muliggør fastholdelse af hermeneutiske indsigter på de relevante steder i teksten, klart adskilt fra selve kildeordlyden. Undersøgelserne har også vist styrken i at arbejde med omhyggeligt mærkede tekster – det lille kig ud i den større visesamling gav større klarhed over mellemkvædets betydning. Endelig har kombinationen af materialfilologiske synspunkter og xml-mærkning inspireret til nye iagttagelser i teksten som vil kunne frugtbares i andre tekster; den præcise registrering af gentagelser og deres variation ikke kun i ordlyd, men også i kraft af deres placering i visens kontekst, ansporer til tilsvarende undersøgelser af andre viser. Kombinationen af materialfilologi og xml-mærkning har et klart heuristisk potentiale.

Litteratur

- Duncker, Dorte and Hanne Ruus (2000) Multi Level Text Representation in an LCB, in *Symposium on Lexicography IX, Proceedings of the Ninth International Symposium on Lexicography April 23-25, 1998 at the University of Copenhagen*, Edited by Jens Erik Mogensen, Viggo Hjørnager Pedersen and Arne Zettersten, Lexicographica, Series Mayor, Band 103, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, p. 77-97.
- Duncker, Dorte, Jesper Juul og Hanne Ruus (2001) *Svøbt i mår, Dansk Folkevisekultur 1550-1700, cd-rom*, i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.) (2001).
- Greetham, D.C. (1994) *Textual Scholarship, An Introduction*. New York & London: Garland Publishing Inc.
- Hansen, Anne Mette (2004) *Den danske bønnebogstradition i materialfilologisk belysning*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming og Hanne Ruus (red.) (1999) *Svøbt i mår*, bind 1: Adelskultur og visebøger, C.A. Reitzel, 428 s.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming og Hanne Ruus (red.) (2000) *Svøbt i mår*, bind 2: Et spørgsmål om stil, C.A. Reitzel, 510 s.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming og Hanne Ruus (red.) (2001) *Svøbt i mår, Dansk folkevisekultur 1550-1700*, bind 3: Tæt på viseteksterne, C.A. Reitzel, København, 516 s. med indlagt cd-rom.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming og Hanne Ruus (red.) (2002) *Svøbt i mår, Dansk folkevisekultur 1550-1700*, bind 4: Lærdom og trolddom, C.A. Reitzel, København, 796 s.
- Nichols, Stephen G. (ed.) (1990) *Speculum: A Journal of Mediaeval Studies*, Vol 65 No. 1, Cambridge Massachusetts.
- Nichols, Stephen G. (1997) "Why material philology?" Some Thoughts by Stephen G. Nichols, Baltimore, Philologie als Textwissenschaft: Alte und neue Horizonte, *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 116, Sonderheft, Berlin: Erich Schmidt Verlag, s. 10-30.
- Ruus, Hanne (2001) Elektronisk viseforskning, i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.) (2001), s. 9-46.

- Ruus, Hanne (2002) A Corpus-based Electronic Dictionary for (Re)search, in Anna Braasch and Claus Povlsen (eds.): *Proceedings of theTenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002*, Copenhagen, Denmark, August 13-17, 2002, Volume I, p.175-185.
- Ruus, Hanne (2003) The Oldest Danish Ballad Tradition in its Socio-cultural Setting, in *Text and Context: Combining Philology, History and Cultural Studies, Nordistica Tartuensis* 8, ed. by Kristel Zilmer and Stig Örjan Olsson, Tartu, Estonia, s. 121-131.

HVORDAN THEMA SKABER BETYDNING I DANSK

Af Flemming Smedegaard (Syddansk Universitet)

1. Indledning

Den tekstuelle metafunktion i den systemisk funktionelle lingvistik rummer ressourcerne til diskursivt at organisere ideationel og interpersonel betydning., dvs. hvordan tekster og sætninger organiseres på en bestemt måde i relation til den kontekst, som den pågældende kommunikation skal fungere i. To helt centrale systemer i denne metafunktions organisering af tekster og sætninger er THEMA og INFORMATIONSTRUKTUR, som er to sideløbende tekstuelle strukturer, som organiserer tekster og sætninger i en bestemt rækkefølge.

THEMA er et afsenderorienteret system, der omhandler afsenderens udgangspunkter for tekster og sætninger. Vi kan skelne mellem tre typer af thema: (i) **makrothema**, som er en semantisk ressource, er afsenderens udgangspunkt på tekstplan, fx en overskrift, (ii) **hyperthema**, som ligeledes er en semantisk ressource, er afsenderens udgangspunkt på deltekstplan, fx en mellemoverskrift eller en indledende sætning for en tekstdel, som lægger op til, hvordan teksten vil udfolde sig, og (iii) **Sætningsthema** (eller bare **Thema**), som er en leksikogrammatisk ressource, er afsenderens udgangspunkt for den enkelte sætning. Den del af tekster og sætninger, der ikke er thema, er rhema, dvs. at vi også kan operere med henholdsvis makrorhema, hyperrhema og Sætningsrhema (eller bare Rhema).

INFORMATIONSTRUKTUR er et modtagerorienteret system, der omhandler, hvad afsender ønsker, at modtager skal lægge mærke til af ny information i tekster og sætninger. Vi kan også her skelne mellem tre typer af ny information: (i) **makrony**, som er en semantisk ressource, er den for modtager tilsigtede nye information på tekstplan, fx en konklusion, (ii) **hyperny**, som også er en semantisk ressource, er den for modtager tilsigtede nye information på deltekstplan, fx delkonklusioner, opsamlende sætninger etc., der viser, hvor vi kommer fra, og (iii) **Sætningsny** (eller bare **Ny**), som er en leksikogrammatisk ressource, er den for modtager tilsigtede nye information i den enkelte sætning. Den del af tekster og sætninger, der ikke er ny, er givet, dvs. at vi også kan operere med henholdsvis makrogivet, hypergivet og Sætningsgivet (eller bare Givet).

Ovennævnte strukturer kan sammenlignes med bølger af information i tekster. De små bølger er Thema og Ny. De større bølger er hyperthema og hyperny. Flodbølgen er makrothema og makrony. Principielt kunne man fortsætte med endnu større bølger. Især i skriftsprog kan der være mange lag.

Den videre del af denne artikel giver kun plads til at uddybe og eksemplificere et enkelt af de tekstuelle begreber, og det bliver Thema. Jeg vil i det følgende først kort definere og afgrænse Thema og derefter vise, hvordan Thema er med til at skabe betydning i dansk.

2. Definition og afgrænsning af Thema i simplekssætninger

Thema kan defineres som det udgangspunkt for sætningen, som afsender vælger, og hvorfra resten af sætningen så udfolder sig i Rhema, dvs. en valgmulighed, som afsender har.

Da de tekstuelle strukturer er bølgestrukturer, eksisterer der imidlertid ikke er hermetisk grænse mellem Thema og Rhema. Bølgestrukturen fungerer på den måde, at jo længere til venstre i sætningen, jo mere tematisk, og jo længere til højre i sætningen, jo mere rhematisk. I praktisk analyse er det imidlertid hensigtsmæssigt at kunne operere med relativt klare afgrænsninger. Hvor langt Thema strækker sig, afhænger imidlertid af sætningstypen.

Deklarativsætninger i dansk er kendetegnet ved rækkefølgen x^{Finitum} , hvor både x - og Finitum altid skal være udfyldt (i modsætning til de videre pladser i deklarativsætninger, der kan være tomme). x signalerer, at afsender frit kan vælge, hvad der skal komme først i sætningen inden Finitum, mens Finitum derimod er obligatorisk funktion. Thema i deklarativsætninger går derfor til og med den sidste frie funktion, som afsender kan vælge, dvs. indtil begyndelsen af Finitum. Der er en enkelt undtagelse fra denne regel, nemlig sætningskløvnin-ger og sætningskløvningslignende konstruktioner, hvor Thema går til og med de(n) funkti-on(er), som afsender særligt har ønsket at fremhæve, og som derfor er udtryk for afsenderens valg. I deklarativsætninger kan i alt otte typer af Thema optræde alene i sætningen (Tabel 1).

Typer	Definition	Eksempler
S-Thema	Thema/Subjekt/Participant	<u>Du kan jo komme på lørdag.</u>
K-Thema	Thema/Komplement/Participant	<u>Den linie</u> har USA's ledelse fulgt over alt i verden i hele Bush's regeringstid.
EA-Thema	Thema/Eksperientiel Adjunkt (enten Adjunkt>Cirkumstantiale eller Adjunkt>Participant)	<u>Efter weekenden</u> passerer en varmfront med lidt mildere luft landet vestfra. <u>For langt de fleste</u> ændres dette ikke.
Infinit-Thema	Thema/Prædikator +evt. Komplement +evt. Eksp. Adjunkter	<u>Ekskludere Margrethe Auken fra SF</u> ville hovedbestyrelsen dog ikke.
FS-Thema	Thema/Formelt Subjekt	<u>Det</u> løb ham koldt ned ad ryggen.
IMA-Thema	Thema/Interpersonel Modusadjunkt	<u>Måske</u> kommer han ikke alligevel.
LA-Thema	Thema/Logisk Konnektionsadjunkt	<u>Derfor</u> kommer vi ikke på lørdag. <u>Med andre ord</u> er alle planer lagt døde. <u>Så</u> ved du det.

Sætnings- kløvnings- Thema	Thema/til og med den sidst fremhævede funktion	<i><u>Det er foran Det Hvide Hus, den nye præsident skal aflægge eden.</u></i> <i><u>Det er ikke let at være ny.</u></i>
----------------------------------	--	---

Tabel 1: Thematyper i deklarativsætninger

Interrogativsætninger har ikke den samme frihed i forhold til sætningens indledning og dermed til Themavalg som deklarativsætninger. Indholdsinterrogativer er dog noget mere frie med hensyn til Thema end polære interrogativer, idet de ligesom deklarativsætninger har strukturen $x^{\wedge}\text{Finitum}$, men hvor der dog er den begrænsning, at x skal udgøres af en spørgende funktion. Thema kan imidlertid fortsat afgrænses til at gå til og med den sidste frie funktion, som afsender kan vælge, dvs. Thema går indtil begyndelsen af den første bundne eller obligatoriske funktion, nemlig Finitum. Dette medfører, at vi i alt kan operere med fire typer af Thema i indholdsinterrogativer (Tabel 2).

Typer	Definition	Eksempler
S-Thema	Thema/Subjekt/Participant	<i><u>Hvem kan mon hjælpe mig?</u></i>
K-Thema	Thema/Komplement/Participant	<i><u>Hvad vil den nye præsident mon gøre ved de økonomiske problemer?</u></i>
EA-Thema	Thema/Eksperientiel Adjunkt (enten Adjunkt>Cirkumstantiale eller Adjunkt>Participant)	<i><u>Hvorfor er han ikke kommet endnu?</u></i> <i><u>Hvor syg var hun?</u></i>
Sætnings- kløvnings- Thema	Thema/til og med den sidst fremhævede funktion	<i><u>Hvorfor er det netop mig, du er ude med riven efter?</u></i> <i><u>Hvorfor er det et problem, [[at hun kommer]].</u></i>

Tabel 2: Thematyper i indholdsinterrogativer

Polære interrogativer har en betydeligt mere restriktiv opbygning end deklarativer og indholdsinterrogativer, da polære interrogativer har en tom x -plads, og første funktion i sætningen er en obligatorisk funktion, som udgøres af Finitum (eventuelt i kombination med Prædikator). Polære interrogativer er imidlertid ikke uden Thema (og har ej heller et tomt Thema).

Ud over valget af selve den polære interrogativ (og dermed valget af en tom x -plads) begrænser afsenders valg sig til, om Prædikator skal være fusioneret med Finitum eller ej.

Sidstnævnte valg får stor betydning for Thema, idet Finitum som en verbal operator (en del af sætningens verbalgruppe) ikke selvstændigt har tilstrækkelig tematisk potentiale. Har afsender valgt at fusionere Finitum med Prædikator, bliver Finitum/Prædikator Thema. Har afsender ikke valgt dette, bliver både Finitum og det efterfølgende Subjekt eller Formelle Subjekt Thema. Ud over disse to typer af Thema kan der optræde sætningskløvnings-Thema i

polære interrogativer. Vi kan således i polære interrogativer alene skelne mellem fire typer af Thema (Tabel 3).

Typer	Definition	Eksempler
F/P-Thema	Thema/Finitum/Prædikator	<u>Gennemførte</u> hun løbet?
F+S-Thema	Thema/Finitum+Subjekt	<u>Vil Hillary Clinton</u> mon blive amerikansk præsident en dag?
F+FS-Thema	Thema/Finitum+Formelt Subjekt	<u>Vil der</u> mon nogensinde blive fred i Afghanistan?
Sætningskløvnings-Thema	Thema/til og med den sidst fremhævede funktion	<u>Er det Kirsten</u> , hans kone hedder? <u>Er det et problem</u> , [[at hun kommer]].

Tabel 3: Thematyper i polære interrogativer

Thema i imperativsætninger må nødvendigvis blive anderledes end i de forskellige typer af indikativsætninger, da imperativsætninger er kendetegnet ved, at de kun behøver at bestå af en funktion, nemlig Finitum/ Prædikator (som desuden altid er fusioneret i imperativer). Af-senderens valg ligger her alene i selve valget af en imperativ, som så medfører nogle bestemte tematiske konsekvenser. Imperativer er således karakteriseret ved et F/P-Thema (Tabel 4).

Typer	Definition	Eksempler
F/P-Thema	Thema/Finitum/Prædikator	<u>Gå udendørs</u> på båden! <u>Lad os</u> så få det sjovt!

Tabel 4: Thematyper i imperativer

De forskellige typer af Thema i deklarativ-, interrogativ- og imperativsætninger kan desuden forbindes med forskellige typer af supplerende Themaer i form af forskellige Adjunkter og Konjunktionaler, således at vi får et flerdelt Thema bestående af flere typer af Thema (Tabel 5).

Typer	Definition	Eksempler
IVA-Thema	Thema/ Interpersonel Vokativadjunkt	<u>Jonna, jeg</u> har allerede forklaret dig det utallige gange (IVA-Thema+S-Thema).
IKA-Thema	Thema/ Interpersonel Kommentaradjunkt	<u>Helt ærliq, ham</u> skal vi ikke spille mere tid på (IKA-Thema+K-Thema).
LK-Thema	Thema/Konjunktional	<u>Men George W. Bush</u> har igen trådt i spindaten (LK-Thema+S-Thema).

TDM-Thema	Thema/Tekstuel Diskursmarkør	<i>Jo, jeg kommer skam (TDM-Thema+S-Thema).</i>
-----------	------------------------------	---

Tabel 5: Supplerende Thematyper

Undertiden kan man især i talesprog og i særlige registre opleve, at en funktion bliver flyttet op foran sætningen for særligt at fremhæve denne i et markeret Thema foran den normale sætnings Thema. Dette betyder blot, at vi får to Themaer: det foranstillede markerede Thema samt det normale Sætningsthema. Den selvstændige funktion foran den normale sætning markeres oftest med et komma eller et kolon mellem funktionen og den normale sætning. I tabel 6 er der eksempler herpå.

Typer	Eksempler
Foranstillet markeret S-Thema + EA-Thema i deklarativsætning	<i><u>OL i Athen: den 13. august</u> starter det.</i>
Foranstillet markeret EA-Thema + K-Thema i indholdsinterrogativ	<i><u>Efter ulykken, hvad</u> gjorde du så?</i>
Foranstillet markeret EA-Thema + F/P-Thema i polær interrogativ	<i><u>På torsdag, kommer</u> du?</i>
Foranstillet markeret EA-Thema + F/P-Thema imperativ	<i><u>For en bedre fordøjelse, spis</u> yoghurt!</i>

Tabel 6: Foranstillet Thema

Enkelte gange møder man enten af stilistiske årsager eller i talt sprog indikativ 2 i simpleksætninger. Indikativ 2 er kendetegnet ved strukturen S[^]Finitum og har således ofte enten et S-Thema eller et FS-Thema, hvor begge typer kan forbindes med et LS-Thema, hvor Thema/Subjunktional. Herudover kan et Relativium, der fungerer enten som Subjekt, Komplement eller Eksperientiel Adjunkt, fungere som Thema. I tabel 7 er der eksempler herpå.

Typer	Eksempel
LS-Thema + S-Thema	<i><u>Hvis vi</u> bærer os ubetænksomt ad.</i>
LS-Thema + FS-Thema	<i><u>Hvis der</u> sker dem noget.</i>
Rel-Thema	<i><u>Hvor</u> vores hverdagsfornuft ikke slår til.</i>

Tabel 7: Thema i indikativ 2

Indikativ 2 møder vi også ofte i eksklamativer, fx i sætninger som *At du gider spørge så naivt! At du ikke gider! Hvor søen er smuk i dag! og Hvem der blot kunne komme ud at rejse!*

I tabel 8 findes en samlet oversigt over Thema i forskellige sætningstyper.

Thematype	Themaidentifikation	Indikativ 1			Imperativ	Indikativ 2
		Deklarativ	Indholds- interrogativ	Polær interrogativ		
S-Thema	Thema/Subjekt/Participant	+	+			+
K-Thema	Thema/Komplement/Participant	+	+			
EA-Thema	Thema/Eksperientiel Adjunkt	+	+			
Infinit-Thema	Thema/Prædikator+evt. Kompl.+evt. Eksp.Adjunker	+				
FS-Thema	Thema/Formelt Subjekt	+				+
IMA-Thema	Thema/Interpersonel Modusadjunkt	+				
LA-Thema	Thema/Logisk Konneksionsadjunkt	+				
Sætnings- kløvningsthema	Thema/frem til og med den sidst fremhævede funktion	+	+	+		
F/P-Thema	Thema/Finitum/Prædikator			+	+	
F + S-Thema	Thema/Finitum + Subjekt			+		
F + FS-Thema	Thema/ Finitum + Formelt Subjekt			+		
Rel-Thema	Thema/Relativum					+
IVA-Thema	Thema/Interpersonel Vokativadjunkt	(+)	(+)	(+)	(+)	
IKA-Thema	Thema/Interpersonel Kommentaradjunkt	+ / (+)	(+)	(+)	(+)	
LK-Thema	Thema/Konjunkional	(+)	(+)	(+)	(+)	
LS-Thema	Thema/Subjunkional					(+)
TDM-Thema	Thema/Tekstuel Diskursmarkør	(+)	(+)	(+)	(+)	
Foranstillet Thema	Thema	(+)	(+)	(+)	(+)	

Tabel 8: Oversigt over Thema i de forskellige sætningstyper

+ = Thematypen mulig i pågældende sætningstype, (+) = Thematypen mulig sammen med en anden Thematype i pågældende sætningstype

3. Hyppigheden af de forskellige typer af Thema

De forskellige Thematyper er langt fra lige meget forekommende. Nogle er meget hyppigt forekommende, og andre er yderst sjældne. De hyppigst forekommende typer benævnes umarkeret Themavalg, mens de sjældneste benævnes markeret Themavalg. Der er for hver sætningstype tale om et kontinuum gående fra markeret til umarkeret. I tabel 9 vises hyppigheden af de forskellige typer af Thema i forskellige sætningstyper målt på et mindre korpus af danske sætninger. Det ses heraf fx, at det mest umarkerede valg i deklarativsætninger er et S-Thema.

Thematype	Indikativ 1						Imperativ		Indikativ 2	
	Deklarativ		Indholds-interrogativ		Polær interrogativ					
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
S-Thema	993	66,2	132	44,0					66	66,0
K-Thema	23	1,5	20	6,6						
EA-Thema	216	14,4	145	48,3						
Infinit-Thema	1	0,1								
FS-Thema	126	8,4							18	18,0
IMA-Thema	26	1,7								
LA-Thema	72	4,8								
Sætnings-kløvningsthema	38	2,5	3	1,0	2	0,7				
IKA-Thema	5	0,3								
F/P-Thema					138	46,0	300	100,0		
F + S-Thema					122	40,7				
F + FS-Thema					38	12,7				
Rel-Thema									16	16,0
I alt	1500	99,9	300	99,9	300	100,1	300	100,0	100	100,0
Heraf + flg.:										
IVA-Thema	2	0,1	2	0,7	1	0,3	0	0,0		
IKA-Thema	9	0,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0		
LK-Thema	75	5,0	24	8,0	6	2,0	8	2,7		
LS-Thema									67	67,0
TDM-Thema	6	0,4	1	0,3	0	0,0	0	0,0		
Foranstillet Thema	2	0,1	1	0,3	0	0,0	2	0,7		

Tabel 9: Oversigt over hyppigheden af forskellige Thematyper i de forskellige sætningstyper

4. Thema i sætningskomplekser

Efter den foregående gennemgang af Thema i simplekssætninger handler dette afsnit om Thema i sætningskomplekser, hvor jeg skelner mellem henholdsvis ekspansive og projicerende sætningskomplekser og under hver af disse yderligere mellem paratakse og hypotakse.

Ekspansive parataktiske sætningskomplekser har Thema på samme måde som i simplekssætninger, fx *Signalerne er banestyrelsens ansvar, og de har særlig fokus på dette fejlområde*.

Ekspansive hypotaktiske sætningskomplekser med rækkefølgen underordnet^{overordnet} (β^{α}) har et β -Thema, fx *Da luften i et fly er tørt, afgiver kroppen fugt til omgivelserne*. Såvel de underordnede sætninger som den overordnede har naturligvis lokale Themaer:

<i>Da luften i et fly</i>	<i>er tørt</i>	<i>afgiver</i>	<i>kroppen luft til omgivelserne</i>
Thema	Rhema	Thema	Rhema
Thema		Rhema	

I ekspansive hypotaktiske sætningskomplekser med rækkefølgen overordnet^{underordnet} (α^{β}), følger Thema i den overordnede sætning Thema i deklarative simplekssætninger, fx *Kroppen afgiver luft til omgivelserne, da luften i et fly er tørt*.

I parataktisk projektion er rækkefølgen projicerende^{projiceret} det umarkerede valg, og her analyseres Thema i hver enkelt sætning blot på samme måde som i tilsvarende ekspansive sætningskomplekser, fx: *Præsident Bush sagde: "Saddam Hussein har masseødelæggelsesvåben"*.

Parataktisk projektion med rækkefølgen projiceret^{projicerende} er det markerede valg, hvor det er projicerede sætning, der ønskes fremhævet. Her analyseres kun Thema i den/de projicerede sætning(er), idet Thema i den projicerende sætning her er uinteressant, fx *"Saddam Hussein har masseødelæggelsesvåben", sagde præsident Bush*.

Hypotaktisk projektion med rækkefølgen projicerende^{projiceret} er ligeledes et umarkeret valg, og Thema analyseres i hver enkelt sætning på samme måde som i tilsvarende ekspansive sætningskomplekser, fx *Præsident Bush sagde, at Saddam Hussein har masseødelæggelsesvåben*.

Hypotaktisk projektion med rækkefølgen projiceret^{projicerende} er derimod et markeret valg. Her analyseres den projicerede del som β -Thema, da der her er tale om et meget markeret valg, mens Thema i den projicerende α -sætning er uinteressant, fx *At Saddam Hussein har masseødelæggelsesvåben, blev sagt af præsident Bush utallige gange*.

Den sidste type af sætningskomplekser, der skal nævnes, er sætningsknuder, som har sætningsknode-Thema, hvor den fremhævede konstituent fra den underordnede sætning udgør det tematiske valg, mens det isolerede Thema i den underordnede sætning er uinteressant, fx *Den bog tror jeg ikke, at hun har læst*.

5. Themaudvikling

Den måde, Themaer bliver udviklet på i en tekst, er med til at skabe sammenhæng både internt i teksten samt mellem teksten og konteksten. Dette kan ske på flere måder: (i) gentagelse af Thema, (ii) Zigzag-mønster af Thema og Rhema, (iii) Themasamling, (iv) Cirkumstantiel progression vha. Thema. Hver af disse måder gennemgås nærmere i det følgende.

Gentagelse af Thema sker, når man enten direkte eller med synonymer eller enkle omskrivninger gentager et Thema i flere sætninger for at fastholde et emne i en tekst. Den nye information om emnet udvikles så i Rhema i de enkelte sætninger. Denne type Thema er meget udbredt i brugstekster, fx brugsanvisninger, vejledninger, manualer, lærebøger og andre tekster, hvor det er et bestemt em-

ne, der skal fastholdes, og hvor tekstens forståelighed og klarhed er vigtigere end den sproglige oplevelse.

I nedenstående eksempel på en patientjournal ses, hvordan emnet for teksten fastholdes gennem et stereotyp og gentagen Themavalg. Ud af 24 Themaer udgøres 10 Themaer af *pt.*, tekstens hovedperson, 3 Themaer af den situation, der er forbundet med hovedpersonen, nemlig *symptomer*, 7 Themaer handler om den lægelige diagnosticering, som hver gang er upersonlig udtrykt, dels 5 x *der* og dels 2 x *ved undersøgelse*. Alene Themaanalysen giver os et ret godt indtryk af denne tekst. Hovedpersonen thematiseres hyppigt i en 3. persons anonymiseret forkortelse, de problemer der er forbundet med hovedpersonen – nemlig *symptomer* – thematiseres også nogle gange. Den anden part i denne kommunikation, nemlig lægen, thematiseres derimod kun indirekte via et upersonligt passiv-der og ved en cirkumstantialisering af lægens proces, nemlig *ved undersøgelse*.

*Pt. har oplevet symptomer fra nakke/ skulderområdet gennem ca. ½ års tid. **Symptomerne** mærkedes første gang januar 01 med smerter fra højre arm, **hvilket** pt. tolkede som "musearm", **pt.** mærkede desuden smerter fra midten af nakkeregionen.*

***Symptomerne** svandt ved behandling hos fysioterapeut i primærsektoren. **Pt.** oplevede d. 13.05.01 pludselig indsættende smerter fra venstre side af skulderbladet trækkende ned i især venstre overarm på ydersiden, **ligesom der** af og til opleves paræstesier svarende til ydersiden af underarmen, samt alle 5 fingre. **Pt.** mærker ingen hovedpine. **Pt. tror**, at længere tids siddende arbejde provokerer symptomerne, **ligesom der** er progression ved brug af bugpressen. **Pt.** har de seneste 14 dage oplevet nogen lindring i form af bedre nattesøvn.*

***Pt.** bevæger sig frit i alle retninger, såvel i nakke som skulder. **Der** ses nogen øget torakal kyfose og let fremskudt hovedstilling. **Ved undersøgelse** findes god muskelstyrke i samtlige relevante muskelgrupper. **Der** ses en anelse progression ved isometriske tests for udadrotatorerne i venstre skulder, **ellers** ingen udløsende symptomer fra skulderen. **Pt.** har normal sensibilitet, ingen atrofi. **Ved undersøgelse af reflekser** findes let svækket venstresidig bicepsrefleks. **Pt.** mærker deuden ømhed ved springingstest i øvre torakale segmenter.*

***På baggrund af pt's manglende refleks samt symptombillede** anses det for sandsynligt, at der i starten af forløbet har været tale om en cervikal discusprolaps påvirkende C5 roden. **Symptomerne** har i nogen grad været aftagende de seneste 14 dage. **Pt.** har meget siddende arbejde.*

***Pt.** instrueres d.d. i øvelser til holdningskorrektion, **ligesom han** instrueres i gode råd omkring ergonomi. **Der** henvises herfra til røntgenundersøgelse af columna cervicalis på Sygehus Fyn, Nyborg.*

Zigzag-mønster af Thema og Rhema starter ved, at et nyt element introduceres i Rhema. Dette element bliver så Thema i den efterfølgende sætning, der efterfølges af et nyt element i Rhema, der så igen bliver Thema i næste sætning osv. Zigzag-mønstret skaber sammenhæng ved, at der udvikles ny information – samtidig med, at gentagelsen skaber konsistens. Denne type Thema er stærkt udbredt i alle typer af narrativer – både i fiktion og hverdagens fortællinger.

I nedenstående narrativ i form af et uddrag af en virksomhedspræsentation skaber Thema først og fremmest sammenhæng ved, at Rhema fra den foregående sætning videreføres som Thema i næste sætning, fx Rhema *bliver de blandet sammen* og Thema ***og blandingen*** og Rhema *efter mængde/ glasskårblandingen er blevet smeltet i ovnen* og Thema ***det smeltede glas***.

Glasskår og råvarer ligger i siloer på fabrikken. **Vi** tapper og afvejer hver råvare fra siloernes bunde, **hvorfra** de sendes videre til blanderne. **Her** bliver de blandet sammen, **og blandingen** kaldes for **menge**. **Mengen** transporteres til andre store siloer, **hvor** vi blander den med de knuste glasskår, **inden hele blandingen** skal en tur i ovnen. **Læs** om det ved at klikke på 'Ovn' i menuen til venstre.

Glasskårene varmes op til 1200° C i smelteovnen, **som** er placeret i centrum af fabrikken. **Ovnen** har en størrelse på 56 m², **og den** indeholder op til 188 tons glas.

De vogne, som føder ovnen med glas, kaldes mengevogne. **De** er fuldautomatiske. **I løbet af et døgn** kan vognene nå at føde ovnen med 140-150 tons **menge/ glasskår**, **når vi** producerer med fuld kapacitet. **Når menge/ glasskårblandingen er smeltet i ovnen**, flyder den videre mod fibreringsmaskinerne og omdannes til såkaldt 'candyfloss'. **Klik** på pilen eller på 'Candyfloss' i menuen til venstre, **og læs** mere.

23.000 små huller omdanner glasskår og **menge** til "candyfloss". **Det** er dog ikke den type candyfloss, vi kender fra Tivoli, **og den** smager heller ikke så godt. **Candyflossen** opstår efter **menge/ glasskårblandingen** er blevet smeltet i ovnen. **Det smeltede glas** flyder nu mod fibreringsmaskinerne (spinnerne), **som** omdanner glasset til hvidt candyfloss. **Denne proces** kaldes fibrering.

Fibreringen foregår ved, at det flydende glas med stærk fart styrter ned i en fibreringsmaskine. **Den** indeholder en spinner, der roterer med 2100 omdrejninger i minuttet. **Ved hjælp af centrifugalkraften** presses det flydende glas nu ud gennem 23.000 små huller i spinneren. **Det** bliver fibreret. **Når det kommer ud af hullerne**, er fibrene lange og tynde, **og candyflossen** opstår. **Herefter** køler vi fibrene ned, **inden vi** sprøjter bindemidlet på.

Themasamling betyder, at der introduceres en samling af informationer/emner, hvorefter hvert af emnerne bliver taget op som Thema i de følgende sætninger. Strukturen i et Themasamling kan være enten eksplicit eller implicit. Nedenstående uddrag af en artikel om humanioras krise er et eksempel på eksplicit Themasamling.

En række forskellige årsager ligger til grund for de faldende optagelsestal på humaniora. **Den første og mest umiddelbare årsag** er, at de små årgange netop i disse år er nået frem til de videregående uddannelser. **Den anden og bestemt ikke uvæsentlige årsag** er, at humaniora ikke just har den nuværende regerings bevågenhed, tværtimod. **Den tredje og nok væsentligste årsag** er imidlertid, at humaniora for længe har haft nok i egen selvtilstrækkelighed og ikke i tide har fanget de strømninger, der præger de unge i dag.

Nedenstående stillingsannonce er derimod et eksempel på en implicit Themasamling.

Du

- har en kommunikations- eller informationsuddannelse
- har sans for sprog og er rigtig god til mundtlig og skriftlig formidling
- er god til engelsk
- har relevant erhvervs erfaring
- har et godt og solidt kendskab til moderne informationsteknologi
- har kendskab til formidling via Internettet
- er udadvendt og serviceminded
- er kreativ og udviklingsorienteret
- har et godt humør
- kan samarbejde med forskellige faggrupper på alle niveauer
- har en høj stresstærskel, gå-på-mod og kan arbejde med korte tidsfrister

Cirkumstantiel Thema-progression betyder, at Thema styrer informationsflowet i teksten ud fra en temporal, lokativ eller anden form for cirkumstantielt forløb. Følgende uddrag af en sportsartikel er et eksempel på temporal Thema-progression.

Først puffede Dennis Rommedahl bolden ind efter 12 minutter, *da Thomas Helvegs hovedstød efter hjørnespark* havde ramt stolpen.

To minutter senere headede Thomas Gravesen en højder fra Dennis Rommedahl ind foran det islandske mål, *og her* tårnede Ebbe Sand sig op *og* dirigerede bolden i nettet bag keeper Arason.

Gravesen var med i det hele – også det beskidte arbejde, *da islændingene* herefter forsøgte at finde et modtræk. *Men hvis islændingene* ville noget, *så* fik de ikke lov. *Og efter en halv times spil* forvandlede Gravesen det, der lignede en kold afvaskning af Island til regulær afisning. *Først* tacklede han bolden fra en islandsk forsvarer *og* strøg af sted mod mål. *Halvt inde i straffesparksfeltet* lagde han an til en hård serv med venstrebenet, *men stødte* i stedet dybt i bolden, *som steg* i en smuk bue over den islandske keeper, der sprællede i bunden af målet. *Gravesen* sparkede til en reklamebande *og* modtog Parkens hyldest.

Og få minutter senere kanonerede han, fyldt til randen med selvtillid, bolden højt op i målhjørnet fra 30 meters afstand til hvad, der må være den smukkeste scoring i Parken siden ombygningen. *Og måske* også den første danske scoring på langskud siden ombygningen.

I anden halvleg var danskerne noget mere tilbageholdende. *Tyve minutter inden i halvlegen* kombinerede Tomasson og Helveg elegant, *hvorefter* Helveg fra baglinjen sendte bolden ind i hovedet på Ebbe Sand, *og så* var det 5-0 til Danmark.

Få minutter senere blev Sand byttet med Peter Madsen, *der* dermed fik landsholdsdebut. *Peter Madsen* viste gode takter *og* havde et enkelt behjertet forsøg med hælen. *Oplægget* stod en anden debutant for, Mads Jørgensen, *der* ti minutter før tid afløste Jon Dahl Tomasson.

Kort efter havde islændingene deres første chance i kampen, *og symptomatisk for Islands aften i Parken* blev bolden sendt højt over mål i retning af Lille Triangel i den indre by.

Og i sidste minut lukkede Jan Michaelsen så døren med et sidste smæk, *da han* behersket sparkede en tværaflevering i mål til 6-0.

Følgende uddrag af en rejsedagbog er derimod et eksempel på lokativ Thema-progression.

På zócaloens østside ligger det prægtige Palacio Nacional med Diego Rieveras berømte vægmalerier. *På nordsiden* ligger den vinde og skæve katedral, *som* synker stadig mere som følge af den bløde undergrund, *ved siden af domkirken* ligger en anden kirke, El Sagrario, *og bagved denne Templo Mayor*, aztekernes helligste sted, *før det* blev jævnet med jorden af Cortés. *På vestsiden* ligger Mexicos højesteret, *og mod syd* nogle af byens fornemste hoteller. *Midt på pladsen* vajer et kæmpestort Mexicoflag, *og her* er der flagnedtagning ved en lille ceremoni hver aften kl. 17.45 til 18.

6. Hvad kan Thema og Themaanalyse bruges til?

Samlet set er Thema en effektiv sproglig ressource til: (i) at skabe sammenhæng i tekster med, (ii) at skabe udvikling i tekster med, (iii) at variere sproget med, og (iv) at fremhæve bestemte elementer i tekster med. De forskellige teksteksempler, jeg har brugt i aretiklen, er alle eksempler på, hvordan Thema får en tekst til at hænge sammen, og hvordan Thema bidrager til at udvikle en tekst. Themas funktion i forhold til at variere sproget er særlig interessant i skrivepædagogisk henseende,

Thema er også effektiv i forhold til at fremhæve bestemte elementer. Dette vil jeg eksemplificere ved et afsluttende eksempel, hvor jeg sammenligner principprogrammerne for henholdsvis Dansk Folkeparti og Det Radikale Venstre.

De mest benyttede Themaer i de to principprogrammer er naturligvis partiets navn og vi. De øvrige Themaer har jeg kategoriseret. Denne sammenlignende Themaanalyse af principprogrammerne for Dansk Folkeparti og Det Radikale Venstre viser, hvor meget alene en Themaanalyse rent indholdsmæssigt fortæller om en tekst.

Eksempel:

Sammenligning af Dansk Folkepartis og Det Radikale Venstres principprogrammer

Dansk Folkeparti	Det Radikale Venstre
Hvem/hvilke befolkningsgrupper thematiseres?	
<i>danskerne, borgerne, udlændinge, udenlandske statsborgere, enhver, der har behov herfor, familien, eleverne</i>	<i>mennesket, alle, enhver, flest mulige vælgere, det enkelte menneske, den enkelte forbruger, kun den, der har reel indflydelse, de der ikke kan, medlemmer af kulturelle mindretal, mennesker med varigt behov for hjælp</i>
Hvilke samfundsområder/institutioner thematiseres?	
<i>det konstitutionelle monarki i Danmark, folkekirken, kristendommen, den betydning, kristendommen har haft og har, sundhedspleje og sundhedsvæsen, forebyggende sundhedspleje uddannelsessystemet, i Folketing og kommunale råd</i>	<i>FN, EU, alle demokratiske lande i Europa der ønsker det, det nordiske fællesskab, stat, amter og kommuner, medier og organisationer, folkeoplysning, grundloven, en ny grundlov, folkeafstemninger, uddannelse, erhvervslivet, den offentlige administration og offentligt finansieret serviceproduktion</i>
Hvordan thematiseres landet?	
<i>Danmark, kun i et frit Danmark, landets selvstændighed og frihed, uden for Danmarks grænser, staten, landets velstand, landets udvikling</i>	<i>det danske samfund, det er en pligt for Danmark og andre rige lande</i>
Hvilke værdier thematiseres?	
<i>beskyttelsen og videreudviklingen af dansk kultur, opretholdelse af lov og orden, pleje og omsorg af ældre og handicappede, det nære bånd mellem ægtefæller, børn og forældre</i>	<i>demokrati, et demokratisk samfund, det repræsentative demokrati og nærhedsprincippet, krav om åbenhed og retlinethed, mindretalsrettigheder, bæredygtighed, den globale økologiske balance, en bæredygtig udvikling, begrebet økologisk råderum, grundvandsressourcerne, målet om global bæredygtighed, grundlæggende krav om kvalitet og retssikkerhed, global sikkerhed og velfærd, det fleksible arbejdsmarked</i>
Hvilke øvrige Themaer er værd at bemærke?	
<i>det er mig en glæde, det er af stor betydning for borgernes retsbevidsthed</i>	<i>de miljømæssige omkostninger ved produktion, transport, forbrug og affaldshåndtering, indsigt i og demokratisk kontrol af den internationale økonomi, barrierer for de fattige landes adgang til de rige landes markeder</i>

Samlet viser Themaanalysen følgende forskelle på fokus i de to partier:

Dansk Folkeparti	Det Radikale Venstre
et selvstændigt og frit Danmark	FN, EU, det nordiske fællesskab, alle demokratiske lande, det danske samfund
danskerne	alle – det enkelte menneske
udlændinge	medlemmer af kulturelle mindretal
beskyttelse og videreudvikling af dansk kultur	grundlov, folkeoplysning og folkeafstemninger
det konstitutionelle monarki	det repræsentative demokrati og nærhedsprincippet
landets velstand og landets udvikling	global sikkerhed og velfærd
kristendommen	
	miljø, økologi, global bæredygtighed,
familien	
	erhvervslivet, offentlig administration
opretholdelse af lov og orden, borgernes retsbevidsthed	retssikkerhed, mindretalsrettigheder
sundhedspleje og sundhedsvæsen pleje og omsorg af ældre og handicappede	offentligt finansieret serviceproduktion

Litteratur

- Andersen, Thomas et al. (2001) *Sproget som ressource – Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Andersen, Thomas Hestbæk et al. (2002) *Metafunctional Profile: Danish*. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Diderichsen, Paul (1974) *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Eggins, Suzanne (1994) *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London: Pinter.
- Frimann, Søren (2004) *Kommunikation – tekst i kontekst*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Halliday, M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. (2. ed.).
- Halliday, M.A.K. & Christian M.I.M. Matthiessen (2004): *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. (3. ed.).
- Martin, J.R., Christian Matthiessen & Claire Painter (1997) *Working With Functional Grammar*. London: Arnold.
- Martin, J.R. & David Rose (2003) *Working with Discourse*. London/New York: Continuum.
- Smedegaard, Flemming (2002) *Verden i sproget, TRANSITIVITET i dansk – en systemisk funktionel beskrivelse*. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation. Ph.d.-afhandling.

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005*

AFLEDTE KOLLEKTIVDANNELSER I TYSK OG DERES DANSKE ÆKVIVALENTER

Af Janusz Stopyra (Wroclaw Universitet)

Kollektiva er i al almindelighed en af de semantiske hovedgrupper af konkrete substantiver. Men i den foreliggende artikel vil jeg gerne behandle de tyske og danske kollektiva som orddannelsesprodukter. Undersøgelsen er synkron, dvs. uden historiske synspunkter. Jeg agter at tage tysk som udgangspunkt og finde danske orddannelsesenheder som svarer til de tyske kollektiva. Så er det en unilateral fremgangsmåde med tysk som udgangssprog og dansk som målsprog. Til undersøgelsen bruger jeg den Tysk-Danske Ordbog af Egon Bork (14. udgave ved Jens Erik Mogensen og Ingeborg Zint). Hvis der foreligger flere danske oversættelser til et tysk kollektivum, betragter jeg dem som særskilte ordpar.

Kollektivdannelser er en orddannelsesgruppe defineret af Fleischer/Barz (1992:70) *som formativ-strukturelt forskellige orddannelses-modeller med en semantisk invariant*. De er samlebegreber af flere genstande, fremstillet som en enhed. De i et kollektivum betegnede ting ”hører sammen”, hele begrebet opfattes summarisk, flerhed bliver ”samlet” i et ord, fx tysk **Regierung, Studentenschaft, Gelächter, Gebälk, Freundeskreis, Adel**, jf. dansk **regering, latter, bjælkeværk, vennekreds, adel**. Her kan der findes såvel eksplicitte afledninger som også sammensætninger og simplicia. Så er det hovedkriteriet som skal skelne imellem kollektiva og ikke-kollektiva et semantisk. Her drejer det sig om at afspejle den ydersproglige realitet som inddelt på en specifik måde, om den grammatiske kategori numerus. Men som kollektiva betegner jeg ikke ord som udtrykker det at være inddelt ved hjælp af morfologiske midler i plural, som fx **møbler**. Som kollektiva anser jeg dannelser, som betragtes som sådanne allerede i singular (selv om de også somme tider kan forekomme i plural). De fleste kollektiva kan forekomme såvel i singular som også i plural. Men de kan også forekomme som singulariatantum. I denne artikel ser jeg bort fra pluraliatantum som kollektiva. Jeg ville gerne gå ud fra tyske kollektiva dannet af affikser.

Under afledte kollektiva findes der som basis såvel substantiver (i singular og plural) således også verber og sjældnere adjektiver. Formativ-strukturen af basis er forskellig, her findes der både simplicia og afledninger. Verbal basis er motiveret af transitive verber. Under

afledninger findes der suffiksdannelser og der forekommer kun en model af præfixdannelser (i tysk), som **Gebüsch**, **Geäst**. Kollektiva kan også være polysemantiske, dvs. de har hyppigt også en ikke-kollektiv variant, som findes regulær i lange ordserier, fx tysk **Leitung**, dansk **ledning**, **ledelse** som nomen actionis (handling, fremgang), nomen acti (handlingens resultat), og kollektivum, sml. også tysk **Regierung**, **Abteilung**, dansk **regering**, **afdeling**. Her er der polysemi mellem handling (nomen actionis) og resultat / kollektivum, **afdeling** kan også betyde et sted (fx **Den danske afdeling findes på første sal.**).

Franz Simmler (1998:536f) anser afledninger som tysk **Landschaft**, dansk **landskab** også for kollektiva, defineret som 'geografisk sammenhængende områder', tysk **Altertum**, dansk **oldtid**, 'som omfatter flere tidsafsnit', også tysk **Zeitung**, dansk **avis**, defineret som 'flere begivenheder, som følger efter hinanden' - i modsætning til Fleischer/Barz (1992:176), hvor **Zeitung** betegnes som idiomatiseret, hvad efter min mening er rigtig.

Kollektiva er en slags semantisk modifikation. Under kollektiva som hører til orddannelses-produkter, ændres betydningen af basis i øjeblikket, når præfikserne og suffikserne tilføjes basis. Betydningen af basis bliver modificeret, idet ordet betragtes som inddelt, som et almindeligt sammelbegreb, en enhed, der er et overbegreb over en flerhed. Det nye element, som tilsluttes basis, betegner et nyt fænomen. Så har præfikserne og suffikserne som danner et kollektivum en semantisk funktion.

Anna Wierzbicka skelner i sin bog *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization* (1990:347-369) mellem taksonomiske og ikke-taksonomiske kategorier. De taksonomiske er forskellige fra hinanden, de ikke-taksonomiske kan ikke altid skelnes skarpt fra hinanden, fx **fugl**, **blomst**, **træ** på den ene side og **våben**, **tøj**, **legetøj** på den anden side. Der er ikke tvivl om at fx en **pelikan** er en fugl og et **piletræ** er et træ. Anderledes er det med tilfældet som fx **kniv**. En kniv kan nemlig både betragtes som en slags våben og som en slags bestik. Ifølge Anna Wierzbicka er det en genstand, som ikke er en sort af noget (indeholder i sin betydning ikke et sem som tyder på en kategori, på et overbegreb, bortset fra det at noget blev fremstillet af mennesket til et bestemt formål, til at opfylde en bestemt funktion). Ligeledes betragtes substantiver som fx en **trehjulet cykel** (lege- eller køretøj). Taksonomiske kategorier kan også defineres på den måde, at de kan fremstilles som billeder, dvs. man kan tegne en typisk fugl eller et typisk træ men ikke et typisk legetøj eller et typisk spisebestik.

Under de ovennævnte begreber som omskrives af Anna Wierzbicka findes der også kollektiva. De bliver af Wierzbicka tildelt ikke-taksonomiske begreber. Eksempler som **våben**, **tøj**, **legetøj**, **spisebestik** er samlinger af flere genstande. De betegner i hvert fald nogle ting. Men ifølge Anna Wierzbicka er det at være inddelt ikke ens med at være tællelig. Hun skelner

(1985:258-328) mellem kollektiva, som betegner samlinger af forskellige slags genstande (som fx de ovennævnte) der er utællelige i modsætning til kollektiva med genstande af en slags som er tællelige, fx **Laubwerk**, **løvværk**.

Under kollektiva som svarer til de tyske kollektive sammensætninger findes der kun sjældent parallelle kollektivdannelser, som i **Freundeskreis** – **vennekreds**, **Strickzeug** – **strikketøj**, men mest strukturelt afvigende dannelser, som afledninger, fx. **Trödelkram** – **ragelse**, **Saatgut** – **såsæd** (præfigeret implicit afledning). Til de tyske dannelser med **-gut** svarer der strukturelt afvigende pluraliatantum **-gods**, fx **Gedankengut** – **tankegods**, **Diebesgut** – **tyvegods**, sammensætninger med **-tøj**, fx **Steingut** – **stentøj**, ord og sammensætninger i plural, som **Bildungsgut** – **kundskaber**, **Ideengut** – **ideer**, enkelte sammensætninger, fx **Bildungsgut** – **kulturarv**, **Saatgut** – **sædekorn**, **Erbgut** – **arveanlæg** og ordgrupper, sml. **Bildungsgut** – **kulturel ballast**, **Steingut** – **(finere) fajance**. Til de tyske sammensætninger med **-zeug** svarer der både danske sammensætninger med **-tøj**, fx **Nähzeug** – **sytøj**, **Strickzeug** – **strikketøj**, som kan betragtes som parallelle, og ikke-parallelle sammensætninger med suffikset **-grej**, fx **Rasierzeug** – **barbergrej**, **Waschzeug** – **vaskegrejer**, **toiletgrejer**, sammensætninger på **-ting**, fx **Badezeug** – **badeting** og strukturelt afvigende dannelser som sammensætninger i plural, fx **Nähzeug** – **sysager**, også ordgrupper, fx **Tafelzeug** – **‘alt hvad der bruges til at dække et bord med’**.

Til de tyske afledte kollektiva med suffiks **-heit** svarer der danske afledninger med suffiks **-hed**, fx **Menschheit** – **menneskehed**, **Christenheit** (om menneskene) – **kristenhed**, og sammensætninger, som er parallelle med tyske kollektive sammensætninger, fx **Menschheit** – **menneskeslægt**. Til de sjældne kollektivdannelser med suffiks **-lei** svarer der både danske parallelle afledninger, fx **Staffelei** – **staffeli** og sammensætninger i singular og plural, fx **Titellei** – **titelblade (og deres tekst)**, **titelark**; **Länderei** – **‘stor grundejendom’** (Fleischer/Barz 1992:149) – (især i pl.) **jordtilliggende**, **(store) jordbesiddelser**.

Til de tyske kollektiva på **-schaft** svarer der danske paralleldannelser, fx **Dienerschaft** – **tjenerskab** og ikke-paralleldannelser på **-skab**, fx **Belegschaft** (med verbal basis) – **mandskab** (med substantivisk basis), afledninger på **-ing**, fx **besætning** som også simplicia, konversioner, sammensætninger, fx **Belegschaft** – **personale**, **ansatte**, **arbejdsstyrke**, **medarbejderstab**.

De tyske kollektiva på **-tum** har som danske ækvivalenter delvis paralleldannelser på **-skab**, fx **Bürgertum** – **borgerskab**, delvis simplicia i plural, fx **Bürgertum** – **borgerne**, fremmede ord, fx **Bürgertum** – **bourgeois**, **Beamtentum** – **bureaukrati** (som også har po-

lysemer og leksikalske synonymer), afledninger, fx **Bürgertum –borgerlighed** (ikke kollektiv) og sammenætninger, fx **Beamtentum – embedsstand**.

Tyske substantiver med suffiks **–ung** har delvis parallelle danske ækvivalenter, fx **Leitung – ledelse, ledning; Bedienung – betjening**. Som semantiske ækvivalenter af det tyske substantiv **Leitung** findes der også en afledning med suffiks **–skab**, dvs. **lederskab** og afledninger med verbet **føre** som basis, fx **førelse, føring, førerskab**. Det er interessant, at nogle ord som Fleischer kalder for kollektive, ikke opfattes som kollektive i dansk, jf. **Bewölkung – skydække** (1992:176).

De tyske dannelser på **–werk** og på **–wesen** har hyppigt danske paralleldannelser, fx **Laubwerk – løvværk, Triebwerk – drivværk, Schlagwerk – slagværk** (i ur), **Mauerwerk – murværk; Rechtswesen – retsvæsen, Schulwesen – skolevæsen**. Bortset fra dem har de substantiviske på **–werk** danske simplicia som ækvivalenter, fx **Buschwerk – krat, Triebwerk – drev**.

Bortset fra nogle danske paralleldannelser til de svagt produktive tyske kollektiva på **–icht**, fx **Dickicht – tykning** findes der også danske sammensatte ækvivalenter, fx **Kehricht – fejemøg**.

Der findes ingen paralleldannelser til de tyske kollektiva med præfiks **ge-**, der findes nemlig åbenbart ingen præfigerede kollektiva i dansk. Som ækvivalenter af de tyske kollektiva med præfiks **ge-** forekommer der først og fremmest sammensætninger, fx **Gebirge – bjergegn, bjergland(skab), bjergkæde; Gewölk – skymasse(r), skybanke; Gebüsch – underskov; Gestein – stenmasse, stenlag**, og afledninger på **-værk**, fx **Geäst – grenværk, Gebälk- bjælkeværk, Gemäuer – murværk**. Typiske er her også simplicia i singular og plural, fx **Gebirge – bjerge, Geäst – grene, Gebälk – bjælker, Gewölk – skyer, Gebüsch – krat, Gemäuer – mure, Gestänge – stænger**.

De tyske kollektiva som fremmedord i tysk har hyppigst danske paralleldannelser. Alligevel mangler der danske paralleller ved **Mobiliar**, fx **Mobiliar – møbler, bohave, inventar; Thematik**, fx **Thematik – grundtanker, emne(kreds), motiver, motivverden**, og **Drogerie**, fx **Drogerie – materialhandel**.

Kollektiva betegner hyppigst samlinger af personer, genstande, planter og dyr. Af og til findes der alligevel også samlinger af abstrakta, fx **Rechtswesen – retsvæsen, Schulwesen – skolevæsen, Regelwerk – regelsæt, regelsamling**.

Undersøgelsen viser, at danske dannelser med fremmede suffikser (som ofte også danner hele fremmedord) hyppigst er parallelle til de tyske. De hjemlige tyske kollektiva har som svarende danske dannelser ikke altid parallelle orddannelsestyper. 10–60% af de tyske og

danske kollektiva er parallelle (tallet hænger sammen med hvilket tysk suffiks der menes). Til de tyske kollektive suffiksdannelser svarer også op til 45% af de danske kollektive ikke parallelle afledninger, 15-55% af de danske sammensætninger og 10-55% af de danske simplicia. Under tyske præfixdannelser med **ge-** findes der som danske ækvivalenter sammensætninger (ca. 30%) og simplicia (ca. 55%); i øvrigt er der ordgrupper som ækvivalenter. Ved siden af de parallelle danske ækvivalenter til de tyske suffiksdannelser som kollektiva findes der altså også hyppigt sammensætninger, afledninger, simplicia og ordgrupper. Så er det tvivlsomt, om man i det hele taget kan stole på paralleliteten mellem de danske og tyske kollektiva, når man oversætter fra tysk til dansk eller underviser tyskstuderende i dansk.

Litteratur

- Bork, Egon et al. (1999) *Tysk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal.
- Fleischer, Wolfgang et al. (1992) *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Mater, Erich (1965) *Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Simmler, Franz (1998) *Morphologie des Deutschen*. Berlin: Weidler.
- Wellmann, Hans (1969) *Kollektiva und Sammelwörter im Deutschen*. Bonn.
- Wierzbicka, Anna (1990) 'Prototypes save': On the uses and abuses of the notion of 'prototype' in linguistics and related fields. *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization*, ed. S. L. Tsahuridu, London-New York: Routledge:347-369 (efter: Wierzbicka, Anna (1999) *Język – umysł - kultura*. Warszawa: PWN:27-48.).
- Wierzbicka, Anna (1985) Fruits and vegetables: The semantics of human categorization. *Lexicography and conceptual analysis*. Caroma:258-328 (efter: Wierzbicka, Anna (1999) *Język – umysł - kultura*. Warszawa: PWN:80-137).

Tillæg: Oversigt over de tyske afledte kollektivdannelser og deres danske ækvivalenter

Dansk ækvivalent	Sammensætning	Afledning (tallene angiver % af paralleldannelserne)	Konversion	Simpleks	Fremmedord
Tysk kollektivsuffix					
-heit fx Menschheit	Menneskeslægt	-hed (60%)			
-icht fx Kehricht	fejemøg	-ing (12%)			
-lei, fx Staffelei Titelei Länderei	Titelblade (og deres tekst), titelark Stor grundejendom, jordtilligende, (store) jordbesiddelser	-li, (14%), fx staffeli			
-schaft fx Belegschaft	Arbejdsstyrke, medarbejderstab	-skab (15%)	Ansatte	personale	
-tum, fx Bürgertum Beamtentum	embedsstand	-skab (25%), fx borgerskab		borgerne	bourgeois bureaukrati
-ung, fx Leitung Bewölkung	Skydække (ikke kol.)	-else, -(n)ing -skab, fx lederskab (ialt 13%)			
-werk, fx Buschwerk Triebwerk		-værk (47%)		Krat drev	
-wesen, fx Flugwesen		-væsen (42%)			
(Kollektivpräfix) ge- fx Gebirge Geäst	Bjergetegn, bjergland(skab), bjergkæde			Bjerget Grene	

Fremmede suffixer

Dansk ækvivalent	Sammensætning	Afledning	Konversion -	Simpleks
Tysk kollektivsuffix				
-ur, fx Tastatur		-ur, fx tastatur		
-ar, fx Glossar		-ar, fx glosar		
-ik fx Tematik	grundide grundtanker, emnekreds motivverden	ik, fx problematik, symbolik		motiver
-al, fx Personal				personale
Choral		-al, fx koral		
-erie, fx Maschinerie		-eri, fx maskineri, parfumeri		
-ismus, fx Mechanismus		-isme, fx mekanisme, organisme		

SPROGLIGT POLYFONINETVÆRK

Af Rita Therkelsen (Roskilde Universitetscenter)

1. Indledning

I 2003 bevilgede SHF netværkspenge til Sprogligt polyfoninetwork hvor Nina Møller Andersen, KU, Henning Nølke, AU, og undertegnede var ansøgere. Jeg vil her først orientere om baggrunden for ansøgningen og om formålet med networket, derefter kort introducere til en del af det teoretiske grundlag som networket har som referencepunkt, nemlig ScaPoLine (den skandinaviske sproglige polyfoniteori), og til teoriens genstandsområde. Og afslutningsvis viser jeg et eksempel på kodet polyfoni på dansk, det jeg tentativt kalder spørgsmålsgentagelse.

2. Baggrund

ScaPoLine (Nølke m.fl. 2004) er resultatet af et nordisk netværksarbejde i NOS-H-regi i årene 1999-2002 hvor en gruppe romanister fra Danmark, Norge og Sverige, litterater og sprogfolk, prøvede at forene den litterære og den sproglige polyfoni. Networket udgiver arbejdsbladsserien *Polyphonie – linguistique et littéraire*. ScaPoLine er en videreudvikling af den polyfoniteori som Henning Nølke (Nølke 1989, 1994) har grundlagt, stærkt inspireret af Oswald Ducrot (Ducrot 1984). Selve betegnelsen 'polyfoni' hentede Ducrot hos den russiske litteraturforsker Michail Bachtin, men han overtog ikke indholdet. Olsen (1999) og Holm (1999) skriver om den glidning i polyfonibegrebet der skete med Ducrots overtagelse.

ScaPoLinebogen (Nølke m.fl. 2004), *ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique*, er, som det fremgår, på fransk, og det er det meste af det nordiske network har publiceret i deres arbejdsblade også. Jeg har gennem årene fulgt networkets arbejde tæt, og jeg har gang på gang introduceret til ScaPoLine. De danskstuderende er meget interesserede, men da det er få der læser fransk, og endnu færre på det niveau der kræves, er det overvejende blevet ved det. Hvilket er synd og skam – der ligger mange interessante uskrevne specialer der.

3. Sprogligt polyfoninetværk. Formål.

Den grundlæggende ide med Sprogligt polyfoninetværk er således at få forsket i, diskuteret og skrevet om polyfoni på alle andre sprog end fransk (sidstnævnte er nu ikke helt bandlyst), og jeg citerer fra ansøgningen: “Med det sproglige polyfoninetværk søges kredsen af polyfoni-interessererede og -forskere udvidet. Målet med netværkets aktiviteter er at skabe et diskussionsforum hvor den sproglige polyfoniteori kvalificeres og udvikles yderligere, specificeret i delmålene: 1) Teoriudvikling. Udvikling af den sproglige polyfoniteori i sig selv, men også udforskning af mulighederne for integration og kombination med fx argumentationsanalyse, tekstlingvistik, sproghandlingsteori, samtaleanalyse, funktionel grammatik og fortællerteorier. 2) Udvikling af konkrete analyseredskaber via sprogbrugsanalyser der afdækker hvordan polyfoni er kodet i fx dansk, svensk, norsk, engelsk og tysk. 3) En praktisk analysedel der giver konkrete eksempler på tekstanalyse med en polyfonisk indfaldsvinkel. Her bruges det brede tekstbegreb der omfatter samtaler, pragmatiske brugstekster inklusive billedbrug, og skønlitterære tekster”.

Erfaringerne fra det nordiske polyfoninetværksarbejde viser at det er givende at prøve at forene den sproglige og den litterære polyfoni (Nølke m.fl. 2004: 22), men at det er en stor mundfuld at gøre det. Sprogligt polyfoninetværk udviser derfor mådehold og begrænser sig til det sproglige. Til gengæld har vi den ambition at prøve at forene ScaPoLine og den sproglige Bachtin som er Nina Møller Andersens forskningsområde (Andersen 1998, 2002, 2004). Det ser indtil videre ud til at kunne lykkes på den måde at der hvor ScaPoLine er svag, nemlig på modtagersiden, der er Bachtin stærk.

Sprogligt polyfoninetværk er et åbent netværk¹, der er i skrivende stund 41 medlemmer, og som det fremgår af formålsbeskrivelsen, forestillede vi os et meget kreativt netværk med forskelligartede interesser der dækker bredt. Det kunne så indebære den fare at arbejdet blev for diffust, ikke mindst i betragtning af at når man siger “polyfoni”, er der en tendens til at folk hører stemmer over det hele ud fra en vag individuel opfattelse af hvad polyfoni kunne være. I et forsøg på at sikre at vi taler om det samme når vi taler om polyfoni, har vi valgt ScaPoLine, som har et bud på et sammenhængende begrebsapparat, som netværkets teoretiske grundlag – sammen med den sproglige Bachtin – ikke som fundamentalistisk dogmatisk ramme, men som et referencepunkt man fx forholder sin polyfonidefinition til.² Når jeg skri-

¹ Se vores hjemmeside på <http://babel.ruc.dk/polyfoni/>

² Det første der skete i netværket, var derfor også at oversætte kapitel 2 i Nølke m.fl. (2004), hvor ScaPoLines begrebsapparat introduceres, til dansk. Til omdeling før det første netværksmøde.

ver at vi valgte ScaPoLine, så er det fordi der er noget at vælge imellem.³ Eddy Roulet har en meget indflydelsesrig skoledannelse i Genève⁴, og der er også udviklet (dialogisk) polyfoniteori i forbindelse med den pragmatiske teori, la praxématique, som hører til i Montpellier.⁵

4. ScaPoLine⁶

Den sproglige polyfoniteori sætter som udgangspunkt at der altid er flere stemmer der taler i en tekst, og også ofte på den enkelte ytrings niveau (parole). Det sproglige forskningsprojekt går ud på at afdække hvilke instrukser (kodet grammatisk eller semantisk) om polyfoni der er i sprogstrukturen (langue).

Polyfonien arbejder med tre betegnelser i forbindelse med de sproglyde der kommer ud af munden på folk: sætning, ytring og udsigelse:

Sætningen er lingvistens konstrukt, det er i sætningen lingvisten finder instrukserne eller den betydning der er kodet i de sproglige elementer eller grammatiske strukturer. Sætningen er bærer af instrukser, sætningen instruerer om tolkningspotentiale, så at sige.

Ytringen er den enhed der bliver ytret og tolket i en bestemt kontekst, og konteksten kan udelukke nogle tolkninger fra sætningens tolkningspotentiale og tillade andre.

Udsigelsen er, helt traditionelt, dette at der ytres, at der siges noget med mening. Udgangspunktet er så at lingvisten på sætningsniveau afdækker **polyfonistrukturen**, dvs. afdækker hvilke sproglige elementer eller grammatiske konstruktioner der er bærere af en instruks om polyfoni. Instrukser om polyfoni ifølge ScaPoLine er instrukser om hvor mange **synspunkter** der iscenesættes, instrukser om hvem (hvilke **diskursindivider**) der kan tillægges synspunkterne, og instrukser om hvilken **relation** diskursindividerne har til synspunktet. Dette at tillægge diskursindivider synspunkter og at afgøre hvilken relation diskursindividerne har til synspunktet, der hvor instrukserne så at sige bliver fulgt, er på ytringsniveau, i **konfigurationen**.

³ Men jo ikke reelt i vores tilfælde, al den stund Henning Nølle er i styregruppen...

⁴ Se fx Roulet, Eddy (2001) *Un modèle d'analyse de l'organisation du discours*. Berne: Peter Lang. Og Roulet, Eddy (2001) L'organisation polyphonique d'une conversation et d'une sous-conversation de Nathalie Sarraute. *Polyphonie linguistique et littéraire*. Nr. 3, maj 2001: 1-18.

⁵ Se fx Bres, Jacques, R. Delamotte-Legrand, F. Madray-Lesigne og P. Siblot (red.) (1999) *L'autre en discours*. Montpellier: Publications Montpellier 3. Og Bres, Jacques (2004) Sous la surface textuelle, la profondeur énonciative. Ébauche de description des façons dont se signifie le dialogisme de l'énoncé. *Regards sur l'héritage de Mikhaïl Bakhtine*. ed. P. P. Haillet og G. Karmaoui. Amiens: Ancrage Edition.

⁶ Beskrivelsen af ScaPoLines begrebsapparat i afsnit 4 lægger sig tæt op ad beskrivelsen i Therkelsen (2004).

4.1 Polyfonistruktur

Polyfonistrukturen er som sagt den der afdækkes på sætningsniveau. Det klassiske eksempel inden for polyfonien er (1):

(1) Denne væg er ikke hvid

Det interessante ved den er nægtelsen *ikke*. *Ikke* er bærer af en instruks om polyfonistruktur, den er bærer af en instruks om at der er flere stemmer eller **synspunkter** til stede i diskursen. Et synspunkt defineres som en semantisk enhed (noget propositionelt indhold) der har en synspunktbærer. I (1) er der to synspunkter:

spkt.1: væggen er hvid

spkt 2: væggen er ikke hvid

At der er 2 synspunkter, ses af at man kan fortsætte (1) på to måder, (2a) og (2b):

(2a) og det er min nabo ked af. (**det** = at væggen er **ikke-hvid**)

(2b) men det tror min nabo (**det** = at væggen er **hvid**)

I (2a) henviser *det* til synspunkt 2, mens *det* i (2b) henviser til synspunkt 1. Det sidste er det mest interessante fordi det viser at begge synspunkter må være til stede i diskursen i og med at (1) ytres.

Polyfonistrukturen kan også instruere om hvem der tager ansvar for synspunkter og hvilken relation den ansvarlige har til synspunktet. I (1) tager afsender ansvar for og erklærer sig enig i synspunkt 2, at væggen er ikke-hvid. Men afsender fralægger sig ansvar for, og erklærer sig uenig i synspunkt 1, at væggen er hvid. På sætningsniveau bliver der i dette tilfælde ikke instrueret om hvem der skal tillægges synspunkt 1, at væggen er hvid, det afgøres på ytringsniveau, i fortolkningen, hvor **polyfonikonfigurationen** skabes.

4.2 Polyfonikonfiguration

Med polyfonikonfigurationen er vi på **ytringsniveau**, og det er en af polyfoniteoriens grundlæggende antagelser at i fortolkningen vil modtageren altid prøve at konfigurere – eller snarere prøve at genskabe den konfiguration som afsender har intenderet – og det vil sige at finde ud af hvem der skal tillægges ansvar for synspunkterne, og hvilken relation de synspunkt-

ansvarlige diskursindivider har til synspunktet. Hvis fortsættelsen til (1) lyder som (2b), er det naboen der bliver konfigureret som synspunktansvarlig for synspunkt 1. At konfigurere består i at fastslå hvem kilden til synspunktet er, at finde ud af med hvilket diskursindivid synspunktets synspunktbærer skal instantieres. Det kan også siges på den måde at hvis synspunktbæreren er identificerbar ud fra teksten eller situationen, kan der knyttes et diskursindivid til synspunktbæreren. Teoriens opgave er at fastlægge hvor mange typer af diskursindivider man kan arbejde med, og her tager man udgangspunkt i kommunikationssituationen. Typer af diskursindivider er:

Afsender (prototypisk repræsenteret med *jeg* i ytringen)

Modtager (prototypisk repræsenteret med *du* i ytringen)

De 3. (som kan være repræsenteret med fx *hun* og *de* i ytringen)

MAN, den kollektive variant af de 3. som yderligere kan deles op i homogent og heterogent kollektiv.

Antallet af typer af diskursindivider i teoriens begrebsapparat er begrænset, mens antallet af potentielt identificerbare synspunktbærere er uendeligt. *Lise, Hans* og *statsministeriet* - og listen kunne fortsætte – repræsenterer alle typen 'de 3.' Det er også vigtigt at bemærke at synspunktbærere repræsenteret i teksten ikke nødvendigvis kan knyttes til et diskursindivid. Og diskursindividet afsender har en særlig status og får derfor sit eget afsnit:

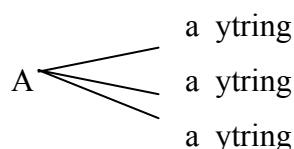
4.3 Afsender

Polyfonien interesserer sig kun for afsender som tekstlig instans. Som tekstlig instans har afsender for det første rollen som **tekstkonstruktør**, som iscenesætter af det teaterstykke teksten er. Afsender som tekstkonstruktør er ansvarlig for udsigelsen. Afsender som tekstkonstruktør kan skabe to billeder af sig selv i teksten, og det kan derfor også siges at være en analytisk opsplitning af fortæller. Den analytiske opsplitning er nødvendig i visse tilfælde, og ideen om opsplitning stammer fra Ducrot. Her kaldes de to billeder af afsender med ScaPoLins betegnelser **ytringsafsender** og **tekstafsender**.⁷

Ytringsafsender, a, er det billede tekstkonstruktøren skaber af sig selv i ytringsøjeblikket. Ytringsafsender har en flygtig eksistens idet der til hver ytring hører en ytringsafsender.

Tekstafsender, A, er det billede tekstkonstruktøren skaber af sig selv som den tekstlige instans der sikrer tekstkohærens, og som også eksisterer uafhængigt af den enkelte ytring. Ytringsafsender, a, kan siges at være et af tekstafsenders, A's, mange ansigter:

⁷ Ducrots betegnelser er 'locuteur en tant que tel' og 'locuteur en tant qu'être du monde', og Henning Nølkes betegnelser var i det foregående årtusinde 'ytringsafsender' og 'individafsender'.

I mange tilfælde er det i analysen ikke relevant at skelne mellem ytringsafsender og tekstafsender, der taler man bare om afsender. Men to klare eksempler på at opsplittningen bør være en del af teoriens begrebsapparat, er interjektionaler og præsuppositioner set gennem polyfone briller. Det var præsuppositionerne der oprindeligt ledte Ducrot til at skelne mellem ytringsafsender og tekstafsender som to forskellige aspekter af fortæller. Af pladshensyn begrænser jeg mig til at illustrere det med interjektionaler. Til sammenligning (4) og (5):

(4) Det gjorde ondt

(5) Av for S..., det gjorde ondt

I sammenligning er (4) umiddelbart køligt refererende, mens afsender i (5) *er* i følelsen. Med polyfone termer kan man sige at i (4) beretter ytringsafsender om tekstafsenders følelser, og begge instanser tager ansvar for synspunktet at det gjorde ondt. Men der er ingen pointe i at skelne mellem ytringsafsender og tekstafsender i analysen, afsender beretter om sine følelser. Det er der derimod i (5) hvor *Av for S....* repræsenterer ytringsafsenders umiddelbare engagement i udsigelsen. Ytringsafsender har altså alene ansvaret for følelsesudbruddet, for *Av for S...*, mens tekstafsender også har ansvaret for synspunktet, at det gjorde ondt, som i (4).

Opsummerende kan man sige at det centrale i polyfoniens begrebsapparat er at man kan tale om en polyfonistruktur som sproglige elementer eller grammatiske konstruktioner bærer instrukser om på sætningsniveau. Og man kan tale om en polyfonikonfiguration, det lag hvor man finder synspunktansvarlige diskursindivider til de synspunkter der er i polyfonistrukturen. Centralt er det at synspunktbærere ikke behøver at være (navngivne) aktører i diskursen eller identificerbare, de kan være stemmer som afsender taler for eller imod – eller iscenesætter – i sin diskurs. Noget som polyfonien har som kerneområde er derfor også citater, direkte tale, dækket direkte tale og indirekte tale. Særegent for polyfonien er også den analytiske opsplittning af fortæller i tekstafsender og ytringsafsender, en opsplittning som kan være analytisk nødvendig, men som i mange tilfælde ikke er det. Der er endnu kun få studier af polyfoni kodet i dansk, men det kan programmatisk siges at det fx vil være interessant at se på sætningsadverbialer med hensyn til relationen mellem diskursindivid og synspunkt, og det ville være nærliggende at undersøge om der er en systematisk sammenhæng mellem brug af for-

skellige konjunktioner og typer af diskursindivider der kan tillægges ansvaret for synspunkter.

Det skal understreges at som regel undersøger polyfonien ikke nye fænomener, det er snarere at undersøge kendte fænomener med et nyt sæt briller (de polyfone) på med henblik på at få en mere fyldestgørende og udtømmende sprogbeskrivelse. Og det skal også understreges at polyfonien kun dækker et mindre (men vigtigt!) betydningsområde, blandt mange, som kan være kodet.⁸

5. Eksempel på kodet polyfoni: Spørgsmålgentagelse

Afslutningsvis vil jeg vise et eksempel på hvordan noget polyfonisk er kodet i dansk. Så vidt jeg ved, er der ikke tidligere klart peget på fænomenet, og det synes således at være en illustration af at man med de polyfoniske briller får øje på noget man ellers ikke ville se. I mit oplæg på MUDS kaldte jeg fænomenet for ekkospørgsmål, men Sten Vikner har venligt gjort mig opmærksom på at den betegnelse er reserveret noget andet⁹, og jeg kalder derfor tentativt "mit" polyfone fænomen for spørgsmålgentagelse. Spørgsmålgentagelse er på dansk kodet i hv-spørgsmål med neutral ledstilling (SAV, traditionelt kaldt ledsætningsledstilling) (jeg bruger Heltoft og Hansens (Heltoft og Hansen på vej) ledstillingsbetegnelser) i modsætning til så at sige førstegangsspørgsmål hvor vi bruger deklarativ ledstilling (SVA, traditionelt kaldt hovedsætningsledstilling). En spørgsmålgentagelse spørger til om det var spørgsmålet, og forudsætter altså at der har været stillet et spørgsmål – heraf det polyfone – hvilket et spørgsmål med deklarativ ledstilling ikke gør. Spørgsmålgentagelsen indebærer i den fuldt udfoldede form 4 ture som i (6). (Fra eget korpus, fokusgruppeinterview):

- (6) 2. Tør man spørge hvor det var
 1. Hva? **Hvor jeg kom fra?**
 2. Ja
 1. Jeg kommer fra...

⁸ Polyfonien indgår fx som et modul blandt mange andre i Henning Nølkes modulære sprogteori (Nølle 1994).

⁹ Mange tak for det! Sten Vikner henviser til følgende kilder hvoraf det fremgår at termen ekkospørgsmål er adopteret på engelsk, tysk og svensk:

Crystal, David (1997) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 4th Ed. Blackwell: Oxford. s. 130: "echo question".

Platzack, Christer (1999) *Svenskans inre grammatik - det minimalistiska programmet*. Studentlitteratur: Lund. s. 102: "eko-fråga".

Wollstein-Leisten, Angelika, Axel Heilmann, Peter Stepan & Sten Vikner (1997). *Deutsche Satzstruktur - Grundlagen der syntaktischen Analyse*. Stauffenburg Verlag: Tübingen. s. 14: "Echofrage".

Ifølge Perrin et al. (2003: 1850) skulle det være Gail Jefferson der først introducerede termen ekkospørgsmål (i en artikel fra 1972: Side sequences. *Studies in Social Interaction*. Ed. D. Sudnow. Free Press: New York. 294-338.).

Nemlig et spørgsmål (deklarativ ledstilling), en spørgsmålsgentagelse (neutral ledstilling) hvor der bliver spurgt til **om** det var spørgsmålet, bekræftelse på at det **var** spørgsmålet¹⁰, og til slut svar. Ekkospørgsmålet derimod er et afklaringspørgsmål til noget asserteret, med Sten Vikners eksempel (7):

- (7) 1. Peter havde lige hørt det fra dekanen.
 2. Peter havde lige hørt det fra **hvem**?

(8) er et eksempel på gentagelsesspørgsmål med *hvorfor* i den fuldt udfoldede form (fra By-Soc). Det ses at det er tilstrækkeligt at markere spørgsmålsgentagelse ved at sætte subjektet lige efter *hv*-ordet:

- (8) 1. og så har hun taget forskellige kurser hen ad vejen
 A. nå har hun det?
 1. ja altså hun har taget skrivekursus ik' maskinkursus og
 A. nå ja det kan man jo ikke bare sætte sig til at gøre
 1. sprogkurser og sådan noget
 A. nå
 1. da hun kom ind i banken der
 A. nå hvorfor gør hun det?
 1. **hvorfor hun**?
 A. ja hvorfor gør hun det altså hvad skal hun bruge det til eller er det bare sådan

I (9), som er fra en samtale i et kollektiv (Louise er et synonym for et ellers hemmeligholdt øgenavn som personen med synonymet Vibe har), har jeg også fremhævet *hvad er det* i Oskars tredje replik. Den deklarative ordstilling signalerer retorisk spørgsmål – som i modsætning til gentagelsesspørgsmålet er et spørgsmål afsender selv "har opfundet", og så selv besvarer.

- (9) Oskar: Jeg synes de er gode Louise (latter)
 Liv: hvad er det du kører på med Louise
 Oskar: **hvad det er** jamen det
 Pil: hvornår har du fundet ud af det at hun hedder Louise
 Oskar: ja det fandt jeg ud af **hvad er det** en uges tid siden
 Vibe: jamen
 Pil: kiggede du på dørskiltet eller fandt du bare ud af det fordi hun kom til at afsløre sig selv

¹⁰ Den 3. tur kan selvfølgelig også være afkræftelse, jeg har ingen eksempler fundet, men i så fald ville det oprindelige spørgsmål nok blive gentaget i 3. tur, hvorefter der ville blive svaret på det. Det ændrer ikke ved spørgsmålsgentagelsens natur og kodning.

Den afgørende pointe er at den neutrale ledstilling i hv-spørgsmål altid forudsætter et spørgsmål en anden har stillet, dvs. at polyfonisk iscenesætter det altid en spørgende dialogpartner. I samtaler og dialoger vil det forudsatte spørgsmål som regel være eksplicit til stede i samtalen. Men i skrevne tekster kan den kodede betydning udnyttes, og 4-turssekvensen optræder der i en reduceret form hvor hverken tur 1, det forudsatte spørgsmål, eller tur 3, bekræftelsen på at det var spørgsmålet er udtrykt. I eksempel (10), som er uddrag af en klumme, *Anti-russisk* (lagt på www.weekendavisen.dk d. 14. november 2002 kl. 13.11), udnytter forfatteren Ulrik Høy denne kodning til at iscenesætte en spørgende dialogpartner, som må skulle instantieres som modtager / læseren:

- (10) “Der er en aura af anti-russiske stemninger i den europæiske presse. Det ny Rusland får ringere skudsmål end det gamle Sovjet, generelt, også hos os, det er paradoksalt. **Hvad det skyldes?** Det skyldes fornærmelse blandet op med lokal forskrækkelse over Ruslands attitude – stort land bosser lille land – og det befipper folk i nisselandet.”

“...7-8 år efter var det en realitet. Sovjet røg ud af Rusland, det sovjetiske system kollapsede, de besatte lande blev frie et efter et, tilbage var der de formørkede dele af imperiet med terror, blodig separatisme og hyggelige kongresser i København med mindre hyggelige gæster, som det ny Rusland af gode grunde ikke er synderlig betaget af.

Hvad det drejer sig om? Det drejer sig om at få Rusland ud af Tjetjenien, for man er sur, man er godt og grundigt fornærmet over, at reformationen slog fejl, for det gjorde den jo...”

I forhold til Ulrik Høys tekst er det så en yderligere analytisk pointe at de spørgsmål som læseren så at sige bliver skudt i skoene, er spørgsmål som indholdsmæssigt anerkender Ulrik Høys absolutte autoritet og ekspertviden på området. Min centrale pointe er at han i sin tekst udnytter ledstillingskodningen af spørgsmålsgentagelse. Og således inspireret:

6. Hvad jeg konkluderer?

Jeg konkluderer egentlig ikke noget. Jeg ville gøre opmærksom på Sprogligt polyfoninets værks eksistens, og jeg håber at have gjort rede for det teoretiske grundlag, teoriens genstandsområde og eksemplificeret det på en måde så relevansen er anskueliggjort.

Litteratur

Andersen, Nina M. (1998) Det fremmede ord og dets anvendelighed. *Bachtin. Kultur og Klasse* 86, ed. Lise Busk jensen et al. Medusa.

Andersen, Nina M. (2002) *I en verden af fremmede ord. Bachtin som sprogbrugsteoretiker.*

- København: Akademisk forlag.
- Andersen, Nina M. (2004) Polyfoni og Bachtin. *Sproglig polyfoni. Arbejdspapirer* 1, oktober 2004. Roskilde: Skrifter fra dansk og public relations: 3-16.
- Ducrot, Oswald (1984) *Le dire et le dit*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Heltoft, Lars og Erik Hansen (på vej). *Grammatik over det Danske Sprog*. Forprint: Roskilde Universitetscenter.
- Holm, Helge V. (1999) Detaljens stemmer hos Flaubert. *Detaljen : Tekstanalysen og dens grænser* II. ed. Ebbe Klitgård og Rita Therkelsen. Roskilde Universitetsforlag: 88-100.
- Norén, Coco (1999) Reformulation et conversation. De la sémantique du topos aux fonctions Interactionnelles. *Studia Romanica Upsaliensia* 60: Uppsala Universitet.
- Nølke, Henning (1989) Polyfoni. En sprogteoretisk indføring. *Ark* 48, juli 1989.
- Nølke, Henning (1994) *Linguistique modulaire*. Louvain – Paris: Peeters.
- Nølke, Henning, Coco Norén og Kjersti Fløttum (2004) *ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique*. Paris: Kimé.
- Olsen, Michel (1999) Polyfoniens vilkår. *Detaljen : Tekstanalysen og dens grænser* II. ed. Ebbe Klitgård og Rita Therkelsen. Roskilde Universitetsforlag: 53-73.
- Perrin, Laurent, Denise Deshaies og Claude Paradis (2003). Pragmatic functions of local diaphonic repetitions in conversation. *Journal of Pragmatics* nr. 35 (2003) : 1843-1860.
- Polyphonie – linguistique et littéraire. Lingvistisk og litterær polyfoni. Documents de travail/ arbejdspapirer*. Samfundslitteratur: Roskilde.
- Therkelsen, Rita (2004) Polyfoni som sproglig begrebsramme og som redskab i tekstanalysen. *Sproglig polyfoni. Arbejdspapirer* 1, oktober 2004. Roskilde: Skrifter fra dansk og public relations: 79-109.

GRAMMATISK KONTROL OG KONTROLMARKØRER I DANSK

Af Torben Thrane (Handelshøjskolen i Århus)

[Mit oplæg ved MUDS 10 rummede historiske og teoretiske forudsætninger som jeg allerede har diskuteret andetsteds (Thrane 2004a, b; fc); de to første kan ses på <http://www.sprog.asb.dk/tt/Forskning/Control>. Af hensyn til den sparsomme plads vil jeg derfor ikke her gentage det historiske rids og hele argumentationen for konstituenttypologi, blot henvise til de tre artikler, der også indeholder yderligere relevante referencer.]

1. Grammatisk kontrol

Det er kontrolteoriens opgave at beskrive og forklare de faktorer der bestemmer fortolkningen af skjulte subjekter for infinitte verbalformer. Disse faktorer kan være

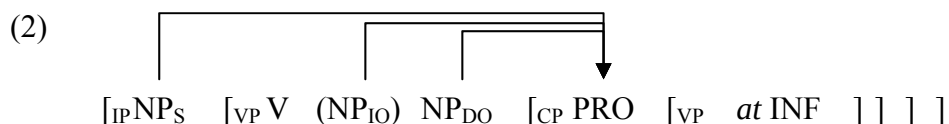
- syntaktiske, især vedrørende subjekts-, objekts- eller dativkontrol
- semantiske, især vedrørende det styrende verbs semantiske egenskaber
- pragmatiske, især vedrørende den kontekstuelle fastlæggelse af agens for infinittet hvor intet matrixled er tilgængeligt, eller hvor der er uoverensstemmelse imellem grammatiske og fortolkningsmæssige hensyn, som f. eks. i

- (1) Efter at have drukket det meste af dagen, blev Byskolen sidste stop for en 25-årig mand

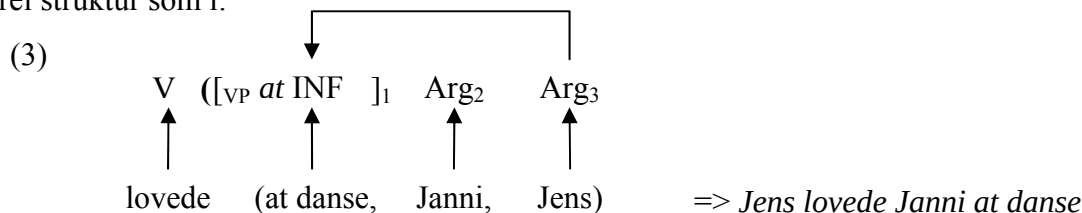
Kun de to første typer faktorer betragtes her som bestemmende for grammatisk kontrol. Dette er i overensstemmelse med standardbehandlinger af kontrolfænomener, der groft sagt falder i to hovedgrupper, en syntaktisk og en semantisk.

2. To klassiske tilgange til kontrol

Den klassiske, syntaktiske tilgang til studiet af kontrol tager afsæt i Postal (1970) og er kodificeret af Chomsky (1981) i en generel kontrolstruktur:

Chierchias (1984; 1989) udvikling af den semantiske kontrolteori fører til antagelsen af en generel struktur som i:

I den generelle kontrolstruktur jeg vil argumentere for vil der indgå elementer fra (2) vedrørende forekomsten af PRO og fra (3) vedrørende argumentstruktur.

3. Danske kontroltyper

I denne korte oversigt begrænser jeg mig til infinitiver. I forbindelse med en lang række adjektiver kan en *at*-infinitiv optræde som ekstraponeret subjekt, som i (4)(a), eller som komplement til A ved løft til subjekt, som i (b). Dette medfører ingen ændring af kontrolrelationen, der er pragmatisk i begge tilfælde:

- (4) (a) Det er sjovt at danse med Janni (b) Janni er sjov at danse med
-

Der er to infinitivkonstruktioner uden *at* der adskiller sig fra hinanden mht kontrol:

- (5) (a) Jens ville danse med Janni (b) Jens lod Hans danse med Janni
-

Dativkontrol optræder i tilfælde som (6), med eller uden præpositionen *til*:

- (6) Jens gav Janni et par sko (til) at danse i
-

De to typiske kontrolstrukturer er imidlertid subjektskontrol og objektskontrol i forbindelse med hhv. to-plads og tre-pladsverber, som

- (7) (a) Jens forsøgte at danse med Janni (b) Jens lærte Hans at danse med Janni
-

Her er der ingen kontrolmarkører, men det er der i

- (8) (a) Jens tvang Hans **til** at danse med Hanne (b) Jens tvang Hans **ved** at danse med Janni **for**
-

Som det fremgår afhænger kontrolrelationen af hvilken markør der er valgt: *til* fremtvinger objektskontrol, *ved* eller *for* subjektskontrol. Dette medfører at de kan kombineres:

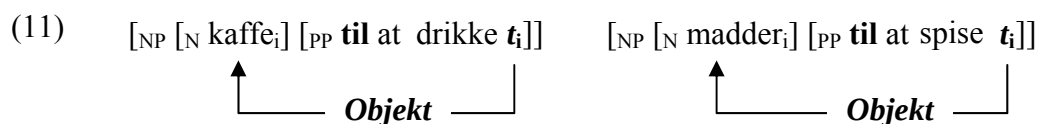
- (9) Jens tvang Hans **til** at danse med Hanne **ved** at danse med Janni **for**
-

Det bemærkes at der i (8)(b) er et skjult argument for *tvang*, et argument der – hvis udtrykt, som i (9) – netop tager form af PP med *til* + styrelse, der formelt kunne være enten NP (*druk*) eller VP (*at drikke*); mere udførligt herom i 6.3 nedenfor. Det er disse variationer imellem strukturer med og uden kontrolmarkør, samt de fortolkningsmæssige konsekvenser af valg af forskellige markører der er hovedtemaet for denne artikel.

4. Strukturelle problemer

Det blev netop foreslået at *til* som kontrolmarkør fremtvinger objektskontrol. Betragt nu

(10) Der står kaffe *til* at drikke på køkkenbordet og madder *til* at spise i køleskabet
Her er der ikke umiddelbart tale om objekts- men om pragmatisk kontrol, med mindre kontrol ikke længere fastlægges ved tematiske relationer, men udelukkende ved (dybde)syntaktiske:

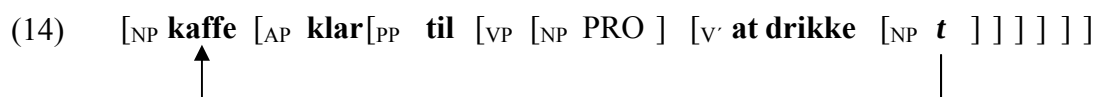
Præpositionsleddene med *til* i (10) kan erstattes af andre konstituenttyper, men på uens vis:

- (12) (a) Der står kaffe **klar** på køkkenbordet og madder ***smurt** i køleskabet
(b) Der står ***klar** kaffe på køkkenbordet og **smurte** madder i køleskabet

Det er ovenikøbet muligt at kombinere konstituenterne [*til at drikke*] fra (11) og [*klar*] fra (12)(a) på to måder:

- (13) (a) Der står kaffe klar *til at drikke* på køkkenbordet ...
(b) Der står kaffe *til at drikke* klar på køkkenbordet...

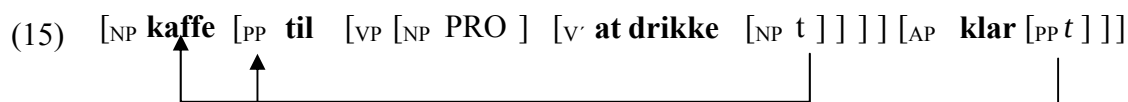
Dette forhold ville formentlig for en klassisk GB teori tyde på at der for (13)(a) gælder en struktur som (14):

Objektet for [*at drikke*] er flyttet til den kanoniske subjektspostition i Spec-I.¹ Det er klart at der ikke kan være tale om 'flytning' i bogstavelig forstand. Hvis flytning af [*kaffe*] er sket sammen med dets modifikation [*klar til at drikke t*] fører derivationen til ondartet cirkularitet. Og hvis den er sket uden modifikationen, der således først skulle være genereret *efter* flytning, støder vi ikke blot på teoretiske vanskeligheder mht forholdet imellem flytning og leksikalsk selektion, men også på det mere praktiske problem at der ikke ville være noget objekt for [*at drikke*] at flytte overhovedet.

Flytningens metaforiske karakter fremgår med større klarhed af strukturen bag (13) (b):

¹ Teknisk ville dette skulle suppleres med et argument fra bestemtheds klausulen i ekspletive sætninger, således at [*kaffe*] ikke alene ikke kan være bestemt, men heller ikke kan være kasusmarkeret.

Hvis [at drikke *t*] er komplement til [klar] i (13)(a) – som antaget – har det undergået flytning på egen hånd, uafhængigt af flytningen af [kaffe]. Men hvilken position er det flyttet *til*? Det har tilsyneladende blot byttet plads med sin kerne, [klar], men har ikke bevaret sin fortolkningsmæssige afhængighed af den, som forventet. Tværtimod indgår [til at drikke *t*] nu en fortolkningsmæssig enhed med [kaffe], og er således snarere at opfatte som modifikation hertil end til [klar], mens [klar [på køkkenbordet]] antager skær af en appositionel tilføjelse. Overvejelser som disse fører til en revurdering af klassiske opfattelser af konstituenttyper og argumentstruktur generelt.

5. Konstituentter og argumentstruktur

I stedet for den strukturelle traditions kriterier til konstituentidentifikation, der omfatter flytning og sletning som nogle af de væsentligste, foreslås der i Thrane (2004a) alternative klassifikationskriterier. På basis af et kriterium om information der er *nødvendig* for tilhører til at etablere en *situationstype*, fordeler konstituenterne i en sætning som (16) sig som vist i (17):

(16) John tog skoene på i badeværelset

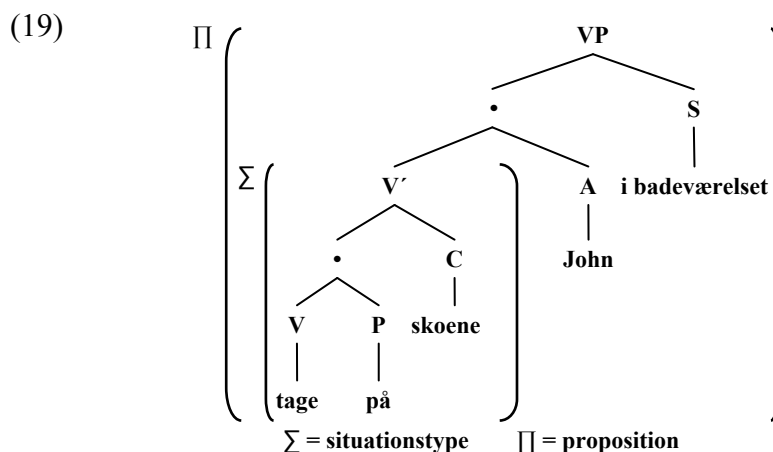
(17) Konstituerende: *tog*
 Nødvendige: *på, skoene*
 Vilkaarlige: *John, i badeværelset*

Det andet kriterium drejer sig om den information konstituenten bærer mhp tilhørers etablering af *diskursreferenter*. Tilsammen danner de to kriterier basis for en firleddet konstituenttypologi, som vist i

(18)

	+Argumental	–Argumental
+Nødvendig	Komplement	Parasit
–Nødvendig	Argument	Satellit

Komplementer og Argumenter er nominale, Parasitter og Satellitter adverbiale. Komplementer og Parasitter selekteres af V og bestemmer situationstype, mens Argumenter og Satellitter kombineres med V' hvormed de danner VP. Den argumentstruktur der er associeret med (18) er udelukkende hierarkisk og rekursiv:

Det er denne generelle struktur der ligger bag tre teser om kontrol i dansk jeg vil forsvare i de næste afsnit:

- Kontrolområdet er syntaktisk VP
- Det *grammatiske* kontrolområde er semantisk Π
- Kontrolstrukturer med status af Parasitter og Satelitter er på dansk markeret med præposition, men kontrolstrukturer med status af Komplementer er umarkerede

6. De tre teser

I betragtning af at indlejrede infinitiver altid mangler eksplicit subjekt, og i betragtning af den foreslåede argumentstruktur (19), kunne man mene at kontrolområdet var V' snarere end det foreslåede VP. Dette diskuteres i 6.1. nedenfor.

Argumentstrukturen i (19) betragtes som ét af tre domæner for syntaktiske operationer, hvor de to øvrige dels tager sig af rækkefølgeforhold ('Informationsstruktur'), dels af den spatiotemporale orientering af situationsrepræsentationer i forhold til ytringssituationen ('Modaliseringsstruktur'). I forhold til sidstnævnte siger den anden tese at indlejrede infinitivskonstruktioner er umarkerede ikke blot for tempus, men også for modalitet. Dette diskuteres i 6.2.

Den tredje tese vedrører specielt forholdene i dansk. Tilstedeværelsen af en kontrolmarkør i form af en præposition kædes her sammen med spørgsmålet om konstituenttypologi, der igen er afgørende for hvilke syntaktiske og semantiske roller de involverede konstituentter kan spille. Dette diskuteres i 6.3.

6.1. Historien om *sélv*

Et af diskussionsemnerne i generativ teori er status af fonetisk tomme leksikalske elementer, som kontrolteoriens PRO (se især Hornstein 1999, 2003; Cormack & Smith 2003). Dansk har imidlertid et 'pronomen', *sélv*, hvis distributionsmuligheder er mangfoldige. Én af dem er (20)(a) hvis argumentstruktur er (b), med [*sélv* at danse] og [Janni] som Komplementer (K):

- (20) (a) Janni elsker sélv at danse
 (b) elske ([_{VP} sélv [_{V'} at danse]]_K, Janni_K)

Som det fremgår betragtes [sélv] som den emfatiske realisation af PRO, og hele strukturen som argument for at VP – og ikke V' alene – er det syntaktiske kontroldomæne.

6.2. Det grammatiske kontroldomæne er II

Det er velkendt at infinitiver er umarkerede for tempus. Da dansk imidlertid har infinitte former af modalverber skulle vi forvente at infinitiver af modalverber kunne optræde i kontrolstrukturer. Den anden tese siger at det kan de ikke. Modalitet tilskrives i modaliseringsdomænet, der formodes at tage en Argumentstruktur som input. Forudsigelsen er m.a.o. at vi ikke vil finde sætninger som (21)(a), ikke på grund af det semantiske indhold af *måtte* (jf. (b)), og heller ikke fordi *måtte* ikke kan optræde i kontrolstrukturer; det kan de blot der er tale om pragmatisk kontrol (c):

- (21) (a) *Janni elsker at måtte danse
 (b) Janni elsker at få lov til at danse
 (c) Janni siges at måtte danse igen i morgen

Disse forudsigelser holder i alt væsentligt stik. Men der er enkelte leksikalske verber, f. eks. *love*², der tilsyneladende tillader modaliserede kontrolstrukturer. Flg. eksempler er fundet på Google efter søgning på strengen "lovede +at +<modalverbum>":

- (22) (a) som Intel **lovede at skulle** komme her tidligt i år (9 eksempler, dette [?]danske, samt 8 norske!)
 (b) da han i sin nytårstale **lovede at ville** arbejde for at bryde den sociale arv (152 eksempler, alle med pragmatisk modalitet ('vilje'))
 (c) Han **lovede at kunne** få sit nye politiske program til at køre (12 eksempler, alle med pragmatisk modalitet ('evne'))

Der var ingen forekomster med hhv. *måtte*, *turde* og *burde*. Jeg tillader mig at fastholde påstanden om at kontrolstrukturer er modalitetsmæssigt umarkerede, men nu med den indskrænkning at det gælder 'rigtig' (dvs. deontisk og epistemisk, ikke pragmatisk) modalitet.

6.3. Kontrolmarkører og konstituenttyper

Det interessanteste forhold ved kontrolstrukturer i dansk er fordelingen af kontrolmarkører. Deres distribution falder tilsyneladende smukt i tråd med tre af de fire konstituenttyper i (18) som er etableret på uafhængigt grundlag. Hovedskellet går mellem de nominale og de adverbiale typer. Infinitivskonstruktioner uden kontrolmarkør er Komplementer, mens de markere-

² Ole Togeby gjorde på mødet opmærksom på at *Jens lovede Janni at måtte danse* adskiller sig kontrolmæssigt fra *Jens lovede Janni at ville danse*, og at modalverberne således i en vis forstand er kontrolmarkører. Skiftet i kontrol anfægtes naturligvis ikke, men i lyset af den sparsomme forekomst af sådanne sætningstyper anses de for i bedste fald usædvanlige.

de er enten Satellitter eller Parasitter. Den anden nominale type, Argument, kommer så vidt det fremgår af data ikke på tale. I givet fald skulle de – som nominale konstituenten – optræde uden kontrolmarkering, men samtidig være vilkårlige. Det er de tilsyneladende aldrig.

I de følgende afsnit vil jeg diskutere nogle af disse forhold nærmere på basis af et primært datamateriale bestående af 54 tilfældigt udvalgte danske verber der alle har det træk til fælles at de i det mindste kan have en *at*-infinitiv som (traditionelt) komplement, enten som direkte eller præpositionelt objekt. Derudover tillader de variende forekomster af *at*-infinitiver som adverbial, typisk styret af en eller flere forskellige præpositioner. Se Bilag.

Det viser sig at de udvalgte verber udviser et spektrum af konstruktionspotentiale inden for de rammer, der gives ved konteksterne i (23). **P** er en variabel for de præpositioner verber selekterer leksikalsk (til dannelsen af hvad der traditionelt forstås ved ‘phrasal verbs’ og ‘prepositional verbs’, men som her, sammen med deres styrelse, betragtes som Parasitter); derudover er der nævnt tre præpositioner, *for*, *til* og *ved*, der i traditionel forstand introducerer adverbialer, men som der her knyttes særlige egenskaber til mht konstituenttypologi.

(23) **I. Intransitive**

(a) NP V <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede [at hejse flaget]
(b) NP V P <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede [på med at hejse flaget]
(c) NP V <i>for</i> <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede [for at hejse flaget]
(d) NP V <i>til</i> <i>at</i> -Inf.	*Vi prøvede [til at hejse flaget]
(e) NP V <i>ved</i> <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede [ved at hejse flaget]

II. Transitive

(a) NP V NP <i>at</i> -Inf.	*Vi prøvede Peter [at hejse flaget]
(b) NP V NP P <i>at</i> -Inf.	*Vi prøvede Peter [på med at hejse flaget]
(c) NP V NP <i>for</i> <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede Peter [for at hejse flaget]
(d) NP V NP <i>til</i> <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede Peter [til at hejse flaget]
(e) NP V NP <i>ved</i> <i>at</i> -Inf.	Vi prøvede Peter [ved at hejse flaget]

Et væsentligt forhold gør sig gældende ved fortolkningen af (23) (c-e), både intransitive og transitive, et forhold der problematiserer selve denne hæderkronede klassifikation. I begge (c,e) par er der fortolkningsmæssigt et latent element, et element der forstås som ‘noget der prøves’; men det er ikke af samme slags i hvert par (markeret ved tuborg-klammer):

- (24) (a) Vi prøvede {at finde snoren} [**for** at hejse flaget]
 (b) Vi prøvede {at tiltrække os opmærksomhed} [**ved** at hejse flaget]
 (c) Vi prøvede {at tilkalde, hente, finde, ...} Peter [**for** at hejse flaget]
 (d) Vi prøvede {at fange} Peter{s opmærksomhed, ...} [**ved** at hejse flaget]

Dette er tilfælde af hvad jeg som oversættelse af Dretskes (1981:70) term ‘nesting of information’, vil kalde *indkapsling* (af information). Indkapsling af information er ikke det samme som betydning. Eksemplerne under (23)(c,e) betyder ikke (24); men – betragtet som *bærere af information* – kan de ikke *undgå* at bære information om ‘noget der prøves’. Dette ‘noget’

kunne være det der er ekspliciteret i (24), men det kunne også være noget andet – det afhænger af situationskonteksten. Det bemærkelsesværdige er – uanset hvad situationskonteksten måtte diktere – at det skal *formuleres* som en infinitivskonstruktion eller en anden (højere ordens) nominal af semantisk type Σ hvis det skal ekspliciteres (jf. (19)).

Bemærk nu at der ikke er indkapslet information i (23)(a,b,d). Det ser her ud til at infinitiven med eller uden præposition *ekspliciterer* det latente informationselement i (c,e). Dette er den informationsteoretiske baggrund for parallelliteten imellem Komplementer og Parasitter på den ene side, skellet imellem Parasitter og Satellitter, på den anden. Der er også et par mere håndfaste, syntaktiske kriterier for sidstnævnte. Kun Parasitter, og ikke Satellitter, tillader præpositionsstranding:

- (25) (a) *Det var at hejse flaget vi prøvede Peter for
 (b) Det var at hejse flaget vi prøvede Peter til
 (c) *Det var at hejse flaget vi prøvede Peter ved

Dertil kommer det for nærværende interessante kontrolteoretiske forhold at (c,e) har subjektskontrol, mens (d) har objektskontrol. Det viser sig at være ganske generelt over de undersøgte verber. Præpositionerne *for* og *ved* bevarer subjektskontrol fra intransitive til transitive kontekster, mens *til* medfører kontrolskrift til objektet (evt. dativ). Bortset fra de tre verber *bede*, *hjælpe* og *huske* vil **P** ligesom *for* og *ved* bevare subjektskontrol. *Bede* og *hjælpe* er kontrolmæssigt særdeles versatile, og det kan diskuteres hvorvidt *Vi huskede Peter [på at hejse flaget]* er standardsprog.

6.3.1. Karakteristika ved infinitiviske Satellitter

Selvom *for* og *ved* begge generelt markerer subjektskontrol er deres semantik naturligvis væsensforskellig. *For* er finalt, *ved* modalt. Mere præcist, *ved* ekspliciterer *handlingen* udtrykt af det styrende V i formelen [NP V NP *ved at-Inf*], *for* ekspliciterer *hensigten* med den i den tilsvarende formel med *for*. Dette skel træder klart frem ved flertallet af verber (dem med signaturen ***s*s i den transitive kolonne i Bilaget – ‘*’ er her wildcard), f. eks. *glæde*:

- (26) (a) Peter glædede sin mor [**ved** at hejse flaget]
 (b) Peter glædede sin mor [**for** at hejse flaget]

I (a) er der ingen indkapslet information, det er der i (b) – Peter gjorde ‘et eller andet’ til glæde for sin mor, og en glad mor var forudsætningen for flaghejsningen.

Omvendt gælder det ved verber som *garantere*, *mangle*, *overlade*, *overveje*, *tippe*, *vente* at de dårligt lader sig yderligere eksplicitere. Også her er der indkapslet information:

- (27) (a) *Vi overvejede Peter {til stillingen} [**ved** at V_{Inf}]
 (b) Vi overvejede Peter {til stillingen} [**for** at afgøre sagen hurtigst muligt]

I forbindelse med tre-plads verber som *love* og *tilbyde* medfører *for* dativkontrol, mens *ved* bevarer subjektsskontrol; ekspliciteringsforholdet er det samme som i (26):

- (28) (a) Vi lovede Peter en is [**for** at hejse flaget]
(b) Vi lovede Peter en is [**ved** at hejse flaget]

6.3.2. Parasitiske infinitiver

Hvis *til* er en generel markering for objektskontrol skulle man ikke forvente realiseringer af formelen [NP V *til* at-Inf], altså ‘intransitive’ forekomster. De optræder imidlertid og har da den indkapslede informations ‘referent’ som kontrollør ved verber som *anspore*, *opfordre*, *råde* som i

- (29) Demokratiet som institution ansporede {os, befolkningen, ...}[**til** at betragte alle ideer som ligeværdige]

Den indkapslede information de bærer er af en anden semantisk type (<e>, eller mængder af dem) end den vi så ovenfor, og bidrager til illusionen om at vi stadig har objektskontrol.

Nogle få andre verber, som *hjælpe*, *komme*, *træne*, optræder tilsyneladende i samme ramme, men med den store forskel at der her er tale om subjektsskontrol, som i

- (30) Trusler hjalp [**til** at lukke sikkerhedshuller]

Alle tre har stærk karakter af ‘prepositional verb’. Det samme gælder *bede til*, der kun er registreret i den aktuelle ramme i arkaiserende tekster, med pragmatisk kontrol:

- (31) foreskrevet det, at til at bede [**til** at følge Lig i Købstæderne] maatte kun bruges tvende af dem, som Magistraten dertil forordner (*Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udg., Bd. II)

Desuden er der en række verber med **P** som *bede (om)*, *forsøge (på)*, *hjælpe (med)*, *huske (på)*, *komme (på)*, *narre (med)*, *plage (med, om)*, *prøve (på)*, *satse (på)*, *snyde (med)*, *true (med)*, *træne (med, på)*, *vente (på)*, der alle kan kombineres med en *at*-infinitiv med subjektsskontrol, mens *fortælle (om)*, og *tale (om)* har pragmatisk kontrol.

Ligesom man ikke skulle forvente intransitive forekomster med *til*, skulle man ikke forvente transitive forekomster uden *til* + objektskontrol ((32)(i)), og slet ikke med *til* + subjektsskontrol (ii). Dette holder stik, om end med ganske få undtagelser, hvor (a) er speciel ved at have infinitiv uden *at*, og (b) måske snarere har dativkontrol (jf. delvis tysk); og hvor kontrolrelationen i (c) er tvetydig (jf. (d)):

- (32) (i) (a) Vi {bad | hjalp} Peter [hejse flaget]
(b) Vi {forbød | lærte | overlod } Peter [at hejse flaget]
(ii) (c) Vi købte en ny snor [**til** at hejse flaget (med)]
(d) Vi købte en ny kat [**til** at fange mus]
(e) Vi brugte et reb [**til** at hejse flaget]

7. Konklusion

Kontrol er et vanskeligt emne at generalisere over. Ikke desto mindre skulle ovenstående gerne have godtgjort en række stærke tendenser i dansk. Infinitivkonstruktioner der ikke er styret af præposition, har (højere ordens) nominal status og kan dermed i overensstemmelse med den foreslåede konstituenttypologi karakteriseres som Komplementer til V. Præpositionsstyrede infinitiver derimod har adverbial status, men falder i to grupper, her kaldet hhv. Parasitter og Satellitter. Her er tendensen at *til* introducerer Parasitter og markerer objektskontrol ved transitive verber, mens *for* og *ved* introducerer Satellitter og markerer subjektskontrol, selv ved transitive verber. Dertil kommer en række leksikalsk selekterede præpositioner (**P**) der ligeledes introducerer Parasitter, og som hovedsageligt markerer subjektskontrol.

Litteratur

- Chierchia, Gennaro (1984) *Topics in the Syntax and Semantics of Infinitives and Gerunds*, Dept. of Linguistics, University of Massachusetts: PhD.
- Chierchia, Gennaro (1989) Structures Meanings, Thematic Roles, and Control. *Properties, Types, and Meaning, Volume II: Semantic Issues*, ed. Gennaro Chierchia, Barbara Hall Partee og Raymond Turner, Dordrecht: Kluwer: 131-166.
- Chomsky, Noam (1981) *Lectures on Government and Binding. The Pisa Lectures*. Studies in Generative Grammar, Vol. 9. Dordrecht: Foris Publications.
- Cormack, Annabel, og Smith, Neil (2003) What is backward control? Ms. London: University College.
- Dretske, Fred I. (1981) *Knowledge and the Flow of Information*. Oxford: Blackwell.
- Hornstein, Norbert (1999) Movement and Control. *Linguistic Inquiry* 30: 69-96.
- Hornstein, Norbert (2003) On Control. *Minimalist Syntax*, ed. Randall Hendrick. Oxford: Blackwell: 6-81.
- Postal, Paul (1970) On Coreferential Complement Subject Deletion. *Linguistic Inquiry* 1: 439-500.
- Thrane, Torben (2004a) Constituents. *Words in their places: A Festschrift for J. Lachlan Mackenzie*, ed. Henk Aertsen, Mike Hannay og Rod Lyall. Amsterdam: Vrije Universität: 367-379.
- Thrane, Torben (2004b) Control in English and Danish. Foredrag ved *Proceedings of the Ninth Nordic Conference for English Studies, Aarhus 2004*, Aarhus Universitet.
- Thrane, Torben (fc) Hvorfor er sproget så let at forst  nd   når det er så svært at forst  nd  ? *Tidsskrift for Sprogvidenskab* 3. Forventes november 2004.

Bilag. De udvalgte verber. Sorteret efter kriterierne i (23): Spalte 1 Intransitive (a-e), Spalte 2 Transitive (a-e). s = subjektskontrol, o = objektskontrol, d = dativkontrol, p = pragmatisk kontrol. ● = forekommer ikke. s/o = enten s eller o; (s+o) = 'kontrolkoordination' (s hjalp o med at høste).

V	Intransitive	
hjælpe	sssss	o(s+o)sos
træne	sssss	●●sOs
forsøge	sss●s	●●sOs
prøve	sss●s	●●sOs
vente	sss●●	●●s●●
huske	ss●●s	●oOsOs
acceptere	s●s●s	●●sOs
garantere	s●s●s	●●sO●
lære	s●s●s	o●sOs
overveje	s●s●●	●●sO●
bruge	s●●●●	●ssss
forberede	s●●●●	●ssOs
foreslå	s●●●●	●●sOs
foretrække	s●●●●	●●sOs
formå	s●●●●	●●●O●
forvente	s●●●●	●●sOs
love	s●●●●	sodos
mangle	s●●●●	●●sO●
tilbyde	s●●●●	sodos
vove	s●●●●	●●sOs
forbyde	p●●●●	o●sOs
bede	●ssss	oOs●s
komme	●sss●	●●●●●
narre	●ss●s	●ssOs
plage	●ss●s	●ssOs
snyde	●ss●s	●●sOs
tale	●ss●s	●●●O●
true	●ss●s	●ssOs
fortælle	●ps●s	●ps●s
presse	●●s●s	●ssOs
tippe	●●s●s	●●sO●
anspore	●●●p●	●●sOs
opfordre	●●●p●	●●sOs
råde	●●●p●	●●sOs
glæde	●●●●s	●ss●s
kommandere	●●●●s	●●sOs
ansætte	●●●●●	●●sOs
bemyndige	●●●●●	●●sOs
beordre	●●●●●	●●●O●
bringe	●●●●●	●●sOs
formane	●●●●●	●●sOs
forpligte	●●●●●	●oOsOs
få	●●●●●	s●sOs
hyre	●●●●●	●●sOs
indstille	●●●●●	●oOsOs
købe	●●●●●	●●ss/os
overlade	●●●●●	o●sO●
overtale	●●●●●	●●sOs
praje	●●●●●	●●sOs
satse	●●●●●	●ss●s
sætte	●●●●●	●●sOs
tvinge	●●●●●	●●sOs
udnævne	●●●●●	●●sOs
vænne	●●●●●	●●●O●

V	Transitive	
Få	●●●●●	s●sOs
Love	s●●●●	sodos
Tilbyde	s●●●●	sodos
Bede	●ssss	oOs●s
Forbyde	p●●●●	o●sOs
Lære	s●s●s	o●sOs
Overlade	●●●●●	o●sO●
Hjælpe	sssss	o(s+o)sos
Bruge	s●●●●	●ssss
Forberede	s●●●●	●ssOs
narre	●ss●s	●ssOs
plage	●ss●s	●ssOs
presse	●●s●s	●ssOs
true	●ss●s	●ssOs
glæde	●●●●s	●ss●s
satse	●●●●●	●ss●s
fortælle	●ps●s	●ps●s
forpligte	●●●●●	●oOsOs
huske	ss●●s	●oOsOs
indstille	●●●●●	●oOsOs
købe	●●●●●	●●ss/os
acceptere	s●s●s	●●sOs
anspore	●●●p●	●●sOs
ansætte	●●●●●	●●sOs
bemyndige	●●●●●	●●sOs
bringe	●●●●●	●●sOs
foreslå	s●●●●	●●sOs
foretrække	s●●●●	●●sOs
formane	●●●●●	●●sOs
forsøge	sss●s	●●sOs
forvente	s●●●●	●●sOs
hyre	●●●●●	●●sOs
kommandere	●●●●s	●●sOs
opfordre	●●●p●	●●sOs
overtale	●●●●●	●●sOs
praje	●●●●●	●●sOs
prøve	sss●s	●●sOs
råde	●●●p●	●●sOs
snyde	●ss●s	●●sOs
sætte	●●●●●	●●sOs
træne	sssss	●●sOs
tvinge	●●●●●	●●sOs
udnævne	●●●●●	●●sOs
vove	s●●●●	●●sOs
garantere	s●s●s	●●sO●
mangle	s●●●●	●●sO●
overveje	s●s●●	●●sO●
tippe	●●s●s	●●sO●
vente	sss●●	●●s●●
beordre	●●●●●	●●●O●
formå	s●●●●	●●●O●
tale	●ss●s	●●●O●
vænne	●●●●●	●●●O●
komme	●sss●	●●●●●

DETTE ER (IKKE) EN PIPE – BILLEDTEKSTER OG TEKSTBILLEDER

af Ole Togeby (Aarhus Universitet)

1. Definitioner

De fleste af de kommunikative henvendelser man bliver udsat for, består af kombinationer af tekster og billeder; de mundtlige fordi vi ser kommunikationssituationen mens vi hører ordene, og de skriftlige fordi der ofte er billeder til teksten og tekst til billederne. I denne artikel vil jeg undersøge hvad der sker når billeder og tekster kombineres.

Både tekster og billeder er tegn der er bestemt til kommunikation, det at den ene deler sine tanker med de andre ved hjælp af taleadfærd eller spor efter skriveadfærd. Disse kommunikative tegn vil jeg kalde (ydre) repræsentationer (Togeby som udkommer), som defineres således:

En repræsentation defineres som noget der for nogen angiver noget andet end sig selv som det er udformet til at angive.

Efter denne definition er både et billede af Tordenskjold (som det på tændstiksæskerne), en replik i en samtale og et hjemmelavet vejskilt en repræsentation:

1. 2. *Klokken er kvart i to* 3.

1. Portræt malet 1719 af Balthasar Denner. Det hænger nu på Frederiksborgmuseet. Maleriet er siden 1882 reproduceret på tændstiksæskerne fra H.E. Gosh & Co.
2. Skriftlig gengivelse af en mundtlig replik der er svar på spørgsmålet: *Hvad er klokken?*
3. Hjemmelavet vejskilt ved Graveshovedvej 3. Eget foto.

Efter definitionen er repræsentationer bestemt ved intentionalitet, dvs. at de er OM noget andet end sig selv, og at de har MULIGHED FOR MISVISVISNING af det de repræsenterer (Dretske 1995: 28), eller hvad der kommer ud på det samme: rigtighedsbetingelser (conditions of satisfaction,

Searle 1999: 100): Rigtighedsbetingelsen for replikken er at klokken er 13:45, rigtighedsbetingelsen for billedet af Tordenskjold er at Peter Wessel faktisk så nogenlunde sådan ud, og rigtighedsbetingelsen af vejskiltet er at der faktisk leger børn på dette sted, så man skal passe på.

Man kan blandt repræsentationerne skelne mellem analoge repræsentationer, dvs. billeder - eller fx et analogur, og digitale repræsentationer, dvs. sprogtekster - eller fx et digitalur (Watzlawick et al. 1968, Ch. 1, Wilden 1972: Ch. 7). ANALOGE repræsentationer, billeder, angiver som en helhed at der i den angivne sag er mere eller mindre af en eller flere egenskaber på en eller flere dimensioner. DIGITALE repræsentationer, sproglige ytringer og tekster, er sammensat af mindre, diskrete enheder, som hver især angiver at noget fra et begrænset udvalg af muligheder (et inventar, fx et alfabet eller en ordbog) er til stede eller ej, fx og på en toiletdør, eller *A, B ... N, O, P, Q, R ... Ø, Å*. De diskrete enheder kan så kombineres efter syntaktiske regler til enheder på et andet og højere niveau af mening, fx *BØRN*

Modsætningen mellem analog og digital ser umiddelbart ud som modsætningen mellem rød og lang: *digital* betyder 'opdelt i diskrete dele', og modsætningen er 'holistisk' og 'kontinuerlig'; *analog* betyder 'som ligner', og modsætningen er 'arbitrær' og 'konventionel'. Men modsætningen står i virkeligheden mellem tekster som er sammensatte og konventionelle, og billeder som er helheder der ligner: En 'tekst' er en repræsentation inddelt i diskrete elementer der står i et arbitrært og konventionelt forhold til det de enkeltvis og i kombination angiver. Et 'billede' er en holistisk og kontinuerlig repræsentation der ligner det som den som en helhed angiver.

Viseren på et analogt ur har altid bevæget sig mere eller mindre på sin vej rundt på urskiven, og det angiver om der er gået mere eller mindre tid. Et digitalur angiver om klokken er 13:45 eller ej, ud af et inventar af 2 x 12 forskellige navngivne timer og 60 forskellige minutter.

Mange repræsentationer er hybride, dvs. blandinger af analoge og digitale repræsentationer. De kan være digitaliserede analoge repræsentationer eller analogiserede digitale repræsentationer. Vejskilte om ubevogtet jernbaneoverskæring (billede 4) består både af noget analogt (billedet af toget) og noget digitalt (den røde trekant som angiver at det er en advarsel), og på billede 6 er teksten ikke en tekst til billedet, men en tekst i billedet og således både analog og digital.

Man må desuden skelne mellem BLANDINGSREPRÆSENTATIONER, hvor der i en og samme repræsentationsenhed er både analoge og digitale træk (billede 4), og så KOMPLEKSE KOMMUNIKATIVE HENVENDELSER der består af kombination af tydeligt afgrænsede digitale tekster og analoge billeder. Det kan være en roman med illustrationer, en tegneserie, et ugeblad eller en reklame med tekst og billeder, et foredrag med power point (billede 5). I disse tilfælde er det den kommunikative henvendelse der er kompleks, mens de i den kommunikative henvendelse

indgående delrepræsentationer kan være enten analoge billeder, digitale tekster eller blandinger.

4.

5.

— Brems, Hansen — brems — du er
ni takter forud!

6.

4. Advarselsskiltet om ubevogtet jernbaneoverskæring som de ser ud syd og nord for den tyskdanske grænse.

5. 157 Nye fluer samlet og illustreret af Storm P.SV Press A/S, MCLMXXIII.

6. Magritte 1928/29: *La trahison des images: Ceci n'est pas une pipe*, Los Angeles County Museum of Art.

2. Billede og motiv, tekst og indhold

Ved alle repræsentationer kan man skelne mellem udtrykket som er manifest og til at percipere, og indholdet som er usynligt og kun inde i hovedet på den der perciperer. Når vi ser analoge billeder, opfatter vi altid at der i billedet er en figur, som forestiller et motiv, på en baggrund. MOTIVET er det billedet forestiller. Hvis jeg ser et billede af en pibe (billede 6), ser jeg hverken alene noget som kategoriseres som 'et billede', eller alene noget der kan kategoriseres som 'en pibe'; jeg ser 'et billede af en pibe'. Ud over at kategorisere maleriet som et maleri forstår jeg at det konceptuelle indhold, 'maleri', selv har en baggrund for en figur, et motiv, der forestiller noget andet (end maleriet), nemlig: 'en pibe'.

Det konceptuelle motivindhold er ikke inde i maleriet på nogen måde som kan måles og

vejes. Der er ikke nogen pibe der er del af maleriet. Oplevelsen af piben på billedet kan ikke opfattes som umiddelbart forårsaget af virkeligheden – som den indre konceptuelle repræsentation af en virkelig pibe gør. Beskuerne må aflede billedets intentionalitet af overbevisningen om at meningen ‘en pibe’ er blevet tillagt til maleriet af maleren. Billedet som ydre repræsentation er rigtigt hvis maleren har malet det godt, så billedet ligner.

Når jeg ser en tekst som skiltet med PAS PÅ - BØRN, eller sætningen *Ceci n'est pas une pipe*, opfatter jeg ikke blot, som ved maleriet, nogle bogstaver som er figurer på en baggrund, men også at bogstaverne i kombination udgør et udsagn som har mening, som er arbitrær i forhold til bogstaverne. Indholdet om at man skal passe på når man kører på vejen fordi der måske leger børn, er ikke inde i skiltet på nogen måde, men denne intentionalitet må man antage er lagt ind i teksten af skribenten for at vi skal kunne opfatte den når vi ser skiltet, hvis vi kan sproget. Sproglige tekster er således dobbelt digitaliserede, og rigtige hvis de er sande og retmæssige.

3. Billeder med tekst

Komplekse kommunikative henvendelser der består af både tekster og billeder der handler om det samme, kan som deres hovedsag enten have teksten (billedbøger, avisartikler, reklamer), billedet (maleriudstilling, fotoalbum), eller blandinger af tekst og billeder (tegneserier, film).

Billedet er hovedsagen i billedinstitutioner som maleriudstillinger, malerikataloger, bøger om kunst, men også ved et billede der ledsages af en tekst, fx i et leksikon. Her er teksterne det som kan kaldes TÆRSKELTEKSTER (paratekster, Genette 1997), og som også findes som tekster til tekster. Det drejer sig om en række oplysninger som står på tærsklen fra kommunikationssituationen og til den kommunikative henvendelse (billedet eller teksten) og til dens motiv. Tærskelteksten kan angive: a) navnet på ophavsmanden eller kvinden, dvs. maleren eller forfatteren; b) titlen på værket; c) genrenangivelse, fx *roman*; d) produktionsmåde, fx *olie på lærred*; e) årstallet for produktionen af værkets original, f) årstal for reproduktioner, g) angivelser af konteksten til værket eller dets motiv; h) dedikationer. Sådanne tærskeltekster kan have følgende forskellige funktioner i forhold til billedet:

A. Tærskelteksten FORANKRER billedet eller motivet deiktisk og historisk

1. BILLEDFORANKRING (især ved kunst): Teksten forankrer billedudtrykket (billedet som genstand), dvs. angiver ophavskvinde og tid; denne forankring er vigtig ved kunstværker, hvor tærskelteksten afgør om billedet er ægte eller en forfalskning, og dermed billedets salgspris. På selve billede 7 står der: *Anna Ancher 1883, 86*, og på billede 8: *Nanna Galten Vest 99*.

7. Anna Ancher: *Pigen i køkkenet*, 1883, 86, Den Hirschsprungske Samling.

8. Nanna Galten Vest 99. Galten Vest er en børnehave.

9. Den Store Danske Encyklopædi; **John F. Kennedy** og Jacqueline Kennedy forlader kapitol efter hans indsættelse som USAs præsident 20.1.1961.

2. MOTIVFORANKRING (især ved mekanisk producerede billeder): motivet forankres til virkeligheden, og billederne kan således forankret fungere som historiske kilde - forudsat at de ikke er manipuleret (som det berømte billede af Lenin med og uden Trotskij). Tærskelteksten til billede 9 begynder i Den Store Danske Encyklopædi 1998:

John F. Kennedy og Jacqueline Kennedy forlader Capitol efter hans indsættelse som USAs præsident 20.1.1961.

Her bliver motivsituationen forankret i tid og sted, men billedet forbliver uforankret.

B. Tærskelteksten angiver hvad der er FOKUS og dermed motivet i billedet og KATEGORISERER det (dvs. angiver hvad figuren forestiller). På den Hirschsprungske Samling, hvor billede 7 hænger, og i kunstbogen står der: *Pigen i køkkenet*. Denne titel er på en gang en udpegning af hvad der er motivet (og ikke fx *Lys gennem vinduet*) og en kategorisering af det fokuserede.

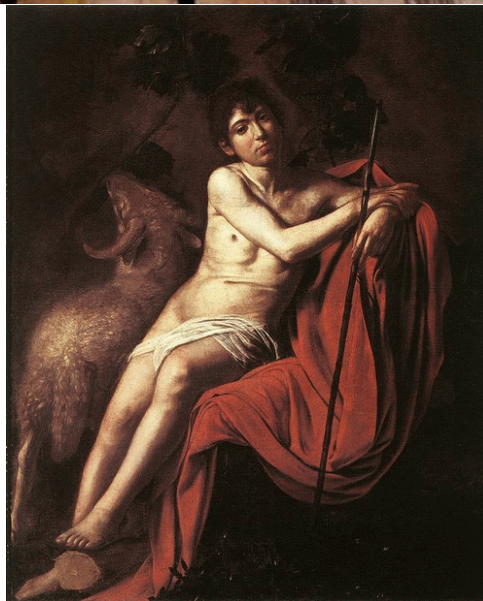
Læg mærke til at titlen ved med den bestemte form *pigen* at pådutte beskueren kendskab til en pige som de ikke kender, og som de ved at Anna Ancher ved at de ikke kender, bliver fiktion. Derved bliver motivet kun kategoriseret, ikke forankret til virkeligheden.

På billede 10 er det således ud fra den analoge repræsentationsdel mest nærliggende at tage pigen som motivet, og staffeliet som baggrunden for hendes kunstneriske udfoldelser, men teksten, *Lad børnene sætte farver på ...* og **Staffeli** Med papirrulle, sort tavle og hvid whiteboard. **199.-** og **Kridt 4⁹⁵** udpeger tydeligt at det er tingene og ikke pigen der er motivet på dette billedet. Tærskelteksten både udpeger og kategoriserer således motivet.

10.

11.

10. Staffeli: Bilka avisen 13. september til 18. september 2004 side 43.

11. Michelangelo Merisi da Caravaggio: *Johannes Døberen*, 1610, Galleria Borghese, Rom.

Ved billede 11 kategoriserer tærskelteksten motivet anderledes end billedet selv gør. Umiddelbart ville man sige at dette er et portræt af en ung mand der poserer for maleren uden ret meget tøj på, hvorfor der er seksuelle undertoner. Der er så et får i baggrunden og en stav i hånden, men det er ikke klart hvilken sammenhæng der er mellem figur og baggrund, for der er også som baggrund et fint rødt klæde, som udelukker at det er en fattig hyrdedreng. At teksten dernæst kategoriserer motivet som den fiktive person Johannes Døberen, må nærmest opfattes som bedrageri. Sådan kan han ikke have set ud - efter historien.

C. Tærskelteksten FORLÆNGER billedets motiv i tid, rum eller mentalt rum.

1. REPLIKKER: Teksten angiver hvad personen på billedet siger, fx *Storm P* (billede 5), hvor personernes replikker står uden for billederammen.

2. FØR OG EFTER: Teksten angiver hvad der skete før, eller hvad der sker siden den fastfrosne situation som billedet fremstiller. Teksten til billede 9 fortsætter i encyklopædien:

Ved nomineringen som Demokraternes præsidentkandidat året før udtalte Kennedy, at man stod ved en ny grænse, *New Frontier*, og det blev et slogan for hans politiske program. I indsættelsestalen appellerede han til alle amerikaneres offervilje med udtalelsen: “Ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country”.

3. Tærskelteksten fortæller hvad der er UDEN FOR BILLEDETS RAMME (billede 9).

4. Tærskelteksten fortæller IKKE-SYNLIGE EGENSKABER ved det billede forestiller, fx prisen på varen i et katalog (billede 10 og 12).

D. Tekster kan være DEL AF MOTIVET, fx udpeger teksten på Magrittes maleri (billede 6): *Ceci n'est pas une pipe* piben som den ene af to motiver på billedet (teksten er selv det andet motiv), og angiver hvad det forestiller (nemlig en pibe), men er samtidig en påmindelse om at piben på billedet ikke er en pibe, men et billede.

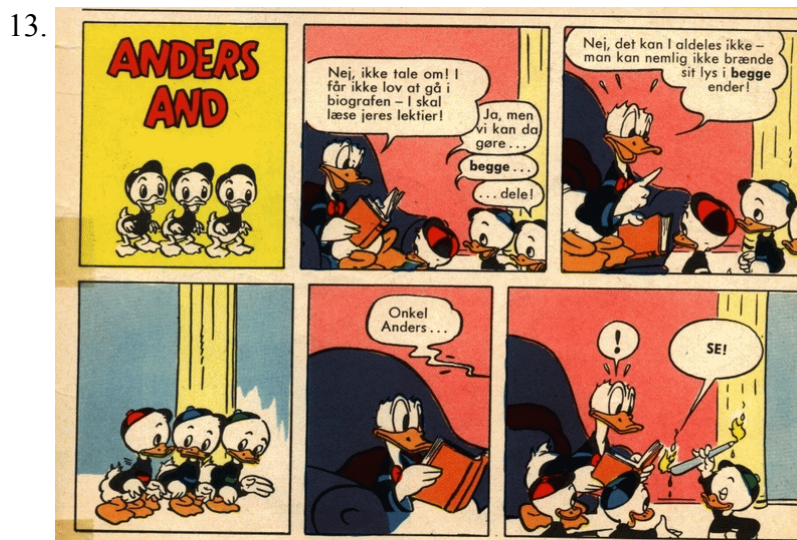
I tegneserier med talebobler angiver en række billeder at tiden går mellem billederne fra venstre til højre, men det skal jeg ikke komme nærmere ind på her. Det enkelte billede er blandingsrepræsentationer. Det motiv der fokuseres på i det enkelte billede, er ret beset meningen med de replikker personerne siger, og dermed de tanker der løber igennem hovedet på personerne. Billederne er blot baggrund for disse tanker i *Anders And* (billede 13).

12.

Frit valg

20,-
3 glas
Champignon eller slikasparges
Flere varianter. 3 x 110-170 g. Kg-pris 60,60-39,21
Frit valg

29.95
2 glas
St. Dalfour marmelade
Flere varianter. 2 x 284 g. Kg-pris 52,73
Frit valg

12. Marmelade: Kvikly Kvikly xtra, tilbud fra mandag 13. september til og med lørdag den 18. september, side 38.

13. Walt Disney's Anders And & Co. nr. 43. 24. oktober 1961. 13 årgang.

4. Tekst med billeder

Billedets funktion i forhold til den tekstlige henvendelses emne kan være:

A. Billedet er en GENGIVELSE af noget virkeligt som er benævnt i teksten, dvs. af hvordan det så ud. Billede og tekst er to repræsentationer af hvordan noget virkeligt faktisk var. Sådanne analoge gengivelser kan så igen være forankret med en tærskeltekst. Til artiklen i Encyklopædien om John F. Kennedy, som fylder 1 3/4 spalte, bringes billedet af bilturen fra Capitol, med den angivne tærskeltekst.

John F. Kennedy og Jacqueline Kennedy forlader Capitol efter hans indsættelse som USAs præsident 20.1.1961. Ved nomineringen som Demokraternes præsidentkandidat året før udtalte Kennedy, at man stod ved en ny grænse, New Frontier, og det blev et slogan for hans politiske program. I indsættelsestalen appellerede han til alle amerikaneres offervilje med udtalelsen: "Ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country".

B. Billedet ER EN FREMSTILLING af (forestiller) en kategori eller en type som omtales i teksten, dvs. billedet viser hvordan et emne eller en situation fra teksten **kan se** ud, ikke hvordan den **så** ud.

1. Billedet er lavet som en ILLUSTRATION af tekstens fiktive eller generiske personer, genstande og begivenheder (og forankres eventuelt med tærskeltekster).

a. FIKTIVT MOTIV: I Villy Sørensens bog 1982: *Ragnarok. En gudfortælling* bringes der til kapitlet *Tors fisketur* en illustration, tegnet af Andy Li Jørgensen (billede 14).

b. GENERISK MOTIV: Billedet er en fremstilling af fuglearter i en fuglebog med malede (eller

fotograferede) billeder af de fugle som omtales i teksten. Her er hvert billede (af en enkelt fugl) forankret med en tærskeltekst om hvad den hedder, størrelse, farver og særlige kendetegn, fx billede 15.

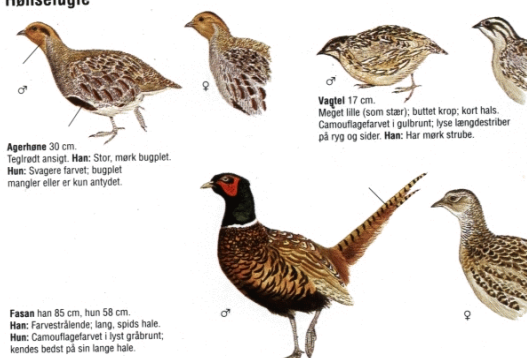
2. Billedet UDFOLDER noget som teksten handler om - ikke ved at afbilde eller fremstille det, men ved at fremstille noget som det kan have en underforstået METAFORISK lighed med, eller noget som er et ordspil til det omtalte. Fx illustreres en brochure om Tele Sønderjylland, som beskriver selskabet som *solidt, flittigt og fleksibelt*, med billede 16.

14.

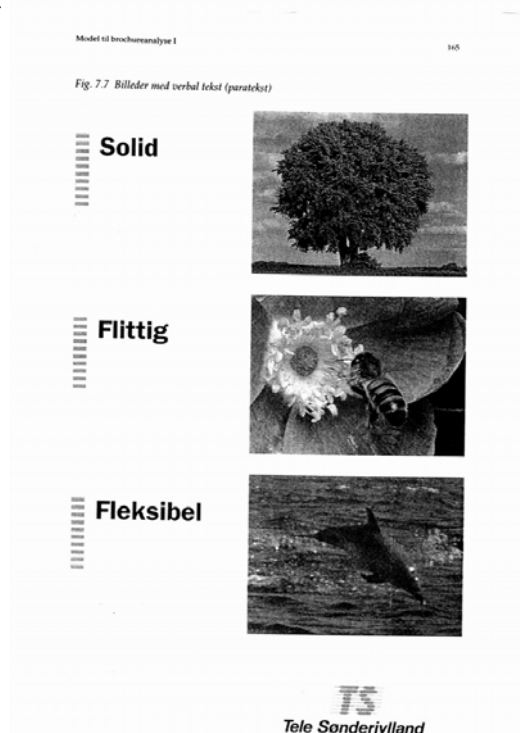

15.

Hønsfugle

16.

14. Villy Sørensen's bog 1982: *Ragnarok. En gudefortælling* bringes der til kapitlet *Tors fisketur*, illustrationen tegnet af Andy Li Jørgensen.

15. Benny Génsbøl (1991) 1997: *Nordens Fugle*, København 12 Bøger. side 142:

16. Fra en brochure fra Tele Sønderjylland, hvori de beskriver sig selv om en solid, flittig og fleksibel samarbejdspartner. Her fra Winni Johansen: Kultursignaler i tekst og billede - kultur og kommunikation i danske og franske præsentationsbrochurer

Billederne har som motiv hhv. et træ med blade på en flad mark, en bi i en blomst, og en delfin der springer i bølgerne. Meningen må vel være at teleselskabet er 'solidt som et træ', 'flittigt som en bi' og 'fleksibelt som en delfin'. Ordene ved siden af billederne må opfattes som en tærskeltekst til billederne, men er samtidig citater fra teksten. Uden denne motivforankring af billederne ville forbindelsen mellem billederne og teleselskabet næppe være gået op for nogen. Billedet fungerer som en metafor.

3. Billedet EKSEMPLIFICERER noget der kan have underforstået METONYMISK forbindelse med noget som teksten handler om, fx billedet af den glathudede dame i reklamen for *Estée Lauder - DayWear Plus, Multi Protection Anti-Oxidant Creme* (billede 17). Det underforstås: 'sådan kommer man til at se ud når man bruger cremen'.

C. Hverken billedet eller dets motiv har nogen funktion i forhold til tekstens indhold og er derfor ren DEKORATION. Eksempel: Til en artikel af mig selv i *Dansk Noter 3 1997* om *Sprogvidenskab* om bl. a. metaforer bringes tre billeder fra en skolekomedie på Aalborg Katedralskole med titlen *Hotel Hunger* (billede 18).

17a-b.

I Danmark¹⁷ har vi et blomstrende miljø for funktionel grammatik. Der er kommet en række disputater og flere samlebinder af artikler om funktionel grammatik. Mange af disse er selvfølgelig tekniske og handler om forskellige sprog, men der er også emner af almen interesse som valensgrammatik, teorier om mening, teksttolkning, det centrale ordforråd og fyndord.

Metaforer

Alle disse elementer i den kognitive vending gør det meget lettere at integrere det sproglige stof i det litterære i danskundervisningen i gymnasiet. Det metodiske er gledet i baggrunden, og det kognitive er blevet centrum for interessen. Jeg skal i det følgende give to eksempler på hvorledes sprogvidenskab med fordel kan inddrages i undervisningen, nemlig en analyse af metaforer og en analyse af relevansstruktur.

Man kan skelne mellem metafor og metonymi på følgende måde:

En *metafor* (navneombytning) er et sprogligt billede, en ytring hvor afsenderen, midt i én sammenhæng (målområdet), benævner noget ukendt, komplekst og ofte u håndgribeligt, med et billede, dvs. med ord som normalt benævner noget kendt, simpelt og ofte håndgribeligt fra en anden sammenhæng (kildeområde). Formålet hermed er at modtagerne skal opfatte det der benævnes i målområdet, i lighed med billedet fra kildeområdet, således at noget ved emnet fremhæves og andet skjules¹⁸.

En *metonymi* (navneforskydning) er en ytring hvor afsenderen vellykket benævner komplekse ting eller forhold, ikke med de ord der normalt benævner dem, men med ord som benævner andre, simple ting og forhold fra samme beskrevne situation, ting og forhold der i tid, rum (og kategori) er tæt forbundet med det der skal benævnes¹⁹.

Metaforer er ikke noget som kun digtere

bruger, og de er ikke kun udsmykning eller ornamentik for ornamentikkens skyld. Metaforer er en effektiv måde at meddele komplicerede forhold på. Man kan således på enhver forside af dagbladet Politiken finde et halvt hundrede metaforer af forskellig kaliber og kvalitet. Se som eksempel forsiden onsdag 21. maj 1997; her kan man forfra finde følgende metaforer og metonymier: *Kabila er landet*. (Kabila er Congos nye præsident). *Frank Jensen: Hånd EU-linje*. Justitsminister Frank Jensen (S) vil sikre forholdene med *nej* til *øvernational* asylpolitik. - *Kirken* vil velsigne homoseksuelle... *Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske* jubler. - *Mange kvinder dør af tåg*. - *Højere* skat for sygehusservice.... *Bredt* krav om service, osv.

Tag den første: *Kabila er landet*. Vi skal vel dermed forstå, som der står lige bagefter: *Congos selvbestaltede præsident, Laurent Kabila, kom sent i aften til landets hovedstad, Kinshasa*. Læst således er det en uskyldig metonymi; han kom til byen i fly, og det var flyet der landede med ham som passager.

Kabila er landet er også en allusion til *Ørnen er landet* som man siger når flyet med den amerikanske præsident er landet, og det siger man bl. a. fordi der er en ørn i det amerikanske rigsvåben. Kabila er altså nu en på samme niveau som den amerikanske præsident.

Men der ligger noget mere. *Ørnen er landet* er en metafor, hvor det komplekse forhold 'præsidentens fly er kommet til byen med hvad det indebærer af politiske og militære ændringer' benævnes med betegnelsen for det simple forhold at

17. En reklame for Estée Lauder i Alt for Damerne nr. 16, 15. april 2003, side 4.

18. *Dansk Noter* 3 1997, Ole Togeby: *Sprogvidenskab*, en artikel som handler om metaforer; her bringes tre billeder fra en skolekomedie på Aalborg Katedralskole med titlen *Hotel Hunger*:

5. Billedets funktion i forhold til modtagerne

Hvad er billedernes funktion i forhold til teksten og modtagerne?

A. Billeder fungerer som INTERESSEVÆKKER (for teksten) ved at stå som en (som regel stor) forside på en bog, til et kapitel eller til en artikel i et blad eller avis, fx billede 20.

B. Små billeder kan være anbragt på de sider i teksten hvor det de afbilder, omtales. De ANSKUELIGGØR emner i teksten som det kan være svært at forklare sprogligt, fx billede 15.

C. Billederne kan ved deres størrelse helt dominere den komplekse henvendelse som de er del af, selv om de ikke er det vigtigste element i den. Det gælder således de fleste reklamer. Her fungerer de tydeligvis som APPETITVÆKKERE for varer eller motiver (og altså ikke for teksten).

1. Hvis billedet er en illustration af det produkt der reklameres for, er billedet OPLYSENDE, fx billede 10, 12 og 17b.

2. Hvis billedet kun har metonymisk forbindelse med det der reklameres for, er billedet BE-DRAGERISK, fx billede 17a. Hertil må man også regne billede 20. Inde i teksten står der:

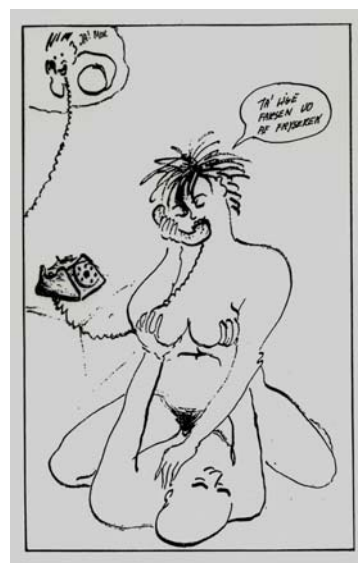
“Telefonen kan virke som en trøster mellem udearbejdende forældre og mindreårige børn, der ikke har institutionsplads efter skoletid. Moderen kan så ringe hjem og snakke lidt med sit barn og desuden give besked: tag lige den frosne fars op af fryseren. Det glemte jeg i morges. “

D. Billedet har intet at gøre med tekstens indhold og billedet er derfor rent BLIKFANG som nærmest saboterer tekstens meddelelse, fx billede 18.

19.

20.

19. Smudsomslaget på Villy Sørensen 1982: *Ragnarok. En Gudefortælling*, København: Gyldendal.

20. Oluf Danielsen 1984: *Teknologi og magtstrukturer*, side 14.

I tegneserier består helheden af flere (syntaktisk kombinerede og ordnede) billeder der forestiller mennesker med talebobler af tekst. Her er der tale om et syntaktisk forløb af blandingsrepræsentationer, og forholdet mellem billede og tekst er nærmest således at billedet er baggrund (nominaler) for teksten som er motivet (prædikatet). Eksempel: billede 13.

Den her opstillede taksonomi over former for kombination af tekst og billeder er følgende:

I. Billeder med tekst; tærskelteksten er

A. forankring 1) af billedet, 2) af motivet,

B. udpegning og kategorisering af motivet,

C. forlængelse af motivet i tid og rum med 1) replikker, 2) før og efter, 3) det uden for rammen, 4) ikke synlige egenskaber.

II. Tekst med billeder; billedet er

- A. gengivelse af noget der er benævnt i teksten,
- B. fremstilling af noget står i teksten,
 - 1. illustration a) af noget der er omtalt fiktivt, b) af noget der er omtalt generisk
 - 2. metaforisk udfoldelse af noget omtalt
 - 3. eksemplifikation af noget med metonymisk sammenhæng med det omtalte,
- C. dekoration til teksten uden sammenhæng med det omtalte.

Teksten på Magrittes billede *Ceci n'est pas une pipe* (Dette er ikke en pibe) optræder to gange, dels som tærskeltekst til maleriet, og dels som billedets motiv. Som digital tærskeltekst udpeger sætningen bogstaverne på maleriet som motivet på billedet (der altså er en blandingsrepræsentation). Som både analog og digital del af billedet angiver ordene at billedets andet motiv (piben) forestiller en pibe. Men samtidig er det en metakommunikativ kommentar om at motivet på et billede ikke **er** det det **forestiller**, men blot en repræsentation af hvad det forestiller. Men det gælder så også sætningen selv som motiv. Så kan den have udsagnskraft, også for sig selv?

Litteratur

- Chandler, Daniel (2002) *Semiotics. The Basics*, London: Routledge.
- Dretske, Fred (1995) *Naturalizing the Mind*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Genette, Gerard (1987, 1997) *Paratexts. Thresholds of interpretation*, translated by Jane E. Lewin, Cambridge: Cambridge University Press.
- Peirce, Ch.S. (1958) *Selected Writings*, ed. by Philip P. Wiener, New York: Dover Publications.
- Peirce, Ch.S. (1994) *Semiotik og pragmatisme*, på dansk ved Lars Andersen, udg. af Anne Marie Dinesen og Frederik Stjernfelt, København: Samlerens Bogklub.
- Searle, John (1999) *Mind, Language and Society. Doing Philosophy in the Real World*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*, København: Gad.
- Togeby, Ole (udkommer) "Ole tegner og fortæller. Om den semiotiske forskel på billede og tekst." i *tidsskrift for sprogforskning*.
- Watzlawick, Paul, Janet Helmick Beavin and Don D. Jackson (1968) *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, London: Faber and Faber.
- Wilden, Anthony (1972) *System and Structure. Essays in Communication and Exchange*, London: Tavistock Publications.

DET FINITTE VERBUMS POSITION I DANSK FØR OG NU

af Sten Vikner (Aarhus Universitet)

1. Indledning

I den generative analyse som jeg vil anvende her, ser skelettet i sætningsstrukturen ud som i (1a), dvs. den kan beskrives som i (1b):

- (1) a. $[_{CP} \dots C^{\circ} [_{IP} \dots I^{\circ} [_{CP} \dots V^{\circ} \dots]]]$
b. En sætning er en CP, hvis kerne er C° ("c" for complementizer)
søsteren til C° er en IP, hvis kerne er I° ("i" for inflection)
søsteren til I° er en VP, hvis kerne er V° ("v" for verb)

(VP svarer til Diderichsens "indholdsfelt",
IP svarer til Diderichsens "nexusfelt" plus "indholdsfelt")

Alle verber (både hovedverber og hjælpeverber) har deres egen VP. Hertil kommer at adverbialer kan adjungeres både på højre og på venstre side af VP.

Resultatet er den generative struktur i (2a) på næste side, som kan sammenholdes med de to forenklede Diderichsen-analyser i (2b,c), også på næste side.

(2b) er hovedsætningsanalysen (Diderichsen 1962:162, 186, jf. også Hansen 1980:44, Heltoft 1986, Allan et al. 1995:491-496, Jørgensen 2000:71-78, Tøgeby 2003:56, 72).

(2c) er bisætningsanalysen (Diderichsen 1962:186, jf. også Hansen 1980:72-74, Allan et al. 1995:496-498, Heltoft 1986, Jørgensen 2000:63-71, Tøgeby 2003:97-99).

En af de forskelle mellem de to analyser der springer i øjnene, er at den generative analyse indeholder positioner der altid er tomme i dansk, fx I° . Til gengæld har den generative analyse et bud på sprogvariation baseret på en og samme analyse, ikke på forskellige modeller. En sådan sprogvariation er det finitte verbs placering i danske bisætninger før og efter perioden 1500-1550. (3) og (4) er to repræsentative eksempler (med en del kontekst).

(2)	a.	CP									
		+									
		Spec	C'								
		\$	+								
		\$	C°	IP							
		\$	\$	+							
		\$	\$	Spec	I'						
		\$	\$	\$	+						
		\$	\$	\$	I°	VP					
		\$	\$	\$		+					
		\$	\$	\$		AdvP	VP				
		\$	\$	\$		\$	+				
		\$	\$	\$		\$	Spec	V'			
		\$	\$	\$		\$		E	C		
		\$	\$	\$		\$		V°	VP		
		\$	\$	\$		\$		\$	E	C	
		\$	\$	\$		\$		\$	VP		AdvP
		\$	\$	\$		\$		\$	+		\$
		\$	\$	\$		\$		\$	Spec	V'	
		\$	\$	\$		\$		\$	+		\$
		\$	\$	\$		\$		\$	V°	DP	
		\$	\$	\$		\$		\$	\$	\$	\$
	b.	F	v	n	a			V	N	A	
		Nu	har	den	igen			lagt	æg	her	
			\$	\$	\$		\$	\$	\$	\$	
	c		k	n	a	v		V	N	A	
		...	om	den	igen	har		lagt	æg	her	

- (3) Æn berær man threl for bondæns øghæn. tha bôtæ han bondæn tolf øræ foræ
um thrællæn takær ey atær gen
*Men slår en mand en træl for øjenene af bonden, da skal han bøde tolv øre derfor
til bonden, hvis trællen ikke sætter sig til modværge*

(ca. 1300, Valdemars sjællandske lov, yngre redaktion, kap. 86,

Uldaler & Wellejus 1968:54, l. 21-22)

- (4) Som en Spyflue icke springer vdi den gryde som er hed, men flyer derfra, saa
flyer oc Dieffuelen fra de hierter som daglige brende, ved en Christelig Bøn og
tacksigelse.

(1572, Niels Hemmingsen: *Om Ecteskab*,

DSST = Ruus et al. 2001, *ecteskab.sgm*, p. 215)

Forskellen mellem (3) og (4) kan analyseres således at det finitte verbum i bisætningsordstilling før 1500-1550 forekom i I°, men efter 1500-1550 i V°:

(5)	C°	IP-spec	I°	Neg	V°	...	
a.	um	thrællæn	takar	ey		atær gen	= (3)
b.	Som	en spyflue		icke	springer	vdi den gryde...	= (4)

2. V°-til-I° flytning (eller hvor står det finitte verbum?)

2.1 Hvilke sprog har V°-til-I° flytning (og hvilke har ikke)?

De germanske og de romanske SVO-sprog kan deles op i to grupper alt efter om de har V°-til-I° flytning eller ej, dvs. om det finitte verbum (som antages at være basisgenereret i V°) forbliver i V° eller flytter til I°. Om et finit verbum står i V° eller i I°, fremgår af dets position i forhold til et medialt adverbial (eller negation): Hvis det finitte verbum står til venstre for adverbialet, står det i I°, hvorimod hvis verbet står til højre for adverbialet, står det i V°. Mediale adverbialer er adverbialer der forekommer midt i sætningen, dvs. hverken sætningsinitialt eller –finalt, men til højre for subjektet og til venstre for de infinitte verbalformer og objektet.

På islandsk, jiddisch og fransk kommer det finitte verbum før et medialt adverbial i alle sætninger (inklusive alle bisætninger). Dette viser at disse sprog alle har V°-til-I° flytning:

(6)		C°	IP-sp	I°	AdvP	V°	DP	
a.	En.	*That	John	eats	often		tomatoes	(surprises most people)
b.	Da.	*At	Johan	spiser	ofte		tomater	(overrasker de fleste)
c.	Fæ.	*At	Jón	etur	ofta		tomatir	(kemur óvart á tey flestu)
d.	Is.	Að	Jón	borðar	oft		tómata	(kemur flestum á óvart)
e.	Ji.	Az	Jonas	est	oft		pomidorn	(iz a khidesh far alemen)
f.	Fr.	Que	Jean	mange	souvent		des tomates	(surprend tout le monde)

På engelsk, dansk og færøsk, og også på norsk og svensk, følger det finitte verbum efter et medialt adverbial i de bisætninger der ikke tillader hovedsætningsordstilling. Dette viser at disse sprog alle mangler V°-til-I° flytning:

(7)		C°	IP-sp	I°	AdvP	V°	DP	
a.	En.	That	John		often	eats	tomatoes	(surprises most people)
b.	Da.	At	Johan		ofte	spiser	tomater	(overrasker de fleste)
c.	Fæ.	At	Jón		ofta	etur	tomatir	(kemur óvart á tey flestu)
d.	Is.	*Að	Jón		oft	borðar	tómata	(kemur flestum á óvart)
e.	Ji.	*Az	Jonas		oft	est	pomidorn	(iz a khidesh far alemen)
f.	Fr.	*Que	Jean		souvent	mange	des tomates	(surprend tout le monde)

Følgende eksempler fra to konservative fastlandsskandinaviske dialekter viser den samme forskel. Det finitte verbum kommer altid før negationen i den svenske dialekt Älvdalsmålet (Levander 1909:123, Anm. 1), inklusive i alle bisætninger, hvorimod den norske dialekt Hallingmålet altid har det finitte verbum efter negationen i bisætninger:

- (8) Ba fo dye at ig uild int fy om (Älvdalsmålet)

Bare for det at jeg ville ikke følge ham

(Levander 1909:123, se også Platzack & Holmberg 1989:70)

- (9) ... fisk, jammvært om støræls'n på o ikki va myky skrytæ tå (Hallingmålet)

... fisk, selvom størrelsen på dem ikke var meget at prale af

(Venås 1977:243, se også Trosterud 1989:91 og Platzack & Holmberg 1989:70)

Den relevante forskel er den mellem sprog hvor det finitte verbum (i bisætninger) altid kommer før et medialt adverbial og/eller en negation, jf. (6) og (8), og sprog hvor det finitte verbum altid kommer efter et medialt adverbial og/eller en negation, jf. (7) og (9).

De følgende eksempler er fra islandsk, men parallelle eksempler kunne anføres fra jiddisch og fransk, og også fra gammeldansk og middelengelsk:

(10)	C°	IP-sp	I°	AdvP	V°	V°	DP	
a.	*Að	Jón		oft	hafi	borðað	tómata	...
b.	Að	Jón	hafi	oft		borðað	tómata	...
c.	*Að	Jón	hafi borðað	oft			tómata	...
d.	*Að	Jón	borðað	oft	hafi		tómata	...
	At	Jón	(har) (spist)	ofte	(har)	(spist)	tomater	...

(10a,b) viser (igen) at islandsk har V°-til-I° flytning og derfor ikke kan have et finit verbum i V°. (10c) viser at kun **ET** verbum kan undergå V°-til-I° flytning. Endelig viser (10d) at kun et **FINIT** verbum kan undergå V°-til-I° flytning.

2.2 Forbindelsen mellem V°-til-I° flytning og varieret kongruensfleksion

Som det fremgår af (11) og (12), er den finitte verbale kongruensfleksion relativt varieret i fx fransk og islandsk, men relativt enkel i fx moderne engelsk og moderne dansk. Nu er spørgsmålet så hvor skillelinjen mellem varieret og simpel kongruensfleksion går helt præcist. Baseret på data som dem i afsnit 2.1 ovenfor og på verbalformerne i (11) og (12) har jeg i Vikner

(1997, 1999) foreslået at den grad af kompleksitet der skal til for at forårsage V^o-til-I^o flytning hænger sammen med om der er personkongruens i alle tempora, se (13):

(11)		engelsk	jiddisch	fransk
Infinitiv		hear	hern	entendre
Imperativ	Singularis Pluralis	hear hear	her hert	entends entendez
Participier	Præsens Perfektum	hearing heard	herndik gehert	entendant entendu
Præsens	1. singularis 2. singularis 3. singularis	I hear you hear he hears	ikh her du herst er hert	j' entends tu entends il entend
	1. pluralis 2. pluralis 3. pluralis	we hear you hear they hear	mir hern ir hert zey hern	nous entendons vous entendez ils entendent
Forskellige former		2	4	4(1s=2s=3s)
Præteritum	1. singularis 2. singularis 3. singularis	heard heard heard	--- --- ---	entendais entendais entendait
	1. pluralis 2. pluralis 3. pluralis	heard heard heard	--- --- ---	entendions entendiez entendaient
Forskellige former		1	0	3(1/2s=3s=3p)

(12)		dansk =norsk = svensk	Hallingmålet (Norge)	færøsk	Älvdalsmålet (Sverige)	islandsk
Infinitiv		høre	høyræ	hoyra	höra	heyra
Imp.	Sing. Plur.	hør hør	høyr høyr	hoyr hoyr(ið)	höre hörir	heyr heyrið
Partic.	Præs. Præt.	hørende hørt	høyran høyr	hoyrandi hoyrt	hörend hört	heyrandi heyr
Præs.	1. sg. 2. sg. 3. sg.	jeg hører du hører han hører	e høyre du høyre hann høyre	eg hoyri tú hoyrir hann hoyrir	ig hörer du hörer an hörer	ég heyri þú heyrir hann heyrir
	1. pl. 2. pl. 3. pl.	vi hører I hører de hører	me høyræ de høyræ dæi høyræ	vit hoyra tit hoyra tey hoyra	uir hörum ir hörir dier höra	við heyrum þið heyrir þeir heyra
Former		1	2	3	4	5
Præt.	1. sg. 2. sg. 3. sg.	hørte hørte hørte	høyræ høyræ høyræ	hoyrði hoyrði hoyrði	hörde hörde hörde	heyrði heyrðir heyrði
	1. pl. 2. pl. 3. pl.	hørte hørte hørte	høyræ høyræ høyræ	hoyrdu hoyrdu hoyrdu	hördum hördur hörde	heyrðum heyrðu heyrðu
Former		1	1	2	3	5

- (13) Et SVO-sprog har V°-til-I° flytning hvis og kun hvis der er personkongruens i alle tempora (Vikner 1997:200, (12b), 207, (23))

Ifølge dette har følgende sprog varieret kongruensfleksion: jiddisch, fransk, Älvdalsmålet, og islandsk, men følgende sprog har enkel (kongruens)fleksion: engelsk, dansk, norsk, svensk, færøsk og Hallingmålet.

Roberts (1985:43, 47) og Kosmeijer (1986:4, 8) var de første til at foreslå en forbindelse mellem righoldigheden af den verbale kongruensfleksion og den obligatoriske flytning af det finitte verbum til I° (for en detaljeret diskussion af de forskellige trin i den efterfølgende debat i litteraturen, se Vikner 1997:192-196, Rohrbacher 1999:93-154, Bobaljik 2003, m.fl.).

3. Svækkelsen af personkongruensen og tabet af V°-til-I° flytning

Forslaget i (13) ovenfor giver visse forudsigelser angående den historiske udvikling i de seks sprog der engang havde V°-til-I° flytning, men ikke har det længere. Jeg vil her kun diskutere dansk. Hvad engelsk og svensk angår, se Vikner (1997:202-205, 1999:109-115, 117-120))

Hvad de andre tre angår, færøsk, Hallingmålet, og norsk, ved man (eller i hvert fald jeg) ikke nok om deres historiske udvikling eller om den indflydelse som blev udøvet af det dominerende administrative sprog på det tidspunktet hvor forandringen forventes at have fundet sted (i alle tre tilfælde var administrationssproget dansk).

Hvornår tabet af V°-til-I° flytning i dansk fandt sted ligger ikke helt fast. Jeg antager som sagt omkring 1500-1550, og her vil jeg vise hvorfor. Jeg har lavet en relativt overfladisk undersøgelse af nogle tekster fra mellem 1174 og 1572, som var elektronisk tilgængelige igennem de to korpora ACOD og DSST (**ACOD** = Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson & Henrik Jørgensen: 2004, *The Aarhus Corpus of Tagged Old Danish Texts*, **DSST** = Hanne Ruus et al.: 2001, *Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase*). Det gælder altså om at undersøge om det finitte verbum i bisætningsordstillingen kommer før eller efter et medialt adverbial eller en negation, men jeg har kun undersøgt verbalpositionen i forhold til negationen.

Jeg søgte elektronisk efter sætninger der begyndte med en af de bisætningskonjunktioner der kun tillader bisætningsordstilling (*om*, *naar*, og *som*, men ikke *at/ath*) og som indholdt en sætningsnegation (*aldrigh*, *icke*, *ey*). Jeg talte de sætninger hvor det finitte verbum enten kom mellem subjektet og negationen (det jeg kalder **Fin-Neg** og som er et resultat af V°-til-I° flytning, som i (3) ovenfor) eller lige efter negationen (det jeg kalder **Neg-Fin** og som kan være et resultat af manglende V°-til-I° flytning, som i (4) ovenfor):

(14)		Fin-Neg	Neg-Fin
1174 - ca. 1400, teksterne i ACOD	I alt	29	11
"uden" subjekt, som i (43)	heraf	1	11
med pronominent subjekt		19	-
med "fuldt" subjekt		9	-
1533, Christiørn Pedersen - <i>En nøttelig legebog</i>	I alt	16	9
"uden" subjekt	heraf	1	8
med pronominent subjekt		12	1
med "fuldt" subjekt		3	-
1534, Paul Helgesen - <i>En kristen fyrstis lære</i>	I alt	13	9
"uden" subjekt	heraf	4	23
med pronominent subjekt		3	3
med "fuldt" subjekt		6	2
1539, Kirkeordinansen	I alt	8	28
"uden" subjekt	heraf	3	12
med pronominent subjekt		3	13
med "fuldt" subjekt		2	3
1571, A.S. Vedel - <i>Predicken over Kansler Friis</i>	I alt	7	17
"uden" subjekt	heraf	2	11
med pronominent subjekt		4	5
med "fuldt" subjekt		1	1
1570, Niels Hemmingsen - <i>Liffsens Vey</i>	I alt	0	61
"uden" subjekt	heraf	-	50
med pronominent subjekt		-	9
med "fuldt" subjekt		-	2
1572, Niels Hemmingsen - <i>Om Ecteskab</i>	I alt	1	62
"uden" subjekt	heraf	1	23
med pronominent subjekt		-	32
med "fuldt" subjekt		-	7

I begyndelsen af perioden findes V^o-til-I^o flytning stadig. De tilfælde hvor negationen kommer før det finitte verbum **og** hvor subjektet mangler, er nemlig ikke nødvendigvis tegn på tab af V^o-til-I^o flytning, idet de også kan fortolkes som tilfælde af Stylistic Fronting, se afsnit 4 nedenfor.

Sætninger hvor negationen kommer før det finitte verbum og som har et fuldt subjekt, kan derimod ikke fortolkes som tegn på tab af V^o-til-I^o flytning (og dette er også meget mindre plausibelt for sætninger med pronominalt subjekt, se dog Platzack 1988).

I de seneste tekster, især hos Niels Hemmingsen, er V^o-til-I^o flytning klart forsvundet. Men, som man kan se af teksterne indimellem, er det ikke helt klart hvornår den forsvinder. Og dette bliver kun værre af at DSST's tekster fra 1400-tallet, *Siæla Tröst* og *Karl Magnus' Krønike*, ser ud til at udvise en beklagelig mangel på negationer i bisætninger.

Hvornår fandt den relevante morfologiske ændring (tabet af personkongruens i mindst en tempus) så sted? Faktisk noget tidligere end forventet, i hvert fald hvis man holder sig til

de regelmæssige udsagnsord, som i (12) og (13) ovenfor. I følge Bertelsen (1905:43, 95-97, 171-72), Skautrup (1944:273-74), Karker (1974:25) og Haugen (1976:209) skete dette tab omkring 1350, ved overgangen til det der ofte kaldes yngre middeldansk. Man skulle derfor forvente at tabet af V°-til-I° flytning skulle finde sted allerede omkring 1350, hvilket altså ser ud til at være 100-200 år for tidligt. I de uregelmæssige udsagnsord tabes personkongruens derimod ikke før overgangen til nydansk omkring år 1500 (Brøndum-Nielsen 1974:277).

Spørgsmålet er selvfølgelig også om de ovennævnte morfologiske og syntaktiske date-ringer er korrekte, fx om den syntaktiske ændring måske kan have fundet sted noget tidligere end 1500-1550. Dertil er flere og grundigere undersøgelser nødvendige end dem der er beskrevet i (14) ovenfor.

4. Tvetydig evidens (= hvordan kan denne ændring overhovedet finde sted?)

Hvorfor skulle tilstedeværelsen af eller manglen på personkongruens (i alle tempora) lede et barn der er ved at tilegne sig sit modersmål, til at konkludere at dette modersmål enten har eller ikke har V°-til-I° flytning?

Dette spørgsmål er specielt interessant i lyset af de foregående afsnit: På et eller andet tidspunkt i udviklingen af fx dansk, svensk eller engelsk var der en generation der konkluderede "forkert" at deres modersmål ikke havde V°-til-I° flytning ("forkert" fordi den foregående generation faktisk havde haft V°-til-I° flytning). Med andre ord, denne generation lagde mere vægt på den verbale fleksionsmorfologi end på de ordstillinger der rent faktisk forekom - ellers kunne forandringen nemlig aldrig have fundet sted.

Tabet af V°-til-I° flytning er kun mulig fordi de fleste af de data som barnet møder er kompatible med både den gamle grammatik (fra før tabet) og den nye (efter tabet). Der er tre grunde til at de fleste data passer ind i begge grammatikker (fra Vikner 1995:161):

1. Alle V2 sætninger, inklusive alle hovedsætninger, er kompatible med begge grammatikker (jf. at ordstillingen er den samme i islandsk, der har V°-til-I° flytning, som i dansk, der ikke har V°-til-I° flytning):

(15) a.	Þessa bók <u>hefur</u> Helgi oft lesið	(islandsk)
b.	Denne bog <u>har</u> Helge ofte læst	(dansk)
(16) a.	Helgi <u>hefur</u> oft lesið þessa bók	(islandsk)
b.	Helge <u>har</u> ofte læst denne bog	(dansk)

2. Så er der kun ikke-V2-sætninger tilbage, men disse kan også være kompatible med begge grammatikker, nemlig hvis de mangler mediale adverbialer og sætningsnegation (jf. igen at ordstillingen er den samme i islandsk og i dansk):

- (17) a. Ég spurði af hverju Helgi hefði lesið þessa bók (islandsk)
 b. Jeg spurgte hvorfor Helge havde læst denne bog (dansk)

3. Nu er der så kun de ikke-V2-sætninger tilbage der indeholder et medialt adverbial og/eller en negation, men selv disse kan være kompatible med begge grammatikker, nemlig hvis adverbialet eller negationen undergår **stylistic fronting** (igen er islandsk = dansk):

- (18) a. Þetta er maður sem ekki hefur spilað fótbolta í mörg ár (islandsk)
 b. Dette er en mand som ikke har spillet fodbold i mange år (dansk)

((18a) Jónsson (1991:35, (ii)))

Stylistic fronting er en (optionel) flytning af et adverbial (eller et participium eller en partikel) til en position til venstre for det finitte verbum (Maling 1990, Jónsson 1991, Hrafnbjargarson 2004a,b). Den forudsætter at sætningens subjekt mangler. Den findes i islandsk, og også fx i gammeldansk, middelhengelsk og færøsk:

- (19) a. Fundurinn [sem fram hafði farið í Ósló] var skemmtilegur (islandsk)
Mødet som sted havde fundet i Oslo var morsomt
 b. Fundurinn [sem farið hafði fram í Ósló] var skemmtilegur
Mødet som fundet havde sted i Oslo var morsomt (Maling 1990:82, (35))

- (20) a. then gudh ther bodæ skapeth himmel oc iordh oc stiærneær ... (dansk)
Den Gud der både skabte himmel og jord og stjerner ...
 b. ... och haf oc alt thet ther fødh ær i iørderige
... og hav og alt det der født er i jorderige

(ca. 1450, *Aff Sancte Kerstine hennis pynæ*, Uldaler & Wellejus 1968:271, l. 22-23)

- (21) nar han fram farr for noghræ closter ellerr abbacier ... (dansk)
Når han frem for foran nogle klostre eller abbedier ...

(ca. 1475, *Mandevilles Rejse*, Uldaler & Wellejus 1968:256, l. 27- 28)

Det må derfor være tilfældet at det barn der er ved at tilegne sig sproget, enten ikke møder eller også ignorerer forskellige typer data. En type data der ignoreres, er den slags stylistic fronting som ikke kan reanalyseres som mangel på V°-til-I° flytning, dvs. stylistic fronting af et element som ellers burde følge efter verbet (også i det tilfælde hvor verbet forbliver i V°). Med andre ord, data som (20b) & (21) må være blevet totalt ignoreret på det tidspunkt hvor V°-til-I° flytning blev tabt, idet de kun kan opstå under stylistic fronting og IKKE ved mangel på V°-til-I° flytning. Der skal stylistic fronting til at bringe en partikel som *frem* eller et participium som *født* frem foran det finitte verbum, uanset om det finitte verbum står i I° eller i V°, jf. at (20b) & (21) (i modsætning til fx (20a)) er umulige i moderne dansk.

På grund af stylistic fronting er det således sætninger med både "fulde" subjekter og mediale adverbialer der mest pålideligt kan vise om V°-til-I° flytning har fundet sted eller ej.

5. Konklusion

1. Jeg har foreslået en analyse af en forskel i det finitte verbs position i de forskellige germanske sprog (inklusive nogle af deres tidligere stadier).

2. Jeg har endvidere foreslået en forbindelse mellem en varieret personkongruens og placeringen af det finitte verbum i I° (dvs. til venstre for et medialt adverbial eller for sætningsnegationen): Det finitte verbum forekommer i I° hvis og kun hvis alle tempora viser personkongruens.

3. Denne analyse giver forudsigelser for den historiske udvikling i engelsk, svensk og dansk. Den foreslåede analyse ser lovende ud for engelsk og svensk, men er mere problematisk for dansk.

4. En fordel ved den foreslåede analyse fra et historisk synspunkt er at den muliggør en forklaring på hvordan en sådan forandring overhovedet er mulig. En del af de data som børn må antages at møde er kompatible både med den gamle og den nye situation. Det det kommer an på, er ikke den rent faktisk forekommende ordstilling, men noget helt andet, nemlig variationen i personkongruens, endda i den grad at visse ordstillingsdata må ignoreres af barnet for at ændringen kan finde sted.

Litteratur

ACOD = Hrafnbjargarson & Jørgensen (2004).

Allan, Robin, Philip Holmes, & Tom Lundskær-Nielsen (1995) *Danish, a Comprehensive Grammar*. London: Routledge.

Bertelsen, Henrik (1905) *Dansk Sproghistorisk Læsebog*, Første del: Oldtid og Middelalder (400-1500), I. Tekster og Sproghistoriske Oversigter. København: Nordisk Forlag.

- Bobaljik, Jonathan (2003) Realizing Germanic Inflection: Why Morphology does not Drive Syntax. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 6.2-3:129-167.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1974) *Gammeldansk Grammatik VIII*. København: Akademisk Forlag.
- Diderichsen, Paul (1962), *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- DSST = Ruus et al. (2001).
- Hansen, Erik (1980) *Dæmonernes Port*. København: Hans Reitzel.
- Haugen, Einar (1976) *The Scandinavian Languages*. London: Faber & Faber.
- Heltoft, Lars (1986), Topologi og syntaks. En revision af Paul Diderichsens sætningsskema. *Sætningsskemaet og dets stilling - 50 år efter*, red. Lars Heltoft & John E. Andersen, *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori*, NyS 16/17:105-130.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (2004a), *Oblique Subjects and Stylistic Fronting in the History of Scandinavian and English*, ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (2004b) Stylistic fronting. *Studia Linguistica* 58.2:88-134.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn & Henrik Jørgensen (2004) *The Aarhus Corpus of Tagged Old Danish Texts*, Nordisk Institut, Aarhus Universitet, <www.hum.au.dk/nordisk/norhrafn/acod>.
- Jónsson, Jóhannes Gísli (1991) Stylistic Fronting in Icelandic. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 48:1-43.
- Jørgensen, Henrik (2000) *Indføring i Dansk Syntaks*. Nordisk Institut, Aarhus Universitet. <<http://www.hum.au.dk/nordisk/lokal/pdf/syaug00.pdf>>
- Karker, Allan (1974) Sproghistorisk oversigt. *Nordansk ordbog*, red. Erik Oxenvad. København: Politikens Forlag.
- Kosmeijer, Wim (1986) The Status of the Finite Inflection in Icelandic and Swedish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 26.
- Levander, Lars (1909) *Älvdalsmålet i Dalarna*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Maling, Joan (1990) Inversion in Embedded Clauses in Modern Icelandic. *Modern Icelandic Syntax*, red. Joan Maling & Annie Zaenen, *Syntax & Semantics* 24, Dan Diego: Academic Press:71-91.
- Platzack, Christer (1988) The Emergence of a Word Order Difference in Scandinavian Subordinate Clauses. *McGill Working Papers in Linguistics, Special Issue on Comparative Germanic Syntax*, red. Denise Fekete & Zofia Laubitz, McGill University, Montréal:215-238.
- Platzack, Christer & Anders Holmberg (1989) The Role of AGR and Finiteness. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 43:51-76.
- Roberts, Ian (1985) Agreement Parameters and the Development of English Modal Auxiliaries. *Natural Language & Linguistic Theory* 3.1:21-58.
- Rohrbacher, Bernhard (1999) *Morphology-driven Syntax*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ruus, Hanne et al. (2001), *Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase (DSST)*, CD-ROM, Nordisk Institut, Københavns Universitet
- Skautrup, Peter (1944) *Det danskes sprogs historie I (200-1350)*. København: Gyldendal.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? - Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.
- Trosterud, Trond (1989) The Null Subject Parameter and the New Mainland Scandinavian Word Order: A Possible Counter Example from a Norwegian Dialect. *Papers from the 11th Scandinavian Conference of Linguistics* 1, red. Jussi Niemi:87-100.
- Uldaler, Nelly & Gerd Wellejus (red.) (1968) *Gammeldansk Læsebog*. København: Gyldendal.
- Venås, Kjell (1967) *Hallingmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Vikner, Sten (1995) *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. New York: Oxford University Press.
- Vikner, Sten (1997) V°-to-I° Movement and Inflection for Person in All Tenses. *The New Comparative Syntax*, red. Liliane Haegeman. London: Longman:189-213.
- Vikner, Sten (1999) V°-til-I° flytning og personfleksion i alle tempora. *Islenskt mál* 19:81-128.